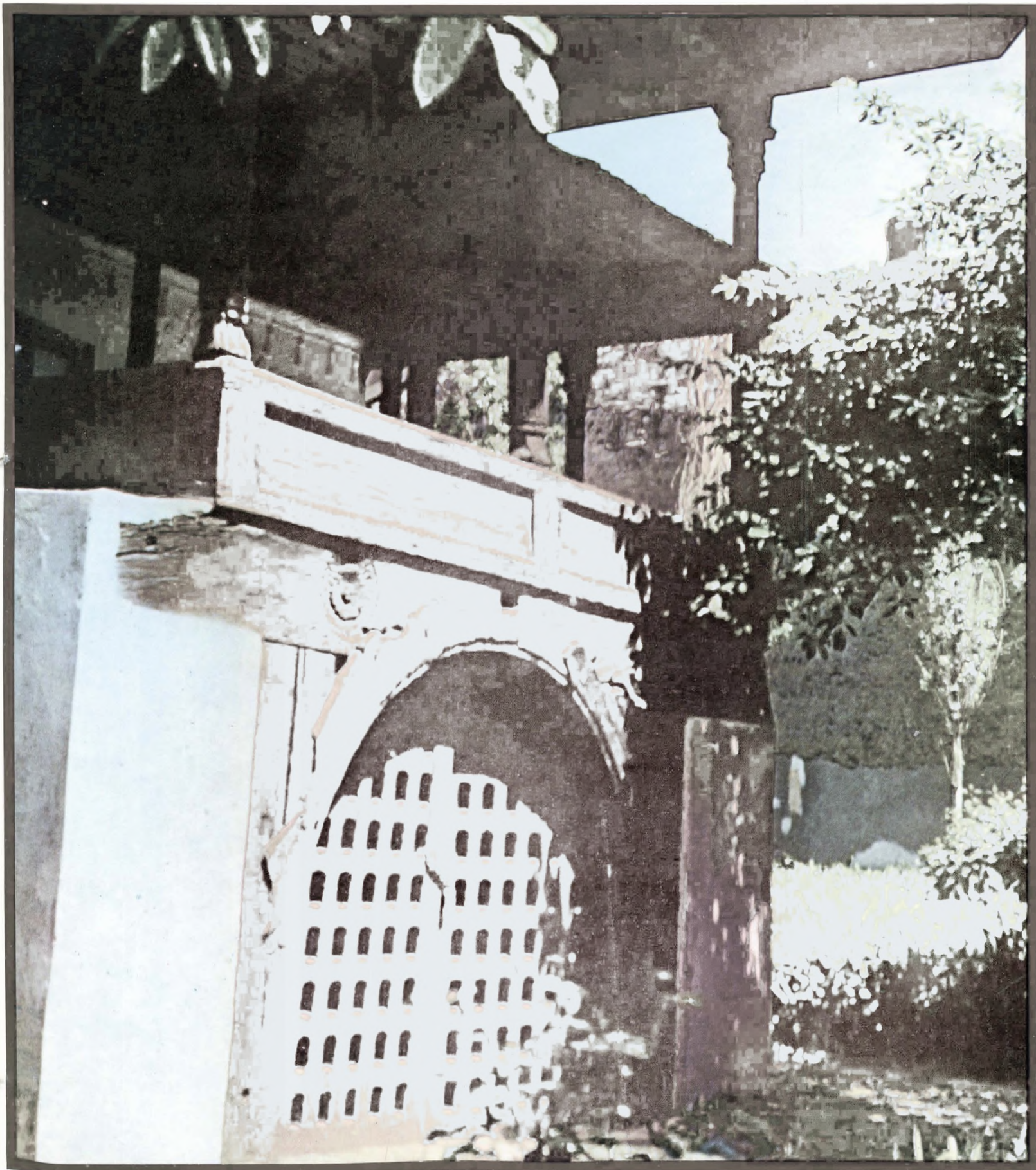

2-1981

Revista muzeelor
și monumentelor

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

COLEGIUL DE REDACȚIE

dr. Lucian ROȘU, redactor-șef, Gavrilă SARAFOLEAN, redactor-șef adjunct, Mircea DEAC, Ion GRIGORESCU, Maria IACOB, dr. Mircea MUȘAT, Elisabeta RUȘINARU

Redactori:

Ion GRIGORESCU, Maria IGNAT, Anghel PAVEL, Elisabeta RUȘINARU, Decebal ȚOCA

Secretar de redacție:

Paul Cornel CHITIC

Prezentarea grafică și tehnică:

Corneliu MOLDOVEANU

Corectura asigurată de serviciul de corectură al I.S.I.A.P. (Întreprinderea de stat pentru imprimate și administrarea publicațiilor).

Redacția: Calea Victoriei nr. 174, cod 71101, sector 1, București, telefon: 50 48 68. *Administrația:* Întreprinderea de stat pentru imprimate și administrarea publicațiilor, Piața Scintei nr. 1, cod 71554, sect. 1, București, telefon 17 60 10, interior 1277. Abonamentele se fac la administrație — prin poștă sau virament, I.S.I.A.P. (Întreprinderea de stat pentru imprimate și administrarea publicațiilor), cont 64 51 301 52 B.N.R.S.R. Filiala sector 1, București și la oficiile poștale sau difuzorii de presă. Costul unui abonament (10 numere „Muzee” și 2 numere „Monumente istorice și de artă”), lei 210 anual. Pour l'étranger: ILEXIM — Departamentul export-import presă P.O. Box 136—137, telex 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3. Taxele poștale achitate conform aprobării D.G.P.Tc. Nr. 137/7475/1979

Tiparul executat la ÎNTRINDEREA POLIGRAFICĂ
SIBIU
40880

Lei 30

CONSILIUL CULTURII ȘI EDUCAȚIEI SOCIALISTE

revista muzeelor și monumentelor

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

Nr. 2 • 1981

ANUL I

Coperta I.

Foișorul casei Hagi Prodan, creație artistică exprimând, prin forma, unitatea și echilibrul compoziției, valori caracteristice ale arhitecturii noastre populare.

Coperta a IV-a.

Casa Soare din București, construită după proiectul arhitectului Petre Antonescu; în medalion, detaliu.

NICOLAE IORGA ȘI COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

RADU GRECEANU

Comisiunea Monumentelor Istorice (C.M.I.) — căreia Nicolae Iorga avea să-i dedice o activitate atît de rodnică timp de un sfert de secol, în calitate de membru și apoi de președinte, — a fost înființată în 1892, ca rezultat a peste 40 de ani de luptă a intelectualilor români — istorici, literați, arheologi, politicieni — pentru a convinge oficialitatea de necesitatea imperioasă a salvării monumentelor trecutului nostru istoric de distrugerile datorate atît dintelui necruțător al vremii, cit și lăcomiei, răutății și ignoranței generațiilor ce se perindaseră¹.

O primă încercare de organizare a protecției monumentelor a avut loc în 1859 cînd — la inițiativa lui Alexandru Goleșcu, ministru al cultelor în Țara Românească — s-a creat o comisie „pentru cunoașterea și studierea monumentelor bisericesti ale țării”, din care au făcut parte Al. Odobescu, Cezar Bolliac, maiorul D. Papazoglu și Al. Pelimon. Rezultat: o serie de rapoarte privind monumentele vizitate.

În 1864, domnitorul Al. I. Cuza a sancționat — în cadrul unui „Regulament pentru Muzeul de Antichități” — înființarea unui *Comitet arheologic*, condus de „generalul” N. Mavros, avînd printre alte sarcini și pe aceea de a asigura „buna stare a monumentelor naționale de orice natură”, precum și „a lor neatlerare și restaurare”. Rezultat: o stimulare a cercetărilor arheologice și înființarea Muzeului național de antichități.

În 1874, B. Boerescu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, pe baza unui proiect de lege din 1871, a propus aprobarea unui „Regulament asupra Comisiunii Monumentelor Publice”, promulgat la data de 6 aprilie. Rezultat: s-a înființat o *Comisie* condusă de Al. Odobescu, care — la recomandarea lui Viollet-le-Duc — a angajat pe arhitectul francez Lecomte du Noüy pentru a-l pune în fruntea unui *Serviciu de restaurare* autonom. Începînd cu 1875, pînă la moartea sa în 1914, Lecomte du Noüy va „restaura” conform unor principii arbitrare și personale, mergînd pînă la dărîmarea și reconstruire în noi forme, o serie dintre cele mai

reprezentative monumente ale trecutului nostru². Valul de proteste stîrnit de aceste pseudo-restaurări, care costau și sume uriașe (exemple: restaurarea de la Trei Ierarhi a consumat două milioane lei-aur; biserica nouă, ridicată pe locul complexului Sf. Nicolae Domnesc din Iași, a costat 600.000 lei-aur), precum și sesizarea lui Grigore Tocilescu privind jefuirea antichităților romane descoperite la Reșca, l-au determinat pe Spiru Haret, secretarul general al Ministerului Instrucțiunii, să ceară întocmirea unui proiect de lege „pentru a împiedica pe viitor cel puțin vandalismul cel mare contra monumentelor istorice”³.

De abia însă în 1892 Take Ionescu a propus prima *Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice*⁴, cuprînzînd și înființarea unei *Comisii a Monumentelor Publice*, prevăzută a funcționa cu rol „consultativ” pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice. Încă de la începutul activității sale, această comisie s-a numit *Comisiunea Monumentelor Istorice*. Una din sarcinile sale principale a fost întocmirea unui inventar al clădirilor și obiectelor de interes istoric, revizibil din 5 în 5 ani. Odată trecut în inventar, un monument nu putea fi dărîmat fără avizul ministerului de resort și erau prevăzute sancțiunile de rigoare împotriva celor care încăleau legea⁵.

În spiritul legii din 1892, contactul cu marele public și cu oamenii de știință a fost asigurat de C.M.I., începînd din 1908, prin publicarea periodicului *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice* (B.C.M.I.)⁶ care va apare pînă în 1945 și

² N. Iorga, *Cum s-au restaurat vechile monumente?* „Semănătorul”, III, 1904, nr. 43, p. 673—676; Gr. Ionescu, *Sur les débuts des travaux de restauration des monuments historiques en Roumanie et l'activité de l'architecte français André Lecomte du Noüy en ce domaine*, „RRHA”, série Beaux-Arts, XVII, 1980, p. 83—126.

³ I. Kalinderu, + *Spiru Haret*, „B.C.M.I.”, VI, 1913, p. 55.

⁴ Promulgată la 17 noiembrie — vezi „Monitorul Oficial” nr. 187 din 24 noiembrie/6 decembrie 1892, p. 5490—5491, care cuprinde și *Legea pentru descoperirea monumentelor istorice*.

⁵ Conform acestei sarcini, a fost publicat *Inventarul monumentelor publice și istorice din România*, București, 1903, 12 p., redactat de V. A. Urechia, B. P. Hasdeu și Gr. Tocilescu. Axat mai ales pe arheologie și prezentînd mari lipsuri, acesta a rămas singurul inventar publicat de C.M.I. — pentru Moldova și Țara Românească — pe toată durata activității sale, fiind completat de M. Csaki, *Inventarul monumentelor și obiectelor istorice din Transilvania*, Cluj, 1922, apărut sub auspiciile Secției pentru Transilvania a C.M.I. Un singur județ s-a bucurat de publicarea inventarului monumentelor de pe teritoriul său, dar nu sub egida C.M.I.: este cel redactat de viitorul secretar al C.M.I. (începînd cu 1919), Virgil Drăghiceanu, *Monumentele istorice din județul Dimbovița*, București, 1912.

⁶ *Cuvînte începătoare*, „B.C.M.I.”, I, 1908, p. 5.

¹ Cu privire la istoricul C.M.I., vezi: E.A. Pangrati, + *Ion Kalinderu* „B.C.M.I.”, VII, 1914, p. 41—45; N. Iorga, *Monumentele noastre și opera Comisiei Monumentelor Istorice*, „B.C.M.I.”, XXXI, 1937, p. 49—57; A. Sacerdoțeanu, *Comisiunea Monumentelor Istorice la 80 de ani*, „B.M.I.”, XLI, 1972, nr. 3, p. 7—16; H. Teodoru, *Din activitatea Comisiei Monumentelor Istorice*, „B.M.I.”, XLI, 1972, nr. 3, p. 17; R. Greceanu, *B.C.M.I. (1908—1945). A.C.M.I. (1914—1915, 1942—1943). Indici bibliografici, Introducere* (lucrarea în manuscris).

Nicolae Iorga la masa de lucru. (Cliseu Muzeul de istorie al R.S.R.)

care va constitui — prin studiile, rapoartele și recenziile sale — o cronică vie a monumentelor noastre, timp de aproape o jumătate de secol. „Buletinul“ a fost completat de *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*⁷, 1914—1915 și 1912—1913.

În ciuda progresului realizat, remarcăm că pînă în 1914 vor funcționa paralel două organisme de conservare a monumentelor: cel mai vechi, condus de Lecomte du Noüy, care monopoliza restaurarea — și cel nou înființat, cu putere de intervenție efectivă limitată.

La început o „ficțiune legală“, așa cum afirma Alexandru Lăpedatu⁸, *Comisiunea* a ieșit din impas datorită activității neobosite, energiei și spiritului organizatoric ale lui I. Kalinderu, un „diletant“, cum îl numește Iorga cu destulă nedreptate⁹. Sub președenția lui Kalinderu s-au înființat serviciile: Tehnic (1906—1907), Biblioteca (1907) și Colecțiile (1907) deschise publicului în 1910; Pentru formarea de specialiști a început în 1908 trimiterea de bursieri în Italia și Grecia, pentru studiul restaurărilor și picturii bizantine. În sfîrșit, între 1911—1914, C.M.I. a reușit să demonstreze ce înseamnă o restaurare științifică, încredințînd lui Grigore Cerkez — și el membru al C.M.I. — restaurarea bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș.

În 1910, Vasile Părvan a devenit membru al C.M.I., preluînd conducerea săpăturilor arheologice. În 1913, a intrat în Comisie George Balș, viitorul specialist al bisericilor moldovenesti. Tot în 1913, Nicolae Iorga a fost cooptat în Comitetul de redacție al B.C.M.I., la care colabora încă din 1908 și în paginile cărui va publica pînă la moartea sa un număr impresionant de studii, materiale, comunicări și recenzii (vezi Anexa I).

Pe scurt, aceasta era situația C.M.I. cînd, la 3 noiembrie 1914, Nicolae Iorga a devenit membru al Comisiunii¹⁰.

La data respectivă, marele nostru istoric avea 43 de ani și era posesorul unor titluri științifice impresionante: licențiat în litere la 18 ani (1889), diplomat la École Pratique des Hautes Études din Paris la 21 de ani (1892, care este și anul înființării C.M.I.), doctor în filozofie al Universității din Leipzig la 22 de ani (1893), profesor titular de istorie medie, modernă și contemporană la Universitatea din București la 24 ani (1895), membru corespondent al Academiei Române la 27 ani (1898) și membru titular la 39 ani (1910). Dar nu numai titlurile îl recomandau drept omul cel mai

potrivit pentru misiunea de apărător al monumentelor noastre, ci înseși preocupările sale de pînă atunci: cercetase cu migală arhivele din țară și străinătate, căutînd mărturii privitoare la trecutul românilor; editase numeroase colecții de documente și studii¹¹; faima sa de istoric trecuse de mult granițele țării, publicînd în limbi de circulație internațională lucrări ca *The Byzantine empire*, Londra, 1907; *Geschichte des rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildung*, 2 vol., Gotha, 1905; *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 5 vol., Gotha, 1908—1913. Înființase și conducea mai multe ziare și periodice cu profil divers — cultural, politic, științific¹². Era creatorul Institutului de studii sud-est europene (1914), în colaborare cu Vasile Părvan și Gh. Murgoci, iar în 1908 crease la Vălenii de Munte, unde se stabilise, Universitatea populară și tipografia care avea să joace un rol însemnat în editarea Buletinului Comisiei. Era un bun orator, plăcîndu-i să țină conferințe din care multe se refereau la importanța monumentelor istorice. În sfîrșit, era politician și în această calitate păsise de multe ori în fața Adunării Deputaților, luînd apărarea monumentelor și criticînd cu vehemență greșelile făcute de cei sub a căror oblăduire se aflau. În 1907 fusese ales pentru prima oară deputat și făcuse senzație luînd apărarea țărănilor răsculați și cerînd amnistierea lor. În 1910 înființase chiar un partid politic „naționalist democrat“, care a fost dizolvat în 1938.

Acesta era Nicolae Iorga, o personalitate multiplă, interesată de toate domeniile culturii și ale vieții, avînd o curiozitate neobosită față de cele mai variate manifestări ale civilizației universale, și pasionat cercetător al istoriei poporului nostru.

Este demn de menționat faptul că omul care va intruchipa timp de un sfert de veac lupta pentru apărarea tezaurului nostru de monumente și comori artistice (în majoritate edificii și obiecte de cult), nu era un credincios. Iată ce nota în 1921 un francez, care studiasse la București sub îndrumarea sa: „Il s'intéressait aux églises et partout les popes le considéraient comme leur protecteur. Et cependant il m'avouait qu'il était parfaitement incroyant. Le christianisme, pour lui, c'était une partie du passé de son pays et il le considérait en archéolo-

¹¹ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, București, 3 vol., 1895—1897; patru volume din *Colecția Hurmuzaki* (începînd cu 1897); *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 31 volume, 1901—1916.

¹² Între care: *Semănătorul*, revistă literară la care colaborează din 1903 și al cărei director devine în 1905; *Neamul românesc*, ziar politic, creat în 1906; *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, începînd cu 1913.

⁷ *Proces-verbal nr. 1*, „A.C.M.I.“, 1912, p. 17—18.

⁸ E. A. Pangrați, *op. cit.*, p. 43.

⁹ N. Iorga, *Monumentele noastre și opera Comisiei Monumentelor Istorice*, p. 55.

¹⁰ Vezi decretul de numire în „A.C.M.I.“, 1914, p. 10.

gue, mais il ne voyait pas dans la religion un élément de progrès...¹³.

În sfârșit, trebuie reținut că, pînă în 1911, în afară de colaborarea la B.C.M.I., Iorga își expusese de nenumărate ori în scris sau verbal, luînd cuvîntul în Cameră, părerile sale privind problema monumentelor istorice și măsurile de luat pentru îngrijirea lor¹⁴; definise noțiunea de monument istoric, categoriile lor, data optimă înainte de care clădirile trebuiesc declarate monumente istorice¹⁵, necesitatea de a curma situația celor două administrații paralele care se ocupau de monumente, căci „sunt două administrații: una care costă mult și repară rău” [rele serviciul lui Lecomte du Noüy], „iar cealaltă care costă puțin și repară bine”¹⁶. În ceea ce privește importanța monumentelor, Iorga scria încă din 1904: „Orice monument istoric e așa de scump încît trebuie păstrat, făcîndu-se jertfe mai mari decît pentru o nevoie de toate zilele a timpului nostru [...] Trebuie să-l păstrăm, plătind astfel și ce se cuvine aceluia îndepărtat întemeielor a cărui muncă a slujit și ea ca să ne păstreze de sine slătători și luminați”¹⁷. O astfel de clădire, adaugă el tot acolo, pare pentru privitor „că se înalță ca o înviere a morților”. Și tot în această privință, trebuie să mai cităm cuvintele amare privind risipirea și distrugerea tezaururilor noastre artistice: „Civilizația noastră stătea încheagată în piatră, în cărămida mănăstirilor și bisericilor, pe lemnul icoanelor, în adîncurile sculptate ale odăjdîilor. Ea se desfăcea ca o mereazmă din buna viață de familie, din așezămintele adevărat democratice și binefăcătoare ce puneau pe Domn la îndemîna oricui, ca un izvor de dreptate și de mîngîiere, ea vorbea din rîndurile cărților umile făcute pentru toți într-o limbă neschimbată în desăvîrșirea ei. Și ce am făcut noi cu aceste comori? Le-am risipit în vînt, ca un lucru netrebnic și ne-am bucurat strașnic de hida sălbăciei ce săvîrșiam”¹⁸.

Soarta materialelor arheologice descoperite în țară cu ocazia săpăturilor executate la Cucuteni „cu bani de la Berlin”, sub conducerea lui Hubert Schmidt, l-a făcut pe Iorga să se întrebe dacă aceste materiale nu luaseră drumul străinătății și să ceară cercetarea cazului¹⁹.

Perioada de debut a lui Nicolae Iorga la C.M.I. a prezentat acea diversitate de preocupări — cuprinzînd în egală măsură protecția activă, culegerea datelor la fața locului și studiul complex al monumentelor — care a caracterizat întreaga sa activitate în cadrul Comisiei. Astfel, în intervalul 1914—1916, a cerut tipărirea unor instrucțiuni pentru conservarea monumentelor și trimiterea lor la deținători²⁰; a făcut lungi călătorii prin țară, vizitînd bisericile și mănăstirile, adesea însoțit de P. Girboviceanu de la „Casa Bisericii”; a ținut conferințe de popularizare, cum este cea prezentată la „Casa Școalelor” la 13 decembrie 1914, cu tema *Ce este un monument istoric*²¹; s-a alăturat lui Ion Bogdan și Dimitrie Onciul în controversa cu Orest Tafrali privind datarea bisericii domnești Sf. Nicolae din Curtea de Argeș²².

¹³ Emerit, Marcel. *Quelques souvenirs personnels sur Nicolas Iorga*, în „Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre”, recueuil édité par D. M. Pippidi, București, 1912, p. 25.

¹⁴ Cuprivire la această problemă, vezi: N. Iorga, *Monumentele noastre și opera Comisiei Monumentelor Istorice*, p. 48—51; Idem, *Cum s-ar cuveni să se îngrijească monumentele istorice?*, „Semănașorului”, II, 1904, nr. 46, p. 721—723; O. Velescu, *Puncte de vedere în legătură cu restaurarea monumentelor istorice*, „B.M.I.”, XXXIX, 1970, nr. 2, p. 48—51 — și I. Ștefănescu, *Nicolae Iorga și monumentele istorice*, „B.M.I.”, XXXIX, 1970, nr. 2, p. 12—17.

¹⁵ Prin decretul regal din 2 iulie 1915, toate bisericile și mănăstirile anterioare anului 1834 au fost declarate monumente istorice. Înainte de apariția decretului, Nicolae Iorga propusese data 1850, pînă la delimitarea unui inventar.

¹⁶ N. Iorga, *Cu privire la monumentele noastre istorice*, „Neamul românesc”, VIII, 1913, nr. 27—28.

¹⁷ Idem, *Cum s-ar cuveni să se îngrijească monumentele istorice?*

¹⁸ Idem, *Cum s-au restaurat vechile monumente?*

¹⁹ Idem, *Știri nouă despre monumentele noastre*, „Neamul românesc literar”, III, 1911, nr. 8, p. 125.

²⁰ „A.C.M.I.”, 1915, p. 41—42.

²¹ Publicată integral în „A.C.M.I.”, 1914, p. 128—140 și parțial în „Neamul românesc”, X, 1915, nr. 4.

²² „A.C.M.I.”, 1914, p. 55—56. Riposta violentă a lui Orest Tafrali, combinată cu nerespectarea obligațiilor sale de membru corespondent, au determinat demiterea sa din funcție, unicul caz de acest fel din istoria C.M.I.

În timpul primului război mondial, între 1916—1918, Iorga s-a refugiat în Iași devenită capitală a țării, luptînd prin scris și cuvînt pentru întărirea rezistenței împotriva cîmpirii germane. După război, în 1919, a fost ales președinte al primei Camere a României Mari. A ținut o serie de conferințe la Paris, vorbind și despre monumentele noastre istorice²³. A publicat în Franța mai multe lucrări de informare a publicului străin cu privire la arta românească, între care figurează și un studiu despre arta medievală, scris în colaborare cu George Balș²⁴.

În 1923, după moartea lui Dimitrie Onciul, după un scurt interimat al lui Grigore Cerchez, Nicolae Iorga a fost numit președinte al Comisiei Monumentelor Istorice, în slujba căreia își va pune pînă în ultimele clipe ale vieții puterea de muncă, o neobosită energie și o evoluată concepție în raport cu viziunea europeană contemporană a noțiunii de monument istoric, în care îngloba atât construcția cu decorația sa pictată sau sculptată, cît și mobilierul, obiectele de cult, cărțile vechi, inscripțiile de orice natură, adică toate elementele care evidențiază valoarea istorică a monumentului, indisolubil legată de cea artistică.

Fig. 1 Biserica Mihail Vodă din București, restaurată de C.M.I. între 1928—1935, arh. Em. Costescu. Vedere dinspre est în 1931. Este terminată refacerea în zidărie a turlei pantocrotorului. În curs de execuție, cornișa generală și bazele celor două turle ale pastoforiilor. Foto N. Tațu, elişeu C.M.I., fototeca D.M.I.

Din primele zile ale președenției sale, Iorga a căutat să asigure o respectare strictă a *Legii pentru conservarea și restau-*

²³ *Introduction à l'étude de la Roumanie et des roumains. Conférences données à l'École Interallée des Hautes Etudes Sociales*, Paris, 1921, 20 p.

²⁴ N. Iorga, Gh. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, 412 p., folosind materialul fotografic al Comisiei. Recenzia acestei lucrări, făcută de L. Bréhier în „Journal des savants”, nr. 9—10, 1923, a fost tradusă de N. Ghika-Budești și publicată în „B.C.M.I.”, XVII, 1924, p. 1—7, 51—57.

rarea monumentelor istorice promulgate în 1919²⁵, precum și menținerea unei discipline organizatorice și financiare cât mai severe. Problemele de rezolvat erau multiple, căci Comisiunea — conform art. 2 din lege — trebuia „să îngrijească de conservarea stațiunilor sau localităților preistorice, clasice, medievale și în genere istorice, cum și de conservarea imobilelor și obiectelor vechi ce ar prezenta un interes istoric sau artistic, [...] să supravegheze toate săpăturile și căutările de obiecte vechi, [...] să inventarieze monumentele cum și odoarele vechi de la mănăstirile și bisericile din țară, [...] să înlesnească înființarea de muzee regionale cu obiectele ce intră în cadrul preocupărilor Comisiunii, [...] să publice studii și un buletin cu privire la monumentele istorice și la lucrări“. În plus, încă din 1921 au fost înființate secții regionale pentru Transilvania, Bucovina, Basarabia și Banat, a căror activitate trebuia coordonată de C.M.I.

Conform legii, C.M.I. dispunea de un buget propriu „aprobabil de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice“, dar administrat de „Casa Bisericii“, potrivit hotărârilor Comisiunii. „Casa Bisericii“ a constituit între 1904—1919 forul tutelar al C.M.I., imprimând un regim preferențial pentru monumentele de cult, care s-a menținut prin tradiție și după 1919. Iorga a căutat și a reușit — nu atât însă cât ar fi dorit — să acorde o importanță sporită monumentelor civile.

Una dintre problemele „restante“ de care s-a izbit noul președinte a fost reinventarierea monumentelor. Lucrările începuseră încă din 1908, fuseseră revizuite în 1911, apoi reluate în 1913 conform unor noi instrucțiuni. Abia în anul 1932 a fost anunțată încheierea lucrărilor pentru județele Vilcea, Romanați, Gorj, Mehedinți, Dolj, Prahova, Iași și orașul București²⁶. În 1933, Iorga a însărcinat direct pe N. Ghika-Budești și pe arhitecții Serviciului tehnic cu definitivarea inventarierii, dar materialul nu a ajuns să fie publicat, singurul inventar tipărit după 1903 fiind cel pentru Transilvania²⁷.

Cu privire la conducerea săpăturilor arheologice „antice“ din țară, Iorga i-a acordat deplină autoritate lui Vasile Pârvan²⁸ și, după moartea acestuia, în 1927, lui Ion Andrieșescu; lucrările au fost finanțate anual în măsura posibilităților. În 1931, Searlat Lambrino, membru corespondent al C.M.I., a fost numit director al săpăturilor de la Histria²⁹.

O luptă continuă a dus Nicolae Iorga pentru majorarea bugetului Comisiunii, care era departe de a putea face față nu numai obligațiilor prevăzute de lege, dar și funcționării eficiente a aparatului central; situația secțiilor regionale era și mai nesatisfăcătoare, majoritatea membrilor deplasându-se pentru control pe cont propriu. În 1926, îl vedem chiar pe Iorga renunțând la permisul său de cale ferată în favoarea lui Ștefan Ciobanu de la secția din Chișinău³⁰. În 1929, Iorga arăta că membrii Comisiunii — care nu erau remunerați, spre deosebire de serviciile C.M.I. — nu aveau condiții satisfăcătoare de deplasare și nici un automobil în dotarea instituției, iar fondurile de reparații și întreținere a monumentelor erau atât de reduse, încât nu se putea interveni nici măcar la mănăstirea Antim din Capitală, care amenința să se dărîme. Și președintele C.M.I. adăuga: *Nu vrem să ajungem ca unele minorități care uită că această țară este a noastră a tuturor și toate afacerile le rezolvăm aici, înăuntru — și amatorii de artă și iubitorii de trecut să se adreseze la Liga Națiunilor sau să înainteze câte o petiție lui Ford sau Rokefeller să ne ajute a păstra ceiace este de datoria noastră să păstrăm cu banii noștri*³¹. Aceeași situație se constata și în 1937, când bugetul aprobat trebuia să fie mai mult „cerșit“³².

²⁵ Publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 82 din 29 iulie 1919.

²⁶ N. Ghika-Budești, *Oficiale. Memoriul pe 1932*, „B.C.M.I.“, XXVI, 1933, p. 191.

²⁷ Vezi nota 5.

²⁸ *Oficiale. Ședințele Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1925*, „B.C.M.I.“, XVIII, 1925, p. VIII.

²⁹ *Oficiale. De la Comisunea Monumentelor Istorice*, XXIV, 1931, p. 191.

³⁰ *Oficiale. Ședințele Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1926*, „B.C.M.I.“, XIX, 1926, p. VIII.

³¹ N. Iorga, *În chestiunea monumentelor istorice*, „Neamul românesc“, XXIV, 1929, nr. 168.

³² *Idem, Monumentele noastre și opera Comisiei Monumentelor Istorice*, p. 50.

Fig. 2 Biserica Mihai Vodă din București. Sondaj pe fațada de sud, cu apariția unei ferestre a pronaosului, înzidită ulterior. Foto W. Weiss, 1932, cliseu C.M.I., fototeca D.M.I.

Cu toată strădania lui Nicolae Iorga, fondurile de reparații au rămas în limite modeste — și aceasta a fost una din cauzele care au stat la baza politicii generale dusă de Comisiune și de președintele ei în privința intervențiilor la monumente: pe prim plan au stat întreținerea și reparația, restaurarea integrală constituind o operație de excepție. Dar administrarea judicioasă — în această optică — a fondurilor obținute cu atita greutate a permis salvarea a sute de monumente care altfel ar fi dispărut și a corespuns, dealtfel, concepției despre restaurare a lui Nicolae Iorga, opusă inovației și reintegrării: „... Suntem finiți să-l împiedicăm [pe monument] să se dărîme. Piatra care cade să fie pusă înapoi, cea care a căzut și nu mai este să nu fie înlocuită cu alta, chiar întru totu asemenea, decât atunci când lipsa ei ar pune în primejdie trăinicia clădirii, căci un colț alins de ruină spune mai mult decât o înnoire scintilind de aur sau înălbind de var proaspăt“³³. Aceleași principii îl călăuzeau pe Iorga și mai târziu, când afirma: „Noi nu avem dreptul să luăm unei clădiri palina secolelor. Este altceva zidul de curind lins și altceva ceiace au lăsat atâtea secole în înfățișarea unei clădiri [...] Comisia Monumentelor Istorice chiar a greșit dese ori, dînd o aparență de noutate cum este aci [Tîrgoviște] la Biserica Domnească, perfect reparată dar care suferă de acest mare defect. Ea nu mai e venerabilă în exterior. Căci este ceva sfînt în fumul veacurilor...“³⁴.

Prin protecția unui monument, Iorga înțelegea și degajarea lui de clădiri înconjurătoare lipsite de valoare, crearea unei zone de protecție, asigurarea unui „spațiu vital“. Lupta pentru degajarea bisericii Doamnei din București a preocu-

³³ *Idem, Cum s-ar cuveni să se îngrijească monumentele istorice?* p. 721—723. Această politică fusese sintetizată de șeful Serviciului tehnic al C.M.I. în felul acesta: „Păstrarea și nimic mai mult“ — vezi N. Ghika-Budești, *Cu privire la monumentele noastre istorice*, „Lamura“, I, 1919, nr. 1, p. 43.

³⁴ N. Iorga, *Ce este un muzeu istoric*, „B.C.M.I.“, XXXI, 1938, p. 67.

Fig. 3 Biserica Crețulescu din București, restaurată de C.M.I. între 1934—1936, arh. Stefan Balș. Dezvelirea soclului pe latura de nord, între absida laterală și altar, prin coborîrea la nivelul de călcare. Foto W. Weiss, 1934, elisen C.M.I., fototeca D.M.I.

pat continuu — fără rezultat — Comisiunea. Un capitol aparte l-a reprezentat lupta lui Iorga pentru protecția interiorului edificiilor de cult împotriva prostului gust al unor clerici care au repictat bisericile și icoanele, așa cum s-a întâmplat la biserica Sf. Ioan Botezătorul din Ocna Sibiului, pictată din nou de pictorul bulgar Cabadaiev. În aceeași ordine de idei, Iorga a condamnat aspru tendința de înlocuire a icoanelor și a obiectelor vechi de cult, socotite fără valoare, cu altele noi, urite, de proastă calitate și străine tradiției; podul bisericilor era plin de odoare date la rebut³⁵.

Existau de asemenea monumente de mare valoare artistică folosite impropriu, care nu puteau fi vizitate și erau pe cale de a se distruge. Acesta a fost cazul mănăstirii Văcărești, folosită ca închisoare din 1864. Iorga a intervenit pe lângă Ministerul Justiției pentru evacuarea penitenciarului, cerind și fonduri pentru restaurarea ansamblului³⁶, dar totul a fost în zadar.

Foarte dese erau lucrările executate la monumente fără aprobarea C.M.I. Sub președenția lui Iorga, s-a ajuns cu timpul ca în majoritatea cazurilor de acest fel să se aplice sancțiuni, beneficiarul fiind în plus obligat să reface lucrările necorespunzătoare. Totuși el își amintea cu amărăciune *„de răspunsul brutal pe care mi l-a dat la Cameră, într-o conversație particulară, unul dintre cei mai buni miniștri de Instrucție și Culte, Harel, când i-am spus că se strică biserica din Văcăreștii-de-Râsloacă: «Nu pot să pun un jandarm la ușa fiecărei biserici!» Și Iorga adăuga: „Jandarmii sunteți fiecare din d-voastră. Un lucru rău făcut, o faptă rea, care se face într-un loc, pentru ea sunteți răspunzători pentru lucrurile pe*

*care nu le-ați împiedicat»*³⁷. Acest apel la conștiința civică rămîne oricînd actual.

Comisiunea nu putea face față multiplelor sale sarcini de protecție și conservare a monumentelor istorice, fără a dispune de un corp tehnic cu înaltă pregătire de specialitate. Nicolae Iorga a dat un nou impuls trimiterii în străinătate pentru studii a unor bursieri ce urmau să lucreze apoi la Serviciul tehnic. În 1924 s-a cerut ministerului acordarea de burse prin concurs pentru studii în Italia destinate unor arhitecți care își luau obligația de a lucra apoi la C.M.I. cel puțin șase ani. Tot atunci s-a cerut și cumpărarea unei case la Veneția, în care arhitecții să poată urma un program stabilit de Comisiune³⁸. Bursele au fost acordate în 1926 pentru studiul restaurărilor de arhitectură³⁹ și în 1929 a fost înființată la Veneția „Casa romena“, care a găzduit pe cercetătorii și restauratorii trimiși pentru specializare în Italia.

Secțiunile regionale ale C.M.I. (dintre care cea pentru Transilvania a fost condusă de Alexandru Lăpedatu, fost secretar al C.M.I. (1904—1919) și membru C.M.I. (din 1919) au manifestat de la început o tendință „centrifugă“. Astfel, secțiunile erau obligate să prezinte anual Comisiunii centrale un raport de activitate. Clujul și Lugojul s-au conformat numai pentru anul 1925. Chișinăul a trimis rapoarte pentru 1925 și 1926. Numai secția din Cernăuți a fost mai disciplinată, trimițînd rapoarte pentru intervalele 1919—1925 și 1933—1936⁴⁰. În cadrul acțiunii de coordonare a secțiilor regionale, Iorga a eriticat aspru lipsa de colaborare cu Comisiunea centrală⁴¹ și a hotărît ca „în interesul unității de vederi“, secțiunile să se ocupe doar cu lucrări de întreținere a monumentelor, pentru restaurări fiind necesară aprobarea C.M.I.⁴². La început, odată pe an, președinții secțiilor regionale erau convocați la București pentru stabilirea unui plan de activitate unitar⁴³, iar rapoartele anuale erau cerute⁴⁴. Începutul cu încetul, relațiile secțiilor cu Comisiunea centrală au devenit mai mult formale, unele publicînd însă un anuar propriu (Transilvania și Basarabia). Acest fapt nu l-a împiedicat pe Iorga să intervină adesea în ședințele C.M.I. cu privire la unele probleme care — deși de resortul secțiilor — atingeau protecția patrimoniului istoric al țării.

Un rol de frunte în cadrul Comisiunii i-a revenit lui Iorga în îndeplinirea unei alte sarcini ale acesteia: sprijinirea înființării de muzee. Colecțiile Comisiunii, înființate în 1904, deveniseră muzeu în 1910 cu sediul la „Casa Bisericii“. După primul război mondial, Nicolae Iorga a reușit după multe intervenții să reunească colecțiile Comisiunii cu o parte din obiectele de artă religioasă medievală ale Muzeului de Antichități, înființînd în 1931 *Muzeul de artă religioasă*, cu sediul în casa Crețulescu⁴⁵, care a funcționat sub patronajul C.M.I., avînd ca director pe Victor Brătulescu.

Comisiunea, în frunte cu președintele său, a luptat pentru găsirea unui local și deschiderea cu caracter permanent a Muzeului Orașului București⁴⁶; pentru organizarea, sub egida C.M.I., în casa Toma Stelian, a unui muzeu școlar cu obiecte de artă veche românească⁴⁷; pentru instalarea la biserica Visarion a unui muzeu de artă bisericăască veche⁴⁸.

³⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 141.

³⁸ *Oficiale. Ședințele Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1924*, „B.C.M.I.“, XVII, 1924, p. XIII; *Idem pe anul 1925*, p. 11.

³⁹ *Oficiale. Ședințele Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1926*, „B.C.M.I.“, XIX, 1926, p. IX.

⁴⁰ B.C.M.I., XVIII, 1925, p. XXI—XXIII; „Idem“, XIX, 1926, p. XV, 126—140, 186—188; „Idem“, XX, 1927, p. 34—43; „Idem“, XXVIII, 1935, p. 65—74, 136—143; „Idem“, XXX, 1937, p. 91—95. Despre raporturile secțiilor regionale cu Comisiunea centrală, vezi și N. Iorga, *Monumentele noastre și opera Comisiei Monumentelor Istorice*, p. 57.

⁴¹ *Oficiale. Ședințele Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1924*, p. XII.

⁴² *Oficiale. Ședințele Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1925*, p. VIII.

⁴³ *Ibidem*, p. I.

⁴⁴ *Ibidem*, p. V.

⁴⁵ *Oficiale. De la Comisiunea Monumentelor Istorice*, XXIV, 1931, p. 191.

⁴⁶ *Oficiale. Ședințele Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1925*, p. V.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

³⁵ *Idem, Ce este vechea noastră artă?*, conferință la cursurile de la Vălenii de Munte, august, 1939. „B.C.M.I.“, XXXV, 1942, p. 128—129.

³⁶ *Oficiale. Ședințele Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1925*, „B.C.M.I.“, XVIII, 1925, p. VIII.

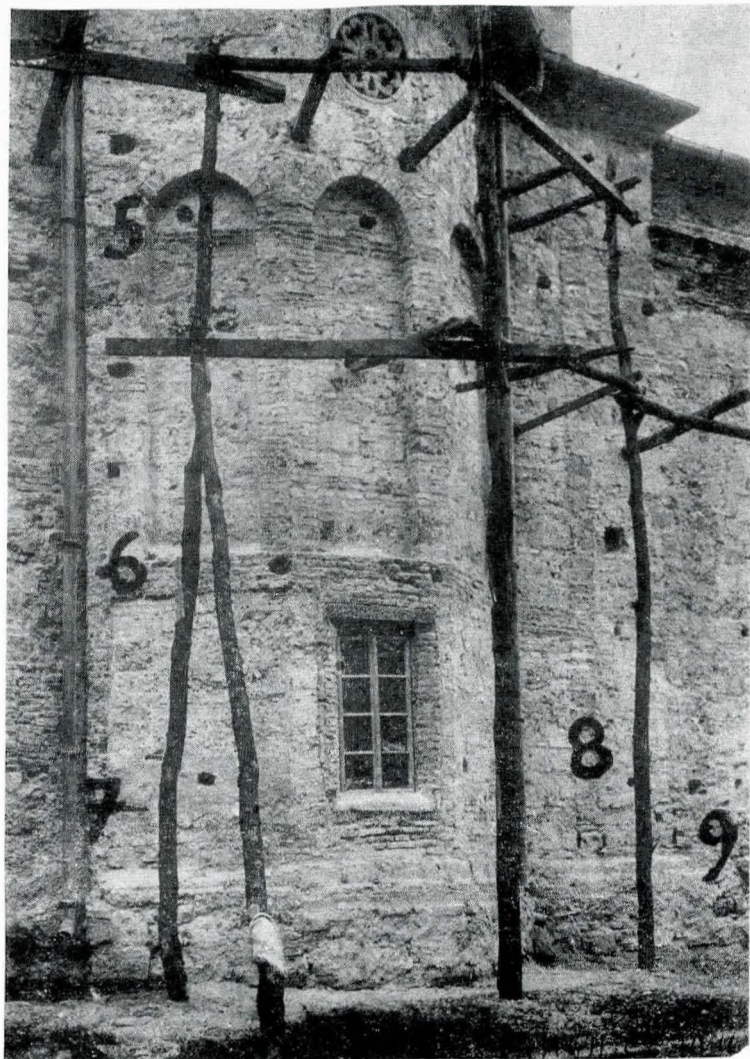

Fig. 4 Biserica mănăstirii Tismana, dezvelirea paramentului și lucrări de cercetare executate în 1934, sub conducerea lui V. Drăghiceanu. Cliseu C.M.I., fototeca D.M.I.

Cu sprijinul Comisiunii au luat ființă în țară, încă dinaintea primului război mondial, o serie de muzee orășenești și județene; pentru coordonarea lor a fost numit în 1914 Virgil Drăghiceanu, cu titlul de „conservator al muzeelor Comisiunii Monumentelor Istorice” pe care l-a deținut până în 1938; Muzeele trimiteau anual rapoarte de activitate și primeau fonduri de la C.M.I. Nicolae Iorga personal a înființat muzeul de la Vălenii de Munte, cu colecție de icoane, pietre de mormint etc.⁴⁹; el a inaugurat deschiderea unor muzee din provincie — ca de exemplu la Tîrgoviște, în 1937⁵⁰ și la Iași în 1938⁵¹ — prin conferințe avînd ca temă modul de organizare și scopul educativ ce trebuie să-l aibă un muzeu pentru tinerele generații, cu largi incursiuni în muzeografia apuseană sau a Statelor Unite, unde călătorise. La Vălenii de Munte a înființat și o școală de muzeografie, pentru fete.

În cadrul activității de popularizare a monumentelor istorice și a artei vechi românești în străinătate, Comisiunea și președintele ei au contribuit la succesul expoziției de artă românească de la Paris și Geneva, în 1925, delegînd pe secretarul C.M.I., Virgil Drăghiceanu, cu organizarea secției de artă veche care a avut un deosebit răsunset⁵². Tot Drăghiceanu a avut sarcina de a organiza secția de artă bisericească la expoziția românească din Philadelphia⁵³. Nu s-a neglijat nici un mijloc pentru a face cunoscute peste hotare monumentele și tezaurul

⁴⁹ N. Iorga, *Monumentele noastre și opera Comisiei Monumentelor Istorice*, p. 62—64, 68.

⁵⁰ Idem, *Ce este un muzeu istoric*, p. 65—70.

⁵¹ Idem, *Ce este un muzeu de artă*, „B.C.M.I.”, XXXI, 1938, p. 70—77.

⁵² V. Drăghiceanu, *Monumente reprezentative din vechea artă românească expuse în expozițiile din Paris și Geneva în anul 1925*, „B.C.M.I.”, XIX, 1926, p. 61—69.

⁵³ *Oficiale. Ședințele Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1926*, p. V.

noastre artistice; astfel în 1926 C.M.I. a pus la dispoziție fotografiile aflate în colecțiile sale pentru propagandă în străinătate prin cinematograf⁵⁴, iar pentru corpul diplomatic acreditat la București s-au organizat conferințe privind monumentele noastre istorice⁵⁵. La Vălenii de Munte, Iorga a ținut conferințe pe aceeași temă, printre care și rememora *Ce este pechea noastră artă?*⁵⁶.

Una din activitățile cele mai prodigioase ale lui Iorga în cadrul C.M.I. a fost legată de „*Buletinul c.m.i.*”. Nu insistăm asupra studiilor și materialelor publicate aici, a căror diversitate și înalt nivel științific le conferă și astăzi un interes de prim ordin pentru istorici, arhitecți, urbanisti, etnografi, istorici de artă, constructori, pictori și chiar istorici literari. Ne mulțumim să trimitem la Anexa I a acestui articol. Dar Iorga a fost mult mai decît un colaborator de frunte al „*Buletinului*”: îl vedem citînd și adnotînd articolele celorlalți colaboratori, stabilînd cu grijă — ajutat de Virgil Drăghiceanu — programul de publicație și sumarele numerelor, îngrijînd personal ca nivelul grafic să fie de cea mai bună calitate. Mijloacele financiare de care dispunea publicația erau foarte reduse, fapt pentru care nu se plăteau drepturi de autor și nici lucrările de redacție. Iată ce spunea Iorga în 1937 despre aceste greutăți și despre dragostea cu care era editată revista: „*Și pentru «Buletinul Comisiei», care se vinde puțintel și în țară dar se cere în străinătate, publicație foarte frumoasă, pe care eu o îngrijesc foarte de aproape în însăși tipografia mea, unde lucrez și în pagubă numai să iasă cît se poate mai bine. Ceia ce dăm acolo este cu desăvîrșire gratuit, dar noi avem conștiința că folosim monumentelor așa de iubite de noi*”⁵⁷. În adevăr, în anii 1927 și 1929—1940, „*Buletinul*” a fost tipărit la Vălenii de Munte și pentru a-i asigura apariția au fost ani cînd aproape toate articolele au fost scrise de Iorga. Se publicau și rezumate franceze ale articolelor, fapt care a favorizat vînzarea în străinătate și schimbul cu instituțiile din alte țări. În ciuda sacrificiilor făcute, a prețului de vînzare relativ redus și chiar a unor distribuiri gratuite, la încetarea apariției revistei în 1945 stocul rămas în depozit era considerabil.

Pentru noi, astăzi, colecția „B.C.M.I.” — „A.C.M.I.” reprezintă o cronică a monumentelor istorice pe parcursul unei jumătăți de veac, dar și o arhivă din care reiese felul în care Comisiunea a înțeles și realizat misiunea ei legală de protecție a monumentelor de pe teritoriul pe care s-a dezvoltat civilizația poporului nostru. A fost o luptă continuă, țintind către un ideal care se încaadrează în concepția prioritară a oricărui stat civilizat: păstrarea și îngrijirea moștenirii trecutului, fără de care istoria nu poate fi nici scrisă și nici înțeleasă. Neglijarea acestei îndatoriri este o crimă împotriva culturii.

Timp de aproape două decenii, în calitate sa de președinte, Nicolae Iorga a fost acela care — printr-o muncă fără preget și folosînd toate mijloacele de care a dispus —, a reușit să transforme Comisiunea Monumentelor Istorice într-o instituție puternică și eficientă, în măsură să aplice cu pricepere și rigoare prevederile legale menite să apere ființa monumentelor istorice, — prevederi dintre care, mai înainte, multe rămăseseră „literă moartă”. Pentru realizarea acestui nobil țel, Nicolae Iorga a știut să se înconjure de oameni cu înaltă pregătire științifică, de o desăvîrșită probitate și însuflețiri de aceleași idealuri ca și ale sale. A știut — prin seris și cuvînt — să străpungă adesea platoșa de indiferență a oficialităților și a cetățenilor de rînd față de destinul monumentelor. A fost dezinteresat și nu a urmărit nici un interes personal, gloria fiindu-i asigurată încă înainte de venirea la C.M.I.

Misiunea pe care o îndeplinea a fost curmată în mod criminal la 27 noiembrie 1940, dar apostolatul său în domeniul protecției monumentelor, documente vii ale trecutului nostru, rămîne o pildă pentru urmași.

⁵⁴ *Ibidem*, p. VI.

⁵⁵ *Oficiale. Ședințele Comisiunii Monumentelor Istorice pe anul 1925*, p. VIII.

⁵⁶ B.C.M.I.”, XXXV, 1942, p. 128—140.

⁵⁷ N. Iorga, *Monumentele noastre și opera Comisiunii Monumentelor Istorice*, p. 50.

Bibliografia studiilor și materialelor publicate de Nicolae Iorga în „B.C.M.I.” și „A.C.M.I.”

Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

- 1 Biserica din Băltenei. II. Note descriptive, I, 1908, p. 112—113.
- 2 Ștefan cel Mare și mănăstirea Neamțului, III, 1910, p. 97—106.
- 3 Schitul Fedeleșcioiu, V, 1912, p. 30—35.
- 4 „Arginturile” lui Constantin Brâncoveanu, VII, 1914, p. 97—109.
- 5 Cel dintâi zugrav moldovean, VII, 1914, p. 193.
- 6 Palatul de la Filipești-de-Tîrg, VIII, 1915, p. 1—4.
- 7 Cronică: Un pietor român în Ardeal. Raport al lui Freywald și I. Schlatter. Sculptorul lui Duca Vodă. Un zugrav la 1712, VIII, 1915, p. 46.
- 8 Portretele lui Constantin Brâncoveanu și ale familiei sale, VIII, 1915, p. 49—53.
- 9 O inscripție pierdută și vechi mențiuni despre monumentele noastre la Vaillant, VIII, 1915, p. 122—123.
- 10 Stema Moldovei pe clopotnița bisericii din Todireni (Burdăjeni), VIII, 1915, p. 139—140.
- 11 Raport înaintat Academiei Române cu privire la biserica Domnească de la Curtea de Argeș, VIII, 1915, p. 143 [N. Iorga se alătură opiniilor formulate în raportul lui D. Onciul și I. Bogdan].
- 12 Tapișeriile doamnei Tudosea a lui Vasile Lupu, VIII, 1915, p. 145—153; IX, 1916, p. 43.
- 13 Sculptorul refacerii de la Biserica Episcopală din Argeș, IX, 1916, p. 19—20.
- 14 Biserica din Valea Danului, X—XXVI, 1917—1923, p. 193—196.
- 15 Picturi și obiecte de artă din biserica Scheilor Brașovului, XVII, 1924, p. 8—11.
- 16 [Nota nr. 1] la Drăghiceanu, V., Biserica Spirea Veche din București, XVII, 1924, p. 59 [despre Ipsilanti și familia Venețeli].
- 17 Mănăstirea Vălenii de Munte, XVII, 1924, p. 99—106.
- 18 Nouă știri asupra bisericii Mănăstirea de la Vălenii de Munte și asupra altor anlichități religioase locale, XIX, 1926, p. 49—53.
- 19 Mănăstirea Coșula, XIX, 1926, p. 70—73.
- 20 Cea dintâi viziă domnească la monumente istorice și opera lui Grigore Malei-Vodă Ghica, XIX, 1926, p. 143—146.
- 21 Argintăria moldovenească din veacul al XVIII-lea. Biserica armeană din Focșani, XX, 1927, p. 54—56.
- 22 Comunicări: Inscripțiile bisericii Rădovoști-Muscel și Zirnești. O viziă domnească la monumente. O cădelniță de la mănăstirea Radu Vodă din București, XX, 1927, p. 112.
- 23 Două mănăstiri dimbovițene, XXI, 1929, p. 20—25.
- 24 Două biserici ardelenice, XXI, 1929, p. 26.
- 25 Biserici focșănenice, XXI, 1929, p. 27—28.
- 26 +Grigore Cerchez, fost președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice. + mai 1927, XXI, 1929, p. 42.
- 27 Pictor străin la curtea lui Brâncoveanu, XXI, 1929, p. 24.
- 28 Les châteaux occidentaux en Roumanie, XXI, 1929, p. 49—69.
- 29 Popești de Argeș. Cîteva note, XXI, 1929, p. 70.
- 30 Une icône byzantine au Portugal, XXI, 1929, p. 88—89.
- 31 Domniile fanariole și elitorile, XXI, 1929, p. 90—91.
- 32 Biserici muntene de curind reparate, XXI, 1929, p. 92—94.
- 33 Cronică: Slănicul din Prahova. Încă un contract de zidar. O mănăstire necunoscută. Zugravi din veacul al XVII-lea, XXI, 1929, p. 95.
- 34 O biserică sîriană din București, XXI, 1929, p. 97—100.
- 35 Crucea de la Călugăreni, XXI, 1929, p. 101—105.
- 36 Cea d'întîiu biserică a Stelei, XXI, 1929, p. 112.
- 37 Mormintul lui Udriste Năsturel?, XXI, 1929, p. 113—115.
- 38 Cronică: Clitoriile mănăstirii Mira. Slinea Sorocăi, XXI, 1929, p. 142—143.
- 39 Bisericiile din Opârîiși. Predealul Sărari și Valea Drajei, XXI, 1929, p. 157—160.
- 40 Piatra de mormint a lui Alexandru-Vodă Mircea, XXI, 1929, p. 161.
- 41 Două pietre de la Muzeul Național din București, XXI, 1929, p. 178—179.
- 42 Cîteva legături românești, XXI, 1929, p. 180—183.
- 43 Moschei pe pămînt românesc, XXI, 1929, p. 184—187.
- 44 Cele două Chilii, XXI, 1929, p. 188—191.
- 45 Pietrele de mormint ale sașilor din Baia, XXIV, 1931, p. 1—6.
- 46 Biserica Galbenă din Urfăși, XXIV, 1931, p. 7—10.
- 47 Biserica din Verbila, XXIV, 1931, p. 25—28.
- 48 Cea mai veche icoană din Moldova, care însă nu e veche, XXIV, 1931, p. 29—30.
- 49 Inscripția de la Măxineni, XXIV, 1931, p. 31—32.
- 50 Biserica și palatul de la Afumași (Hfov), XXIV, 1931, p. 33—37.
- 51 Biserica doamnei Ecaterina, XXIV, 1931, p. 38—39.
- 52 Biserica din Piuța Petrei, XXIV, 1931, p. 45.
- 53 Biserica poleonicului Ioan Măgheriu, XXIV, 1931, p. 46.
- 54 Trei biserici de sat muntene: Pietroșița, Calvini și Gremenari, XXIV, 1931, p. 49—60.
- 55 Icoanele de la muzeul Sinaii, XXIV, 1931, p. 61—65.
- 56 Încă o piatră de mormint a lui Malei Basarab? O mărturie a lui Timoteiu Cipariu, XXIV, 1931, p. 78.
- 57 Bisericiile din Troțuș, XXIV, 1931, p. 79—81.
- 58 Biserica veche din Băltine, XXIV, 1931, p. 101.
- 59 Biserica episcopală din Argeș în literatură, XXIV, 1931, p. 136.
- 60 Pridvorul de la Colțea, XXIV, 1931, p. 136.
- 61 Cronică: [Casa Mircea din Vălenii de Munte]: Inscripția arabă de la Sf. Spiridon din București, XXIV, 1931, p. 143.
- 62 Miniaturi românești în secolul al XVII-lea, XXIV, 1931, p. 145—153.
- 63 Piatra de mormint a lui Sevastos Chimenitul din Trapezunt, XXIV, 1931, p. 154—155.

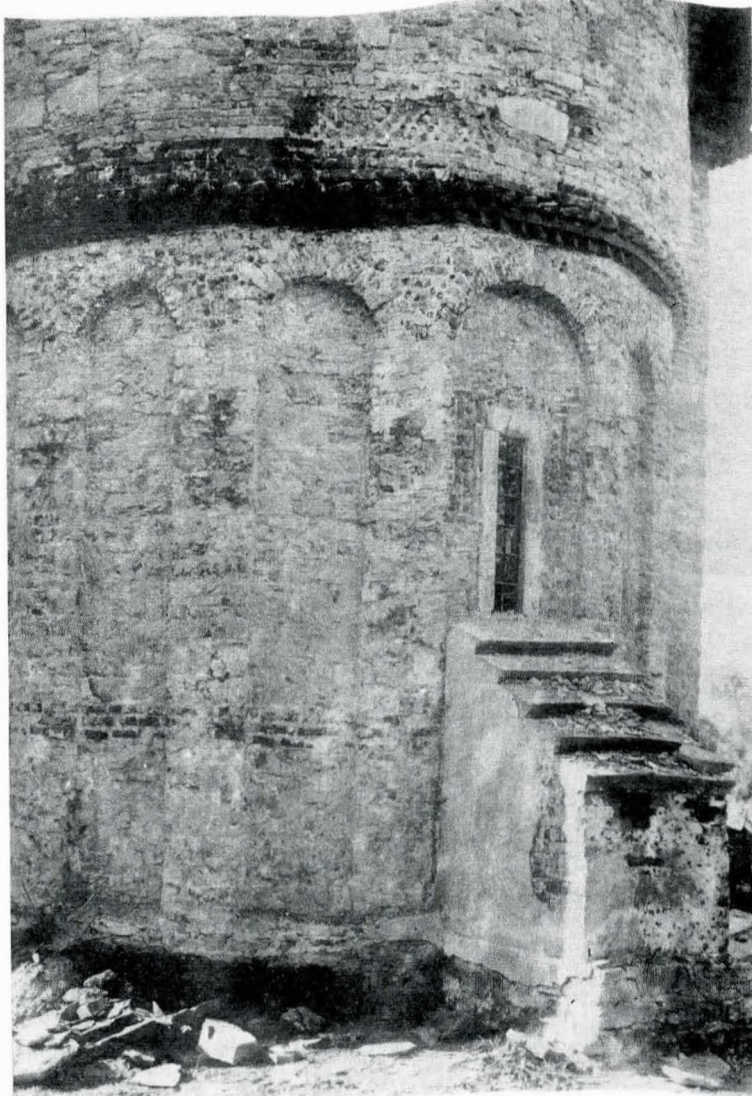

Fig. 5 Biserica Sf. Treime din Siret, restaurată de C.M.I. între 1937—1940, arh. Horia Teodoru. Sondaj pe fațada absidei altarului: la intersecția arhivoltelor și deasupra brîului cu zîmți se disting cozile de fixare a discurilor ceramice. Foto Horia Teodoru, eliseu C.M.I., fototeca D.M.I.

- 64 Noi obiecte de artă găsite la Ierusalim, la mănăstirea Sf. Sava și la Muntele Sinai, XXIV, 1931, p. 181—187.
- 65 Biserica de la Cocorășli-Grind, XXIV, 1931, p. 188.
- 66 Un act privitor la mănăstirea Plumbuila, XXIV, 1931, p. 189.
- 67 La figuration des évangélistes dans l'art roumain et l'école byzantine-valaque, XXVI, 1933, p. 1—4.
- 68 Icoana românească, XXVI, 1933, p. 5—26.
- 69 Două opere de artă românești din secolul al XVI-lea la Muntele Athos, XXVI, 1933, p. 27—31.
- 70 Fintina lui Alexandru-Vodă Mircea, XXVI, 1933, p. 32.
- 71 Biserica de la Fundeni (Prahova), XXVI, 1933, p. 82.
- 72 Monumentele istorice în vechea noastră literatură, XXVI, 1933, p. 101—115.
- 73 O descriere în versuri a bisericii episcopale din Curtea de Argeș, XXVI, 1933, p. 116—117.
- 74 Bisericiile dintre păile Teleajenului și Slănicului, XXVI, 1933, p. 118—119.
- 75 O mănăstire de cărturari: Vorona, XXVI, 1933, p. 120.
- 76 O explorație arheologică și istorică a județului Olt, XXVI, 1933, p. 121—123.
- 77 Note moldovenești în legătură cu clădirile bisericesti și profane. I. Reparării de biserică (Galata). II. Mănăstirea de la Tîrgul Oenei. Contracte de clădire. Vechi măsuri de îngrijirea bisericilor. Un contract de „călfă de pietrări” (1839). Un mitropolit de Corint, egumen la Aron Vodă, XXVI, 1933, p. 124—128.
- 78 Un album de l'art populaire religieux en Pologne, XXVI, 1933, p. 129—130.
- 79 Cronică, XXVI, 1933, p. 139—140 [recenzie la „Arhivele Basarabiei”, VI, 2: despre monumentele din satul Schineni, Basarabia; citat din jurnalul lui Iacob Sobieski privind biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași; despre Sevastos Kymenites; ruinele Hirșovei; inscripții cîmpulungene (Muscel)].
- 80 Bibliografie, XXVI, 1933, p. 140 [recenzie la Gh. Ghibănescu, „Biserica Sf. Dimitrie (Bals), biserica Sf. Andrei și biserica Sf. Nicolae-Domnesc”, Iași, 1934 — și la V. Brătulescu, „Călimăneștii și monumentele din împrejurimi”, București, 1934].
- 81 Les arts mineurs en Roumanie. Seconde partie, XXVI, 1933, p. 145—156.
- 82 Monumentele istorice românești și Daponte, XXVI, 1933, p. 157—158.
- 83 Cu privire la Cetățuia (Iași), XXVI, 1933, p. 158.

- ⁸⁴ *Cum se zidia acum o sută de ani*, XXVI, 1933, p. 159—166.
- ⁸⁵ *Biserica din Margine sau Ciuta*, XXVI, 1933, p. 172.
- ⁸⁶ *Vechi case prahovene*, XXVI, 1933, p. 173—175.
- ⁸⁷ *Mănăstirea Viniliță-Vodă*, XXVI, 1933, p. 178—181.
- ⁸⁸ *Biserica de la Stîlpu (Buzău)*, XXVI, 1933, p. 182.
- ⁸⁹ *Biserica din Albota*, XXVII, 1934, p. 17—18.
- ⁹⁰ *Biserica din Tisău*, XXVII, 1934, p. 28—29.
- ⁹¹ *Biserica din Mălești*, XXVII, 1934, p. 68—69.
- ⁹² *Evangelizările lui Alexandru-Vodă Mircea la Muntele Sinai*, XXVII, 1934, p. 85—86.
- ⁹³ *Doă evanghelieri ale fiilor lui Petru Rareș*, XXVII, 1934, p. 87—90.
- ⁹⁴ *Cronică: Tol despre vechile case prahovene; mai vechi apărători ai stîlului monumentelor bisericești*, XXVII, 1934, p. 91—95.
- ⁹⁵ + *George Bals*, XXVII, 1934, p. 97—98.
- ⁹⁶ *Biserica din Stari-Chiojd*, XXVIII, 1935, p. 58—63.
- ⁹⁷ *Biserica din Poieni (Iași)*, XXVIII, 1935, p. 64.
- ⁹⁸ *Cercetări noi la Colnari*, XXVIII, 1935, p. 75—77.
- ⁹⁹ *La biserica lui Petru Rareș din Tirgul Frumos*, XXVIII, 1935, p. 80.
- ¹⁰⁰ *Cronică*, XXVIII, 1935, p. 95 [recenzii de reviste; inscripții; obiecte aflate la Muntele Athos; biserica din „satul de lângă Ottenita“].
- ¹⁰¹ *Cum apar monumentele românești din Ardeal unui călător francez*, XXVIII, 1935, p. 110—112.
- ¹⁰² *Cronică: Citeva însemnări: Reparații la Galia; Biserica lui Mihai Viteazul la Făgăraș; O nouă publicație cu vederi de monumente*, XXX, 1937, p. 44—45.
- ¹⁰³ *Biserici prahovene*, XXX, 1937, p. 66—71.
- ¹⁰⁴ *O descriere din 1859 a monumentelor Țării Românești*, XXX, 1937, p. 81—86.
- ¹⁰⁵ *Un caiet de miniaturist*, XXX, 1937, p. 125—127.
- ¹⁰⁶ *Cronică*, XXX, 1937, p. 143 [prezentări de diferite cărți și reviste].
- ¹⁰⁷ *Cronică: Sabia lui Constantin Paleologul. Biserica din Zlatna și problemele ei. Patrafirul de la Stănești al lui Stroe Buzescu. Varia*, XXX, 1937, p. 189.
- ¹⁰⁸ *Din tesaurul de artă bolșănean*, XXXI, 1938, p. 7—21.
- ¹⁰⁹ *Trei conferințe de orientare: I. Monumentele noastre și opera Comisiei Monumentelor Istorice. Conferință ținută în 1937. II. Ce este un muzeu istoric. Conferință la Tirgoviste cu prilejul terminării lucrărilor muzeului. III. Ce este un muzeu de artă. Conferință la Iași, 1938*, XXXI, 1938, p. 49—77.
- ¹¹⁰ *Poesia franceză asupra monumentelor istorice românești*, XXXI, 1938, p. 78.
- ¹¹¹ *Cronică*, XXXI, 1938, p. 143 [recenzii la „Le messenger d'Athènes“ din 28 mai, la I.N. Teștiban, „Dintr-un pridvor cu fresce“, Roman, 1939 și la C.H. Economu, „Alba Julia — Itinerar turistic“, 1939; „Din biserica unită din Făgăraș“].
- ¹¹² *Artă românească în Banatul muntos*, XXXI, 1938, p. 145—166.
- ¹¹³ *Cronică*, XXXI, 1938, p. 189—191 [reproducerea unui articol despre români dintr-o revistă vieneză din 1845; recenzii de reviste; despre pisanăa unei biserici de lângă Ottenita; scrisoarea lui T. Rotariu despre mănăstirea Mrăcunea].
- ¹¹⁴ *Vechea artă moldovenească în finutul Neamului*, XXXII, 1939, p. 1—14.
- ¹¹⁵ *Biserici dimbovicene*, XXXII, 1939, p. 35—46.
- ¹¹⁶ *Cronică: La biserica din Feredieni (Botoșani)*, XXXII, 1939, p. 47.
- ¹¹⁷ *Gel din urmă manuscris de dătină artistică din Muntenia*, XXXII, 1939, p. 133—140.
- ¹¹⁸ *O nouă carte despre Gurtea de Argeș*, XXXII, 1939, p. 141—142.
- ¹¹⁹ *Cronică*, XXXII, 1939, p. 142 [diferite recenzii de reviste și publicații].
- ¹²⁰ *În legătură cu o „Călăuză“ necunoscută a maiorului D. Papazoglu*, XXXII, 1939, p. 145—158.
- ¹²¹ *Cetatea Silistrei la 1829*, XXXII, 1939, p. 186 + 1 pl.
- ¹²² *Vederi ardelene în cartea unui englez*, XXXIII, 1940, fasc. 103, p. 1—4 [după Charles Boner, „Ardealul, țara și oamenii“, Leipzig, 1863].
- ¹²³ *Țări românești în forma lor de artă populară și religioasă. I. Țara nemeșilor români din Ardeal. II. Ținutul raialei muntene. III. Dincolo de Ott*, XXXIII, 1940, fasc. 104, p. 49—67.
- ¹²⁴ *Cronică*, XXXIII, 1940, fasc. 104, p. 94—95 [recenzii la I. Sachelarescu, „Din istoria Bucureștilor. Plumbuita“, la I. Minea, N. Grigoraș, Gh. Cojoc, „Din trecutul Cetății Neamului“, la C. Erast, „Mănăstirea Snt Ilie“ și la E. Nicoară, „Vrednicia mureșene.. 1920—1940“; recenzii de reviste străine și române, etc.].
- ¹²⁵ *Ce este vechea noastră artă?*, XXXV, 1942, p. 127—142.

— *Ce este un monument istoric*, 1914, p. 128—140.

ANEXA II.

Lucrări publicate de Nicolae Iorga sub egida C.M.I.

- *Guide historique de la Roumanie*, deuxième édition, București, 1936, 175 p., X pl., 35 fig.
- *Domnii români după portrele și fresce contemporane. Adunate și publicate de președintele Comisiunii, Sibiu, 1930*, XV p., 221 pl.
- *Portretele doamnelor române (Portraits des princesses roumaines)*, București, 1937, XXXV p., 85 pl. + V p.

ANEXA III.

Lucrări de Nicolae Iorga recenzate sau prezentate în B.C.M.I.

- *Histoire de l'art roumain ancien* (în colaborare cu G. Bals), Paris, 1922; Drăghiceanu, V., „Bibliografie“, X—XVI, 1917—1923, p. 196; Bréhier, L., *Artă română* (traducere de N. Ghika-Budești din „Journal des savants“, nr. 9—10, 1923), XVII, 1924, p. 1—7, 51—57.
- *Les arts mineurs en Roumanie*, București, vol. I — 1934, vol. II — 1936; N. Ghika-Budești, *Artele minore bizantine și române*, XXX, 1937, p. 167—168.
- *Istoria Bucureștilor*, București, 1939; Smărăndescu, P., *Note și reflecții la Istoria Bucureștilor de N. Iorga*, XXXV, 1942, p. 192—196.

ANEXA IV.

Articole privind C.M.I., publicate de Nicolae Iorga în alte ziare și reviste

- *Vezi și Th. Odorescu, Barbu, Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga. 1890—1934*, București, 1935; Ștefănescu, Liviu, *Nicolae Iorga și monumentele istorice*, în „Buletinul monumentelor istorice“, XXXIX, 1970, p. 12—17.

Neamul românesc

- *De la Cameră: Comisiunea Monumentelor Istorice*, V, 1910, p. 317—318.
- *Cu privire la monumentele noastre istorice*, VIII, 1913, nr. 27—28.
- *Ce este un monument istoric*, X, 1915, nr. 4, p. 2.
- *A cui e vina?*, XXI, 1927, nr. 3.
- *În chestiunea monumentelor istorice*, XXIV, 1929, nr. 168.
- *Rotul Comisiunii Monumentelor Istorice. Comunicare la Cameră*, XXV, 1930, nr. 264.
- *Clevertiri...*, XXVIII, 1933, nr. 88.
- *Activitatea Comisiei Monumentelor Istorice. O serisoare a d-lui prof. N. Iorga*, XXVIII, 1933, nr. 143.
- *Ura autorității*, XXVIII, 1933, nr. 175.

Neamul românesc literar

- *Știri nouă despre monumentele noastre*, III, 1911, nr. 8, p. 125.

Semănătorul

- *Cum s-au restaurat vechile monumente?*, III, 1904, nr. 43, p. 673—676.
- *Cum s-ar cuveni să se îngrijească monumentele istorice*, III, 1904, nr. 46, p. 721—723.

Drum drept

Apărarea monumentelor istorice, X, 1915, nr. 25, p. 393—394.

În afară de aceste articole, Nicolae Iorga a avut numeroase intervenții în Cameră, în calitate de deputat, cu privire la problemele monumentelor istorice și ale C.M.I. Cîtam:

- [*Pentru Comisia Monumentelor Istorice*], „Desbaterile Adunării Deputaților“, 1929, ședința din 16 martie, p. 15—16.
- [*Despre Comisia Monumentelor Istorice*], „Desbaterile Adunării Deputaților“, 1930, ședința din 25 noiembrie, p. 34—36.
- [*Despre Comisia Monumentelor Istorice*], „Desbaterile Adunării Deputaților“, 1932, ședința din 23 februarie, p. 1389—1390.

*
*
*

Neecrologul lui Nicolae Iorga a fost publicat în „B.C.M.I.“ de V. Brătulescu: + *Nicolae Iorga. 1871—1940*, XXXIII, 1940, fasc. 106, p. 3—4.

SUMMARY

Nicolae Iorga and the Commission of Historical Monuments

The Commission of Historical Monuments was created in 1892, after nearly 30 years of preparatory formulas and of strives of the romanian intellectuality in order to preserve from destruction our historical monuments, but also as a reaction against the restorations of Lecomte du Noüy, started in 1875 and lacking of any scientific basis.

From the 57 years of the Commission's activity, its most efficient period, with regard to active protection of monuments and progress of researches in this field, coincides with the activity displayed by Nicolae Iorga — at first as member of the Commission (1914) and then as its president (1923), function detained by him till his assassination in 1940. As president, our great historian achieved successfully: the strict observance of the law concerning the protection of historical monuments co-ordination

of the regional sections created in 1921 (Transylvania, Bukovina, Bessarabia and Banat); the judicious utilization of the Commission's budget, granted by the government, for repairing and saving from destruction an as great as possible number of historical monuments, the protection works executed by the Commission having always an absolute priority against integral restorations; selection and proper specialization of the best technical staff for the restoring activity; an intense popularization abroad of Romania's historical monuments and ancient art, by exhibitions, lectures, films and printings.

Nicolae Iorga showed a particular care to the publication of the „Bulletin of the Commission of the Historical Monuments“ (1908—1945), where he wrote about 125 studies and articles (see the annex).

Printre personalitățile culturale de seamă din primele decenii ale secolului al XX-lea care au luptat pentru promovarea unei arhitecturi românești de forme naționale și au militat, în cadrul Comisiunii Monumentelor Istorice și în paginile prestigioasei sale publicații, pentru conservarea și restaurarea monumentelor de arhitectură în spirit științific, adică respectând istoria monumentului ce se cerea restaurat, s-au distins trei arhitecți: Grigore Cerchez, Nicolae Ghica-Budești și Petre Antonescu.

Grigore Cerchez (1850–1927) și-a făcut studiile la Paris. A fost diplomat al cunoscutei *École Centrale des Arts et manufactures*. Titlul de inginer diplomat în arte și manufacturi i-a dat dreptul să facă — și a făcut cu pricepere și talent — și inginerie și arhitectură.

Reîntors de la studii la București, în anul 1873, a ocupat curând postul de inginer șef al Capitalei, în care calitate a inițiat marile lucrări edilitare legate de rectificarea și adâncirea cursului Dimboviței și a schițat, cel dintâi, un plan de sistematizare a orașului.

Este autorul unui mare număr de edificii publice și particulare, cele mai multe concepute în spiritul eclectismului de școală franceză, caracteristic celei de a doua jumătăți a veacului al XIX-lea, dar câteva din cele realizate în ultima perioadă a vieții — printre care palatul Școlii superioare de arhitectură de pe strada Biserica Enei, casele Disescu de pe Calea Victoriei și aripa de nord a palatului de la Cotroceni — au fost proiectate și realizate în spiritul curentului de afirmare a specificului național, care a dominat arhitectura românească de la sfârșitul veacului al XIX-lea și primele decenii ale veacului al XX-lea.

Om de cultură și iubitor al trecutului istoric al poporului român, Grigore Cerchez s-a ocupat și de soarta monumentelor vechi de arhitectură, mai cu seamă după numirea sa, în 1907, ca membru al Comisiunii Monumentelor Istorice. În această din urmă calitate s-a pronunțat cu hotărâre împotriva concepției arbitrare aplicate la restaurarea bisericilor Sf. Niculae din Iași și Sf. Dumitru din Craiova ca și la cea a vechii mitropolii din Țirgoviște de către arhitectul francez A. Lecomte du Noüy. Este cel dintâi care, intervenind direct, a dovedit prin faptă că o adevărată și corectă restaurare poate fi făcută și în timp mai scurt și cu sume de bani incomparabil mai mici decât cele cheltuite de Lecomte du Noüy, de pildă, cu dărîmarea și reedificarea în forme cu totul diferite de cele originare, ale bisericii Sf. Dumitru de la Craiova¹.

Încă de la sfârșitul veacului al XIX-lea, pe cînd șantierul pentru construirea noului palat episcopal de la Curtea de Argeș

era deschis, Lecomte du Noüy ceruse Ministerului Cultelor să i se acorde suma de 50.000 lei cu care să înceapă studiile și lucrările preliminare în vederea „restaurării” bisericii domnești Sf. Niculae din Curtea de Argeș. În așteptarea creditului care, din fericire pentru soarta ce ar fi avut clădirea, n-a fost aprobat, arhitectul francez a procedat la ridicarea schelelor și proptirea zidurilor atât în exterior cât și în interior. Rămasă în această stare pînă în 1911 cînd ar fi urmat să fie dărîmată, biserica a fost încredințată grijii lui Grigore Cerchez, care, cercetînd-o la fața locului, a declarat că „se încumelă să o scape de la dărîmare”; a cerut deci și a obținut din partea Comisiunii Monumentelor Istorice, al cărei membru era, autorizația ca, împreună cu arhitectul N. Ghica-Budești, să porceadă la întocmirea proiectului de restaurare. Începute în mai 1911, lucrările de consolidare și restaurare, executate în condiții tehnice ireproșabile, — care au asigurat monumentului o conservare a cărei trînicie se poate constata și azi — au fost încheiate în toamna aceluiași an și costul n-a depășit suma de 100.000 lei.

Nicolae Ghica-Budești (1869–1913), spirit ponderat, cu o solidă cultură inginerescă (absolvent al Politehnicii din București în 1893 și-a făcut studiile de arhitectură la Paris, la *École de Beaux Arts*, unde a obținut diploma de arhitect în 1901), a cercetat, în orașele și centrele istorice ale Franței, Italiei și Greciei, un mare număr de monumente reprezentative ale arhitecturii universale. Sesizarea valorii și a locului pe care acestea îl ocupă în cultura materială a popoarelor respective a contribuit la lărgirea orizontului său artistic și la precizarea propriei năzuințe în legătură cu direcția pe care avea să o urmeze în cariera sa de profesionist și studios al arhitecturii.

Întors în țară s-a alăturat cu convingere idealului urmărit în acea vreme de înaintașul său Ion Mincu și de fostul său coleg de școală la Paris, Petre Antonescu, privind afirmarea în arhitectură a unui specific național. Nunit în 1905 arhitect al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice și trecut în 1906 în aceeași calitate la Comisiunea Monumentelor Istorice pendinte de același minister, el s-a dedicat cu pasiune cercetării arhitecturii românești vechi, întocmind, în primul rînd pentru acele monumente ce se cereau restaurate, studii monografice și tehnice pe care le-a publicat în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, începînd chiar din 1908 cînd a apărut primul număr al acestei prestigioase publicații de specialitate. În continuare, ca șef al serviciului tehnic al Comisiunii, timp de mai bine de 30 de ani, apoi pînă la sfârșitul propriei vieți, în calitate de membru al aceleiași Comisiuni, a contribuit cu fapta și sfaturile sale la punerea bazelor unei sănătoase activități științifice de restaurare a monumentelor istorice din țara noastră.

Alături de numeroase lucrări de restaurare, executate în cadrul serviciului tehnic al Comisiunii Monumentelor Istorice,

¹ Pentru dărîmarea bisericii s-a cheltuit suma de 45.000 lei, iar pentru edificarea celei noi, peste 420.000 lei aur și aceasta s-a chemat atunci restaurare. Vezi pentru această chestiune Grigore Ionescu, *Sur les débuts des travaux de restauration des monuments historiques en Roumanie et l'activité de l'architecte français André Lecomte du Noüy en ce domaine*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art”, serie Beaux-Arts, tome XVII, 1980, p. 83–126.

Grigore Cerchez

N. Ghica-Budești a proiectat și executat, în spiritul și formele arhitecturii pămîntene, pe care a studiat-o cu pasiune, și câteva edificii noi — clădiri publice, locuințe particulare, biserici. Opera sa cea mai reprezentativă în acest domeniu este palatul clădit în București pe șoseaua Kiseleff pentru Muzeul de artă populară românească. Edificiul, început în 1912 și

tură — a funcționat în învățămîntul superior de arhitectură din 1908 pînă în 1938 — N. Ghica-Budești s-a distins deopotrivă și ca cercetător al arhitecturii medievale românești. Alături de colaboratorii cei mai fecunzi la „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, autori de studii cu caracter monografic privind monumentele noastre istorice, — ne referim în special la Nicolae Iorga și Gheorghe Balș — numele lui N. Ghica-Budești se înscrie cu cinste în istoriografia artei medievale românești din prima jumătate a veacului al XX-lea. Aportul îndelungatei sale activități de cercetător al monumentelor religioase medievale este concretizat într-o vastă monografie dedicată *Evoluției arhitecturii religioase din Muntenia și Oltenia*, compusă din patru volume, apărute în colecția „Buletinului Comisiunii Monumentelor Istorice”, respectiv în anii 1927, 1930, 1932 și 1935.

Fără să fi putut egala în erudiție și intuiție pe Gheorghe Balș — care pentru arhitectura religioasă moldovenească medievală ne-a lăsat o operă capitală: trei masive volume dedicate, primul, bisericilor lui Ștefan cel Mare, al doilea bisericilor și mănăstirilor moldovenești din perioada 1527—1528, iar al treilea bisericilor și mănăstirilor moldovenești din veacurile XVII și XVIII — N. Ghica-Budești, fixînd pentru lucrările sale un cadru geografico-istoric poate nu suficient de larg și punînd accentul mai mult asupra înriurilor venite din afară, decît pe sintezele și aportul local în evoluția istorică a arhitecturii românești, are totuși meritul de a ne fi pus la dispoziție un inventar exhaustiv al bisericilor clădite în perioada Evului Mediu în Muntenia și Oltenia. Stăpin pe știința sa de inginer, el a cercetat cu atenție structurile specifice și formele bisericilor românești, pe care le-a analizat în toate amănuntele, formulînd observații prețioase în ceea ce privește materialele de construcție, tehnica, plastica monumentală și decorația arhitecturală; a stabilit totodată o clasificare științifică și minuțioasă a tipurilor.

Descrierile făcute cu mîgălă, releveele, desenele și fotografiile cuprinse în aceste patru mari volume constituie un ma-

Casa Disescu, azi sediul Institutului de Istorie a artei (arhitect: Gr. Cerchez)

continuat cu greu după primul război mondial, a fost dat în folosință în 1939 după ce se construiseră numai trei din cele patru aripi proiectate².

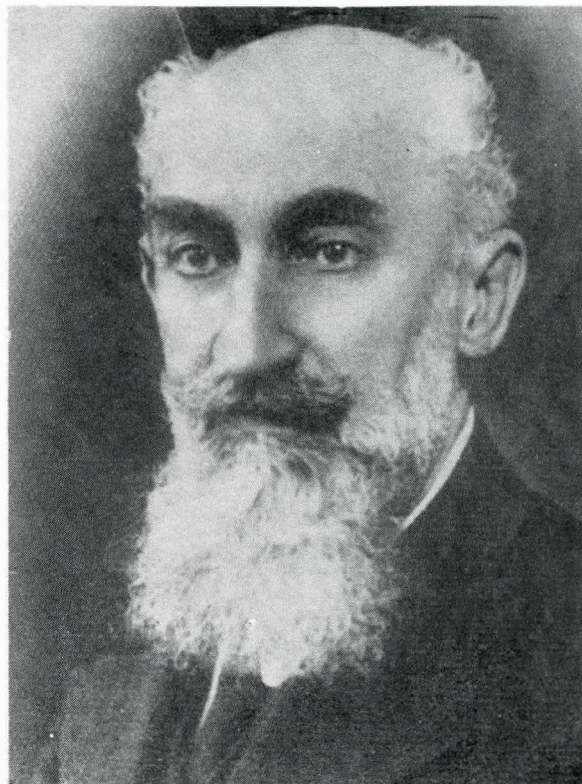
Valoros proiectant și executant de lucrări de arhitectură, profesionist conștiincios și priceput în problemele conservării și restaurării monumentelor istorice, prețuit îndrumător al elevilor arhitecți în domeniul studiului proiectării de arhitec-

terial documentar vast și variat, folositor al cercetătorilor istoriei arhitecturii românești cît și conservatorilor și restauratorilor de monumente istorice; a fost restructurat, prescurtat și prezentat de autor sub forma a patru conferințe pe care, după ce le-a ținut în 1937 la Sorbona (*Ecole des hautes études, section des sciences religieuses*), le-a revizuit și publicat în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1—2, 1942, sub titlul: *L'architecture religieuse de la Valachie — essai de synthèse*. Așa cum o arată și titlul, lucrarea constituie o prețioasă încercare de sinteză a evoluției arhitecturii religioase din Țara Românească cu care cercetătorul și omul de știință venea să întregească — cu puțin timp înaintea sfîrșitului vieții, sur-

² Completat cu o sală de conferințe și o aripă nouă ridicată între cele două aripi vechi laterale, realizată într-o arhitectură net modernă, edificiul adăpostește azi Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România.

Petre Antonescu

N. Ghica-Budești

venit în decembrie 1913 — cealaltă sinteză, poate din multe privințe mai largă și mai elocventă, pe care ne-o sugerează clădirile realizate după planurile sale.

Petre Antonescu (1873—1965), personalitate proeminentă care a dominat activitatea arhitecturală din România primei

experienței, foarte potrivit nevoii sale de a se dărua acelor care, ca și dînsul, aspirau să pășească spre culmile unei arhitecturi alese. A fost un pasionat arhitect și abil constructor. Lucrările sale sînt o dovadă a talentului și a vastei sale experiențe. Fiecare din ele — palate administrative, bănci, clădiri de învățămînt, hoteluri, case particulare — exprimă personalitatea arhitectului, imaginația și sensibilitatea care l-au caracterizat, știința pe care s-a bîzuit în proporționarea justă a volumelor și arta cu care a știut să sublinieze prin detalii adecvate părțile din clădire ce se cereau puse în evidență.

A fost un cercetător atent al arhitecturii noastre vechi și, fără să fi fost un restaurator, pe linia preluării patrimoniului artistic național, alături de inginerul Gheorghe Balș și de arhitectul N. Ghica-Budești. Ca membru al biroului tehnic al Comisiunii Monumentelor Istorice, Petre Antonescu a sprijinit — din 1924 cînd, odată cu N. Iorga și Gh. Balș, a fost numit membru al acestei înalte instituții, colectivul de tineri arhitecți care, avînd sarcina protejării monumentelor istorice, a pus bazele unei sănătoase tradiții științifice de restaurare.

* * *

Exemplul triumviratului Cerechez — Antonescu — N. Ghica-Budești a constituit pentru generațiile de tineri arhitecți crescuți la școala acestora un îndrumător care a îngăduit o lăudabilă dezvoltare atât a arhitecturii de forme naționale cît și a lucrărilor privind conservarea și restaurarea monumentelor istorice. Protecția, restaurarea și încadrarea în viața activă a localităților, a vechilor noastre monumente de arhitectură sînt o dovadă a învățămîntelor pe care autoritățile locale și noua generație de arhitecți și constructori, dispunînd de fonduri importante puse la dispoziție, ca niciodată în trecut, de Stat, le-au tras din activitatea în acest domeniu a înaintașilor. Sperăm ca în cadrul acțiunilor descentralizate, problema conservării și restaurării monumentelor istorice să fie privită cu aceeași ochi înțelegători de toate autoritățile constituite ca și de talentații noștri arhitecți și urbanisti. În felul acesta, acordîndu-se monumentelor noastre istorice atenția, îngrijirea și asistența de care au nevoie, ele vor putea intra în toate circuitele turistice, stînd cu cinste în mijlocul frumoaselor peisaje ale țării nu numai ca elocvente mărturii de valoroasă cultură a trecutului românesc, dar și ca mijloace eficiente de educație patriotică și elemente definitorii de podoabă și mîndrie națională.

Sediul Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România.

jumătăți a veacului al XX-lea, a fost, alături de înaintașul său Ion Mincu (1851—1912), purtător al mesajului generației sale: afirmarea specificului național în arhitectură. S-a distins în această direcție în primul rînd ca profesor. Cu această funcție de răspundere și-a început activitatea profesională îndată după întoarcerea de la studii în 1900, de la vestita Ecole de Beaux Arts de la Paris. Școala Superioară de Arhitectură, care fusese întemeiată abia în 1896, s-a bucurat de neprețuitul său concurs timp de 38 de ani. Foarte activ în practica arhitecturală, Petre Antonescu a găsit în profesorat un cîmp deschis

RECONSTRUCȚIA CAPULUI DE POD CONSTRUIT DE APOLLODOR DIN DAMASC LA DROBETA-TURNU SEVERIN

Arh. AUREL TEODORESCU

În perioadele secetoase, cînd apele Dunării scad mult sub nivelul normal, apar — în apropiere de Drobeta-Turnu Severin — resturile unei dîntre lucrările rămase celebre, ale antichității.

Ruinele podului construit de arhitectul Apollodor din Damasc peste Dunăre — pentru că despre acesta este vorba — formează încă un ansamblu care, atît din punct de vedere arheologic cit și tehnic, trezește interes. Dealtfel a constituit, în decursul timpului, un punct de atracție și o preocupare pentru tehnicieni și a fost considerat mult timp ca fiind una dintre cele mai gigantice lucrări executate în perioada antichității romane.

La începutul secolului al XVI-lea — Francisc I, regele Franței, solicită sultanului Soliman Magnificul permisiunea ca ingineri francezi să studieze ruinele pilelor pentru a afla metodele folosite de constructorii romani.

Mai tirziu, cronicari și cărturari români ca: Miron Costin, Dimitrie Cantemir, stolnicul Constantin Cantacuzino vorbesc în operele lor cu mare admirație despre această grandioasă realizare a lumii. Cel care a cercetat însă pentru prima dată ruinele podului a fost inginerul bolognez L. F. de Marsigli, inginer genist în armatele austro-ungare, comandat de Eugeniu de Savoia și care luptau împotriva armatelor turcești. Rezultatele amplelor cercetări pe care el le-a întreprins asupra ruinelor, inscripțiilor și a pietrelor sculptate ce se puteau vedea pe atunci în această zonă sînt cuprinse în volumul al doilea al monumentalei sale lucrări intitulată *Descrierea Dunării*.

În lucrarea sa privind istoricul arheologiei, Alexandru Odobescu face ample relații asupra ruinelor existente — pe atunci — ale podului, ca și asupra unor vechi mențiuni din lucrările vechilor autori. Primele studii cu caracter științific asupra ruinelor podului — ca și ale celorlalte edificii romane din zonă — sînt întreprinse, între anii 1896—1899, de arheologul Gr. G. Tocilescu, studii care pun în valoare mare parte din vestigiile monumentelor romane de la Drobeta-Turnu Severin.

Aceste strădanii de descoperire a urmelor vechii civilizații romane de pe teritoriul patriei noastre sînt continuate în perioada dintre cele două războaie mondiale de către profesorul Al. Bărcăcilă, care însă și-a îndreptat atenția mai mult asupra castrului și a zonei înconjurătoare, ajungînd să scoată la lumină ruinele băilor termale. Alți cercetători și oameni de știință — printre care am cita pe prof. dr. D. Tudor, autor al unei lucrări ce se referă la monumentele romane din zona municipiului Drobeta, pe dr. M. Davidescu, care a continuat opera de cercetare și de punere în valoare a întregii zone — au fost preocupați de continuarea lucrărilor științifice de aprofundare a cunoașterii acestei zone foarte bogate în vestigii ale civilizațiilor dace și romane.

* * *

Construit între anii 103—105 e.n., podul de peste Dunăre a răspuns unor necesități economice și strategice în vederea cuceririi Daciei. După relațiile unor istorici (*Dio Cassius*)

se pare că podul era gata chiar în anul 104, armatele roma folosindu-l pentru trecerea fluviului; data poate fi confirmată și prin unele monede bătute în anul 104 și care înfățișeau podul complet construit.

Amplasamentul ales facilita construcția prin avantaje pe care le oferea cursul fluviului; în zonă, un banc de nisip aflat în vecinătatea Ostrovului Simian, făcea posibilă reducerea distanțelor iar după unele studii și observații, ca și din infirmații din antichitate, Dunărea se bifura în acest punct formînd un braț în care adîncimea apei era mai redusă.

Din descrierile ce ne-au rămas din antichitate, podul avea o lungime de 1134,90 m și se termina pe ambele maluri cu frumoase portaluri din piatră decorate cu statui și trofee. Arbele pile erau construite din zidărie din piatră și cărămidă lungimea era diferită — pila de pe malul românesc, construită pe o lungime de 25,20 m — cu două bolți, iar pila de pe malul iugoslav, pe o lungime de 27,30 m — cu trei bolti. Dimensiunile pilelor din albia fluviului au fost mai greu de stabilit; dar se admite în general dimensiunea de 63 picioare romane, adică 21,20 m. În ceea ce privește lungimea pilelor greu de stabilit de asemenea datorită stării ruinelor lor se estimează azi că nu ar fi depășit 15,00 m. Pilele se terminau cu avant-bec și arier-bec și — după cum afirmă atît F. Bretti cit și Theofil — ar corespunde modului în care romani construiau podurile, deoarece această soluție se regăsește la alte poduri de zidărie ridicate de către romani. Distanța dintre pile era de 51,00 m, considerată între axele pilelor și corespunde aceleia indicată de *Dio Cassius*. Înălțimea acestor pile era de 68 picioare romane sau 18,60 m deasupra etiajului.

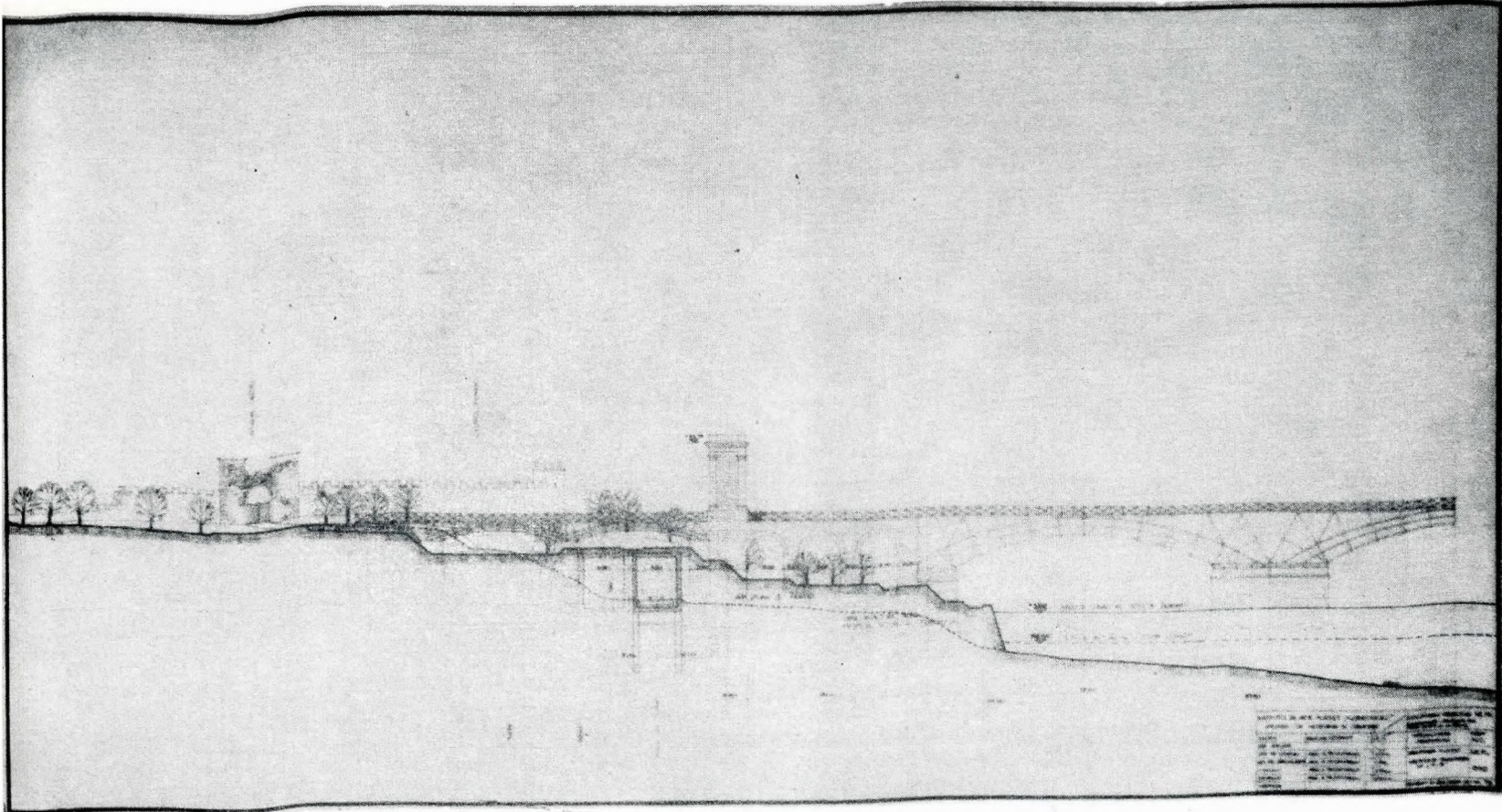
Între malul românesc și cel iugoslav există și exista o diferență de nivel; platoul românesc se află la o diferență de ce 4,00 m, rezultînd că nivelul tablîerului se găsea la o cotă intermediară. Aceasta s-ar deduce și din faptul că pe unele medalii ce reprezintă podul sînt reprezentate, în fața portalului, treptele indicînd urcarea sau coborîrea. Accesul către pod era în rampă.

Pilele erau construite din blocuri de piatră prinse între ele prin piese ingenioase formate și dispuse în interiorul blocului de piatră; se poate deduce aceasta și din observarea unor detalii de tre blocurile aflate azi pe platoul din fața castrului din Zona muzeistică de la Drobeta-Turnu Severin.

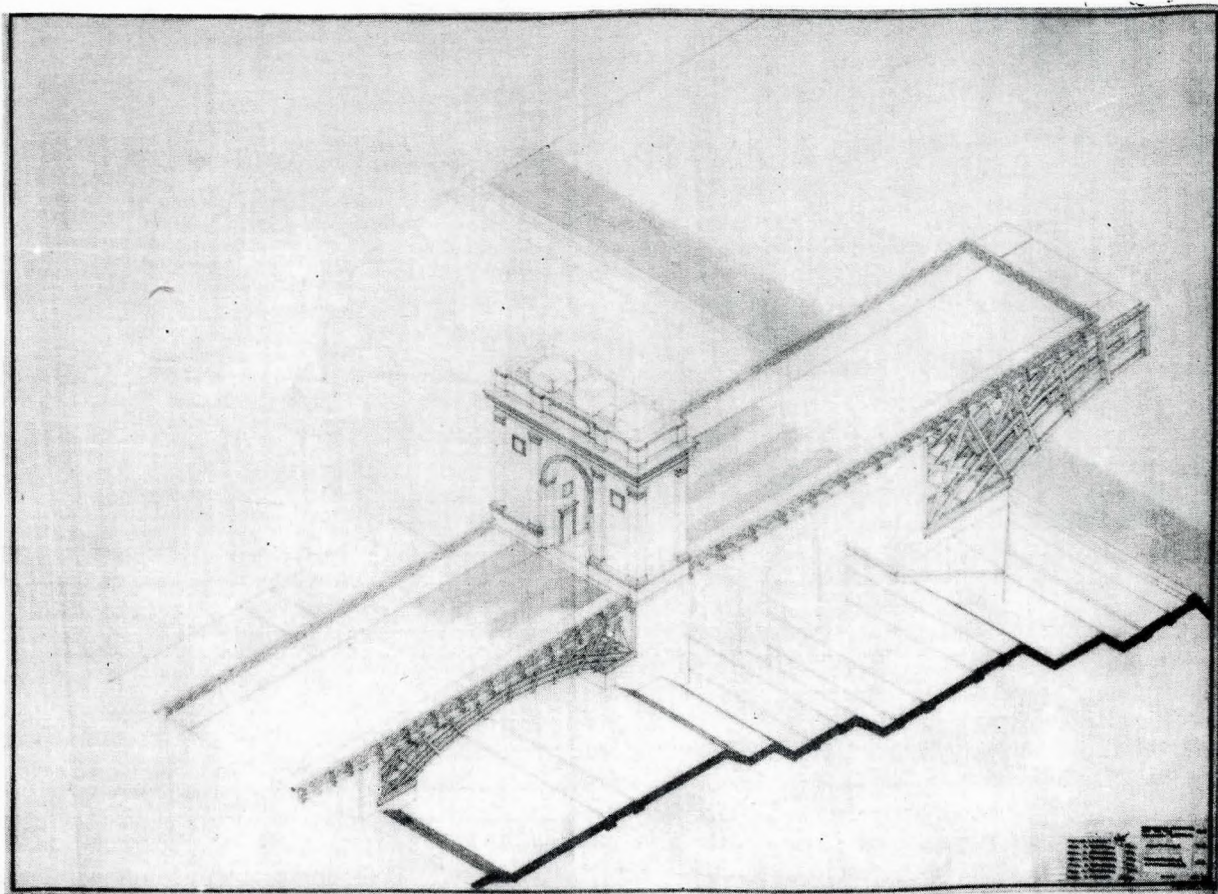
Partea cea mai controversată a fost aceea a modului în care se făcea legătura dintre pile. Unii autori consideră că podul a fost cu „totul din piatră” (Aschebach) justificînd aceasta prin faptul că, dacă lucrarea trebuia să aibă durată și soliditate, executarea bolților de piatră era neapărat mai lucrătoasă decît o construcție din lemn; aceasta din urmă prezintă mai multe dificultăți și numai o construcție foarte complicată ar fi putut face legătura posibilă, iar la trecerea transporturilor grele și a maselor mari de oameni, toată construcția ar fi fost periclitată. Diverși autori aduc în sprijinul acestei soluții și alte argumente, mai ales de ordin strategic.

Autorii moderni și mai ales tehnicienii consideră însă că legătura dintre pile se făcea cu ajutorul unor arce turtite executate din lemn. Susținerea acestei ipoteze nu se bazează

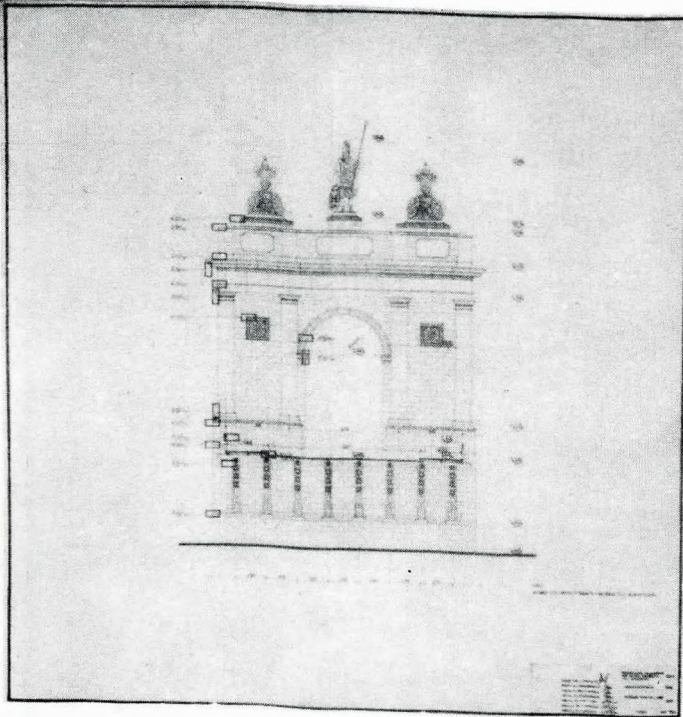
Vedere de ansamblu. Capul de Pod și Intrarea în Castru

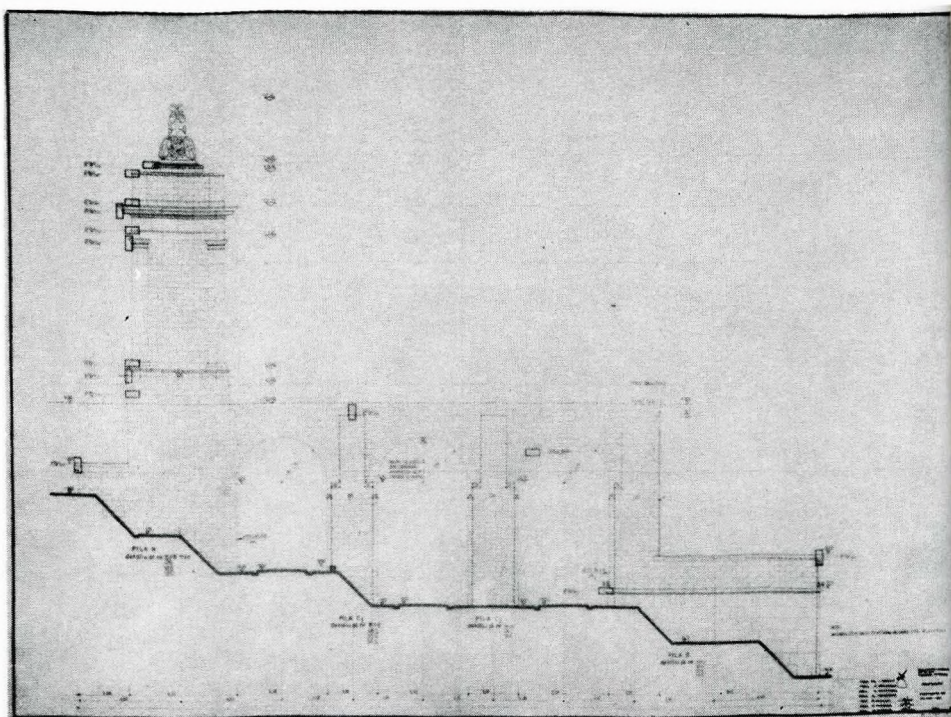
Capul de Pod. Perspectivă axonometrică

numai pe justificări sau calcule tehnice ci rezultă din observarea atentă a reprezentărilor de pe Columna din Roma ca și reprezentările de pe unele monede. Astfel, o medalie, datînd chiar din perioada domniei lui Traian, înfățișează pe revers întreitul arc turtit din lemn. De asemenea, arhitectul A. Choisy în lucrarea sa *L'art de bâtir chez les Roumains* afirmă — „mai mulți autori pe baza relatărilor lui Dio Cassius au presupus că podul figurat pe Columna lui Traian era cu totul din piatră; vom observa însă că basorelieful avînd a reprezenta podul peste Dunăre ca o lucrare din lemn, concordă cu imaginea unei medalii aflate la biblioteca Națională (din Paris n.n.) și pe care se disting cele trei arcuri, precum și cleștii ce le leagă“.

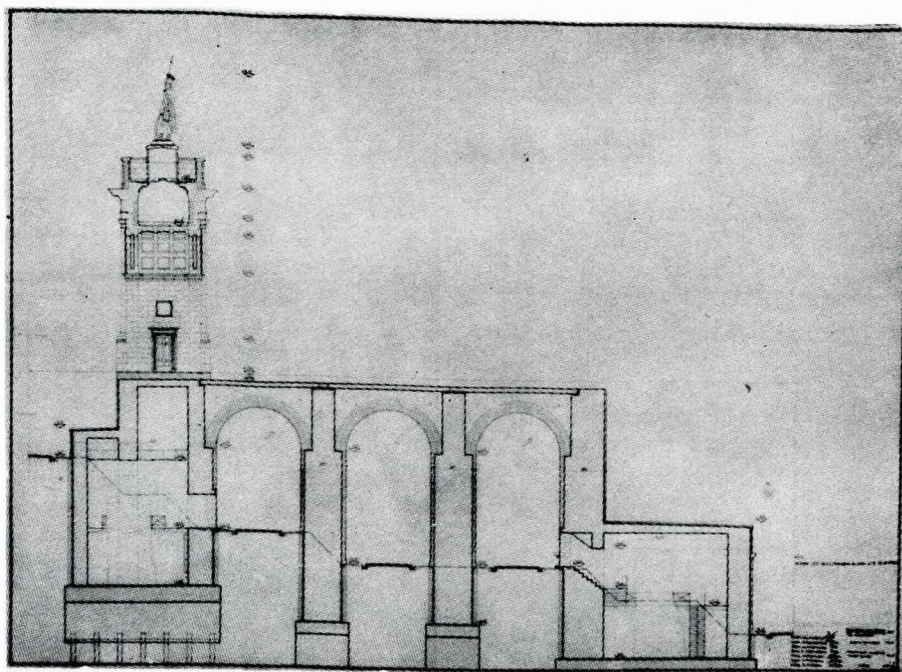
Sînt autori care presupun că intenția lui Traian a fost de a construi podul cu totul din piatră și că a și început lucrarea în acest sens făcînd pilele și primele bolți din piatră; însă dificultățile de execuție întîmpinate în cursul construcției schelelor și cintrelor, în curentul considerabil mărit al apelor fluviului, în urma restrîngerii secțiunilor de curgere rezultate din execuția pilelor, au impus constructorului modificarea proiectului. Se mai menționează și faptul că timpul de execuție era mult prea restrîns și deci insuficient pentru a permite romanilor să-l construiască din piatră. Dar toate medaliiile bătute — cum se obișnuia — cu ocazia inaugurării podului arată lămurit că podul avea arcurile din lemn. Toate acestea

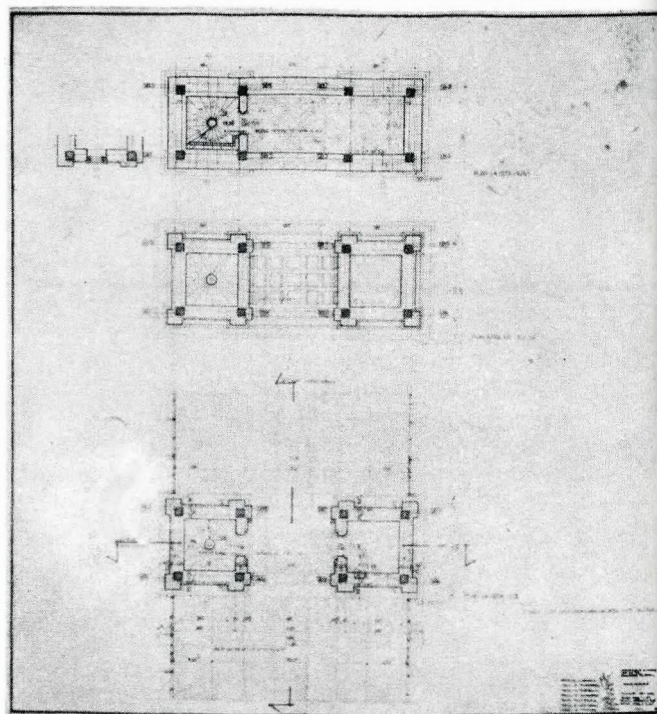
Capul de Pod. Vedere portal acces pod

Capul de Pod. Vedere laterală a pilei culce

Secțiune longitudinală prin pila culce și portal

Planul portalului: plan la nivel tablier, planul muzeului

impun concluzia că „... suprastructura podului era integral din lemn, așa cum rezultă și din figurile de pe Columnă.”

Problema modului în care erau însă rezolvate arcurile suscită alte controverse. După părerea lui Gottgetren, autor al unui tratat despre construcții de lemn, suprastructura era alcătuită astfel:

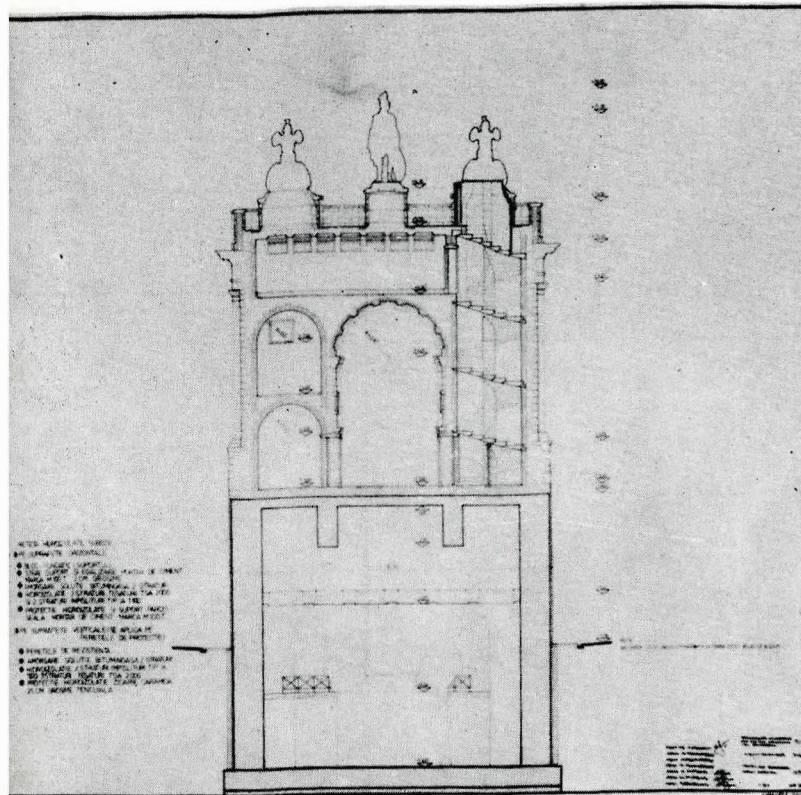
„Arcurile de lemn se compuneau din cîte trei curbe turtite, concentrice; aceste arcuri erau strîns legate prin clești dubli, astfel încît rezistența lor era mult mărită.

Arcurile își găseau un sprijin solid pe fiecare din pilele masive, în niște stîlpi dubli, așezați oblic și bine contravîntuiți. Acești stîlpi erau menținuți prin tălpi puternice așezate pe grinzii spre a împiedica orice deplasare.

Alți cleștii dubli ai arcelor, cît și stîlpii dubli bine contravîntuiți erau îmbinați la partea superioară într-o puternică talpă orizontală care apoi servea la susținerea grinzilor tablierului. Parapetul se compunea din stîlpi avînd între ei cruci Sf. Andrei, o tablă inferioară și alta superioară.”

În tratatul *L'art de bâtir chez les Roumains*, Choisy observă că modul de reprezentare este alterat, pe columnă, de către sculptor, el nerespectînd cu fidelitate formele date de arhitect, dar, în linii mari, confirmă structura descrisă mai sus.

Podul se termina atît pe un mal cît și pe celălalt cu cîte un portal. Asupra acestora detaliile lipsese complet, iar reprezentările de pe Columnă le arată la cea mai simplă expresie și fără nici o proporție. În decursul timpului s-au încercat tot felul de reconstituiri grafice ale acestor porți; dintre acestea cea mai cunoscută și în general admisă este aceea încercată și publicată în anul 1907 de către inginerul Duperrex. Aceasta ține seama — după cum precizează chiar autorul — de o serie de alte portaluri construite de romani, cum ar fi: podul de la St. Chamas — Franța, de la Alcantara — Spania, acesta din urmă construit chiar în timpul domniei lui Traian. În versiunea lui E. Duperrex, portalul ar fi avut o arcadă centrală — de trecere — cu o deschidere de 4,50 m, care ar corespunde unei treimi din lățimea portalului. Lateral arcului se aflau două masive din zidărie ce cuprindeau — unul scara de acces la nivelul superior, celălalt camera paznicului. Ambele masive erau ornamentate cu pilaștrii ce susțineau un antablament, peste care se afla aticul ce purta și inscripția obișnuită acestui gen de construcții. Ordinul de arhitectură pe care Duperrex presupune că ar fi fost adoptat de romani este cel doric „ca fiind mai simplu și mai în concordanță cu reali-

Secțiune transversală prin portal și prin chesonul de conservare a ruinei

în luptele din campania precedentă anului de construcție. Și acestea erau executate din piatră. După cum rezultă din studiile menționate, mina de lucru folosită de Apollodor a fost aceea oferită fie de formațiile auxiliare, fie chiar de soldații legiunilor pe care Traian intenționa să le folosească în campania pe care o pregătea.

*

Construcția Hidrocentralei Porțile de Fier II a impus ample lucrări de protejare și valorificare a vestigiilor istorice din zona Drobeta-Tr. Severin.

Proiectul ce a fost întocmit în acest scop urmărește reconstrucția doar a unui fragment a capului de pod propriu-zis; adică prima pilă-culee ale cărei ruine se află pe malul Dunării, reconstrucția portalului ce închidea accesul pe pod, a unui tronson din arcul mare al tablierului, ca și a tablierului ce stabilea legătura cu drumul de acces către castru, aflat în imediata apropiere a podului. Problemele pe care proiectul a trebuit să le rezolve pot fi grupate astfel:

a) probleme rezultate din resistemizarea întregii faleză și a viitorului traseu al liniei ferate;

b) Probleme de proporționare și dimensionare ale elementelor constitutive ale ansamblului, cu respectarea caracterului inițial;

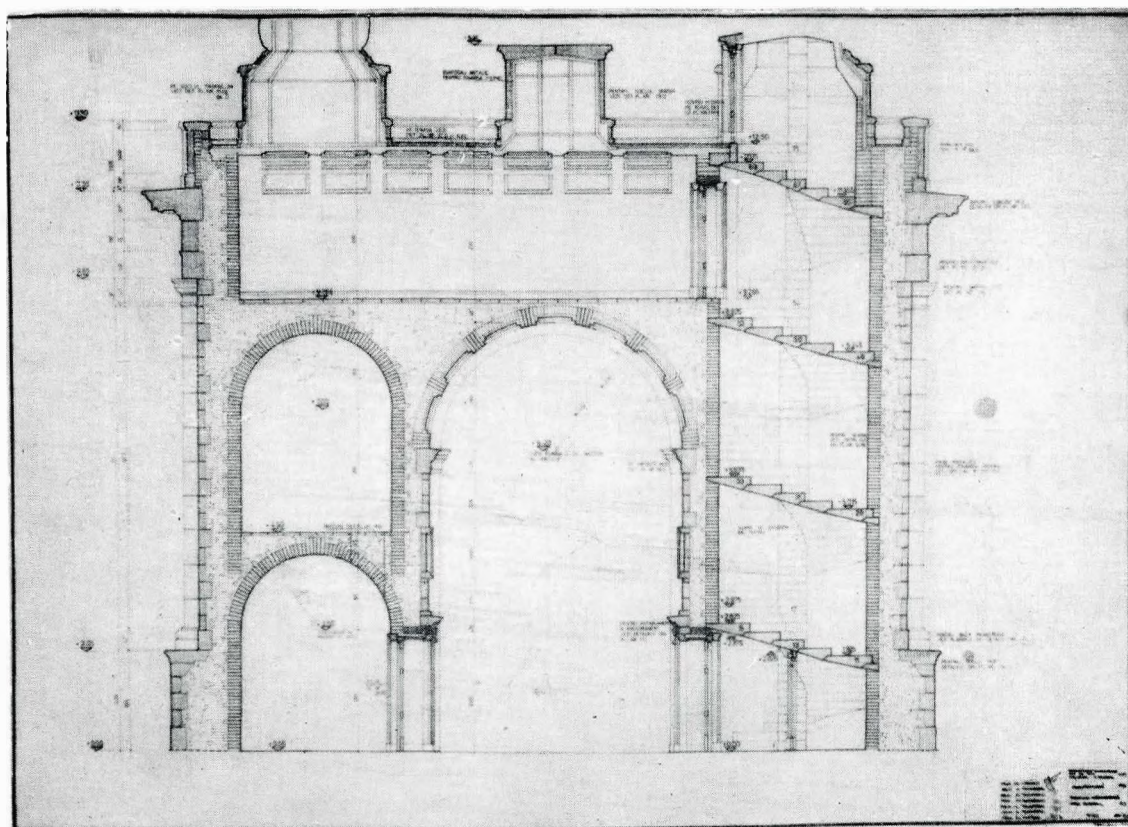
c) probleme de construcție, rezultate din adaptarea la cerințele tehnicii actuale, a sistemului tradițional roman;

d) probleme de punere în valoare și de conservare a actualelor ruine și de integrare a lor în ansamblul muzeistic;

e) probleme economice.

*

a) Probleme rezultate din resistemizarea întregii faleză și a viitorului traseu al căii ferate București-Timișoara.

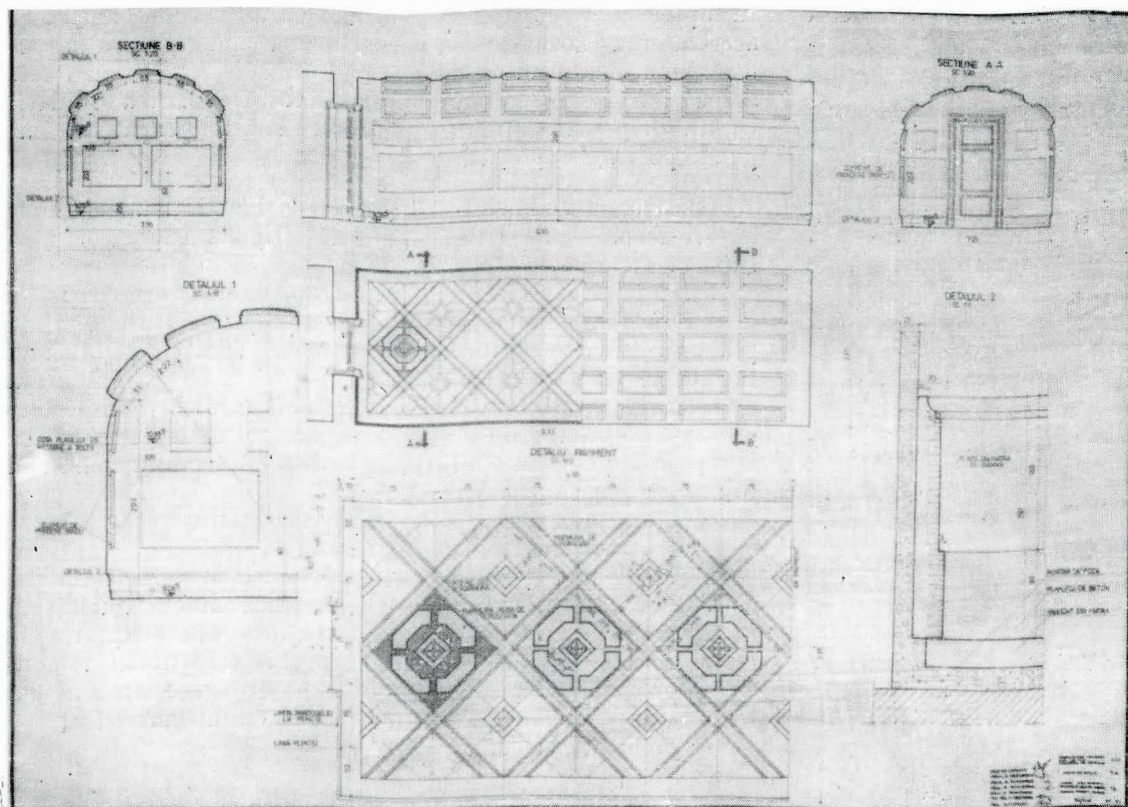
Secțiune transversală prin portal

atea" (p. 36). Peste arcada ce definea bolta acoperind trecerea se aflau o serie de încăperi, folosite se pare ca locuință pentru paznicul sau paznicii podului. Trecerea era închisă printr-o poartă masivă executată din lemn.

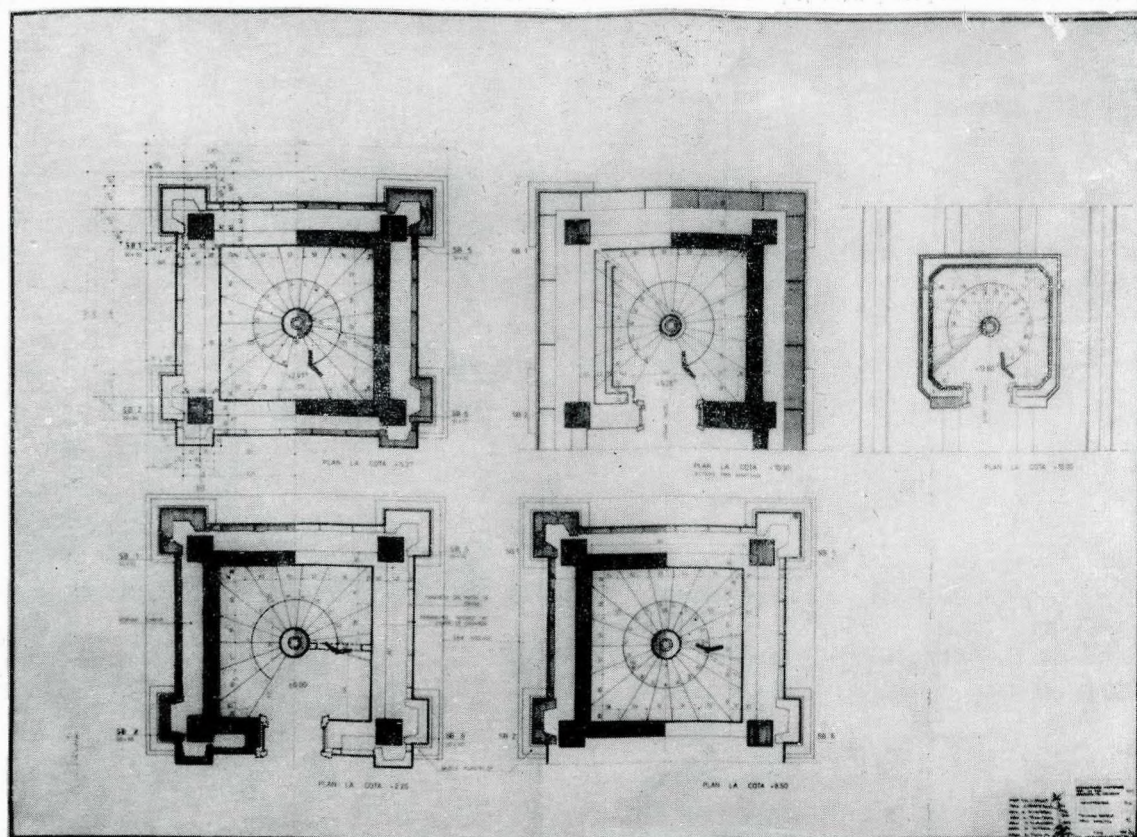
Materialele folosite de romani pentru construcția podului au fost cele aflate în zona imediat apropiată — piatră scoasă din cariera Bahna — pentru pilele ce susțineau arcele, pentru cele două pile-culee ca și pentru portal. Arcele pe care le sprijinea tablierul erau executate din lemn de stejar, lemn ce se găsea în mare cantitate în pădurile din împrejurimile Drobetai.

Peste atic, în axul principal al portalului, era așezată statuia zeului *Mars Ultor* — zeul protector al împăratului Traian, iar lateral, grupuri de trofee, care probabil că figurau arme, standarde etc. ce fuseseră capturate de către romani

Municipiul Drobeta-Turnu Severin este un oraș așezat pe malul Dunării; ar fi firesc ca beneficiind de această așezare și valorificând avantajele amplasării, orașul să dezvolte o serie de dotări, amenajări sau zone verzi, astfel încât să creeze un specific legat și de activitățile ce rezultă din prezența fluviului dar și dotări cu caracter turistic, care să valorifice poziția așezării. Această dezvoltare însă este blocată de prezența pe malul Dunării a căii ferate. Proiectele de sistematizare întocmite au încercat rezolvarea acestei probleme, propunând, într-una din variante, introducerea căii ferate, cel puțin parțial, într-o tranșee deschisă. Soluția permitea, între zona muzeistică și zona centrală a municipiului, legarea directă a orașului cu fluviul. Traseul ales pentru această variantă de amplasare a noului traseu al căii ferate trecea între ruinele primei pile-culee și alea de acces către castru, oferind

Muzeul Podului. Detalii

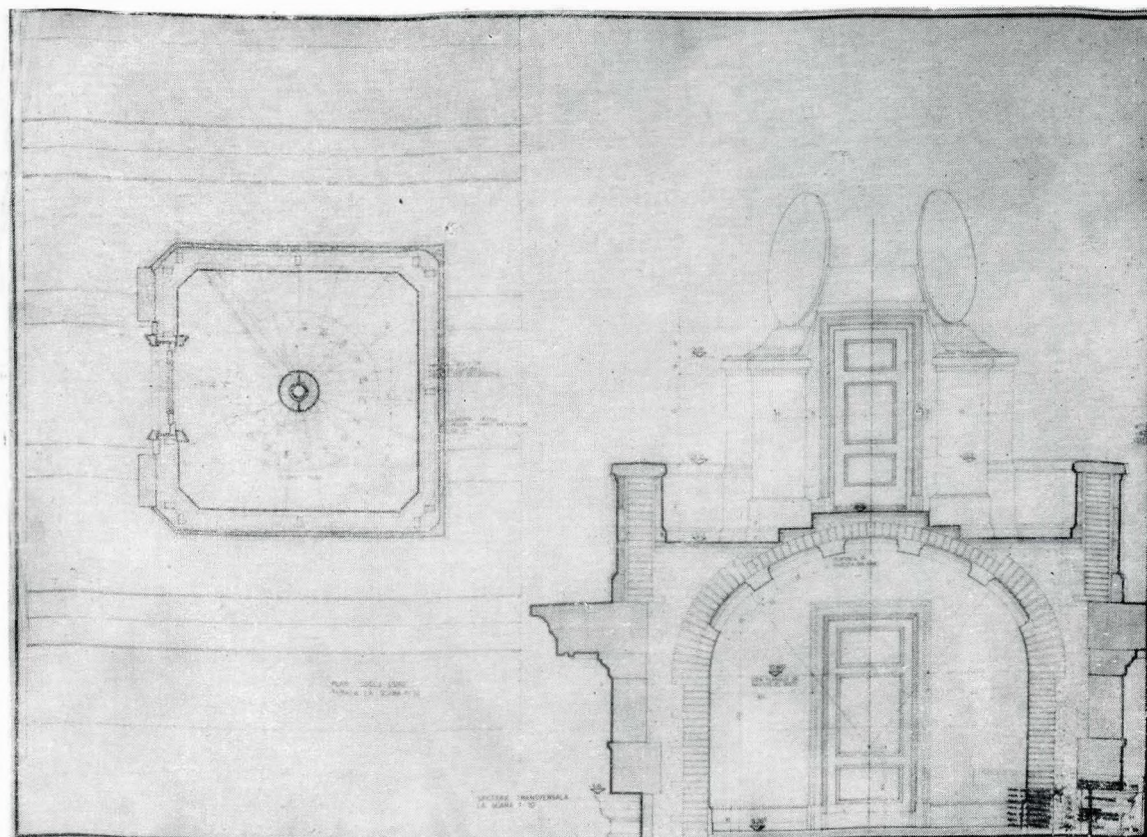
Portal acces; planul scării de acces la diferite niveluri

astfel posibilitatea desfășurării spațiale a ansamblului Capului de pod, punerea sa în valoare, evidențierea caracteristicilor de detaliu ale tuturor elementelor arhitecturale. Monumentalitatea acestei construcții atât de viu comentată în decursul veacurilor era evidențiată, subliniindu-se astfel mijloacele de expresie plastică ale arhitecturii romane.

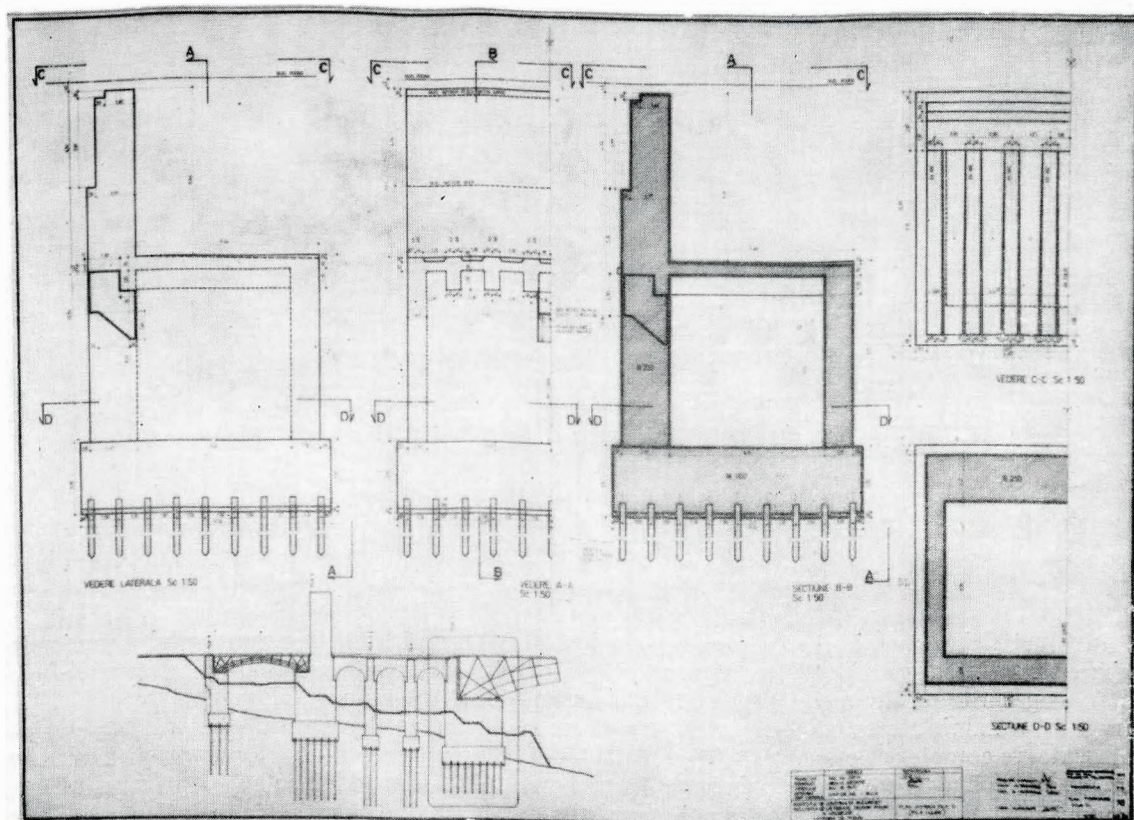
Este varianta care oferă unitate nu numai Capului de pod propriu-zis ci întregului ansamblu muzeistic și mai ales legarea acestuia cu Dunărea și cu întregul parc ce ar împodobi faleza.

O subvariantă a acestui traseu propune trecerea căii ferate chiar prin arcadele pilei-culee, prin amenajarea pe o distanță de cea 2000 m a unui pod feroviar din beton armat, special construit pentru a permite circulația feroviară la o frecvență de o garnitură la cea 4-5 minute. În acest caz, deschiderea liberă a arcadelor ar trebui să fie de minimum 6 m pentru a permite o independență a celor două structuri, fiind astfel

Capul de pod de treptățiile rezultate din necesitățile și caracteristicile circulației feroviare moderne. Trebuie subliniat faptul că axul liniei ferate realizează cu planul paramentului pilei-culee un unghi de 4 grade; aceasta determină o „lărgire” a arcadelor pentru a se permite traversarea pilei-culee în „coridorul” de securitate cu dimensiunea minimă de 6 m, la 7,40 m. După cum rezultă din varianta inclusă în proiect, imaginea plastică și proporția generală a ansamblului se modifică substanțial, îndepărtându-se mult din ceea ce a reprezentat construcția romană inițială. În acest caz, dimensiunea generală a pilei-culee ar fi de 51,69 m, în loc de 44,20 m. Fiind vorba de o reconstituire a unuia dintre cele mai celebre monumente ale antichității, această deformare și denaturare a proporțiilor generale nu poate fi acceptată. Considerăm că se poate corecta traseul liniei ferate astfel încât să se anuleze unghiul de 4 grade și să se asigure perpendicularitatea pe paramentul pilei-culee. În acest caz, arcada ar suferi o „lărgire”,

Detaliu muzeu și acces terasă

Detaliu culee de rezemare arce

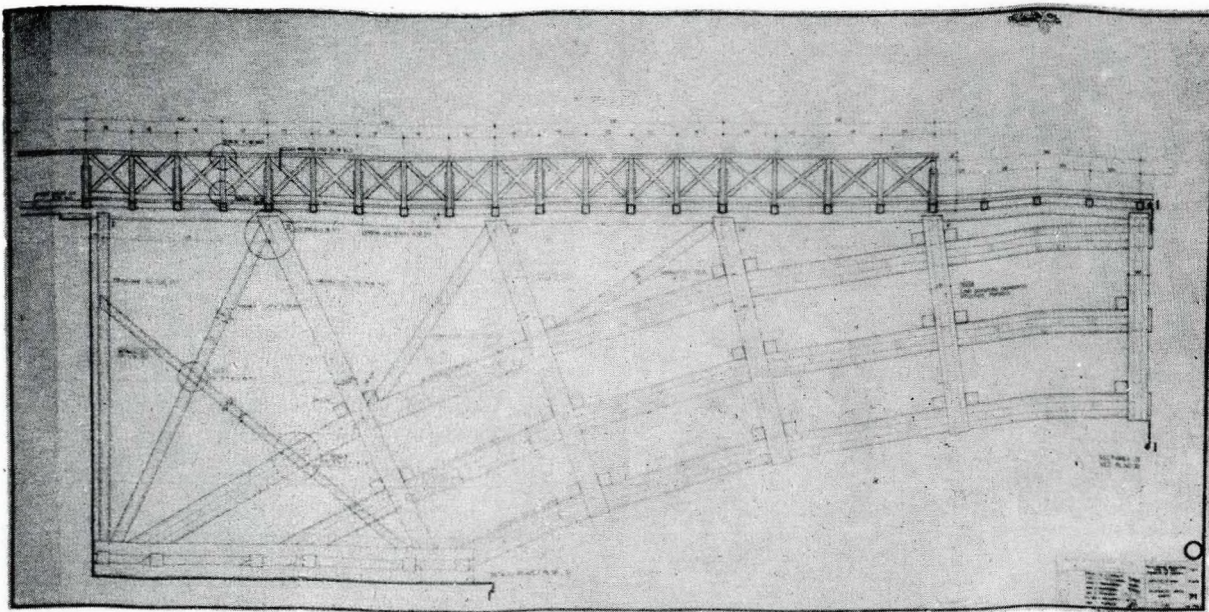
de la 5,40 m la 6 m, modificare ce nu ar împieta asupra caracterului general al ansamblului. Faptul că trecerea prin două din cele trei arcade ale pilei-culee implică unele amenajări de protecție atât la placajul din piatră, dar mai ales la tablierul din lemn al podului, poate să conducă la unele dificultăți în păstrarea caracterului autentic al ansamblului. Există și posibilități de rezolvare care însă nu pot fi radicale și nici satisfăcătoare din punctul de vedere al restauratorului.

O analiză atentă și mai cu seamă obiectivă, care ar include în procesul de formulare a concluziilor și argumentele de ordin istoric — mai ales în perspectiva timpului — ar conduce către adoptarea variantei cu tranșee deschise. Chiar dacă motivele de ordin economic pot fi predominante (această variantă fiind mai scumpă), ar trebui, după părerea proiectantului, să se ia în considerare în calculul economic, valoarea turistică de-

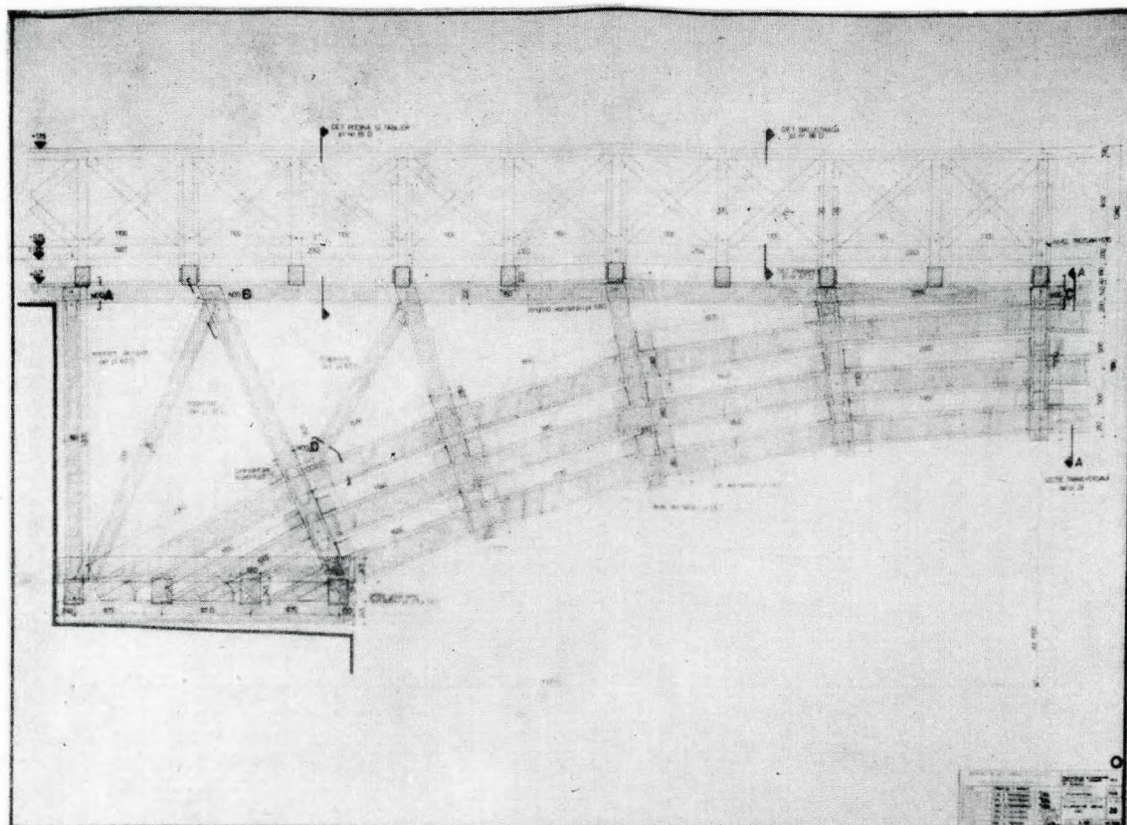
osebită — mai ales pentru turismul internațional — valoare ce poate recupera într-un timp scurt plusul de valoare al investiției.

În ambele variante, cota tablierului este cu mult ridicată față de cota ce se presupune a fi fost inițial. Această ridicare este impusă de cota finală a apelor lacului de acumulare — cea 4,50 m—5 m. Modificarea necesită o resistemăzire a profilului transversal al terenului în întreaga zonă, astfel ca:

- proporțiile generale ale ansamblului să se apropie cât mai mult de acelea inițiale;
- punerea în valoare din punct de vedere plastic, monumental ca și turistic să corespundă cu caracterul general al ansamblului și să se integreze în caracteristicile zonei muzeistice, ținând seama de valoarea documentar-istorică deosebită a acestuia.

Vedere arc

Vedere arcul mic

Resistematizarea este propusă și în funcție de ansamblul general al falezii în cadrul căruia trebuie să se integreze. Alei pietonale special amenajate și studiate vor permite publicului vizitator să privească din diferite unghiuri ansamblul, astfel încât să se poată cit mai corect pune în valoare caracteristicile cu totul deosebite ale acestui monument, care, chiar și pentru lumea romană, a constituit, în momentul construcției, un obiectiv de excepție. Fapt pe care proiectul îl subliniază și urmărește a-l pune în valoare și prin amenajările exterioare. Proiectantul subliniază în mod deosebit interesul pe care-l poate prezenta, mai ales imaginea de noapte, pentru circulația fluvială. Aceste amenajări de detaliu fac obiectul altui proiect; dar la alcătuirea prezentului proiect s-au avut în vedere și considerentele, principiile generale ca și elementele de detaliu ce vor sta la baza acestui studiu.

*

b) *Probleme de proporționare și dimensionare ale elementelor constitutive ale ansamblurilor în vederea respectării caracterului inițial.*

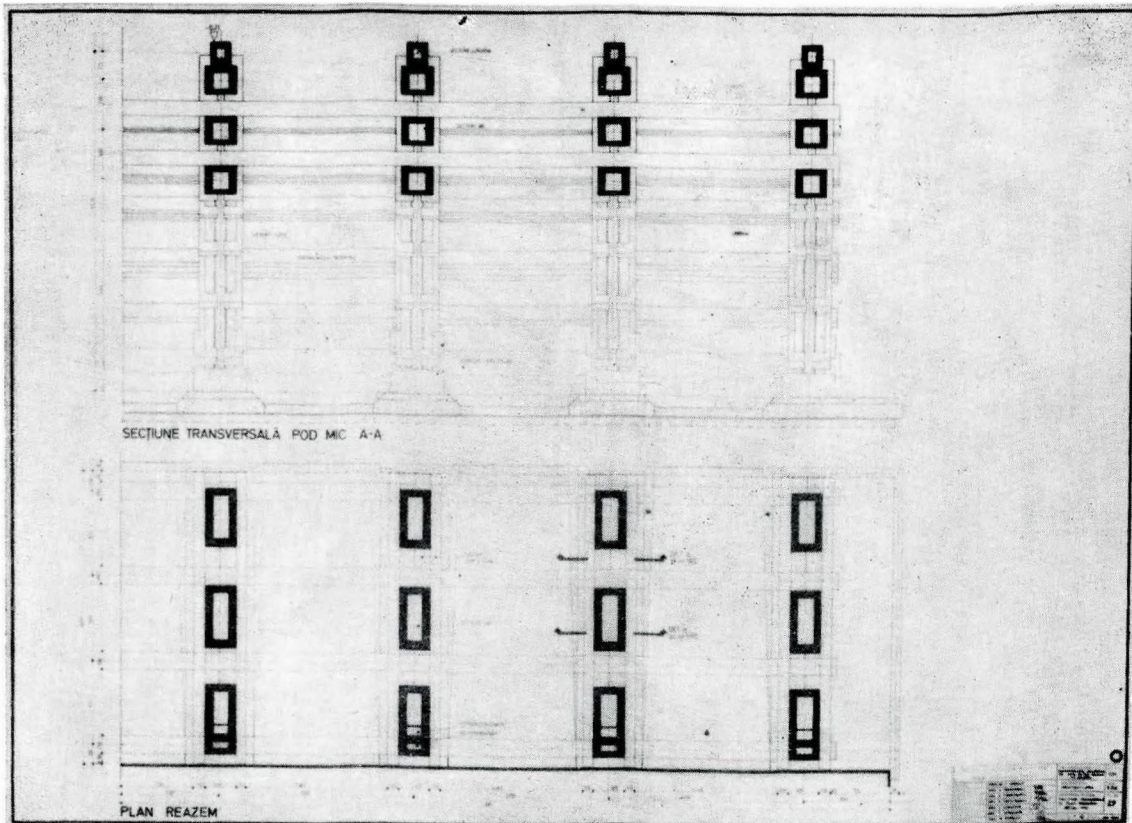
Proiectul a avut ca punct de pornire studiul întocmit și publicat în anul 1907, de către inginerul Edgard Duperrex, profesor, în acea vreme, la școala de poduri și șosele. Problema principală pe care o sublinia în studiul său și inginerul Du-

perrex — a fost aceea a stabilirii în primul rând a unei relații proporționale între diferitele elemente arhitectural-funcționale ale ansamblului, precum și o ierarhizare a lor.

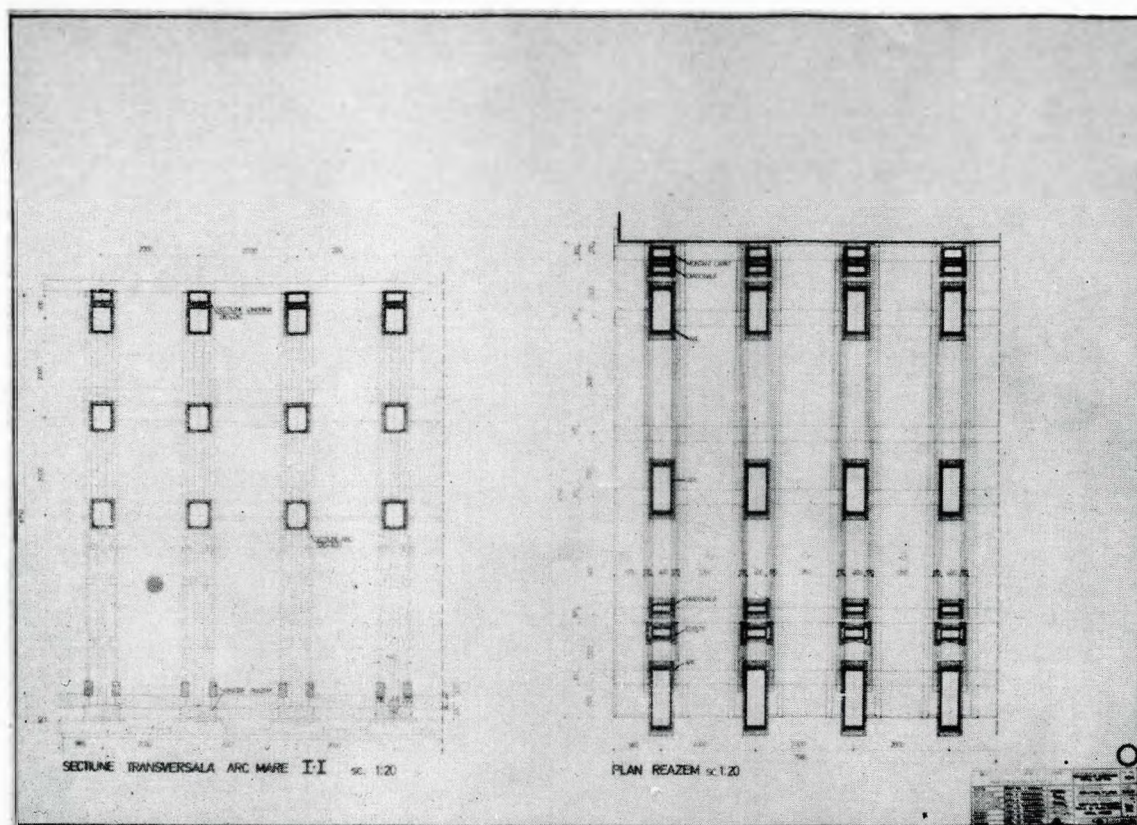
Se știe că nu se păstrează decât ruinele unora din elementele constitutive ale pilei-culee — piciorul propriu-zis care constituia reazemul portalului propriu-zis și piciorul ultimei arcade. Ambele sînt mult deteriorate și prezintă unele încercări făcute, în decursul timpului, pentru protejarea lor. Față de dimensiunile date în studiul publicat de Duperrex, cele de azi sînt destul de mult diferite; ele sînt construite cu cărămidă și „materiale amestecate”, prezentînd urmele placajului din piatră de talie.

Cu toate că dimensiunile tablîerului sînt greu de stabilit — după cum remarcă în studiul său și Duperrex — reprezintă totuși singurul element de la care poate porni orice încercare de refacere a dimensiunilor. Duperrex, judecînd prin analogie, ajunge la concluzia că tablîerul ar fi avut o lățime de 14,70 m adică 49 picioare, dimensiune pe care nu o consideră neverosimilă, comparînd-o cu lățimea a altor poduri construite de romani și amintînd că podul provizoriu construit de Caesar pe Rhin avea 10,00 m lățime.

Marsigli — singurul care pînă la Duperrex a încercat să reconsidere dimensiunile podului — calculează lățimea podului de numai 36 picioare romane, adică 11,40 m.

Secțiune transversală prin arcul mic

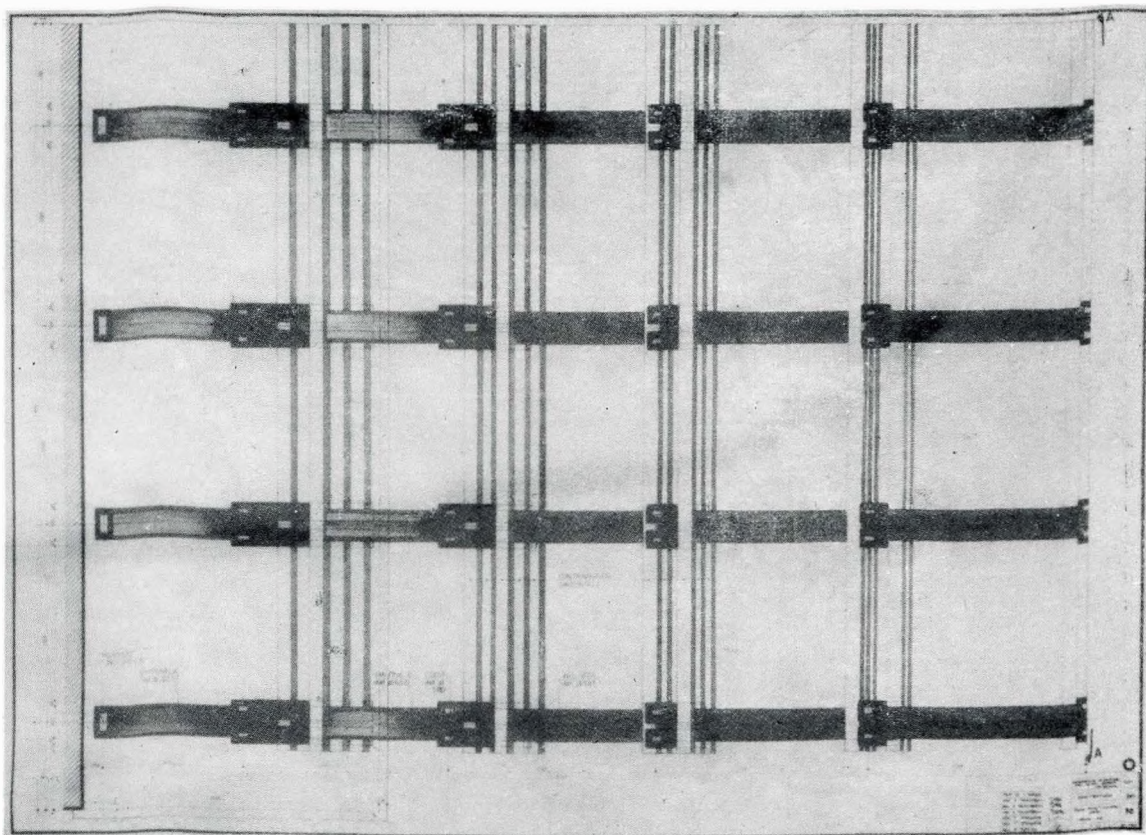
Secțiune transversală prin arcul mare

Proiectul pleacă, după cum am amintit mai sus, de la convingerea că între toate elementele componente există o interdependență proporțională și astfel poate forma un ansamblu proporțional unitar; lățimea tablierului determină, în final, lățimea portalului, iar aceasta înălțimea sa.

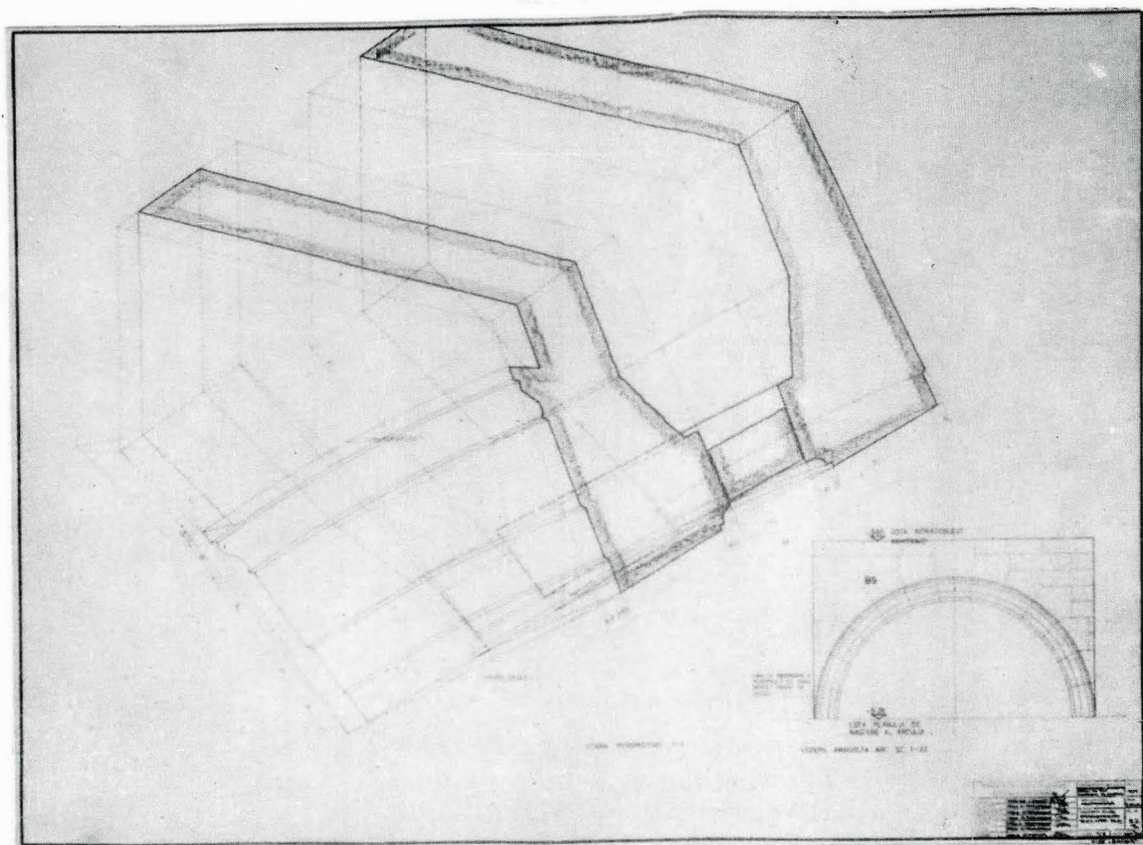
Proiectul acceptă lățimea tablierului de 14,40 m, inclusiv grosimea parapetului — lățime rezultată din studiul general de proporționare; această lățime este divizată astfel — 10,07 m lățimea căii principale rezervată circulației vehiculelor și 2,065 m lățimea unui trotuar. Dacă considerăm lățimea tablierului de 14,40 m și admitem, conform relațiilor, opt arcuri de susținere, rezultă o distanță între axele acestora de 2,00 m, aproximativ 7 picioare romane. Distanța dintre arce nu ar fi prea mare — după cum remarcă și Duperrex — deoarece „traversele ce se rezemau pe arce” nu ar fi prea lungi, această depărtare ar fi fost confirmată și de „prezența unor dungi de

culoare mai închisă ce abia se disting pe zidul culei de pe malul sîrbesc”, observate la vremea respectivă chiar de Duperrex, dungi care ar indica locul unde montantul arcului se rezema pe zidul culei.

Proiectul stabilește poziția axului parapetului identică cu axul pilaștrilor de colț; rezultă deci că între cei doi pilaștri marginali depărtarea dintre axele lor este egală cu 14,30 m. Duperrex stabilește deschiderea portalului la 4,50 m, ceea ce ar corespunde cu aproximativ raportul de 1/3 din lățimea totală a portalului și ar fi echivalentă cu 15 picioare romane; această deschidere ar fi putut permite trecerea trupelor, a cărelor și mai ales a mașinilor de război și a catapultelor. Înălțimea portalului a fost stabilită pornindu-se de la un studiu comparativ asupra unora din arcurile de triumf romane — arcul lui Benevent construit în timpul domniei lui Traian; s-a constatat, că, în general, fațadele acceptă schema grafică

Planul de amplasare al arcelor

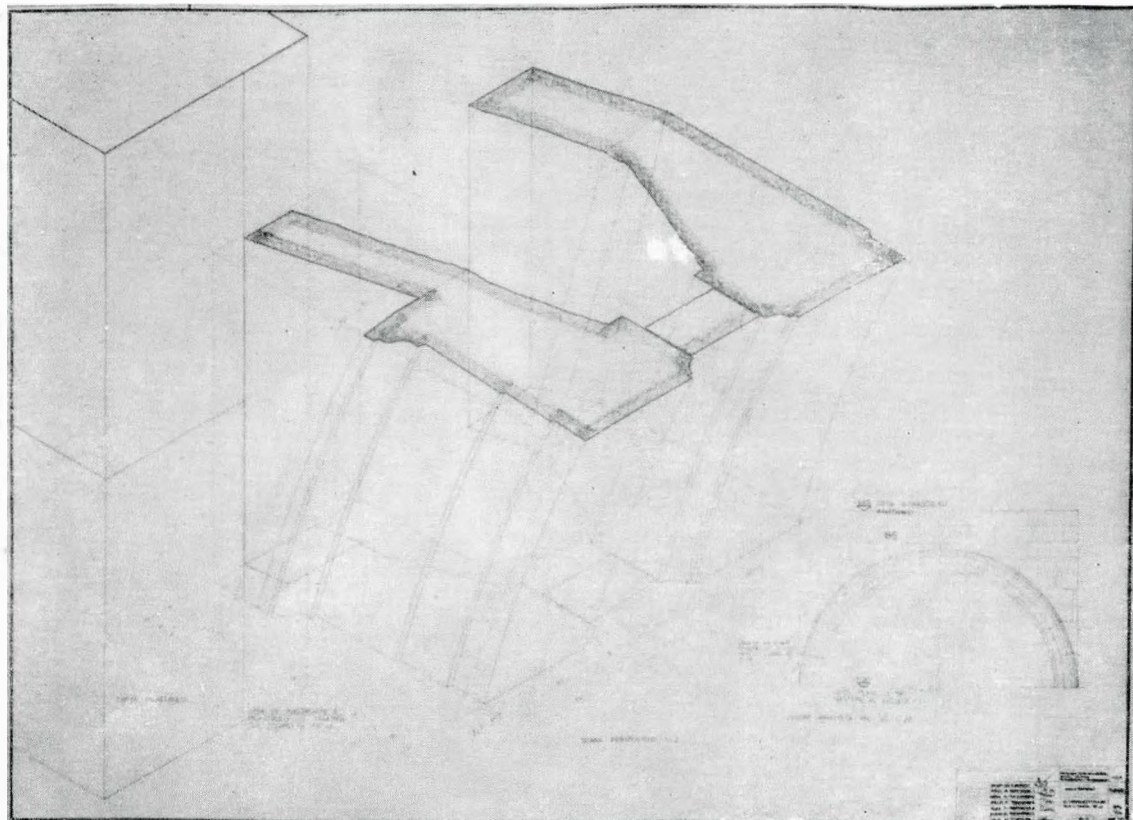

Detaliu bolțari arcul de intrare

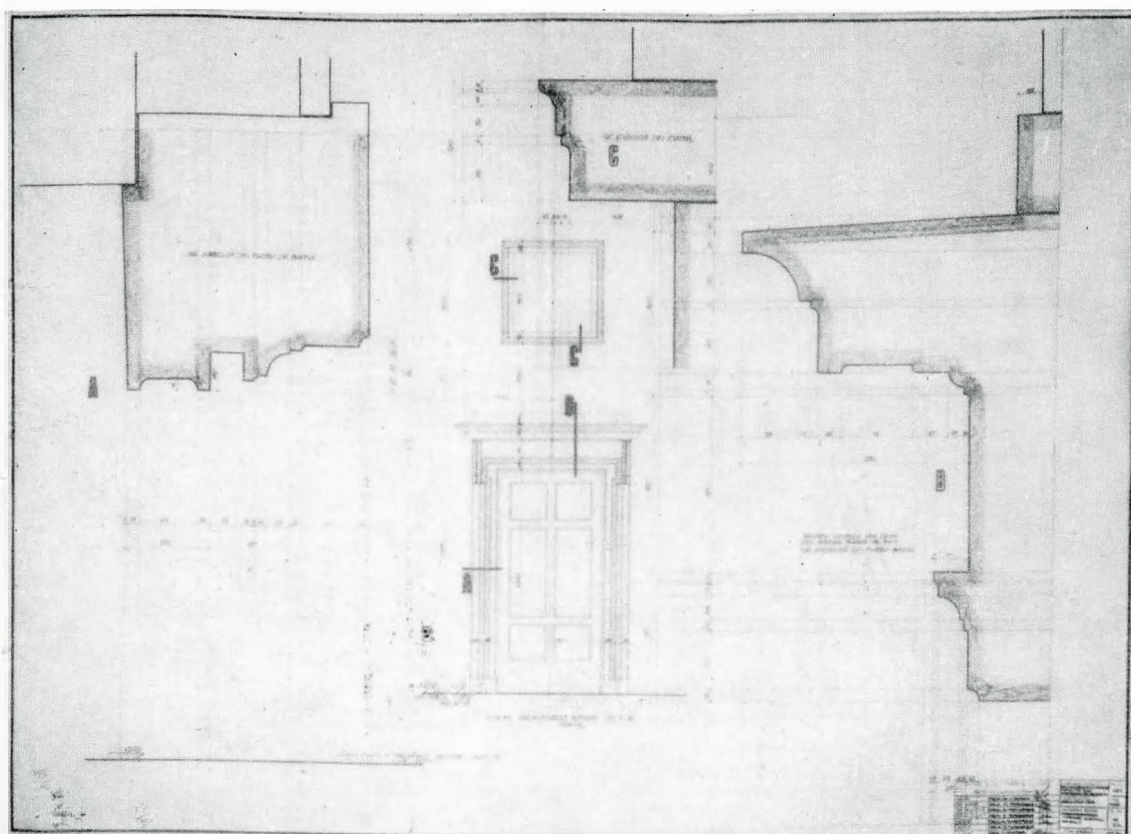
de proporționare în care lungimea este determinată de diagonala pătratului ce are drept latură înălțimea principală a arcului, considerată, în unele cazuri, pînă la atic. Reluîndu-se această schemă s-a ajuns la determinarea cotelor principale de înălțime. Astfel, cota principală a cornișei se află la +9,65 m, iar cota soclului la +2,05 m; înălțimea aticului a fost impusă nu numai de raporturile proporționale cu restul ansamblului, dar și de faptul că — după unele relatări —, în axul principal există o inscripție, care, conform sistemului roman, indica nu numai inițiatorul construcției și anul acesteia, dar și poziția ocupată de inițiator în ierarhia militară sau statală. Cum în cazul podului, se pare că textul era ceva mai amplu, placa purtătoare a primit dimensiuni care să permită redarea vizibilă și lizibilă, de la depărtare, a textului. Modulul — jumătatea lățimii pilastrului — a fost considerat egal cu 0,475 m, ceea ce reprezintă în dimensiuni metrice

romane 1,60 picioare; dimensiunea imediat apropiată ar fi fost de 1,5 picioare, ceea ce ar fi dat o lățime a pilastrului de 3,00 picioare, dar transpusă în metri 0,885 m, dimensiune dificil de respectat pe un șantier modern de construcții. De altfel este desenat un tabel comparativ între dimensiunile indicate în picioare romane și aceleași, transpuse în metri ca și acelea adoptate în proiect. Din examinarea tabelului se poate constata că în proiect dimensiunile adoptate corespund, cu foarte mici diferențe, corectările fiind făcute, după cum s-a menționat mai sus, pentru a se înscrie necesităților de execuție; de altfel, diferențele sînt neesențiale — astfel, cota în metri a cornișei este de 11,55 iar dacă ar fi fost în picioare romane ar fi avut valoarea de 39, ce ar fi corespuns cotei de 11,50 m; înălțimea pilastrului este în proiect de 7,60 m și ar fi trebuit să fie de 7,62 m pentru a corespunde valorii nefracționată de 26 picioare romane; grosimea zidu-

Detaliu boltari arc de intrare

Detalii ușă intrare

rilor principale a fost fixată la 0,85 m și pentru a avea o valoare nefracționată de 3 picioare romane ar fi trebuit să primească cota de 0,885 m; înălțimea soclului este de 2,05 m și ar fi trebuit să aibă 2,065 m pentru a corespunde valorii de 7 picioare romane. Rezultă deci valori apropiate, cu diferențe neînsemnate. Dimensionarea antablamentului a ținut seama de regula principală caracteristică arhitecturii romane, în care acesta are o valoare egală cu o pătrime din înălțimea fuzului pilastrului sau coloanei. Arhitrava, friza, cornișa au fost dimensionate conform rapoartelor date de Vitruviu în tratatul său.

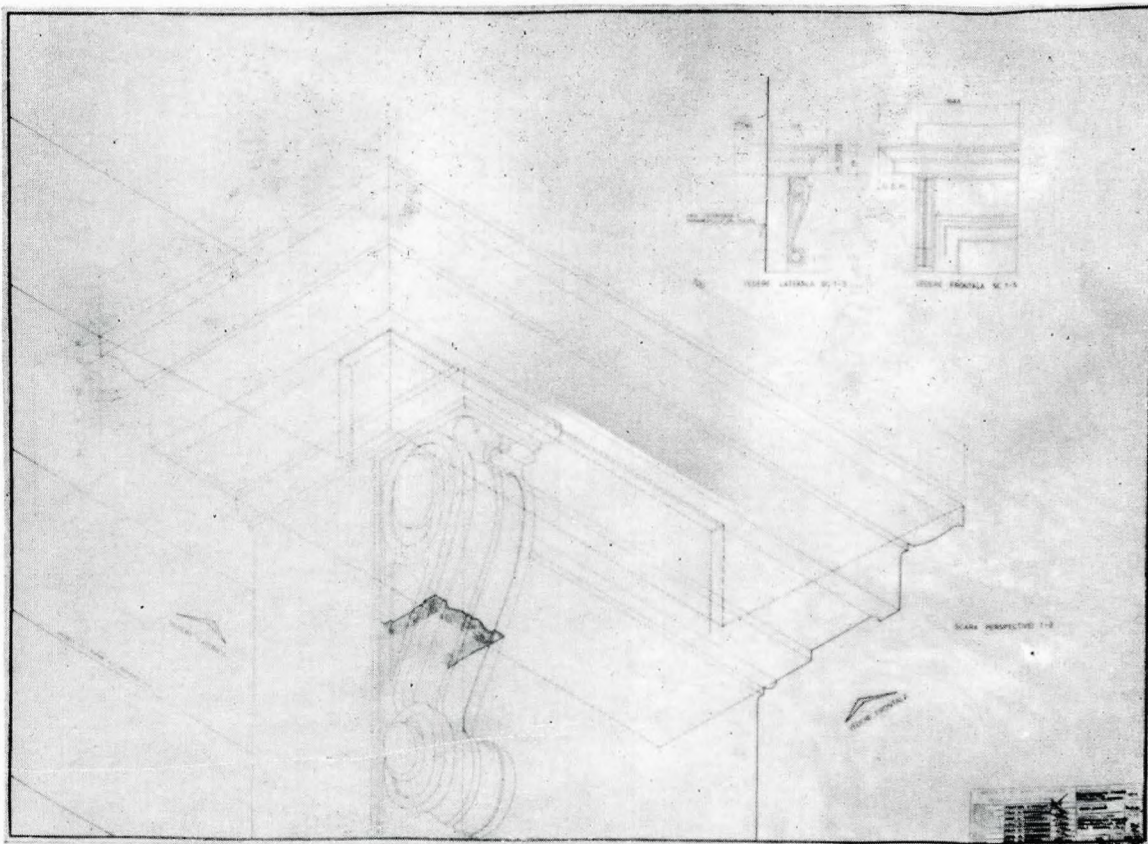
Ca dispoziție a elementelor caracteristice arhitecturii ordinului doric adoptat — ordin mai simplu ca sistem decorativ și deci mai plauzibil a fi fost folosit —, proiectul prevede opt pilaștri dispuși câte unul la fiecare din colțurile edificiuului, iar ceilalți patru încadrând arcul principal de trecere. Față de imaginea pe care o prezintă restaurarea lui Duperrex,

proiectul face o rectificare pe care o considerăm justificată. Astfel, proiectul lui Duperrex presupune doar patru pilaștri amplasați doar la colțurile portalului, antablamentul fiind decroșat iar arhivolta arcului rezemându-se pe pilaștrii ce se confundă cu soclul general al portalului; de asemenea pilaștrii nu au baze, fuzul pilastrului confundându-se cu fața soclului.

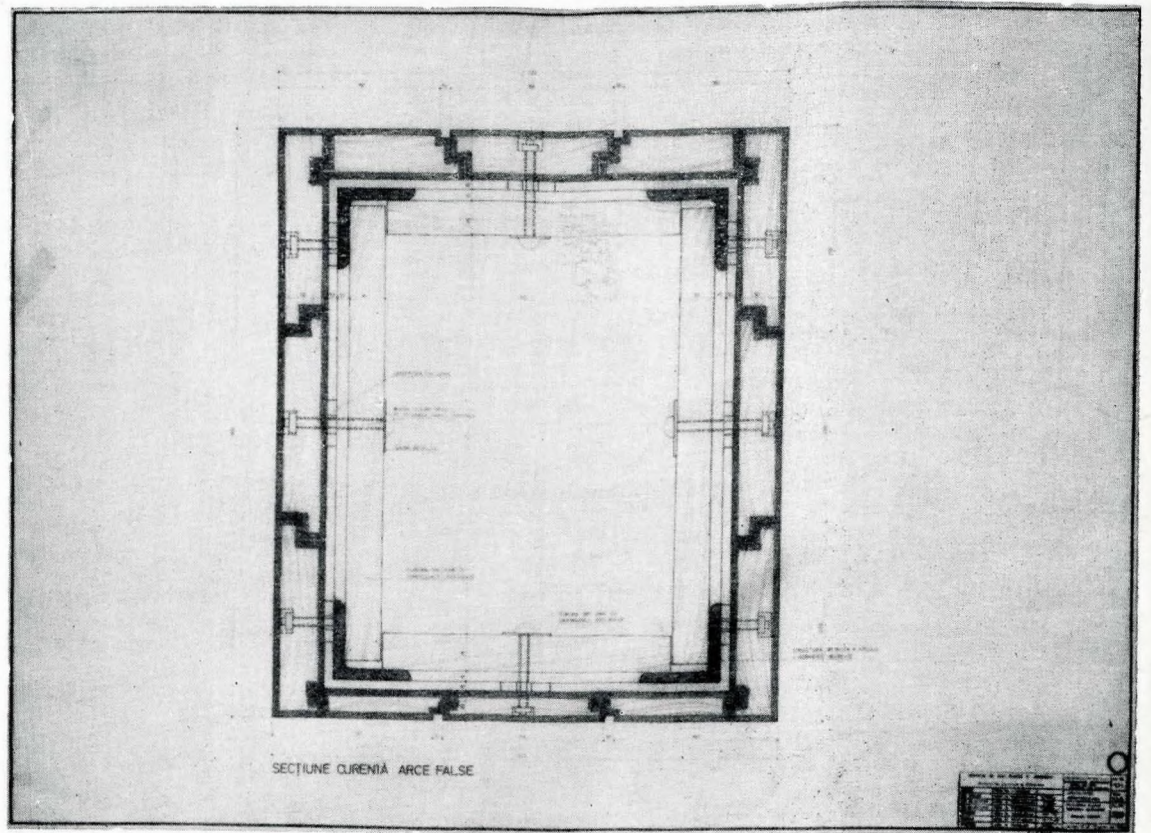
Față de această variantă propusă de Duperrex se pot face următoarele obiecțiuni, luând în considerare atât arcul de triumf de la Benvent ca și portalul podului de la Alcantara, ca și alte exemplare similare din aceeași perioadă:

— arcul este întotdeauna încadrat de un grup de câte doi pilaștri, separați de o suprafață pe care se află numai panouri decorative sau panouri cu inscripții;

— este obișnuit arhitecturii romane ca arhivolta să se rezeme pe un grup de profile ce alcătuiesc imposta arcului;

Detaliu cornișă ; consolă portal intrare

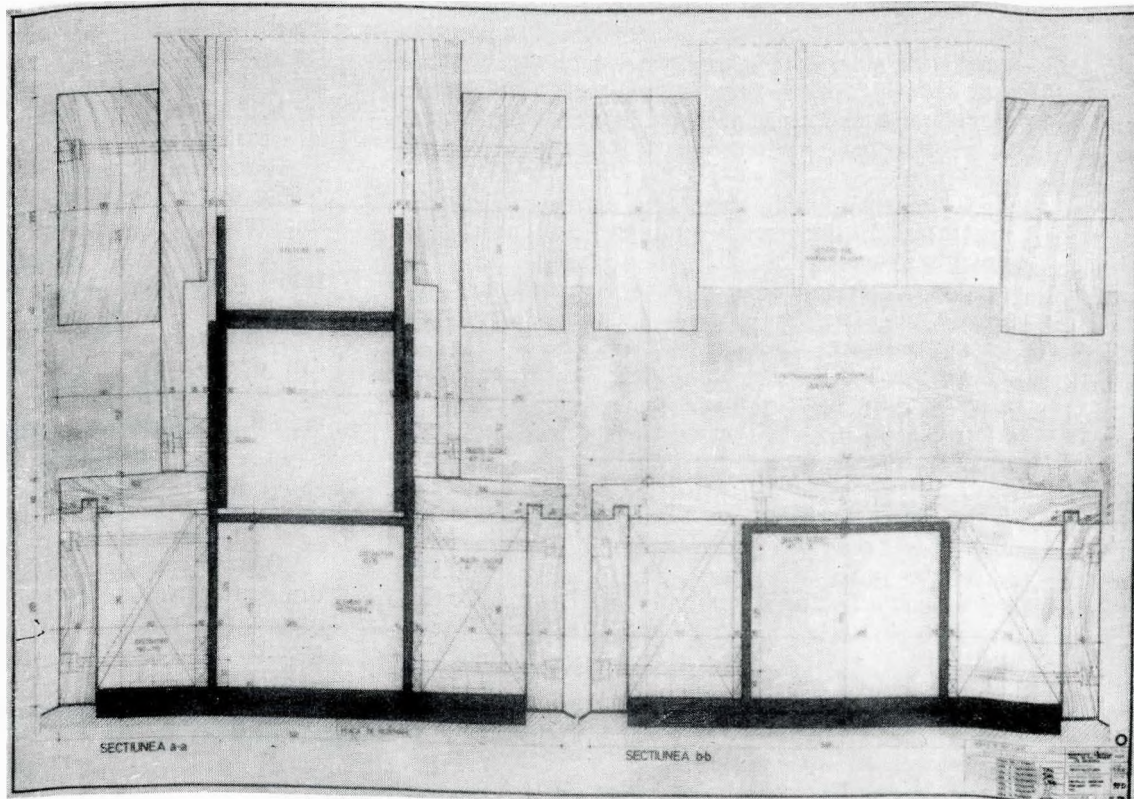
Detaliu secțiune curentă arc

— chiar dacă este cazul unei construcții cu caracter utilitar sînt extrem de rare, dacă nu chiar inexistente, cazurile cînd pilastrul sau coloana nu au bază, chiar cu o modernatură rudimentară.

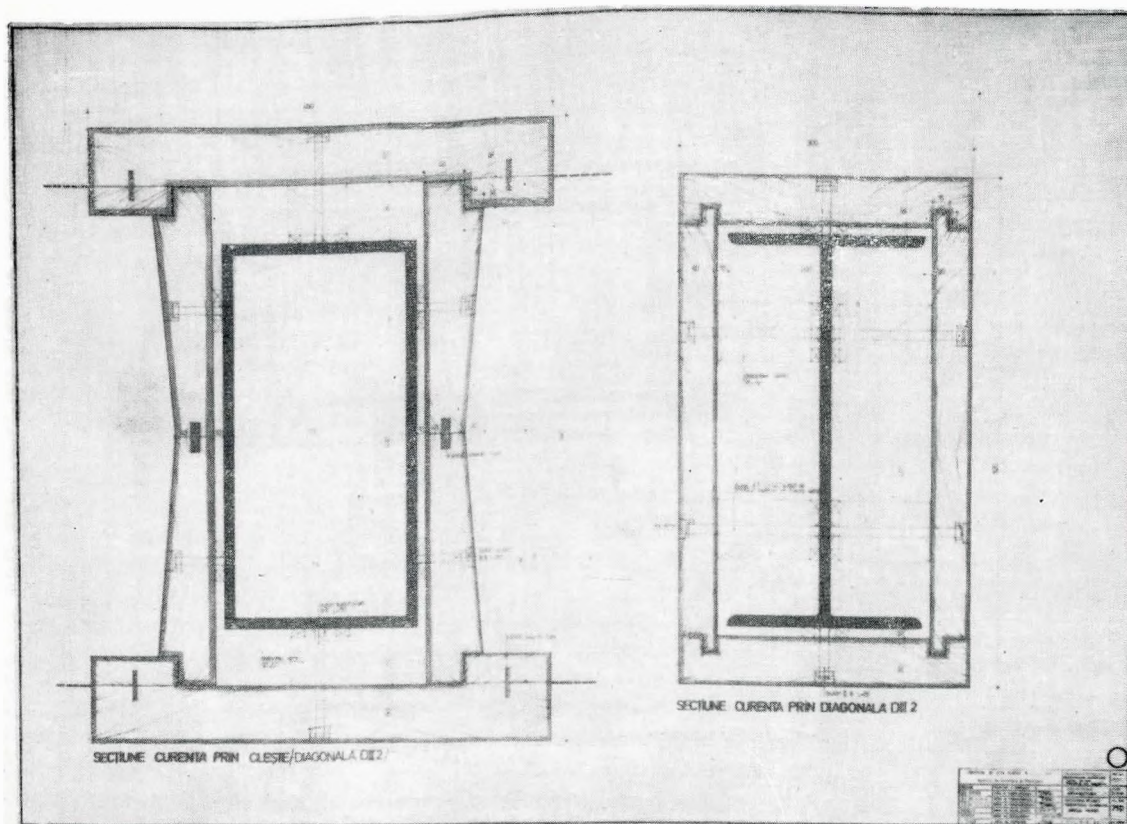
Proiectul corectează aceste „scăpări“ ale încercării de reconstituire prezentată de ing. Duperrex, considerindu-le ca explicabile, întrucît efortul principal s-a îndreptat către stabilirea unei imagini generale și precizarea unor dimensiuni cît mai apropiate de cele inițiale. De asemenea, se poate considera că unele detalii cu totul specifice arhitecturii romane au fost neglijate sau poate necunoscute ing. Duperrex; după cum considerăm că Apollodor — la vremea construcției Podului de la Drobeta —, poate unul dintre cei mai mari arhitecți ai imperiului roman, și oricum arhitectul favorit al împăratului Traian (după cum se știe și autorul proiectului Forului lui Traian din Roma), nu și-ar fi permis să modifice sau să „negli-

jeze“ unele detalii cu totul specifice arhitecturii clasice romane. Știm din cartea lui Vitruviu cît de riguroase erau regulile generale de compoziție și că doar numai în unele cazuri arhitecții și constructorii își permiteau modificări și acelea numai de detaliu. Este greu de presupus că în acest caz arhitectul ar fi apelat la asemenea modificări, fiind vorba și de o construcție care trebuia să fie, în afară de stricta ei utilitate, și o demonstrație a posibilităților și a forței de expresie a arhitecturii romane, ca directă reprezentantă a puterii economice și militare a imperiului roman. De asemenea, trebuie să ne amintim că din primele acte de guvernare, Traian s-a străduit să redea imperiului strălucirea și imaginea grandoarei pe care le și avea. Or, arhitectura a fost folosită nu numai atunci pentru atingerea unor asemenea țeluri.

Dimensiunea dintre axele pilelor a fost și în proiect considerată de 170 picioare romane, adică 56,67 m. O observație

Detalii clești arc

Detalii secțiuni curente elemente metalice arc

atență ne permite să stabilim, între această deschidere și dimensiunea generală a portalului (15,93 m în proiect = 54 picioare romane), un anumit raport care se apropie de raportul atât de des întâlnit în schemele de proporționare caracteristice arhitecturii romane:

$$1/3 - \frac{15,93}{56,67} = \frac{1}{3,55}$$

c) Probleme de construcție, rezultate din adaptarea, la cerințele tehnicii actuale, a sistemului tradițional roman.

Se știe că sistemul constructiv adoptat de romani era adaptat condițiilor generale de execuție din imperiu și se baza pe o serie de factori specifici. A Choisy în *l'Art de bâtir chez les roumains* remarcă: „Spiritul practic al romanilor, înclinarea lor instinctivă pentru lucrurile simple, i-a îndemnat să folosească, în cazurile cele mai diferite, imensele lor bogății într-un mod practic — în loc să compună zidăriile monumentelor din imense blocuri greu de legat între ele, au încercat ca prin procedee mai

puțin costisitoare, necunoscute pînă atunci, să inaugureze folosirea în mare a materialelor cu forme neregulate reduse la mici fragmente și legate între ele printr-un mortar“ (p. 12). [...]

Materialele pe care le-au întrebuințat nu erau deloc speciale: spărturi cu formele cele mai diferite, resturi de rocă din cele mai dure, micile spărturi de piatră sau cărămidă care în zilele noastre ar fi de nefolosit ca resturi de carieră, erau indicate pentru cele mai vaste și impunătoare construcții“.

Iată și procedeele folosite: „Între pietrele ce formau cele două paramente (fețe) ale masivului de construit, ei înțindeau un strat nu prea gros — 10 sau 15 cm — de mortar făcut de romani din var și puzzolună și din pietriș. Peste acest strat ei răspîndeau un strat de fragmente de piatră reduse ca dimensiuni, aproape ca acelea ale pietrei folosite pentru întreținerea drumurilor moderne, adică bucățile de piatră puteau trece printr-un inel de 8—10 cm diametru. Cînd stratul alcătuit din bucăți de piatră ajungea la o grosime egală sau ușor superioară aceleia a stratului

de mortar, el era supus unei acțiuni de batere, cu scopul de a face mortarul să intre în toate interstițiile. Aceste straturi se succedau pe înălțimea unei asize a paramentului...” (p.14). Choisy numește acest sistem de zidărie „zidărie executată prin compresiune” — înțelegând că acțiunea de batere a stratului de sfărâmături și resturi de piatră dezvoltă un efort de compresiune în întregul masiv de zidărie.

Proiectul — ținând seama că este vorba de reconstituire — a împărțit ansamblul în două mari grupe de elemente:

1. portalul propriu-zis și

2. pilele-culee, arcele de lemn și elementele anexă, în încercarea ca cel puțin una din grupe să poată fi executată prin procedeul constructiv inițial.

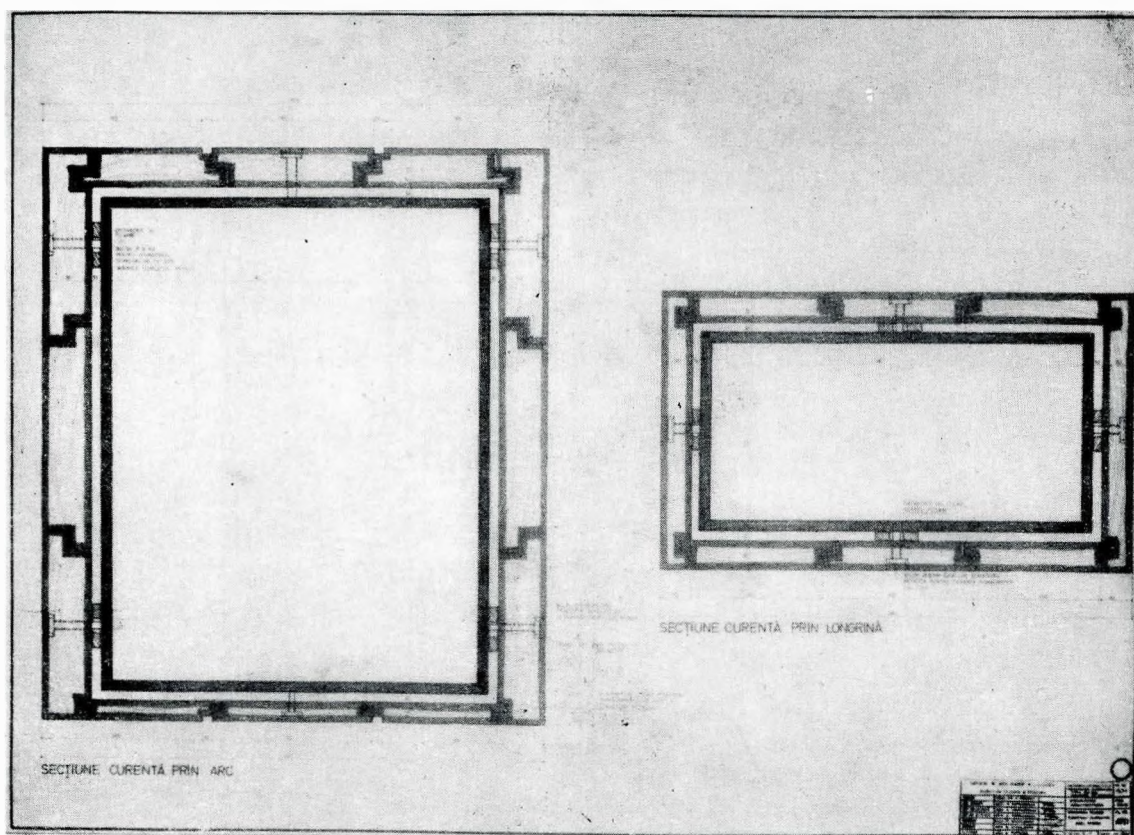
Datorită ridicării nivelului general al terenului, actualele ruine rămân sub nivelul final al apelor lacului de acumulare, ceea ce a impus găsirea unui sistem de păstrare sau punere în valoare. Proiectul propune crearea unor „încăperi” — chesoane cu pereții din beton în interiorul cărora să rămână în actuala lor stare ruinele picioarelor arcelor ce formau prima pilă-culee; în aceste încăperi s-ar putea pătrunde și, circulând pe pasarele metalice, ruinele ar putea fi văzute și studiate de specialiști sau chiar de grupuri mai puțin numeroase de vizitatori. Astfel, ruinele rămân și pe actualul amplasament, fiind protejate de acțiunea distructivă a factorilor externi. Aceste încăperi-

cientă, prin introducerea unor agrafe speciale care ar fixa piatra din masa de amestec de beton. Proiectul consideră că montarea paramentului din piatră s-ar face pe tronsoane de maximum trei asize, piatra fiind fixată și cu mortar de ciment alb, iar betonul ar fi vibrat sau bătut pentru a pătrunde în adâncimea rosturilor.

Piatra ce formează paramentul exterior este prevăzută a fi scoasă din cariera de la Bahna, pentru a apropia și mai mult imaginea finală, realizată prin reconstrucție, de cea inițială; și numai în cazul imposibilității redeschiderii carierei s-ar folosi piatră de Albești, Podeni sau de Sinița.

Paramentul a fost divizat în asize, cu respectarea sistemului de trei șiruri la metru; dimensiunea pe înălțime a unui bloc din piatră ar fi de 0,33 m iar lungimea de 0,66 m, respectând proporția de 1/2 specifică apareiajului roman; grosimea paramentului din piatră a fost fixată în proiect la 0,12 m — cite două asize — și 0,20 m (una la două asize). Pentru a prelua eventuale eforturi orizontale în interiorul spațiului determinat de cele două paramente (interior-exterior) s-a proiectat o structură de cadre din beton armat.

O problemă deosebită a fost ridicată de realizarea arcelor din lemn ce trebuiau să susțină podina propriu-zisă a podului; rezolvarea trebuia să ia în considerare imaginea inițială și, de asemenea, faptul că nu se realiza din arcul mare decât un frag-

Detalii secțiuni curente arcul mare

cheson, obținute prin procedee tehnice moderne și din beton, au impus și realizarea celorlalte două pile de rezemare a arcelor pilei-culee în același sistem pentru păstrarea unității structurii; doar bolțile cilindrice sînt prevăzute a fi realizate din cărămidă cu dimensiuni identice cu acelea ale cărămidizilor romane.

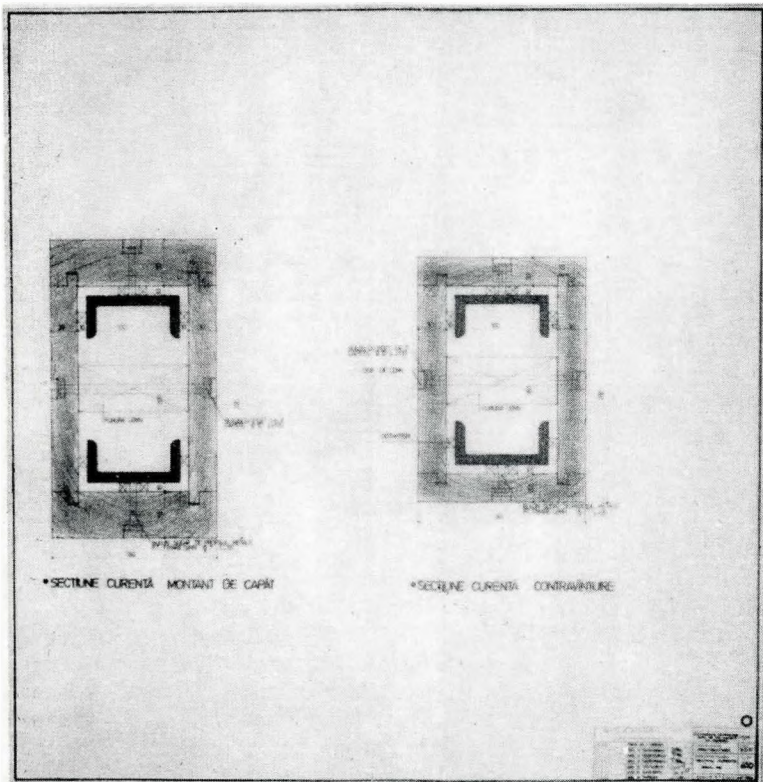
Pentru a se păstra însă imaginea finală identică cu aceea a pilelor originare, pila-culee a fost placată cu piatră, rămînînd doar intradosul bolților să fie tencuit cu praf de piatră, tencuială în care însă s-ar „desena” interstițiile asizelor. Structura portalului poate fi — ca realizare tehnică — separată de pila-culee.

Proiectul încearcă astfel să reproducă procedeul roman; un parament exterior executat din piatră, încercîndu-se o stereotomie cît mai apropiată de cea originară și un parament interior executat cu cărămidă. Între aceste două paramente — în straturi ce nu ar depăși cca. 30—35 cm — s-ar turna beton cu o compoziție apropiată, în care s-ar adăuga spărturi din piatră de cărămidă (cloțarie). Asizele din piatră ar avea grosimi diferite din trei în trei asize și s-ar asigura o prindere cît mai efi-

cientă. Acest fragment de arc ce stă în consolă prezintă dificultăți de rezolvare, mai ales la solicitări.

Pentru asigurarea stabilității structurii — avînd în vedere deschiderile mari ale arcelor — și a durabilității în timp, s-a ales soluția unei structuri metalice alcătuite din subansambluri uzinate, asamblate cu resturi, pe șantier. Dimensionarea subansamblurilor a ținut seama că, în „imaginea” finală, arcurile trebuiau îmbinate cu lemn din stejar pentru apropiere de aspectul și caracterul inițial al podului.

S-a avut în vedere și realizarea numai din lemn a întregii suprastructuri, fie din elemente lamelare, fie cu „secțiuni pline”. Dar ambele soluții au fost apreciate ca nerealizabile din cauza fie a importurilor ce trebuiau asigurate și a unei tehnologii cu caracter special — unicat — fie a condițiilor de climă care pot produce deformări ale elementelor componente. De asemenea, dispoziția elementelor componente ale structurii metalice a ținut seama de imaginea pe care diferitele reconstituiri o formează ca și de unele corecturi ce au rezultat din textele consultate, ca și de părerile formulate de A. Choisy, verificate prin calculele de specialitate.

Detalii contravinturi

Tablierul podului se reazemă pe longrine dispuse longitudinal, construite tot din metal și îmbrăcate cu lemn de stejar.

Pentru a se asigura stabilitatea arcului în consolă, în interiorul longrinelor sînt dispuse cabluri ce sînt ancorate în structura de beton.

Tablierul propriu-zis este realizat din dulapi de stejar așezați „în spic”, pentru a se prinde și fixa grinzi transversale și a se evita folosirea a încă unui rînd de grinzi longitudinale. Dulapii au, prin dispunere, un spațiu de mici dimensiuni ce îi separă (cca 0,5 cm) și care înlesnesc scurgerea apelor pluviale sau rezultate din topirea zăpezilor. Parapetul, format din montanți și elemente intermediare dispuse în forma „crucii Sf. Andrei” și mîna curentă, fixat pe grinzi transversale, asigurîndu-se stabilitatea prin clești așezați din două în două grinzi.

Lemnul ce îmbracă structura metalică, ca și acela care alcătuiește tablierul, parapetul și elementele anexă, este tratat (vopsit cu ulei de in și trei straturi de lac incolore folosit pentru ambarcațiuni) în scopul de a-l proteja și, de asemenea, de a valorifica calitățile plastice ale stejarului.

S-a avut în vedere, ca din cauza poziției căii ferate, scurgerea apelor pluviale sau a celor rezultate din topirea zăpezilor să fie astfel rezolvată încît să nu cadă apă sau țurțuri de gheață pe conductorii electrici. Apa se scurge prin barbacane dispuse în axul pilelor și este colectată prin conducte speciale ce realizează legătura cu acestea.

d) Probleme de punere în valoare, de conservare a actualelor ruine și de integrare în ansamblul muzeistic.

Dimensiunile, amplasamentul, dar mai ales elementele ce sînt caracteristice arhitecturii romane amplifică valoarea plastică a ansamblului, creîndu-i un caracter de o deosebită monumentalitate. Pentru a sublinia și a valorifica această monumentalitate, proiectul prevede o serie de amenajări prin care să se obțină elementele necesare integrării în ansamblul muzeistic. Acest ansamblu va caracteriza una din zonele cele mai bogate în vestigii ce atestă cu atîta pregnanță prezența istoriei străvechi a poporului român, civilizația ce i-a fost caracteristică și, mai ales, vechimea sa.

Proiectul integrează Capul de pod în ansamblu, astfel încît să formeze un obiectiv turistic de certă valoare, obiectiv care să contribuie la valorificarea caracteristicilor turistice ale zonei. O serie de alei vor oferi posibilitatea turiștilor să contemple monumentalitatea și specificul monumentului. Circuitele de vizitare sînt studiate astfel încît turiștii să poată observa și eventual studia atît ansamblul cît și detaliile caracteristice.

De asemenea, este proiectat un iluminat exterior astfel ca mai ales de pe Dunăre — de pe navele de pasageri — ansamblul Capului de pod să fie spectaculos observat noaptea, constituind un punct de atracție.

Din documente rezultă că în atic portalul avea o serie de încăperi ce erau destinate paznicilor podului; aceste încăperi au fost cumulate într-un singur element spațial cu dimensiunile de 3,35 × 9,15 m, constituindu-se astfel un spațiu ce este proiectat pentru o destinație muzeistică. Astfel, se va constitui un „Muzeu al Podului”, muzeu în care — în zona sa centrală — va fi expusă o „măchetă tehnologică”, ce va arăta diferitele faze, procedee și materiale folosite de Apollodor pentru realizarea acestei importante construcții care a fost și este încă considerată ca una dintre minunile lumii romane. De asemenea, vor fi expuse, pe pereții laterali, copii după acele scene ale Columnei ce se referă la Pod sau la construcția lui.

O serie de imagini grafice — formînd în ansamblu o „reconstituire” grafică a Podului ca și a Zonei — va arăta vizitatorilor modul în care era folosit de romani podul, cum erau amenajate zonele înconjurătoare, imagini ale vieții de fiecare zi ce se succedau în acest punct în care civilizația latină se confrunța cu civilizația geto-dacă. De asemenea, vor fi expuse schițe, studii, proiecte, documente ce au servit la reconstituirea ansamblului, astfel încît să se formeze o corectă și documentată informare a marelui public asupra unor momente deosebite, sugestive ale trecutului poporului român.

Pentru a se păstra actualele ruine — în final fiind cele care constituie mărturia palpabilă a existenței podului — au fost imaginat în chesoanele pe care se reazemă atît portalul cît și arcul în consolă, camere de expunere. Camere în care vizitatorii — ca și specialiștii — au la dispoziție pasarele și scări special studiate astfel încît examinarea acestor vestigii să fie posibilă în amănunțime. Prin închiderea în cadrul acestor spații se creează condiții de conservare optime, înlăturîndu-se complet efectele distructive ale factorilor externi — ploaie, îngheț, vînt.

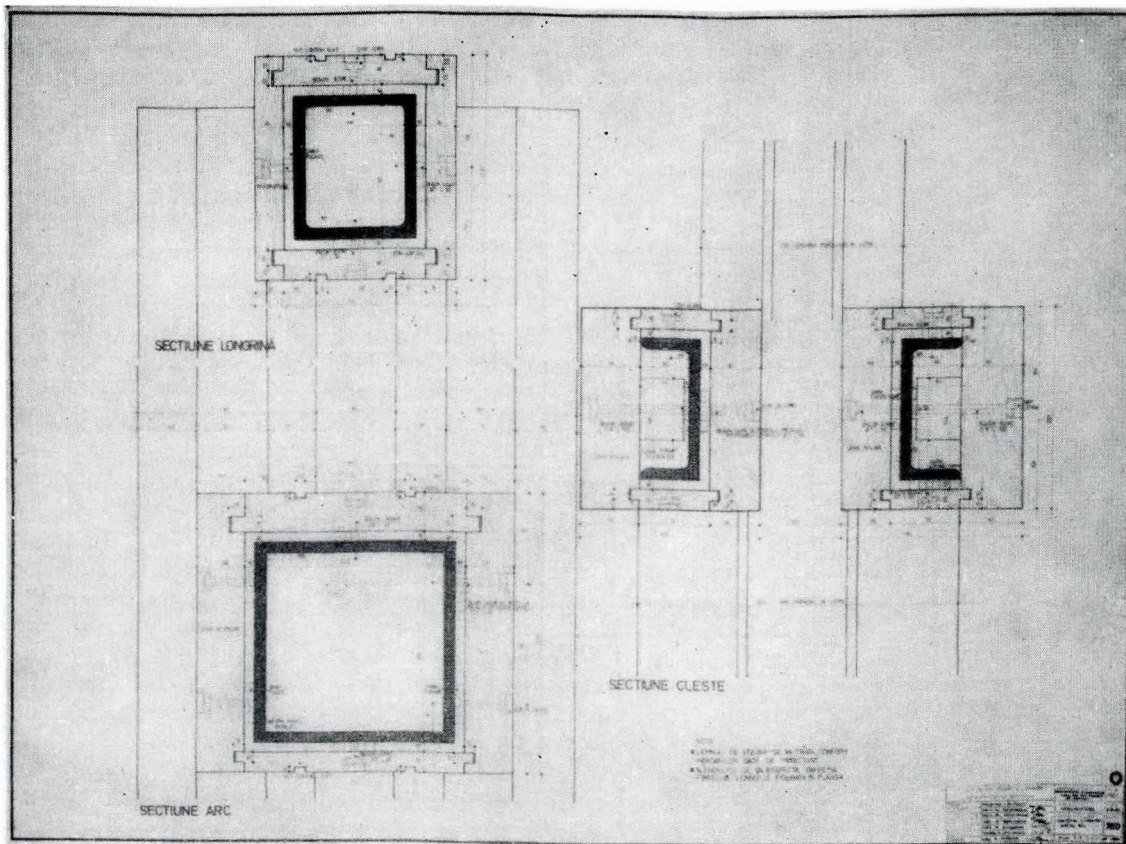
e) Probleme economice

Proiectul a trebuit să fie întocmit astfel încît, cu tot caracterul diferit al celor două mari tronșoane, să permită inserierea în sumele prevăzute ale investiției. Fapt dificil, datorită modalităților, tehnologiilor, materialelor atît de diferite ce trebuiau puse în operă.

De asemenea, s-au avut permanent în vedere cheltuielile de întreținere, mai ales a tablierului ca și a arcelor ce sînt realizate din lemn de stejar. Prin realizarea în metal a unei părți a structurii acestora și mai ales a modului de prindere a elementelor din lemn, sînt create condițiuni ce vor permite cu ușurință înlocuirea acestora în momentul deteriorării. Aceste deteriorări, posibile din cauza factorilor externi, vor fi cu atît mai rare, cu cît vopsirea elementelor metalice cît și a arcelor din lemn va fi mai corect și mai ritmic executată. La întocmirea și proiectarea detaliilor, acești factori au fost luați în considerare, astfel că atît scurgerea apelor ca și acțiunea celorlalți factori de mediu să fie cît mai reduse, dacă nu chiar anihilate.

Economia materialelor a fost de asemenea luată în calcul; și chiar în cadrul principiului adoptat, de respectare a sistemului constructiv roman, dimensiunile elementelor de placaj din piatră, sau ale elementelor de arhitectură realizate din piatră, s-a căutat să se reducă la maximum grosimile; de asemenea, secțiunile din lemn, neavînd rol constructiv, au fost reduse la maximum, singurul efort luat în considerare fiind acela de deformare rezultat din acțiunea factorilor externi. Similar s-a procedat și cu celelalte materiale.

În efortul general de încadrare în ansamblul muzeistic, de valorificare a ruinelor și a Capului de pod, s-a luat în considerare și ponderea pe care o va avea numărul de turiști ce vor vizita acest monument. S-a estimat, atît pe baza observării frecvenței vizitatorilor cît și a numărului total pe un interval mai lung de timp, că, datorită Capului de pod, datorită caracterului său monumental și spectaculos — în raport cu cadrul înconjurător — se poate conta anual pe un număr sporit de vizitatori; în contextul realizării parțiale a parcului, a castrului, a termelor ș.a., s-ar permite nu numai acoperirea cheltuielilor de întreținere dar și amortizarea investiției în aproximativ 8—10 ani.

Detalii longrină arcul mic

NOTĂ

Proiectul de reconstrucție a fost elaborat de un colectiv în cadrul Atelierului de Cercetare-Proiectare al Institutului de Arte plastice „N. Grigorescu” — Colectiv format din arh. Aurel Teodorescu — șef de proiect, arh. Adriana Ciută, arh. Marta Nicolescu, arh. Tatiana Stanomir, arh. Miruna Prepea, teh. arh. Paul Felician.

BIBLIOGRAFIE

1. Edgar Dupperex — Podul lui Traian peste Dunăre lângă Turnu Severin — Încercare de reconstituire
2. Dumitru Tudor — Drobeta
3. Dumitru Tudor — Poduri romane la Dunărea de Jos
4. Richar Brilliant — Arta romană de la Republică la Constantin

SUMMARY

On the left bank of the Danube, when reaching Drobeta-Turnu Severin, one can notice the impressive ruins of an old edifice. They are the ruins of the Bridge Head Apollodor of Damascus had constructed in 103 A.D., at Emperor Trajanus's disposal.

The construction of the hydropower station The Iron Gates II implies ample works not only to protect the areas in the neighbourhood, but also the farther areas being affected by the growing of the level of the accumulation lake, which will be about 60—70 km long. This work implies also the protection, the re-building and turning into account of the historical vestiges in the area Drobeta-Turnu Severin.

It goes without saying that the most important monument in this area is Trajanus's Bridge.

The project having been made up proposed two abutment piers to be rebuilt, as well as the intermediary piers supporting the three archways and the portal itself, which was closing the access on the bridge.

The plan was based on the studies of Engineer Edgar Dupperex, who made up in 1907, for the first time, a complete study concerning the bridge. In order to turn into account the monument, in the project there are stipulated the inclusion of the monument among the pile of museums to be built in that area, taking also into account the other ruins of some important Roman edifices, such as the Camp Drobeta, The Terms, a.o.

The reconstruction and turning into account of the entrance Portal proper were paid special attention in the project. Thus, it is designed as an entrance arch built from two masonry piles, on which the archway proper is supported. Within these two supporting piles, there are provided a ladder — which existed indeed — meant to lead up to the upper area of the portal and up to the terrace which had been a point for observation,

and in the other pillar of the arch, two rooms, which, when having been first constructed, were used for the guards of the bridge. In the upper part of the portal — the attic — there were fitted up, according to the testimonies of the ancient writers, some rooms being the dwelling of the Bridge watchman. In the project, these rooms were changed into a museum of the Bridge, in which a number of plaster copies would be exhibited, representing a few scenes comprising references to the construction of the Bridge; these scenes are also to be found on Trajanus's Column, in the Emperor's Forum in Rome, as well as a scale model showing in detail the system the Romans had used when having erected the Bridge.

In point of construction there are two different zones: the first of them comprises abutments and archways, which will be carried out in a modern technology; the second one, i.e. the Portal proper, will be constructed in Roman style, that is to say an outside face, of stone, an inside face in bricks, both of them being connected by means of a special emblecton mortar the Romans used to make use of when carrying out masonry massifs.

The first pier — which supports the portal — as well as the abutment pier on the bank of the Danube will be constructed according to “cheson” system, by determining a closed space, within which the present-day ruins will be closed. These rooms will be seen by visitors, who will go by means of foot bridges and ladders, in this way the ruins being possibly studied by people.

As the level of the newly built Bridge Head will be higher by about 3 meters than the former, the ground in the area will be laid out in such a manner that it should ensure a connection with the upper level of the ground cornice.

Dintre casele vechi existente azi în Ploiești, case cu cerdac și cu acoperiș sprijinit pe stâlpi de lemn rotunjiți și împodobiți, case construite la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, atunci când vechile tradiții artistice începuseră să se piardă odată cu dispariția meșterilor din preajma epocii brâncovenesti¹, cea „a lui Hagi-Prodan“ este considerată a fi cea mai veche, mai mare și mai artistic lucrată². A fost locuința familiei unui târgoveț grijului, cu multă dragoste pentru frumos; a fost relevantă și studiată, din punct de vedere estetic, de către arhitecții Alexandru Zagoriț, Toma T. Socolescu și Grigore Ionescu.

Despre construirea ei ca și despre viața și activitatea lui Hagi-Prodan se știa prea puțin; căci sumarele menționări în câteva scrieri și acte din secolul trecut, precum și citirea unor succinte mărturii verbale, sînt tot ceea ce constituie fondul istoric publicat relativ la acest subiect, care a înfruntat cel puțin două secole.

Cine a fost acest personaj, reprezentativ în utila lui meserie, cel care a locuit și a împodobit respectiva casă?

Calfă de căldărar, pribeag în Valahia. Era bulgar sau sîrb; s-a emis și părerea că ar fi fost aromân; numele său PRODAN, sub diferite forme derivate, este comun la mai toate popoarele balcanice. Născut în anii 1775—1778, foarte probabil la Karlovo în regiunea cupriferă a Bulgariei Centrale, unde a deprins meșteșugul prelucrării aramei. A emigrat din țara sa în anii războiului ruso-turc din 1793—1795³, cînd, împinși de foamete și de prigoana otomanilor, cîteva mii de sîrbi și bulgari din raioanele Negotin, Nicopoli și Sevlievo, devastate de cîrjalii lui Pazvan-Oglu și Manaf-Ibrahim, au trecut Dunărea, refugiindu-se în mai liniștitele sate și târguri ale Valahiei⁴. Cițiva din acești pribegi au venit și în Tîrgul Ploieștilor, unde, dovedindu-se dibaci în meșteșuguri, au fost primiți printre lude și au fost înscrși în catastrive ca „sîrbi meseriași“⁵.

Tinărul Ivancea-Căldărarul și-a găsit gazdă în mahalaua Popii-Dima, pe ulița bisericii Sfinților Voievozi, către marginea de miazăzi a politiei; aci, lingă locul în care mijea noul „Tîrg-de-afară“, pe care sălășluitorii slobozi ai Domnescului Tîrg al Ploieștilor îl alcătuiau pentru negoțul lor, și care au vrut să fie cit mai departe de tîrgul îngust și cu popreală al Moruzoaiei, căldărarul s-a apucat să facă vase de aramă și sfeșnice de acioaie. Meseria de căldărar era foarte călătată în

acest tîrg în neconținută creștere, unde tabacii și abagii, zalhanaua și evreii povarnagii, precum și gospodarii de toată mîna aveau nevoie de unelte de meșteșug și pentru casă. El a întocmit o mică nămeștie de aramărie, cu un ochi de prăvălie înspre gura tîrgului⁶.

Dar nu după multă vreme, prin anii 1801—1802, s-a căsătorit cu Marița, fiica unui negustor de vază și enoriaș în mahalaua Sfinților Voievozi. S-a mutat în casa de zestre din drumul Bucureștilor, casă bătrîneasă, mare și arătoasă, făcută „din păreți“, cu cerdac și beciuri; în curtea mare așază polate și alcătuiește cherhana de aramărie (Fig. 1). Ca toți meseriașii de soi, abagii, fierari, căldărarii se bucură de privilegiul domnesc de seutire la dările de afardisire de ucenici și calfe. Meșteșugul a mers bine și Ivanciu a ajuns repede fruntaș al breslei sale; i s-a acordat patentă și, ca meseriașii autohtoni, plătea dajdie de numai 24 taleri⁷.

Ivan Căldăraru-Meșteru (1805—1824). Aici s-a statornicit temeinic; i se nasc două fiice: Elena-Lucșița (1802—1803) și Gherghina (1805). În această vreme ducе o viață de gospodar tîrgoveț modest. Suportă cu răbdare nesiguranța provocată de evenimentele politice, care tulbură viața tîrgului timp de peste zece ani. Între 1807 și 1812, „s-a spart tîrgul“⁸ și mulțime de localnici s-au refugiat la mănăstiri și în sate îndepărtate; astfel că în anul 1810, Ploieștii nu mai numărau decît 2016 suflete. În tot acest timp, Ivanciu-Căldăraru a rămas în tîrg, obligat fiind de către ocupanți să lucreze în cherhanaua lui și să aibă grijă de căldările și măchinele zalhanalei, care pregăteau cărnuri pentru oștirile Țarului. Iar apoi, între anii 1812 și 1818, în aspra domnie a lui Ion-Vodă Caragea, a înfruntat tot șirul de nenorociri care s-au abătut peste Țara Românească: ciumă, invazie de lăcuste, cutremur, secetă, revărsări de ape; la aceste nenorociri a fost temeinic sprijinitor al treburilor mahalalei și ale magistratului; a fost ales episcop al enoriei Sfinților-Voievozi.

Dar a venit și vremea liniștitei domnii a lui Alecu-Vodă Șutu (1818—1820), cînd ploieștenii au avut răgazul să facă rînduială în daraverile politiei și în negoț. S-au organizat breslele localnicilor și s-au constituit întovărășiri de neguțatori; s-au intensificat negoțul și meșteșugurile, mai ales după ce s-a alcătuit și „Compania de cei ce se află ca niște străini și parte negustorească“, alcătuită din sudiți cezaro-crăiești, greci, brașoveni și sîrbi⁹. Pentru meșteșugari și neguțatori a început o perioadă de prosperitate și cu dever; s-au înființat piețe noi (Tîrgul-de-afară și Piața măcelarilor) și localnicii au început să ridice case încăpătoare din piatră și cărămidă. În acești ani, Ivan-Meșteru a făcut înnoiri și construcții de acareturi la casa familiei sale: a împrejmuit tot locul și a făcut grădină. A cumpărat „plățuri“ și a luat parte la încheierea învoielii

¹ Socolescu T. Toma, *Casa lui Hagi-Prodan din Ploiești*. „Bul.Com. Mon. Ist.“, IX, 1916, nr. 34, p. 88—90.

² Sevastos Mihai, *Monografia orașului Ploiești*. Cap. 3 „Arhitectura“ (Redactor: Socolescu T. Toma), p. 156—160.

³ Mărturii făcute de membrii familiei Teodor Ioan, moștenitorii direcți ai lui Hagi-Prodan: vezi mai sus nota (1. ibidem la p. 82, nota 2-a.

⁴ Austria era preocupată de mișcărilor ce se făceau în Imperiul Otoman, aliat al Franței;

⁵ Mutafchieva P. Vera și Vianu Al., *Frământările feudale din Bulgaria de nord la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea și ecoul lor în Țara Românească*. Articol apărut în „Studii“, editat de Institutul de studii sud-est europene, vol. I, 1971, p. 209—216 și 219—223; Muzeul regional de istorie, Ploiești, 1956, *Din activitatea muzeelor noastre*; Teodorescu Stoica, *Din viața economică a Ploieștilor de altădată*, mss., p. 93—95 și 98.

⁶ Debie C. N., *Începuturile urbanismului în Ploiești* — p. 3 Planșa 1, p. 8 și 18, nr. 103.

⁷ Teodorescu Stoica, *Din viața economică a Ploieștilor de altădată*; Muzeul regional de istorie, Ploiești, 1956, *Din activitatea muzeelor noastre*, p. 97—100.

⁸ Urechia V. A., *Istoria Românilor*, vol. IX, p. 223.

⁹ Vezi nota 7.

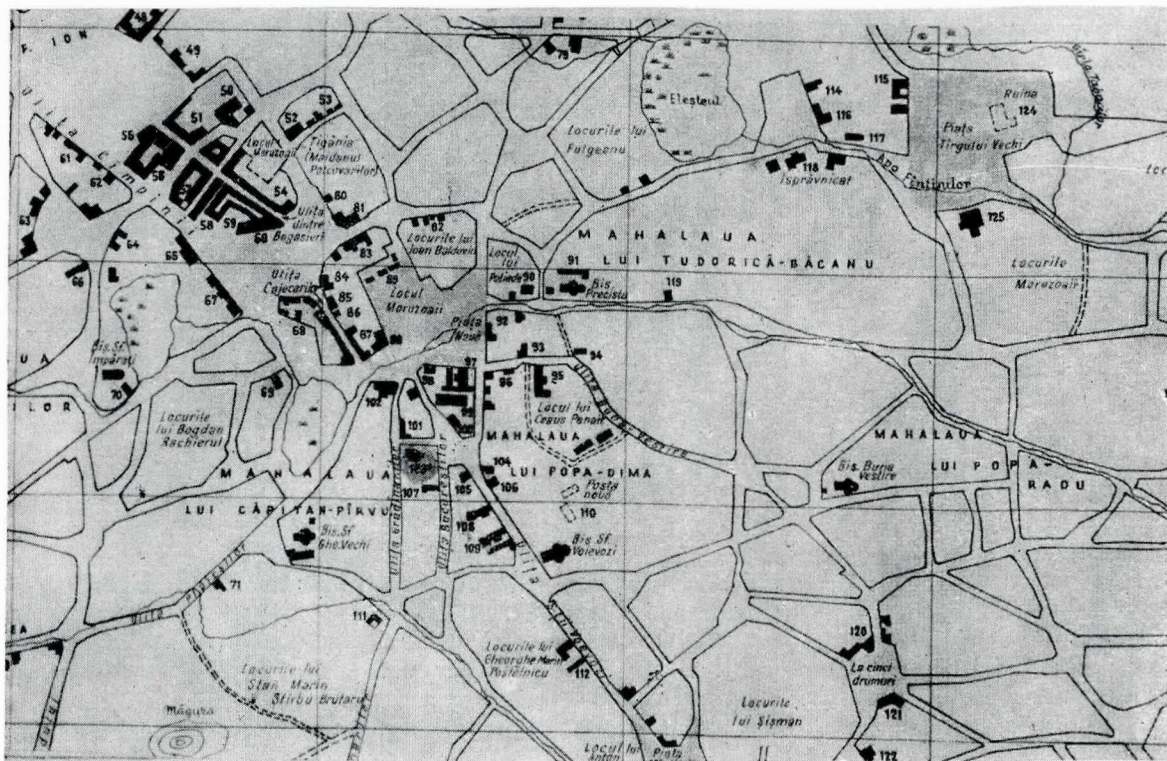

Fig.1. Planul orașului Ploiești în anii 1830–1840 avînd la poziția 103 marcat amplasamentul casei Hagii Prodan

„pentru întinderea pieții“, acel prim act de sistematizare a tîrgului¹⁰.

În luna martie 1821 a înfruntat excesele și prădăciunile eteriștilor; împreună cu alți neguțători și meseriași a ieșit la Bucov la pod, în întîmpinarea coloanelor de eteriști și l-a determinat pe Alexandru Ipsilanti să interzică acestora trecerea prin tîrgul Ploieștilor, pentru a împiedica jaful mahalalelor mîrginașe, așa cum se întîplase la Focșani și Buzău. Ivan-Meșteru s-a arătat a nu fi părtaș al aventurii eteriste alături de alți sîrbi, bulgari și greci din Valahia. A fost alături de localnicii români, astfel că nu a fost urmărit de satirgii lui Mehmed-Iusuf, care, în Principate, au vînat și executat pe toți balcanicii, dovediți a fi fost partizani ai Eteriei.

Cu înscăunarea lui Grigore-Ghica, primul domn pămîntean (1822–1828), s-au reluat legăturile de negoț cu piețele din „cuprînsul Țării Turcești“ unde „este acum (1823) pace și liniște“. Domnul îndeamnă pe neguțătorii și meșteșugarii din toate județele Principatului să se ducă la tîrgul mare din Sliven, unde „este folos și alișverîș slobod și nepoprit“¹¹. Această scutire de taxe și de vamă în comerțul cu țările balcanice a permis dezvoltarea importului de aramă, precum și a meșteșugului căldărarilor. Ivan-Meșteru face dese călătorii la bilciurile din Gabrovo, Sliven, Coprivlița, renumite pentru negoțul de metale neferoase; își mărește alișverîșul și agonisește o avere destul de mare, astfel că este seos din „matea ruptașilor“, devenind „birnic slobod“ și fruntaș al breslei căldărarilor din Ploiești, una dintre cele mai mari din Țara Românească.

Își mărește gospodăria aducînd îmbunătățiri la întreaga clădire, pentru a o face potrivită cu noua lui stare socială. În partea dinspre uliță, în grădina cu liliacei, adaugă un saenasiu luminos, cu geamlîc și tavan din lemn lucrat¹²; mărește unele camere, împodobindu-le tavanele și pereții cu ornamente stucate¹³.

Hagi-Prodan Căldărarul. În anii 1823–1824, Ivan-Căldărarul face o călătorie în Țara Sfîntă la Ierusalim, pelerinajul de hagealic, botezîndu-se în Apa Iordanului. Din această călătorie, care a durat cîteva luni, a adus tradiționalul finic și

alte insigne hagiografice, precum și un mare „ierusalim“, pictură monastică pe pînză; tabloul, aflat și azi în casa din Ploiești, este încadrat de o ramă de lemn de cedru artistic sculptată, probabil în atelierul de iconari din Treavna¹⁴.

Ca o incununare a străduințelor de a înfrumuseța locuința familiei sale, hagiul a pus meșterii să monteze în sufragerie un tavan-soare (fig. 2), sub tavanul preexistent. Tavanul-soare, care fusese tomit de el din vreme în Treavna, acel tîrg al iconarilor și sculptorilor în lemn, a fost adus la Ploiești în piese detașate, și montat în amplasament. Construit din lemn greu într-un cadru patrat de grinzi, redus la octogon, tavanul cuprinde un disc solar cu 22 de raze, avînd în centru o rozetă cu lampion. A fost lucrat în atelierul de sculptură în lemn, și, cu multă probabilitate, este opera meșterului-sculptor Dimităr Oșaneț, care a construit un tavan foarte asemănător (dimensiuni, încadrare, îmbinare etc.) mult mai împodobit și avînd 48 de raze solare; acest tavan a fost premiat la un concurs, aflîndu-se azi în casa-muzeu din Treavna¹⁵.

La aceste podoabe din lemn, hagiul a adăugat numeroase obiecte de artă din metal, precum și un frumos portret (ulei pe pînză) reprezentînd pe Maria, în frumoasă toaletă de brocart cu dantele; nu se cunoaște pictorul.

Modificările de spațiu interior și înfrumusețările produse de aceste piese artistice au atras atenția și admirația multor generații de ploieșteni; era în acel început de secol casa cea mai prezentabilă a tîrgului¹⁶.

Între anii 1825 și 1827, Elena-Luceștița s-a căsătorit cu Ioan Nan — cojocar de subțire (blănar), cu prăvălie și bucurîndu-se de un deosebit „ipolipsis“ la Ploiești și Brașov, iar Gherghina cu Hristache Manciu-Bogasierul, român din Brașov, rudă apropiată lui Hagi-Tudorache, starostele cel mare al negustorilor din București¹⁷.

Miresele, bine inzestrate¹⁸, au intrat în societatea negustorilor celor mari din Tîrgul Ploieștilor, care se afla în promițătoare prosperitate.

¹⁴ Sevastos M., Monografia orașului Ploiești, p. 813 și 815; Karastojanoff B și Paskoff G., *Durch das Romantische alte Bulgarien*, p. 6, 7 și 11.

¹⁵ Penevîk și Kristev K., *Treavna*, 1969; precum și Daskalovata cișa-muzei, Treavna, p. 3–13 și figurile nenumerotate.

¹⁶ În anul 1825, cînd a venit în Ploiești, Ioniță-Logofetelul, profesorul de muzică, remarcă această casă în mod deosebit.

¹⁷ Angelescu I. Nicolae, *Negustori de odinioară: Tudor Hagi Tudorache*, p. 3–5; pentru relațiile cu negustorii ploieșteni, vezi p. 7 și 8.

¹⁸ Casa din Ploiești a lui Hagi-Prodan a fost constituită dotă a fiicei sale Elena-Luceștița; cealaltă fiică a fost inzestrată cu o casă cu prăvălie în tîrg.

¹⁰ Textul contractului dintre locuitori și autoritatea comunală se află în Arh. St. Buc., Fond. Judecătorești-Noi, Dos. 7189 din 1832. Extras comentat în: *Monografia orașului Ploiești*, Sevastos Mihai, p. 35–37. Jalba lui Florea Tirșă.

¹¹ Cojocaru I., Documente privitoare la economia Țării Românești, vol. I, p. 278; documentul emis de Logofetelul la 23 martie 1823; nr. 182.

¹² Fațada către nord, spre strada Zupeu Petrovici, fostă Temelie Dînescu. Casa era înconjurată de diverși arbuști ornamentali: pînă în anul 1920 această stradă era cunoscută sub numele „Ulicișoara liliacului“.

¹³ Muzeul Regional de istorie, Ploiești, 1961.

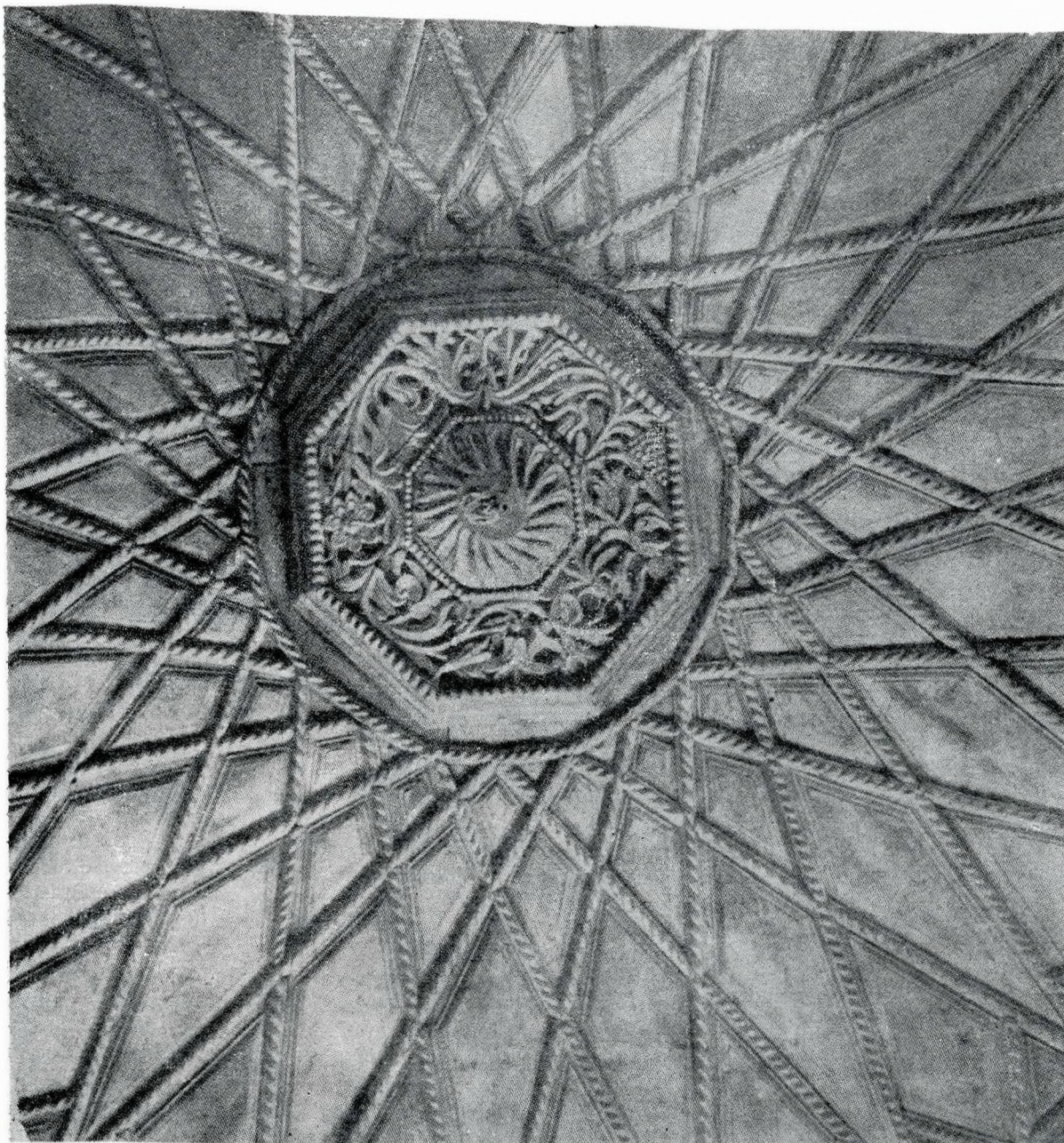

Fig. 2. Casa Hagî Prodan. Tavanul în lemn, din sufragerie.

Frumoasa casă din drumul Bucureștilor, la colț cu ulița Liliacului, în deceniul al treilea al secolului al XIX-lea devine centrală, dar este locuită numai de hagi și hagică, cu ucenieii și slugile¹⁹. Casa, care acum avea pereții acoperiți cu tablouri de familie²⁰, pare pustie; în sufrageria mare, în care altădată aveau loc petreceri vesele, se adună acum bătrâni neguțători la taifasuri. În acești ani, hagiul era o personalitate marcantă; în catagrafia regulamentară (1831) era înscris „la neamuri“, categorie socială de excepție²¹.

4. *Declinul aramei și al căldărarilor.* Dezvoltarea liberă a comerțului și stringerea relațiilor cu Austria ca și cu celelalte provincii românești au adus în Principate obiceiuri și reguli noi, obiecte și unelte moderne. Fierăria și luciurile ieftine ardelenești s-au răspândit repede, înlocuind vechile scule orientale, scumpe, de aramă și acioaie; de la căldările cositorite ale săpunarilor și abagiilor, la cazanele de țuică și țăsturi, și pînă la tinicheaua de pe acoperiș, fierul și tuciul au scos din folosință arama. Importul de foi de aramă și de sfeșnice de alamă

argintată din Turcia a început să se micșoreze. Căldărarii s-au împulșinat și au săracit.

În anul 1840, în vîrstă de 65 de ani, căldărarul Hagî-Prodan avea un dever slab; ducea o viață modestă. În catagrafia a II-a (1838), el se găsește înscris ca „meșteșugar iertat“, adică scutit de dări, locuind singur cu soața sa, în calitate de „chiriași“, în casa care aparținea dotal lui Ioan Nan-Cojocarul²². Dar era bucuros de numeroasa progenitură²³ și de ridicata sa rubedenie, din care se vor trage cîteva neamuri de ploieșteni destoinici; familiile Stănică Marin, Teodor Ioan, Ghiță Ionescu²⁴, Mănciulescu, Ioniță Stoicescu-Logofețelu²⁵. În casa pe care a îngrijit-o și a înfrumusețat-o mereu cu mobilă frumoasă, tablouri, icoane, argintărie, a locuit pînă la moarte (1849).

După moartea soției (1852), casa a fost închiriată și apoi vîndută de moștenitorul direct prin anii 1900—1902.

Prin grija arhitectului Toma T. Socolescu, casa a fost cumpărată de Primăria orașului Ploiești; după o prea sumară reparație, a fost constituită „Casa istorică a Județului Prahova“. Mobilierul, icoanele și tablourile, păstrate de familia Teodor Ioan, au fost repuse la locul de origine, unde, în sacnasiul dintre liliaci, în sufrageria cu pereți împodobiți, sub tavanul-soare improspătat și lustruit și-au regăsit vechiul rost de martori ai devenirii orașului.

¹⁹ Departamentul Vistieriei. Tablou statistic. Orașul Ploiești. Arh. St. Buc., Dos. 75/1838., Fond. administrative noi; Mahalaua Sfinții Voievozi, nr. 70.

²⁰ Dintre tablourile de familie se află, în posesia Muzeului de Istorie din Ploiești, portretele, uleiuri pe pînză: Maria Hagî-Prodan, soția hagiului, pictor necunoscut, Elena-Luceșita Ionescu, fiica cea mare a hagiului, tablou de Mișu Popp din anii 1850—1851 (pictorul este rudă cu fiul acesteia), Tudor Hagî-Tudorache, tablou de Frankerberger, cca. 1845.

²¹ Obșteasca catagrafie a orașului Ploiești, pentru toți locuitorii care uneltesc neguțătorii și meserii, împărțiți pe corporații. Arh. St. Buc. Manuserisul 277/1831, Mahalaua Sfinții Voievozi, Corporația Căldărari și cîrgii, nr. 2

²² Vezi nota 19.

²³ În tabela genealogică expusă în casa-muzeu, lipsește ramura descendentă din Gherghina.

²⁴ Sevastos M., *Monografia orașului Ploiești*, p. 429 și 430; cu fig. 12.

²⁵ Stoicescu Ioan, *Schitze din Istoria Patriei*, Ed. II (N. Iorga) p. 7 (Prefața) și p. 41—45.

Prezentul articol încearcă să precizeze ponderea elementelor autohtone, precum și caracterul și anvergura influențelor care definesc un vestit edificiu prahovean, și anume casa Hagî Prodan din orașul Ploiești.

Urmărirea în timp și pe o arie definită etnic, în diverse etape de structurare, a „modelului” care a stat la baza edificării unei clădiri, presupune subsumarea edificiului la sfera tradiționalului.

Definirea unui model în cazul arhitecturii se referă în special la rezolvarea spațială, atât în ceea ce privește aspectul funcțional, cit și cel al compoziției volumetrice.

Sistemul constructiv este și el definitiv pentru a stabili caracterul autohton al unui model, iar elementele decorative, distincte pentru componentele structurii, și cele aplicate pot confirma tradiționalismul modelelor sau indica influențele a căror interferență a creat specificul unui edificiu.

Este demn de semnalat faptul că decorația este elementul cel mai muabil și tributator modei, în timp ce rezolvarea funcțional-spațială este mult mai stabilă. Bazându-se pe acest fapt, decizia de subsumare a unui edificiu la sfera tradiționalului sau a influențelor, și în ultimă instanță la sfera „importului de modele”, se va lua pornind de la rezultatele analizei soluției spațiale sub cele două aspecte: cel al funcționalului și cel al esteticii volumetrice și sfârșind cu indicațiile reieșite din analiza decorației.

I. Analiza soluției spațial-funcționale

Pentru a găsi originea partiului casei Hagî Prodan trebuie să studiem modelele arhitecturii sătești din teritoriul prahovean, deoarece, primele clădiri orășenești din zonă au fost locuințe de tipul celor de la sate. Acest lucru este explicabil deoarece viața din târgurile prahovene, la sfârșitul secolului al XVIII-lea nu se deosebea prea mult de modul de trai de la sate, mai ales datorită faptului că spiritualitatea urbană în curs de constituire a fost multă vreme tributară culturii sătești, multiseculară la acea dată, bine definită și cu idealuri estetice cristalizate.

Dacă mai adăugăm și faptul că mult timp satul a furnizat și meșterii care au ridicat case la orașe, cu materiale și tehnici tradiționale, vom înțelege de ce primele clădiri de locuit urbane au fost case cu arhitectură țărănească.

Punctul de plecare al partiului casei Hagî Prodan îl constituie tipul de locuință înaltă de deal cu prispă și foișor având la demisol un beci amplu, cu intrarea printr-un gârlici situat sub foișor, iar la nivelul principal două încăperi cu acces direct din prispă, prima servind ca spațiu de gătit, iar cealaltă ca spațiu de dormit și păstrat lucrurile bune (fig. 1).

Prin dezvoltarea acestui nucleu bicelular s-a ajuns la nucleul tricelular compus dintr-o tindă provenită din prima încăpere a partiului inițial care își menține funcția principală de preparare a hranei, primind în plus și rolul de spațiu de circulație ce asigură de comandarea celor două încăperi de

locuit dispuse simetric de o parte și de alta a tindei: camera de locuit și camera de curat (fig. 2).

Acest tip de partiū rezolvă pentru prima oară circulația spre camerele de locuit prin tindă, care constituie și prima rezolvare spațială a funcțiunii de circulație întâlnită la partiurile de locuințe autohtone.

Firul evolutiv al partiului tricelular conduce la planul cu cinci încăperi (fig. 3) prin specializarea tindei ca zonă de circulație și apariția unei încăperi destinate cu precădere pentru prepararea hranei — bucătăria, și a unui spațiu destinat depozitării alimentelor — cămara. În acest caz tinda pierde funcția de preparare a hranei, devenind piesa funcțională destinată accesului în locuință, circulației interioare și primirii oaspeților.

În general în acest caz apare și o a doua intrare, intrarea de serviciu, asigurând legătura zonei gospodărești a locuinței (bucătăria și cămara) cu ograda și anexele ei. Intrarea de serviciu este dispusă pe fațada posterioară și de bușează tot în tindă.

Procesul evolutiv al partiului constă de fapt în segregarea funcțiunilor și structurarea elementelor spațiale interioare specializate pentru fiecare categorie de funcțiuni (locuire — camera de dormit și camera de curat; prepararea hranei — bucătăria; depozitarea alimentelor — cămara; circulație interioară — tinda). La toate cele trei etape evolutive spațiile exterioare semiînchise (prispă și foișorul) se mențin, dovadă utilitatea lor funcțională, ca zone intermediare între încăperile locuinței și ograda gospodăriei cu anexele respective.

În cazul partiului cu cinci încăperi și mai rar la cel cu trei încăperi, întâlnim câteodată la demisol amplasate și alte funcțiuni decât cele de depozitare, ca ateliere meșteșugărești, bucătării și chiar spații de locuit destinate slujitorilor. În toate aceste situații între registrul funcțional superior și cel inferior nu există legături interioare, fiecare din ele având accese separate.

Aceste trei tipuri de partiuri, aparținând aceleiași familii, a caselor înalte de deal cu prispă și foișor, au furnizat modelele de locuințe atât la sate cât și la orașe, pe tot teritoriul Țării Românești până în primele decenii ale secolului al XX-lea. Este demn de semnalat faptul că acest fir evolutiv îl deslușim la multe clădiri care au trecut prin toate tipurile, ultima fază rezultând desigur prin extinderea succesivă a edificiului al cărui nucleu inițial îl constituie tipul bicelular.

Din cele expuse reiese că partiul casei Hagî Prodan (fig. 4—5) este autohton, prezentând un lanț evolutiv structurat în zona etnografică de deal a Țării Românești, expresia aportului civilizației noastre sătești la cristalizarea unui tip valoros de locuință, intrat ca atare în repertoriul european. Singura piesă funcțională a cărei origine atestă influența orientală este sacnasiul care reprezintă un mod special de organizare a unei zone din spațiul tindei destinată odihnei și primirii oaspeților. Situat la partea terminală a tindei, acest

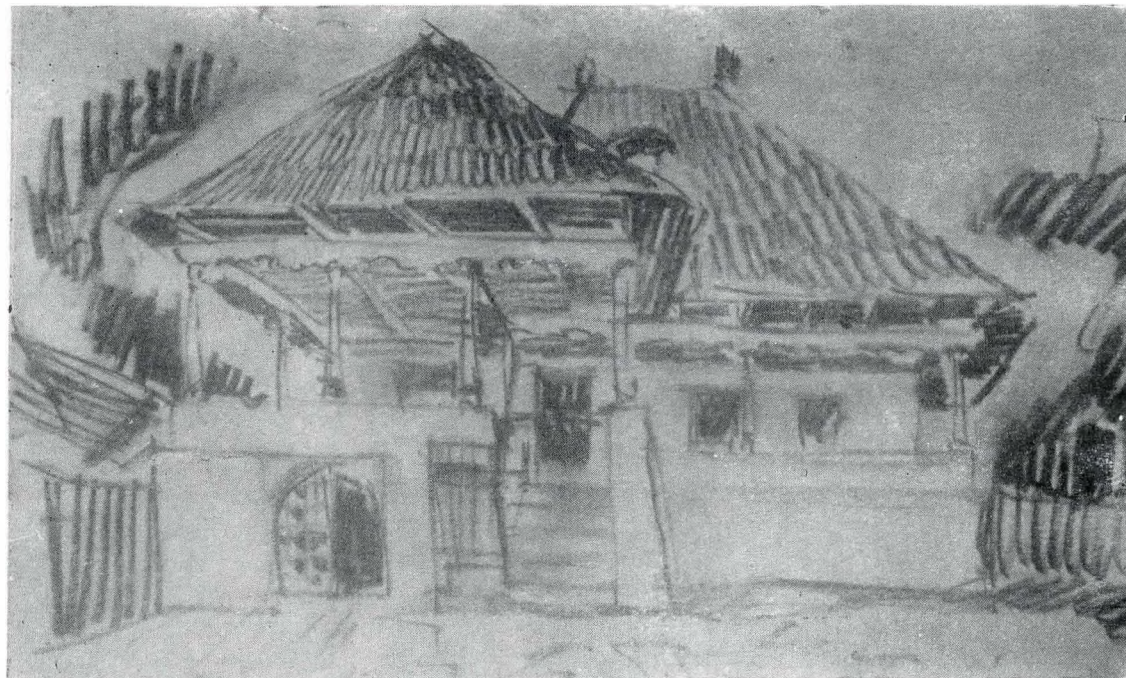

Fig.1. Casă țărănească din com. Stărchiojd de la sfârșitul sec. al XVIII-lea de tipul bicelular.

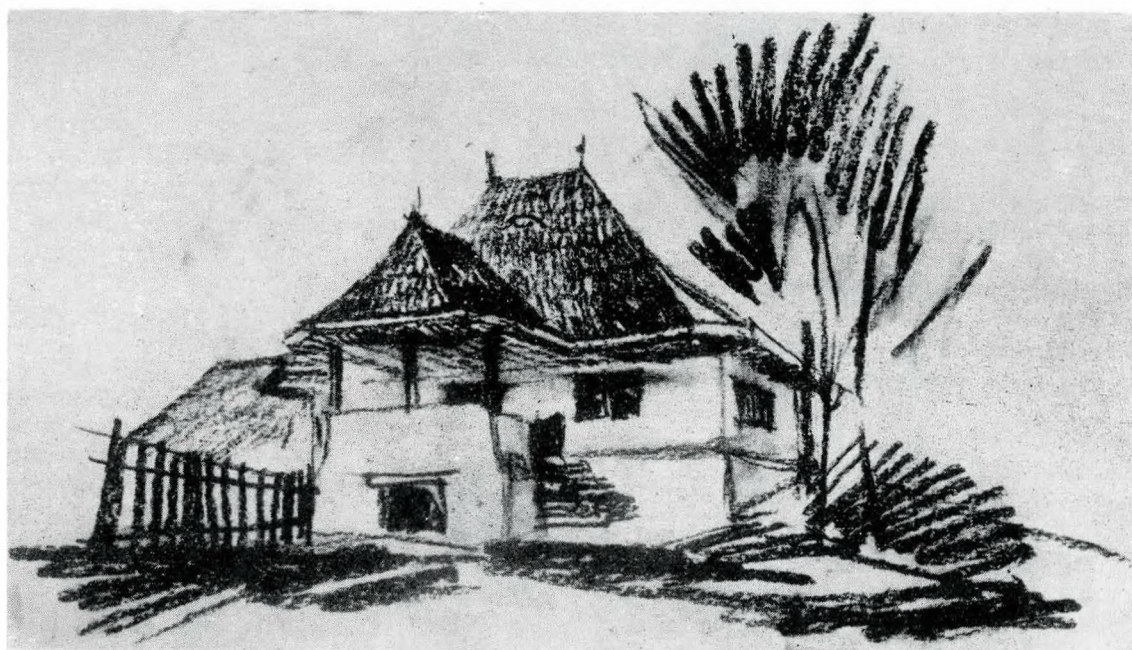

Fig.2. Casă țărănească din com. Poșești, începutul secolului al XIX-lea, de tip tricelular

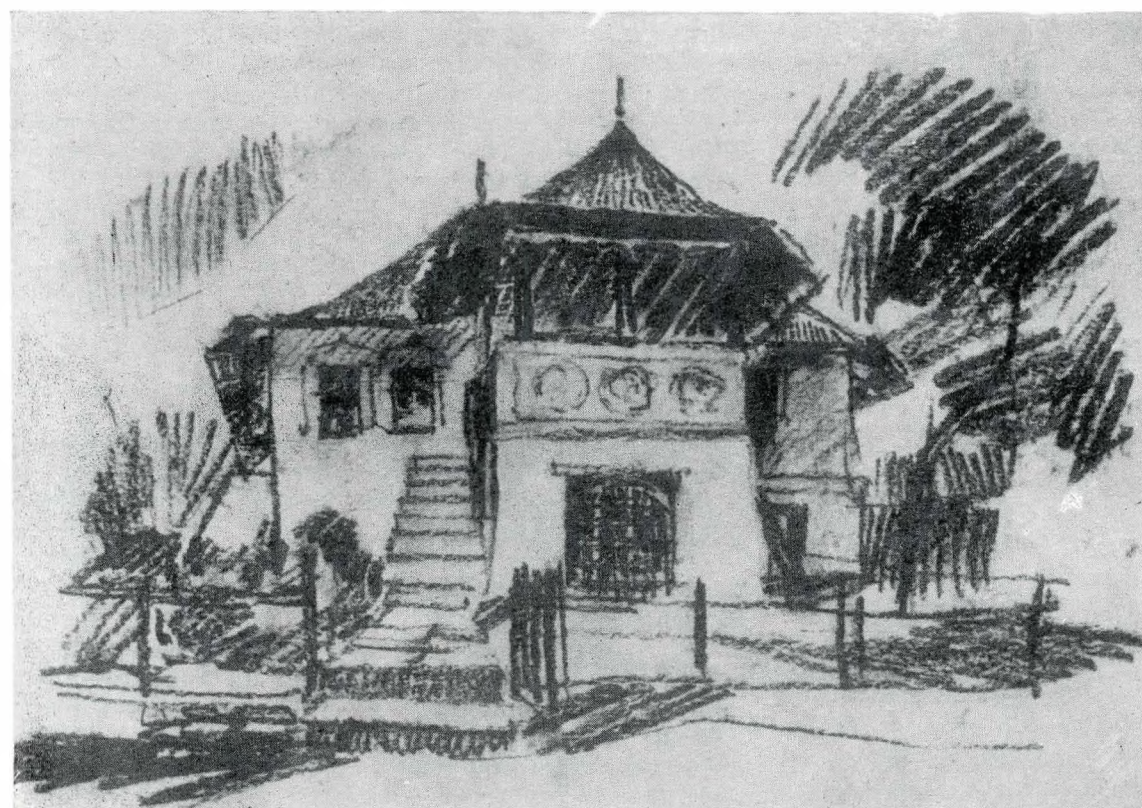

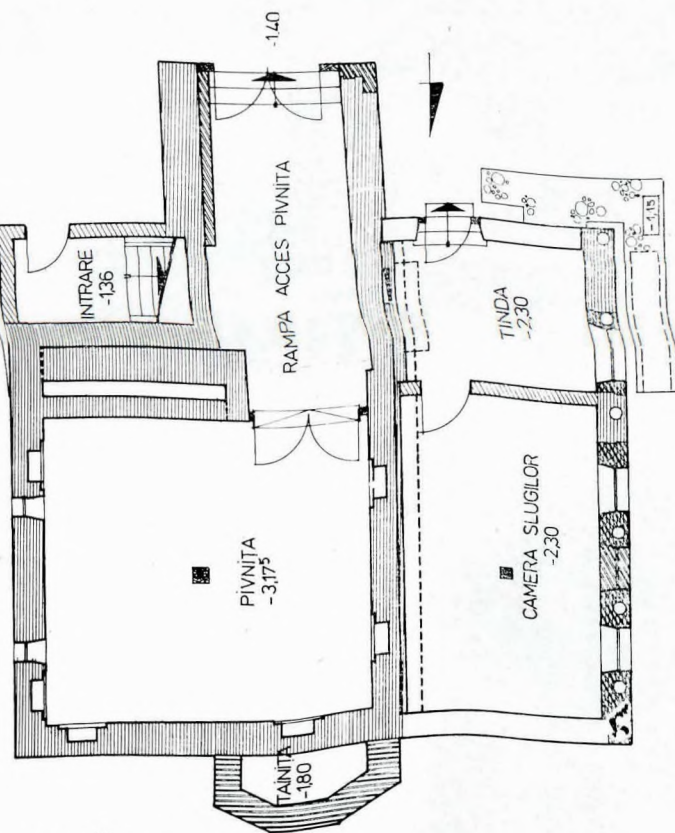

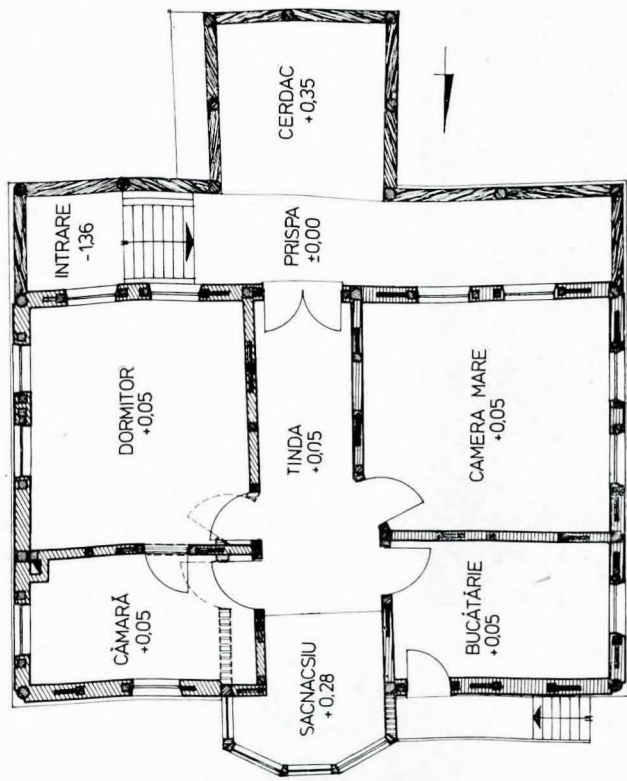
Fig.3. Casă țărănească din Chiojdu Buzăului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea de tipul caselor cu 5 celule la care la începutul secolului al XIX-lea s-au adăugat sacnașii și decorația peretilor și tavanelor cu ornamente stucate asemănătoare celor de la casa Hagî Prodan.

- FUNDATI ÎNCEPUT DE SEC. XVIII
- ETAPA I ÎNCEPUT DE SEC. XVIII
- ETAPA II SFÎRȘIT DE SEC. XVIII
- ETAPA III ÎNCEPUT DE SEC. XIX
- ETAPA IV SFÎRȘIT DE SEC. XIX
- INTERVENȚII RECENTE SEC. XX

PLAN SUBSOL SC 1:50

Fig. 4 Casa Hagii Prodan — planul demisolului.

PLAN PARTER SC 1:50

Fig. 5 Casa Hagii Prodan — planul parterului.

element este de obicei supraadăugat partiului cu cinci încăperi și îl întâlnim ca atare și la alte clădiri de locuit din zonă, fiind adesea, ca și în cazul casei Hagii Prodan, o extindere datorată primelor decenii ale secolului al XIX-lea.

II. Analiza compoziției volumetrice

Compoziția volumetrică, suport al expresivității obiectului de arhitectură, constituie poate mai mult decât alcătuirea funcțională a partiului un important criteriu de delimitare și desemnare a structurii sociale și culturale care a general-o.

Acest lucru se explică prin faptul că în procesul creației artistice, în arhitectură ca și în celelalte domenii ale artei, sînt implicate conceptele despre frumos, despre raportul om-natură și se fac referiri la valorile estetice și extraestetice ce definesc o anumite spiritualitate.

Orientarea generală spre o anumite sferă a valorilor extraestetice și pentru o poziție bine definită față de raportul om-natură se concretizează printr-o opțiune clară pentru un anumite mod de structurare vizuală.

Astfel, orientării spre valorile antropocentriste și sublinierii cu precădere a manifestării personalității umane în cadrul raportului om-natură le corespunde sensibilitatea tactilă definită prin: linear, redare plană, forme tectonice și multiplicitate, în timp ce orientării spre valorile frumosului natural și a sublinierii unității personalității umane în sfera acestor valori îi corespunde sensibilitatea vizuală definită prin pictural, redare în profunzime, forme atectonice deschise și unitate multiplă.

Altoirea prin romanizare a antropocentrismului culturii greco-romane pe matricea spiritualității dacice de factură peisagistă a fost actul genetic esențial al culturii românești.

Perpetuat și consolidat pe parcursul zbuciumatei perioade premergătoare formării statelor românești, acest nucleu genetic spiritual primordial s-a desăvîrșit în condițiile sociale, culturale și politice, specifice teritoriilor balcanice.

Răspunzînd activ și cu personalitate influențelor de conjunctură: bizantine și balcanice pe de o parte, apusene de factură gotică și mai tîrziu neoclasică pe de altă parte, spiritualitatea românească s-a manifestat, datorită nucleului genetic primar, ca un factor bine conturat al culturilor europene.

Cu o vădită orientare spre sfera valorilor frumosului natural și grație sensibilității vizuale, care o caracterizează, cultura noastră se definește ca o spiritualitate de factură peisagistă. Acest lucru se face simțit în arhitectură prin elaborarea unor alcătuiri formale de factură organică, cu o volumetrie fluidă, dinamică, dezvoltată în deplină armonie cu mediul înconjurător și integrîndu-se acestuia.

Este căutată dispunerea care subliniază dinamica volumetrică, evitîndu-se efectele scenografice și expunerile frontale statice, mod de organizare ce caracterizează arhitectura apuseană mai ales de factură clasicizantă.

Dar arhitectura noastră tradițională se deosebește net și de arhitectura orientală și balcanică, printr-o coerență formală superioară, prestanță, claritate și monumentalitate deosebită, atribute datorate moștenirii altoiului primar al civilizației romane.

Dezvoltarea fluentă, fără salturi și discontinuități a limbajului formal utilizat, perpetuarea și perfecționarea unor rezolvări compoziționale caracteristice, structurate pe baza opțiunilor valorice specifice spiritualității noastre, reprezintă dovada de netăgăduit a specificității coerenței și unității arhitecturii tradiționale românești. Această calitate facilitează stabilirea paternității unui edificiu din punct de vedere al esteticii volumetrice prin raportarea schemei sale compoziționale la modelele care alcătuiesc vocabularul formal al arhitecturii noastre populare.

Din punct de vedere al structurării alcătuirii formale, în procesul creației de arhitectură, materia este organizată în unități spațiale primare, pe care le vom numi module compoziționale care, asamblate, formează nuclee compoziționale din a căror conlucrare rezultă edificiul, obiectul de arhitectură.

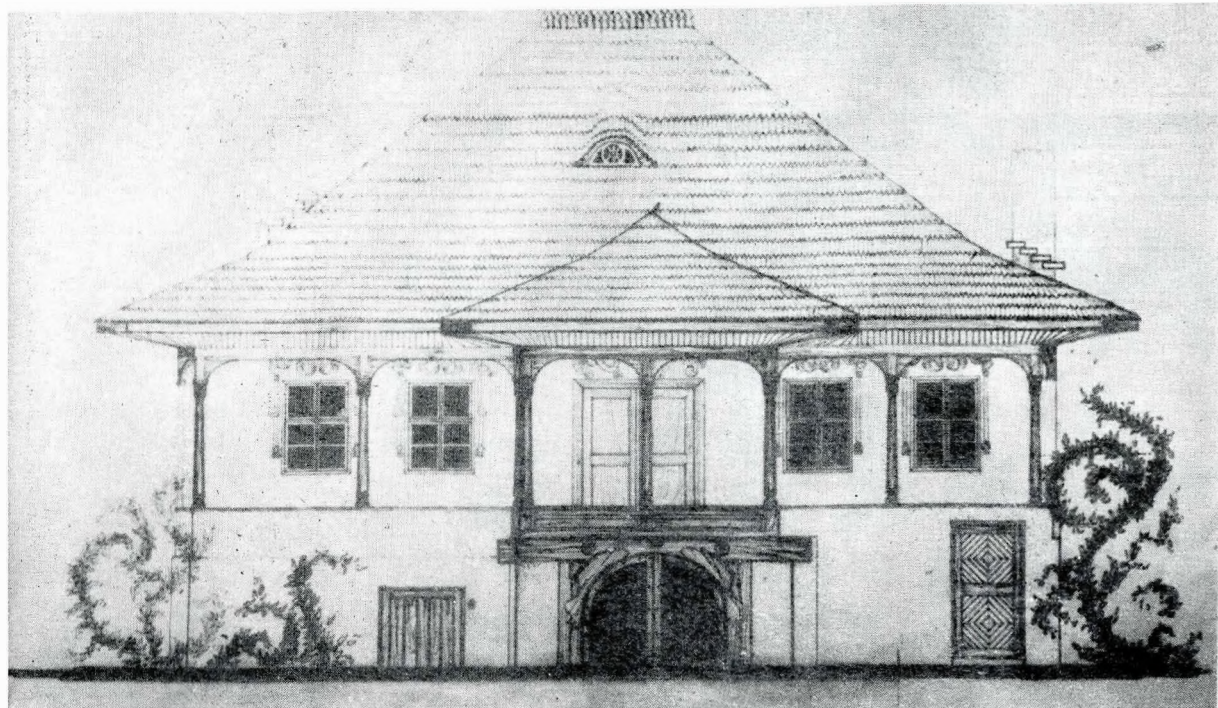

Fig.6 Fațadă laterală (est)

Această unitate spațială coerentă-modulul compozițional este definită prin raportarea la elementele spațiale etalon (prismă, piramidă, calotă sferică etc.). Se impune precizarea că noțiunea de unitate spațială se referă la spațiul interior, liber și destinat omului, și nu la volumul material al elementelor constructive, care formează carcasa, ambalajul acestui spațiu.

Elementele de structură și delimitare, pereții, planșele, stâlpii, grinzile, copertinele etc. constituie premisele materiale ale modulelor compoziționale, în cazul arhitecturii, având totodată prin calitatea lor de textură rol decorativ sau rolul de suport al unor decorații aplicate.

Interdependența dintre elementele constructive și calitatea spațiului delimitat de ele este foarte complexă și greu de expus în cadrul acestei prezentări, dar trebuie precizat faptul că rolul dominant în aprecierea calității creației de arhitectură îl are spațiul interior și nu carcasa ce-l delimitează de spațiul exterior.

Prin asamblarea mai multor module compoziționale se ajunge în procesul creației de arhitectură la un nucleu compozițional. Acest nucleu compozițional reprezintă un ansamblu încheiat de module compoziționale care vâdește personalitate, adică se manifestă într-un fel specific, are o anumită atitudine dezvoltată pe o direcție bine precizată.

Nucleul compozițional constituie prima formă de organizare a materiei a cărei calitate esențială este generată de principala valoare a vieții spirituale, și anume de existența personalității. Impregnarea acestei valori umane conținutului formal constituie prima treaptă a creației, denumită izolarea estetică și se face resimțită la nivelul nucleelor compoziționale. Organizarea compoziției se continuă prin celelalte etape ale creației artistice, și anume ordonarea, clarificarea și idealizarea, proces în cadrul căruia și alte categorii de valori estetice contribuie la definitivarea obiectului de arhitectură ca operă de artă.

Asamblarea nucleelor compoziționale conduce la obiectul de arhitectură, care se manifestă ca o alcătuire unitară și cu personalitate din punct de vedere compozițional numai dacă nucleele care îl compun sînt coerente din punct de vedere al specificului atitudinii și direcției de manifestare a acesteia.

Categoria de sensibilitate, vizuală sau tactilă ce caracterizează colectivitatea, a cărei producție artistică este luată în discuție, influențează hotărîtor atît alcătuirea modulelor și nucleelor compoziționale, cît și modul de asamblare al acestora în edificii coerente.

Analizînd cele mai cunoscute exemple de clădiri de locuit din zona Prahovei din punct de vedere al alcătuirii formale, vom constata existența unor scheme de asamblare a module-

lor și nucleelor compoziționale, constituind adevărate modele de case, perpetuate din generație în generație de meșterii populari autohtoni. Astfel, tipului de plan cu prispă și foisor în care se încadrează și partiul casei Hagia Prodan îi corespunde, la nivelul compoziției volumetrice, schema de asamblare a două nucleee compoziționale: un nucleu compozițional de bază sau de fond și un nucleu compozițional de dominantă sau accent. (fig. 6).

Nucleul compozițional de bază se compune din patru module dispuse în plan vertical pe trei registre.

Primul registru cuprinde într-un modul volumul beciului, masiv și cu goluri puține. Al doilea registru, constituind nivelul principal de locuire, se compune din două module, primul din ele înglobînd camerele de locuit și tînda, iar al doilea fiind constituit din spațiul prispei.

Al treilea registru format dintr-un singur modul compozițional îl constituie volumul acoperișului.

Expresivitatea acestui nucleu compozițional de fond este realizată, pe de o parte, prin varietatea formală a modulelor care îl alcătuiesc, iar pe de altă parte, prin coerența și unitatea întregului ansamblu.

Rolul dominant îl are registrul median căruia îi corespunde nivelul principal de locuire mărcat de prispă a cărei poziție indică și direcția pe care se face simțită atitudinea compoziției. Unitatea este subliniată de subtilitatea prin care se realizează integrarea compoziției în peisajul înconjurător. Ușurarea imaginii vizuale pe verticală, pornind de la modulul masiv al beciului, ajungînd la registrul mult mai aerat al nivelului principal de locuire, aspect subliniat de prispă, element spațial semiînchis de tranzit, de legătură a spațiului interior cu cel exterior, și sfîrșind cu volumul acoperișului dinamic și organic integrat întregului nucleu compozițional, întreaga alcătuire formală reprezintă o subtilă trecere de la solid la fluid, de la sol la văzduh. Această calitate care exprimă clar supunerea față de legea gravitației și favorizează integrarea compoziției în peisaj nu se întîlnește la arhitectura orientală și balcanică la care abundă bovindourile: elemente de clădire ieșite puternic în consolă care se opun forțelor gravitaționale și creează impresia desprinderii clădirii de situl înconjurător și nu integrării acestuia.

Cel de-al doilea nucleu compozițional, de dominantă sau accent, îl constituie foisorul de intrare, compus din trei module.

În plan vertical se reîntîlnesc cele trei registre ale nucleului de bază. Primul îl constituie spațiul destinat accesului la beci, al doilea, volumul foisorului propriu-zis, iar cel de-al treilea, volumul acoperișului.

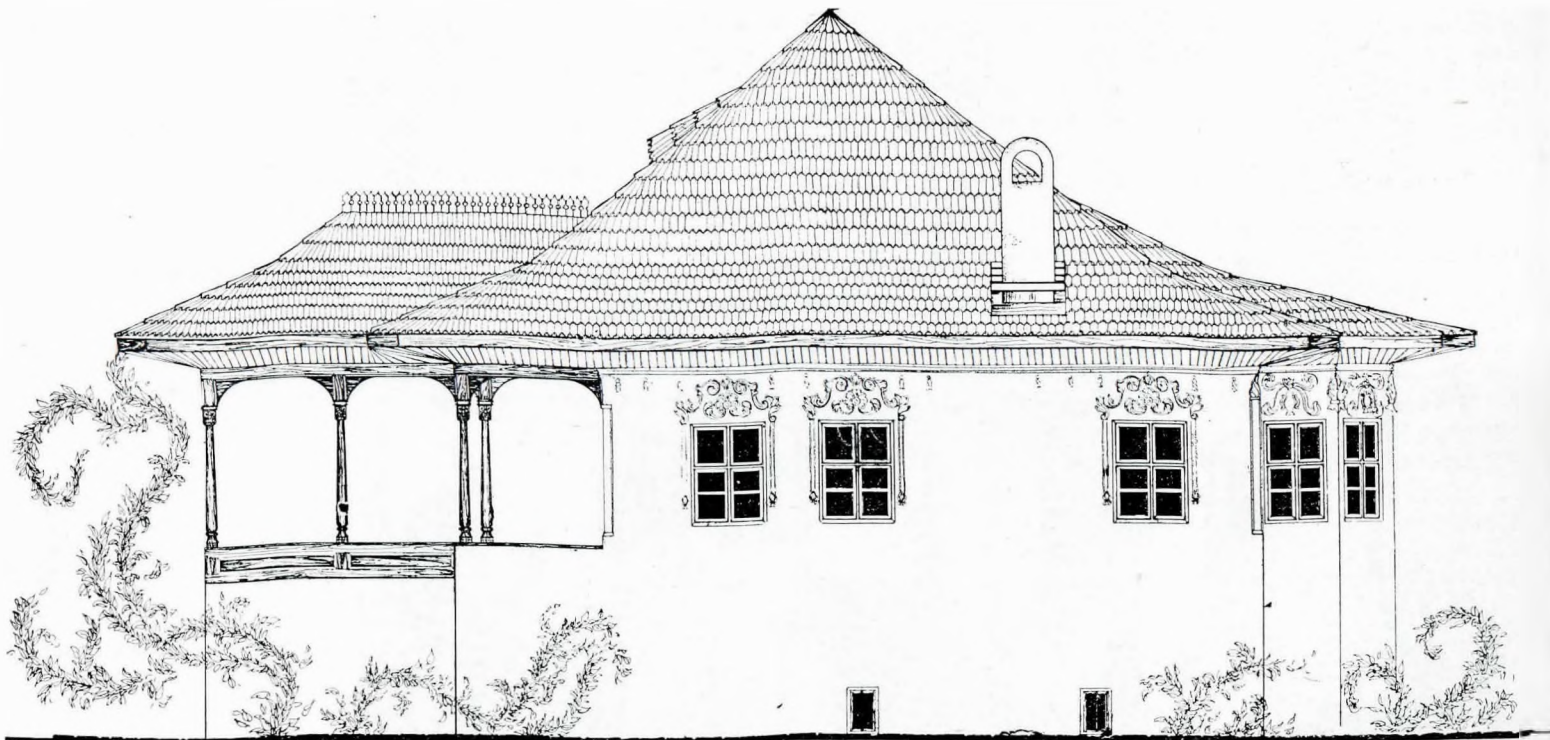

Fig. 7 Fațadă posterioară (nord)

Dominanta acestui nucleu este spațiul foisorului, dispus la același nivel, și în continuarea prispei interpătrunzându-se cu volumul acesteia.

Atitudinea nucleului de accent se manifestă conjugată cu atitudinea nucleului de bază, adică ascendentă, pe verticală, și de înglobare a spațiului înconjurător, de deschidere spre exterior.

Dialogul dintre cele două nuclee de compoziție, nucleul de bază și cel de accent sau dominantă, dialog în cadrul căruia fiecare element se manifestă independent, dar în contextul unității întregii compoziții, creează privitorului impresia unei permanente mișcări volumetrice în deplină armonie cu dinamica peisajului. Această fluiditate a volumetriei nu se manifestă în contradicție cu coerența formală de o deosebită claritate și prestanță.

Schema compozițională pe două nuclee, exprimând fidel rezolvarea funcțională a partiului, a stat la baza alcătuirii formale a numeroase case din zona prahoveană printre care se numără și casa Hagi Prodan.

Ulterior compoziției de ansamblu, alcătuită din două nuclee, s-a adăugat în primele decenii ale secolului al XIX-lea un al treilea nucleu tot de accent ca și cel al foisorului dar pe fațada posterioară cuprinzând sacnasiul (fig. 7). Compus din două module, cel al sacnasiului propriu-zis și acoperișul respectiv, acest nucleu compozițional adaugă un spor de interes clădirii, fără a altera ideea generală a alcătuirii formale.

Sînt destul de des întîlnite situațiile cînd pe nucleul de bază se grupează mai multe nuclee de accent, rezultînd în general din adăugiri ulterioare ca în cazul casei Hagi Prodan și al clădirii din Chiojdu Buzăului.

Străine de alcătuirile formale autohtone sînt în cazul locuințelor schemele de compoziție cu două sau mai multe nuclee de bază, case cu partiū în „U” sau în „L” foarte des întîlnite în celelalte arhitecturi (orientale, balcanice sau apusene) și aceasta nu pentru că astfel de rezolvări nu ar fi fost cunoscute de meșterii locali (scheme compoziționale cu două sau trei nuclee de bază le întîlnim la hanuri, prăvălii

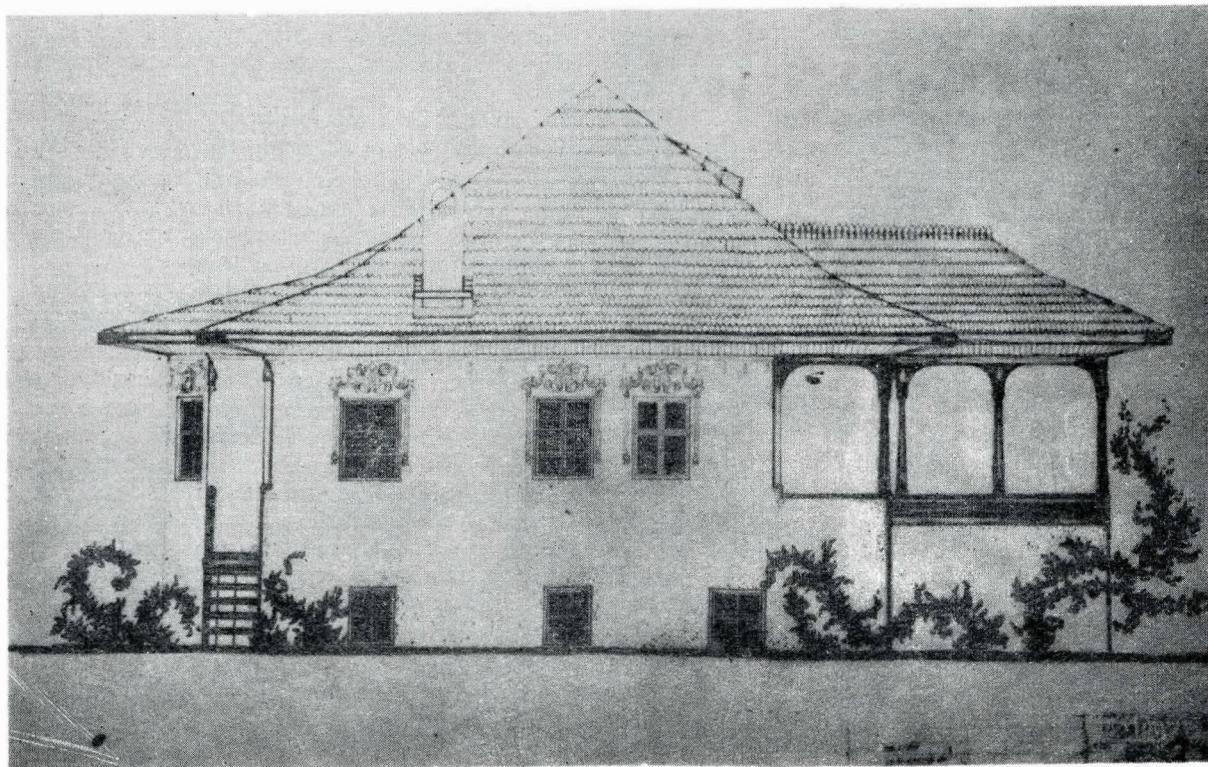

Fig.8 Secțiune transversală

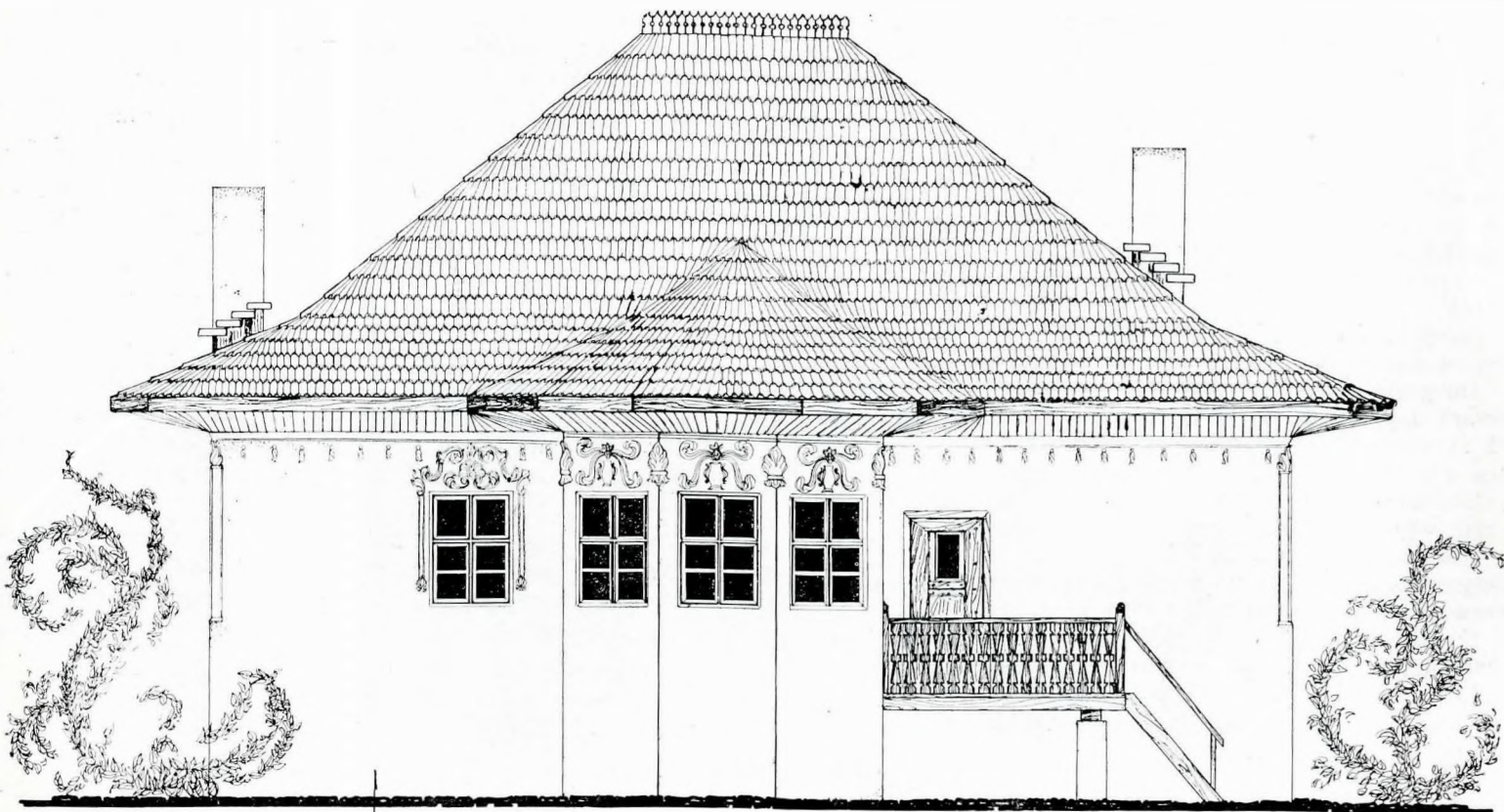

Fig. 9

și anexe gospodărești), ci pentru că au fost evitate cu bună știință, deoarece astfel de soluții împiedică obținerea unei forme unitare, coerente și limpezi, calități pe care meșterii populari le urmăreau cu perseverență și care caracterizează arhitectura locuințelor populare.

Echivalența fidelă dintre funcțiune și formă, unitatea și echilibrul compoziției care exprimă valori ale frumosului natural, valori ce caracterizează spiritualitatea noastră în contextul cărora personalitatea umană se manifestă individualizată, dar integrată naturii, atestă cu claritate caracterul autohton al acestor scheme compoziționale. Numai sedimentarea pe parcursul a nenumărate secole a vocabularului formal în contextul unui climat spiritual cu opțiuni valorice clare poate să structureze scheme compoziționale atât de unitare și bine individualizate.

Expresie a acestei experiențe multisekulare și materializare desăvârșită a opțiunilor spirituale ale culturii sătești din Prahova, casa Hagi Prodan constituie un exemplu de valoare a forței de sinteză și creație artistică în domeniul arhitecturii a meșterilor populari autohtoni.

III. Analiza sistemului constructiv, a materialelor și tehnicii de construcție

Alături de compoziția planimetrică și volumetrică, sistemul constructiv, materialele utilizate și tehnica de punere în operă dau indicații precise privind apartenența unei clădiri la sfera autohtonului sau a importului de modele.

În cazul casei Hagi Prodan, din analiza partiului și a esteticii volumetricii, a reieșit clar originea autohtonă a edificii. Acest lucru intră în contradicție cu ceea ce se știa pînă în prezent despre sistemul constructiv al clădirii. Astfel, în consemnarea făcută în anul 1825 de Ioniță-Logofetelul, cînd este pomenită pentru prima oară această clădire, se precizează că edificiul este printre puținele case din Tîrgul Ploieștilor „din pîreți”, adică cu zidurile parterului din cărămidă, sistem constructiv neobișnuit pentru casele de factură populară.

Dar lucrările de restaurare au scos la iveală sistemul constructiv original al clădirii, sistem ce aparține repertoriului cunoscut și utilizat de meșterii populari (fig. 8). Zidurile demisolului sînt elădite din bolovani de riu așezați ca emplecton, în casete de cărămidă dispuse în șiruri horizontale, utilizîndu-se ca liant mortarul de var. Pe zidurile demisolului sînt așezate grinzi de lemn de stejar, alcătuiind planșeul edificiului. Între grinzi este bătută podină din dulapi de ste-

jar peste care se așază umplutura de pămînt cu rol termozolant spre a feri încăperile de locuit de răcoarea beciului. Deasupra umpluturii pe grinzișoare de lemn de rășinoase este bătută dușumeaua încăperilor din dulapi de lemn de brad.

Acest mod de alcătuire a demisolului este tipic pentru casele prahovene din zonele de deal și munte, reprezentînd felul în care meșterii autohtoni au știut să folosească materialele locale. Pentru zidurile parterului se utilizează, în cazul caselor de munte, grinzi de lemn, sistem cunoscut sub denumirea de „virghi”, iar în cazul caselor de deal „impleturi de nuele pe schelet de lemn de stejar lipite cu pămînt amestecat cu pleavă”, sistem în „grădele”.

De aceea, afirmația că zidurile parterului casei Hagi Prodan ar fi din cărămidă intră în contradicție cu tradiția sistemelor constructive populare. Lucrările de restaurare au dovedit că partea originală a clădirii avea zidurile parterului realizate în „grădele”, deci un sistem tradițional.

Precizia execuției, măiestria cu care este lucrat scheletul din lemn de stejar cu montanți imbrinați cu cepuri în nuturile tălpilor, acuratețea cu care este realizată impletitura din nuele de alun dovedesc o îndelungată utilizare a sistemului respectiv, care este și în prezent folosit la casele din zona de deal a Prahovei.

Planșeul peste parter executat din grinzi de brad susține o șarpantă ușoară, bine proporționată avînd pantele versanților de 45° potrivite pentru învelitoarea din șifă din care este realizat acoperișul.

Peste prispă și foișor plafonul este susținut de stîlpii din lemn de stejar cu capiteluri frumos fasonate și grinzi realizate sub forma unor arcaturi elegante.

Schimbarea de pantă a învelitorii spre poalele acoperișului, rotunjirea de colțuri și lățimea paziei, dispunerea înclinată spre interior a planului streășinei dovedesc măiestrie și acuratețe în realizarea detaliilor pe care le întîlnim la foarte multe case din satele de deal din zonă.

În ansamblu, sistemul constructiv și tehnologia de execuție reprezintă o valoroasă cucerire tehnică a meșterilor locali. Aceștia au inaginat cel mai potrivit mijloc de materializare a soluției planimetrice și compoziției volumetrice în contextul climatic și seismic specific zonei prahovene, valorificînd totodată materialele aflate la îndemînă atît prin evidențierea caracteristicilor lor tehnice (durabilitate, capacitate portantă, izolare termică) cît și a calităților lor decorative de textură și ornamentație.

Integrarea materialelor de construcție (piatra, lemnul, feroneria) în sfera decorativului și lasonarea artistică a elementelor de structură (stâlpi, grinzi, portaluri de uși) constituie o caracteristică importantă a arhitecturii noastre populare.

Este greu să tragi o linie de demarcare între decorația propriu-zisă și componentele funcțional structurale ale edificiuului, cu alte cuvinte, fiecare din elementele care alcătuiesc modulele compoziționale (pereți, plafoane, stâlpi, grinzi etc.) au valoare bivalentă structural funcțională și plastic decorativă.

Acest mod de a gândi se face simțit și în cazul decorației propriu-zise și mai ales a structurii. (Fig. 9)

Integrată organic în planul peretelui, decorația în stuc creează impresia că se alcătuiește sub ochii noștri din cimpul alb al tencuielii, constituind nu o porțiune distinctă și juxtapusă a plinurilor, ci zona lor de maximă importanță iradiind prețiozitate în tot cimpul tencuielii și împrumutând de la acesta vigoare expresivă care îi sporește valoarea.

Rotirea spiralată a lobilor și unduirea vrejurilor se prelungesc imaginar în planul neted al plinurilor, revenind în zona ornamenticii mai împlinite artistic.

Strinsa osmoză între cimpul nedecorat al pereților și ornamentației, iar în ultimă instanță, între spațiul arhitectural

un albastru gri care pun și mai bine în valoare subtilitatea ornamenticii. Dealtfel și la Cula de la Măldărești fragmentele de stucatură originală sînt colorate în roșu cărămiziu. Acest lucru atestă de fapt filiația școlii de stucatori din primele decenii ale secolului al XIX-lea cu meșterii care au împodobit cu decorații murale policrome casele Cantacuzinilor de la Măgureni, Mărgineni și Filipeștii de Tîrg. Am insistat mai mult asupra decorației murale de la Hagi Prodan în intenția de a dovedi faptul că nu este vorba de un caz de excepție, de unicat, cum se credea pînă acum, ci este vorba de opera unei școli a cărei activitate se face simțită pe o arie foarte întinsă care cuprinde zone din Prahova, Buzău și Vilcea.

În ceea ce privește plafonul de lemn sculptat din sufragerie, agățat ulterior de planșul casei, acesta este opera sculptorilor din Treavna de la care Hagi Prodan l-a cumpărat în timpul uneia din numeroasele lui călătorii în zona cupriferă a Bulgariei și, l-a adus cu căruțele o dată cu minereul necesar meșteșugului de căldărar.

Încadrat organic ambianței construcției, el rămîne totuși o curiozitate a acesteia, de certă valoare artistică, dar a cărei prezență nu schimbă cu nimic caracterul autohton al edificiuului, fiind o decorație supraadăugată organismului incheșat și unitar al clădirii.

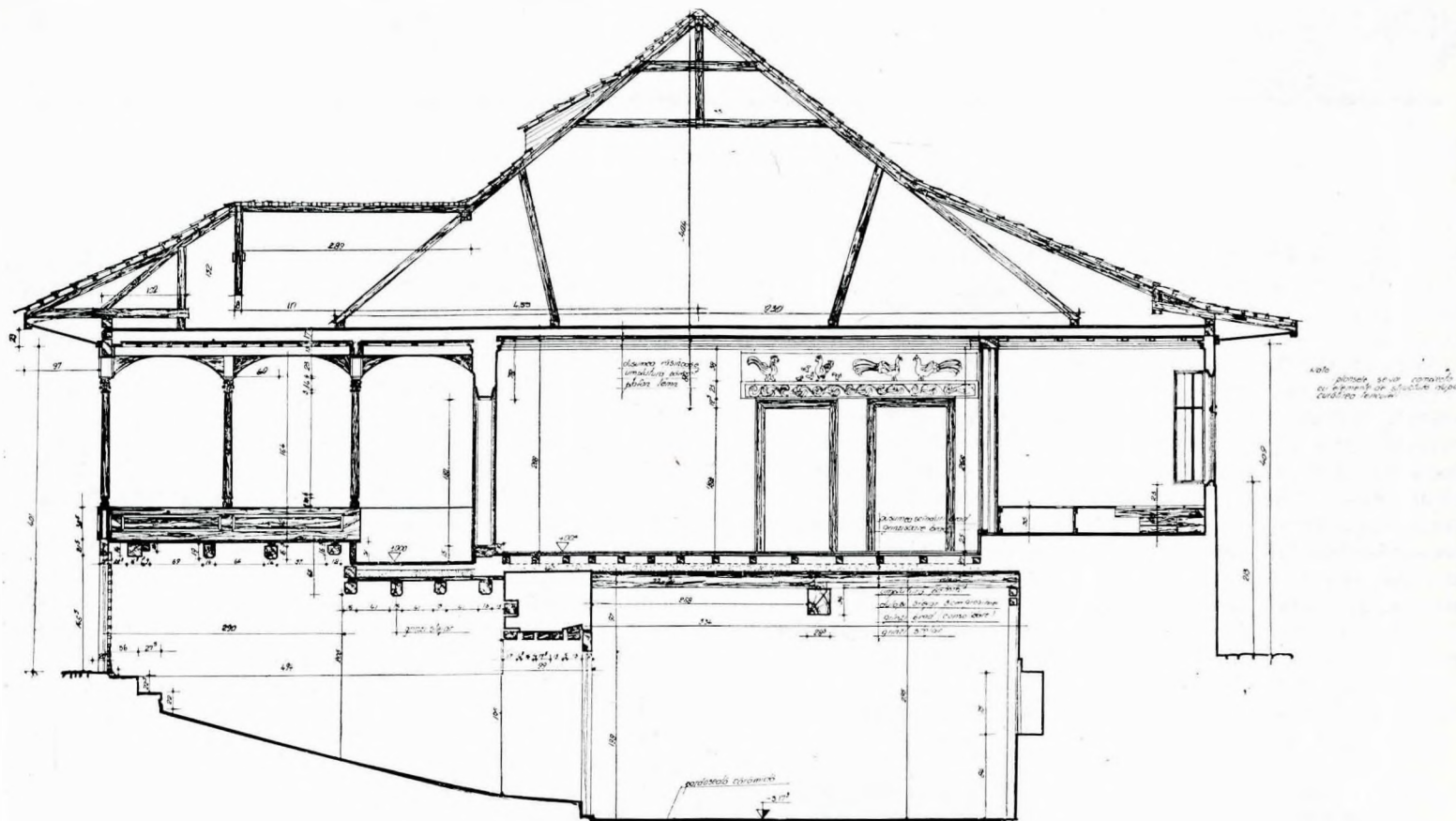

Fig. 10 Secțiune

și decorație, este trăsătura caracteristică a artei ornamentale populare românești și ne duce cu gândul la modul armonios în care pictura murală subliniază și sprijină spațiul interior al edificiilor noastre de cult.

Acest principiu estetic al artei decorative a fost urmărit cu sîrguință de artiștii noștri populari, exemple similare atît ca vocabular formal cît și ca tehnică de execuție fiind destul de numeroase. Este destul să amintim decorația în stuc de la Cula Veche din Măldărești, realizată în jurul anului 1826, și mai ales ornamentica casei din Chiojdu Buzăului, care are indicat și anul realizării ei, 1827.

Se presupune că în această perioadă a fost executată și decorația casei Hagi Prodan de către meșteri autohtoni, aparținînd unei școli cu idealuri estetice clare și vocabular formal precis conturat.

Decoptarea metopelor originale dispuse deasupra ferestrelor sacnasiului a scos la iveală un fapt interesant și inedit, și anume că stucatura era policromă. Se utilizează o paletă cromatică bine armonizată: un roșu grenă, un ocră auriu și

IV. Etapele cronologice de edificare

Prin lucrările de restaurare efectuate s-a putut stabili cu precizie succesiunea în timp a realizării edificiului care, corelată cu izvoarele scrise despre clădire, toate au confirmat caracterul autohton al acesteia.

Astfel, la nivelul zidurilor demisolului s-a evidențiat o etapă principală de edificare databilă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea (Etapa a II-a) prin compararea cu exemple similare din comunele Starchiojd, Chiojdu Buzăului etc.

Dar analiza atentă a modului de execuție a zidurilor beciului, din latura de vest a clădirii, și descoperirea unor stâlpi de lemn nefasonat care au sprijinit temporar planșul peste acest bec, au întărit convingerea că etapa principală de edificare de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a înglobat ziduri și porțiuni din planșul peste demisol al unei construcții datînd cel mai devreme de la începutul secolului al XVIII-lea (Etapa I). Facem această afirmație bazîndu-ne pe durata de exploatare a unei clădiri care nu poate fi mai mică de o

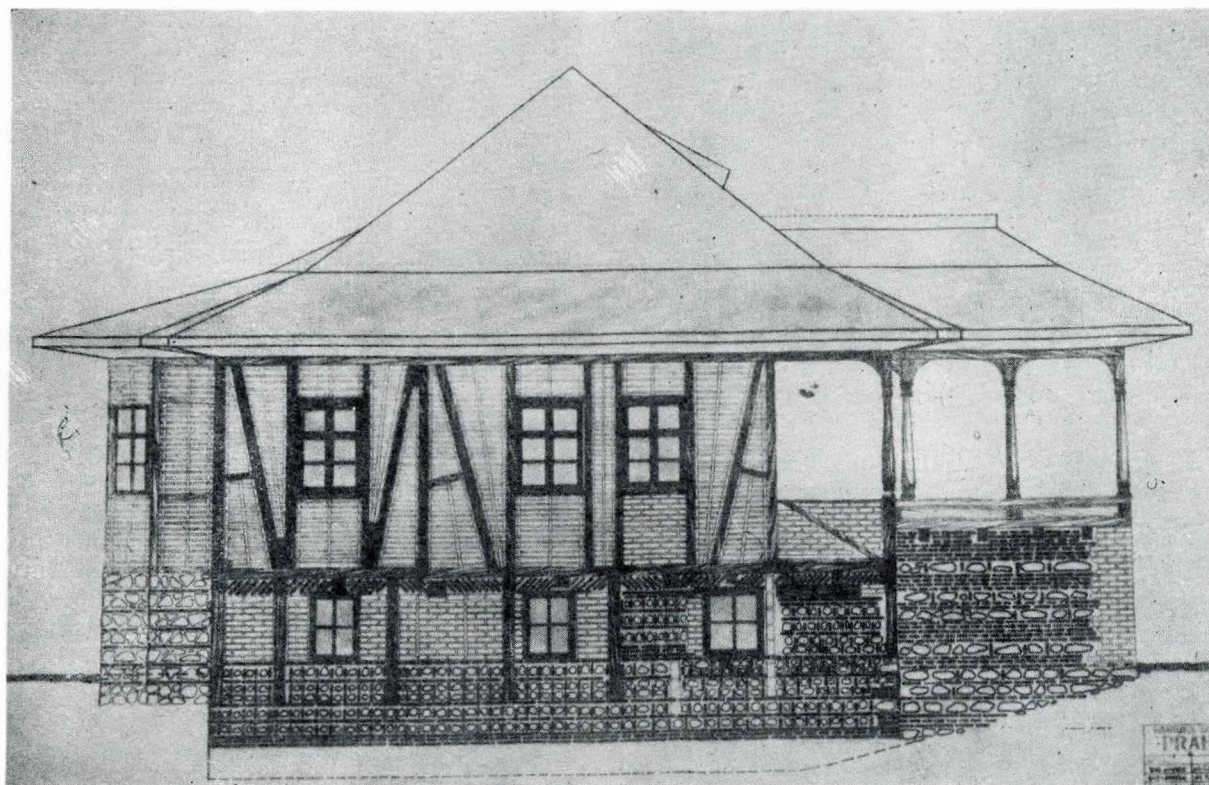

Fig. 11 Studiu parament fațadă vest

jumătate de secol. Și cum clădirea ale cărei urme s-au identificat a fost complet reformată nepăstrându-se din construcție decât două crîmpeie din zidurile de nord și sud spre extremitatea lor vestică, prin lucrările de edificare ale etapei a II-a, aceasta înseamnă că edificiul respectiv era într-un grad avansat de uzură sau, după cum se spune, ajunsese la capătul duratei de exploatare. Existența unor fundații decopertate cu ocazia subzidirilor și tehnologia de execuție a zidului de vest cu două fețe văzute întăresc convingerea că lucrările etapei principale de edificare (Etapa a II-a) au reformat radical o clădire mai veche, prelungindu-se în timp astfel vechimea edificiului cu încă cel puțin o jumătate de secol.

La nivelul parterului, etapei principale de edificare îi corespunde latura de vest cu pereții din grădele, sistem în care fuseseră inițial realizate toate zidurile parterului. Deci la acea dată, din punct de vedere planimetric, clădirea avea distribuția actuală: două camere de locuit, o bucătărie și o cămară deservite de tindă, precedată de prispă și foișor. Lipsa sacnasiului, în locul acestuia se găsea ieșirea de serviciu, amplasată ulterior din bucătărie.

Etapa a III-a de edificare, databilă cronologic la începutul secolului al XIX-lea, care pare să coincidă cu momentul în care Hagi Prodan a intrat în casă prin căsătoria cu Maria, fiica unui țigoveț, a cărei zestre a fost, o constituie realizarea sacnasiului ale cărui ziduri au fost alipite peretelui de nord al clădirii. Tot în această perioadă a fost angajată să execute stucatura o echipă de meșteri locali care aparținea, după cum am văzut mai înainte, unei școli autohtone cu largi ramificații în toată zona Țării Românești.

Ulterior, spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, se produc modificări în structura zidurilor parterului pe latura de est a clădirii, înlocuindu-se grădelele cu cărămidă, dar menținându-se o bună parte a scheletului de lemn inițial. Tot acum s-a mărit încăperea cămării împingîndu-se zidul dinspre sacnasiu pe aliniamentul peretelui tindei (poziția pe care o ocupă și în prezent), de fapt aducîndu-se pe locul inițial pe care era înainte de executarea sacnasiului.

Acum s-a realizat și ușa dintre spațiul fostei cămări devenită ad-hoc dormitor pentru copii și încăperea din dreapta intrării care folosea ca dormitor pentru părinți. Începutul secolului nostru a găsit casa în pragul ruinei și numai străduințelor arhitecților Alexandru Zagoriș și Toma T. Socolescu i se datorează și prima reparație de amploare a clădirii în care s-a amenajat Muzeul de istorie al Prahovei.

Prin anii 1955—1960 edificiul a fost din nou reparat, lucrările executate sub conducerea arhitectului Mișu Rădulescu au adus clădirea la aspectul care a consacrat-o. Cu această ocazie a fost extinsă stucatura conform modelelor originale și pe latura de est, care primise în ultimii ani ai secolului al XIX-lea o decorație neoclasică.

Lucrările de restaurare executate în prezent au cuprins o arie largă de măsuri menite să asigure construcției o perioadă îndelungată de existență. S-au realizat subzidiri și refaceri parțiale ale peretelui demisolului, prevăzîndu-se centuri și șimburi din beton armat și s-au refăcut zidurile parterului din cărămidă cu centuri și șimburi din beton armat. Din structura inițială în grădele se va menține exemplificativ o porțiune care va avea posibilitatea să fie expusă spre vizionare. Totodată s-a adus sacnasiul la forma lui originală reamplăsiindu-se zidul de est al acestuia pe poziția inițială, confirmată de descoperirea tălpii menținute sub pardoseala cămării.

În ceea ce privește stucatura, s-au decopertat elementele autentice care au fost extrase, restaurate și replantate la locul lor, după ce s-au consolidat pereții respectivi.

În locul replicelor executate în anii 1955—1960 din ipsos s-au confecționat mulaje după elementele originale în stuc, tehnică tradițională a meșterilor populari, completîndu-se în acest fel ambianța inițială a edificiului. Originalele s-au marcat pentru a se deosebi la o cercetare atentă de replici. Deoarece structura inițială a fost pictată, s-a revenit la policromia originală în intenția de a restabili aspectul tradițional al acestui prestigios monument prahovean.

În clădire se va reamenaja muzeul etnografic, iar întregul teritoriu limitrof edificiului a fost prevăzut, prin detaliul de zonă centrală a orașului Ploiești, să devină o rezervație a vechiului Tîrg al Ploieștilor, unde se vor strămuta clădiri din aceeași generație cu casa Hagi Prodan, monumente de arhitectură care nu-și mai pot păstra amplasamentele actuale datorită lucrărilor de sistematizare în curs de realizare.

Proiectul de restaurare al casei Hagi Prodan a fost întocmit în cadrul Institutului de proiectări Prahova din Ploiești de un colectiv de proiectare format din arh. C. Hoinărescu — șeful proiectului, arh. L. Niculescu-Gîrniceanu, L. Moise și L. Toncea, pentru partea de arhitectură, ing. I. Scarlat și A. Nestor, pentru partea de structură.

Restaurarea stucaturilor s-a executat de către pictorul G. Nicolae, iar partea de construcții de Cooperativa „Munca colectivă” din Vălenii de Munte — meșter V. Cristu

Ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea sînt mar-torele unei ridicări relativ rapide a orașelor din Țara Românească datorită evoluției accentuate a breslelor, meseriilor și meșteșugurilor. Apar primele ateliere manufacturiere și primele fabrici care sînt însă proprietatea domnitorului și a marilor boieri.

Negustorii români frecventau târgurile de la Leipzig, Danzig, Viena, în timp ce grecii și armenii, care se ocupau de comerțul cu Levantul, își făceau aprovizionarea la Adrianopole, Constantinopole, Smirna și Brusa. Principalele ieșiri ale țărilor române erau în continuare pe la Giurgiu și Galați.¹ Despre frecvența relațiilor comerciale și culturale între cele două maluri ale Dunării stau mărturie — între alte documente — scrierile unor călători prin Peninsula Balcanică precum Felix Kanitz², Emile de Laveleye³, unul din centrele de seamă prin care se întrețineau aceste legături fiind Ploieștii.

Orașul Ploiești la mijlocul secolului al XVIII-lea avea opt mahalale și devenise în mod oficial reședința ispravnicilor și a administrației județului Prahova. Aici se ținea târg săptămînal, iar drumul Ploieștilor era cel pe care se scurgeau cele mai multe mărfuri. Era ocrotit de domnitor ca un târg cu vechime⁴, piața Ploieștilor furnizînd vite chiar și pentru îndepărtatul Gratz. Apăruseră numeroși negustori evrei și, după Del Chiaro⁵, chiar o colonie de negustori catolici care își ridică o capelă proprie. Negustorimea, a cărei pondere în viața economică sporește, începe să joace un important rol politic. Pe drept cuvînt, N. Iorga putea face observația că „în menținerea și dezvoltarea vieții românești s-a vorbit de ciobani rătăcitori, de țărani strămutați, de boieri pribegi, dar nu s-a observat rolul acestor oameni (negustori, n.n.) cu avere, inițialivă și știință de carte”⁶.

Pentru acei călători străini obișnuiți cu arhitectura hotelurilor franceze, a vilelor italiene sau austriece, arhitectura în majoritate de factură țărănească — pe care o prezenta la acea dată Ploieștiul — constituia o surpriză. Deși reședință a căpeteniilor administrative ale județului Prahova „în rus-ticul țîrg ei nu locuiau cine știe ce palate, ci locuiau — cum spune un călător strein — în niște cocioabe lângă biserica Sf. Nicolae Nou de azi”⁷. Probabil că aspectul Ploieștiului la sfîrșitul secolului al XVIII-lea corespundea descrierii lui Emile de Laveleye care observase că „locuințele nu au decît parter și nu se apropie unele de altele. O poartă masivă dă acces într-o grădină unde se găsesc dependințele și bucătăria, adesea legate de casă printr-o galerie. Cînd privești orașul din înaltul unui lum acoperișurile se pierd printre arbori”⁸. S-a insistat îndelung asupra caracterului intim, patriarhal, gospodăresc al arhitecturii de odinioară pînă acolo încît să se susțină că

„o casă în stil românesc trebuie așezată în cadrul naturii de la țară adică să fie înconjurată de o curte mare și de grădină care să servească de fond pereților albi ai casei”⁹. După afirmația lui G. Bengler, consul general al României la Stuttgart, abia în jurul anului 1900 principalele orașe își scuturaseră aspectul oriental¹⁰. Celelalte — printre care și Ploieștiul — mai aveau aspectul pe care Emile de Laveleye îl comunica în memoriile de călătorie apărute în 1888.

*

Constituit la limita de contact dintre două zone geografice, deal și cîmpie, pe unul dintre cele mai frecventate drumuri comerciale ale țării (valea Prahovei), orașul Ploiești nu dispune de case cu o vechime ieșită din comun. Cele mai vechi sînt acelea a căror dată aproximativă de construcție urcă pînă la începutul secolului al XIX-lea — case de proporții mai mult sau mai puțin modeste, aparținînd acelei clase de meseriași și negustori alcătuiind marea majoritate a populației unui oraș prin excelență negustorese.

Domeniul vieții particulare dă dovadă de un conservatorism pronunțat care face ca elemente orientalizante propa-gate pe larg, vreme de un secol, să nu dispară atît de repede în favoarea altora, în esență occidentale, care încep să asalteze țările române odată cu primele decenii ale secolului al XIX-lea. Ca într-un celebru pasaj de N. Iorga¹¹, ades reluat, societatea românească a secolului al XVIII-lea „se orientalizează, se turcește. În mod: în locul pletoșilor boieri de pe vremuri, în locul boierilor tunși ungurește, apar chipurile ridicule cu capelele rase, pe care a fost lăsat un moț pe frunte ca acela despre care legenda populară spune că se lasă Musulmanilor ca să aibă de ce-i apuca îngerul ce-i va duce în paradisul lui Mohamed. Haine lungi și largi, papuci galbeni de săftian, blăni de samur și pentru negustori [...]. Se face us și abus de mirodenii al căror fum se suflă în barbă la primire, la masă. Jos, pe scînduri ca și pe pereți stau întinse covoare orientale”. Pentru a înțelege descrierea costumului lui Dinu Păturică, fiul treti-logofătului Ghinea Păturică ot Bucov sud Saac — eroul creat de Nicolae Filimon în cunoscutul lui roman *Ciocoi vechi și noi* — este necesar un dicționar turcesc amănunțit pentru numele stofelor, al giuvaerurilor, al hainelor.

Ca un răspuns direct la adoptarea acestui fel de viață, în amănuntele constructive, de comoditate și decorative ale caselor, apar elemente noi alături de cele tradiționale.

Menționată de Ionitză Stoicescu pentru prima oară¹² printre cele șaptesprezece case de zid, cite posedau Ploieștii la 1826, casa Hagi Prodan s-a păstrat în forma originală. Pe măsură ce informațiile se înmulțesc, se formează, cu încetul, un curent de opinie în favoarea valorificării acestor mărturii încă existente ale unui trecut nu prea îndepărtat, dar important în evoluția societății și în particular a arhitecturii orășenești din Țara Românească.

Fără să fi făcut parte dintre cele mai încăpătoare case ale orașului, decorațiile, prezente atît la interiorul cît și la exte-

⁹ „Arhitectura”, anul I, nr. 2, 1916, p. 33

¹⁰ G. Bengler, *La Roumanie en 1900*, Paris, 1900, traducere din germană de Jean Filitti, p. 28

¹¹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, Epoca veche, Buc 1937, p. 304

¹² Informația este reluată de Zacharia Antinescu în „*Pharulu seu bu-nele exemple ale părinților multu folosescu fiiloru*”, Ploiesci, 1874

¹ T. Holban, *Contribuție la istoria comerțului românesc în secolul XVIII*, Monitorul oficial și Imprimeria națională, București, 1942

² F. Kanitz, *La Bulgarie danubienne et le Balkan, Etudes de voyage* (1860—1880), Paris, 1882

³ Emile de Laveleye, *La Peninsule des Balkans*, Bruxelles, 1886

⁴ Gh. Zagoritz, *Tîrguri și orașe între Buzău, Țirgovîște și București*, Buc., 1915, p. 35: Brâncoveanu interzice să se facă târg și la Gura Urtașilor și la mănăstirea Sinaia, de teamă să nu se strice „tîrgurile ceale vechi ale Ploieștilor și Tîrgsorului”.

⁵ Antonmaria Del Chiaro, *Storie delle moderne Rivoluzioni con la Descrizione del Paese, Natura, Costumi, Riti e Religione degli Abitanti*, Veneția, 1718, ediție reeditată de N. Iorga.

⁶ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, Epoca mai nouă, 1937, p. 86—87.

⁷ Gh. Zagoritz, *idem*, p. 38—39

⁸ Emile de Laveleye, *idem* p. 294

riorul casei Hagi Prodan, alcătuieste un program cuprinzător de tehnici (stucatură, sculptură în lemn, frescă) și semnificații.

Decorațiuni în stuc. La începutul secolului al XVIII-lea pe cînd Antonmaria Del Chiaro descria interiorul unei case românești, el observa că nu există tapiserii sau alte ornamente în afară de vreo icoană „încadrată și afirmată într-un loc înalt, pe postav de damasc sau brocard“. Amintind căminul, existent în fiecare odaie, indică faptul că una sau mai multe coloane pătrate și rotunde „lucrate în stuh“ transmiteau căldură prin partea inferioară. Este singura informație referitoare la stucatură pe care o dă.

Pe pereții camerei lui Dinu Păturică se găseau, după descrierea lui Nicolae Filimon¹³, „cadre de hîrtie zugrăvite cu vopsele proaste“ pe care erau desenate scene de luptă cu turcii ca și scene de pedepsire a domnilor numiți de Poartă (asasinarea principelui Hangerli de către trimisul sultanului).

Spre sfîrșitul aceluiași secol, lucrurile însă se schimbă. Ornamentația în stucatură devine un element obișnuit, mai ales la interior, pentru că la exterior se folosea pictura policromă în frescă. Se remarcă peste tot prezența elementelor de influență orientală specifice perioadei istorice¹⁴.

Stucaturile apar sub formă de ghirlande la cadrele ferestrelor și ușilor, constituind motive pentru decorarea bolților și tavelor. Notînd răspîndirea acestui gen de ornamentică interioară a palatelor și caselor boierești, N. Ghika-Budești dădea ca exemple palatul de la Potlogi, o serie de case particulare vechi ca Budeasa¹⁵ în Argeș, cula Duca din Măldărești¹⁶, casa Dobrescu din Ploiești. Aceeași decorație s-a găsit și la ruina palatului cantacuzinesc din comuna Măgureni-Prahova, în punctul de inserție al boltei.

Chiar edificiile religioase au beneficiat de efectul plastic al unei decorații stucate, ca în cazul panourilor exterioare de la biserica Fundeniei Doamnei (București), a interiorului chiliilor părăsite ale mănăstirii Vărbila (Prahova)¹⁷.

Exemple se mai găsesc și azi, mai ales pentru ornamentarea tavelor (în jurul punctului de inserție al lămpii), în diferite case a căror vechime nu ajunge la o sută de ani.

Motivele erau tăiate direct în tencuiala proaspătă și modelate pe loc¹⁸. Toma T. Socolescu indică două grupe de motive. Într-o primă grupă s-ar înscrie acelea care prin forme și linii arhitectonice amintesc epoca brâncovenească. În cealaltă, mult mai răspîndită, se formează prin presiune ușoară în tencuiala proaspătă pilaștri canelați, terminați în acolade și care alcătuieste ordonanțe arhitectonice în jurul ferestrelor și ușilor.

Motivele florale (vrejuri, ghivece cu flori) cît și cele faunistice (îndeosebi păsări, dispuse în friză sau afrontate) presară suprafața circumserisă de aceste ordonanțe arhitectonice. În exemplele ceva mai lîrzii (casa Dobrescu cam pe la 1800) își fac apariția diverse măști, grifoni. Într-o casă de pe strada Romană — din același oraș, Ploiești — databilă după 1850, dacă nu și mai tîrziu, ornamentica este și mai simplă, redusă la un registru geometric (zig-zag-uri și roți solare).

După Gh. Zagoritz¹⁹, motivul este făcut odată cu tencuiala dintr-un amestec de var și ipsos modelate pe loc. Toma T. Socolescu²⁰, care nu e de acord cu această afirmație, consideră că la nici una din aceste vechi clădiri nu a fost între-

buintat ipsosul ca material de construcție, ci un fel de mortar foarte gras, de var alb în amestec cu puțini cîlți.

La casa Hagi Prodan există o bogată decorație stucată sub formă de cadre la ferestre atît la interior cît și la exterior.

Ferestrele sufrageriei, cît și cele ale camerei mari de dormit sînt încadrate de cîte o dublă bandă decorativă, una la interior și alta la exterior. Motivele — înflorituri dispuse în acolade la partea superioară a ferestrei, continuate cu pilaștri canelați care se termină cu ciucuri — sînt aproape identice la interior și la exterior. În cerdac, imediat sub punctul de inserție al acoperișului, se desfășoară o bandă de ciucuri grupați cîte trei-patru, cu pauze între ei cît ține lățimea ferestrei. Tot o bandă dublă, interioară și exterioară, cu identitate de motive, prezintă cele trei ferestre ale sacnasiului. Din ghivece situate pe mijlocul ferestrei pornesc vrejuri de porumbi, cît ține înălțimea ferestrei. Motivul frizei de ciucuri se repetă la exteriorul sacnasiului prelungindu-se pe latura nordică a bucătăriei.

Două registre scapă ordonanței de ansamblu.

Deasupra ușii de intrare din cerdac în tindă sînt reprezentați doi grifoni afrontați. Pe o lungime cît cuprinde zona de deasupra ușilor de intrare în sufragerie și bucătărie, o altă scenă, mult mai pașnică, este alcătuită din doi păuni de asemenea afrontați, alături de o cloșcă înconjurată de pui — totul pe o friză din vrejuri și frunze. Dacă ordonanțele arhitectonice de la ferestre sînt executate cu acuratețe, dovedind că meșterul era exersat în acest gen, grifonii și păunii lasă impresia unei modelări stîngace.

Decorația în lemn sculptat²¹ Un număr însemnat de piese decorative sculptate în lemn completează programul ornamental al casei Hagi Prodan.

Cerdacul, foisorul și gîrlieciul pivniței beneficiază de acest aport plastic. Fiind materiale perisabile, nu s-au păstrat prea multe piese de comparație lucrate în lemn, edificatoare pentru epocă. O serie de biserici situate prin apropiere, și anume în zona deluroasă a Vălenilor de Munte²², ajunse pînă la noi cu decorația mai mult sau mai puțin intactă și de o calitate bună, stau mărturie unei îndelungate practici a meșterilor țărani, care urcă pînă la limita unei tradiții împămîntenite de lucrare a lemnului. La Starchiojd, străvechi sat de moșneni, există două biserici dintre care una, datată 1749, aparține unor boieri Macovei, iar a doua, cea a țaranilor, este ridicată între 1782—1784. La biserica din Posești-Pămînteni piatra de mormînt a ctitorului Matei Sersea poartă data de 1783. Biserica din valea Popului construită la 1778 într-un sat învecinat (Bătrîni) a fost mutată ulterior pe locul actual. Datate spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea bisericile din Chiojdeanca, Nucet, Scurtești sînt mărite și modificate ulterior.

Toate aceste biserici au ca material de construcție lemnul. Parte reprezentativă dar și cu rost funcțional, pridvorul este unul din principalele elemente decorate ale clădirii atît la biserică, cît și la casele enoriașilor-ctitori. Stîlpii, grinzile, pâlmarul prezintă ornamente sculptate ca și ancadramentele ușilor și ferestrelor.

Stîlpii pridvorului sînt lucrați dintr-o singură bucată, în lemn de stejar. Deasupra unui pedestal simplu, de forma unui trunchi de piramidă sau de cub cu fețele ușor rotunjite, se ridică fusul de secțiune pătrată cu muchiile rotunjite, prezentîndu-se drept sau ușor galbat. Imediat sub cosoroabă se află capitelul. Despărțit de fus printr-un inel, capitelul prismatic ia, de obicei, forma unei piramide răsturnate sau a unei corole. Alteori, fusul se complică prin prezența a două registre, despărțite prin inele sau printr-o „floare“ poliedrică puternic reliefată și crestată. Acestui mod de lucru i se raliază și cei unsprezece stîlpi de stejar ai casei Hagi Prodan care susțin cerdacul și foisorul. Pe o bază de forma unui trunchi de piramidă se ridică fusul mai subțiat la partea superioară. Capitelul prismatic despărțit de fus printr-un inel este frumos crestă în forma melcului. La casa Dobrescu, ulterioară ca dată de construcție, locul capitelului de lemn sculptat este luat de niște piese de zidărie care suportă o decorație executată în tencuiala proaspătă. La acel monument istoric, arcadele

²¹ Capitelul a mai fost publicat în „Bul. Mon. Ist.“, anul XXXIX, nr. 4 pe 1970

²² Radu Crețeanu, *Bisericile de lemn din Muntenia*, „Monumentele patriei noastre“ Buc. 1969.

¹³ N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, BPT, 1956, p. 53

¹⁴ Există aici o deosebire față de casele bulgărești unde aceste decorații în stuc nu apar niciodată la exterior — după imaginile consultate — și chiar la interior apariția lor sub formă de plafoane și de înflorituri la coșul căminului este mult ulterioară anului 1800.

¹⁵ Așezat pe malul stîng al Argeșului, mai sus de Pitești, cuprinde două faze constructive dintre care una mai nouă atestată documentar pentru anul 1764. Pereții și tavanele încăperilor sînt decorate cu stucaturi (după Radu și Sarmiza Crețeanu, *Culele din România*, 1969)

¹⁶ A fost construită la 1812 de Gheorghilă Măldărescu. Tavanele și ferestrele de jur împrejur prezintă ornamente în stuc cu variate motive, personaje, animale fantastice (după Radu și Sarmiza Crețeanu, *Culele din România*, 1969)

¹⁷ M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, Buc., 1937

¹⁸ N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, BPT, 1956, p. 160: „Camera pregătită pentru primirea oaspeților era un fel de salon pătrat spoit cu var și în mijlocul tavanului cu un cerc de flori arăbești tot de var, lucrate în relief, dar fără gust, fără măiestrie.“

¹⁹ Gh. Zagoritz, *Pentru Muzeul Prahovei: O casă veche românească*, Buc., 1915.

²⁰ Toma T. Socolescu, *Casa lui Hagi Prodan*, „Bul. Com. Mon. Ist.“, aprilie—iunie, 1916.

Ornamente în stucatură de la ferestrele sacnasilui casei Hagî Prodan

prîdvorului înlocuiseră smicercul cu acolade și festoane de diferite forme. Era cu deosebire folosit areul trilobat. La cerdacul casei Hagî Prodan legătura între stâlpi e realizată prin grinzi care nu au încă această configurație. Pe intradosul lor sînt placate profiluri de lălele care au fost lucrate separat.

Decorația prîdvorului e uneori întregită prin lucrarea artistică a scîndurilor verticale ce alcătuiesc pâlmarul. La casa Hagî Prodan acest lucru nu e prezent decît la balustrada scării de pe fațada de mijănoapte care duce din bucătărie în grădină.

Foișorul înainteză peste girliciuil pivniței. Din grinzi de stejar încheiate trainic, intrarea în pivniță ia forma unui arc în plin cîntru. Poarta cu două batante care duce la beci este lucrată din piese de lemn încheiate în unghi drept. Ancadramentul are drept singură decorație două rozete duble ușor reliefate, cîte una în fiecare din colțurile superioare. Motiv obișnuit în plastica ornamentală a caselor țărănești, rozeta, roata sau discul solar făceau parte din elementele care se încrestau la ușa de intrare în casă sau chiar la poartă pentru a apăra pe membrii familiei de spiritele malefice.

O frumoasă lucrătură în lemn prezintă și ușa masivă care permitea accesul din grădină la scara interioară cuprinsă în perimetrul cerdacului.

Sacnasilul are un tavan de lemn, lucrat simplu, din scînduri împărțite, cu șipculițe, în mici pătrate, pe sistem turcesc, așa cum se obișnuia chiar și în unele biserici.

Dar, podoaba cea mai de preț care, pentru toți cercetătorii a avut însemnătatea unei revelații, se află la interior. Sala de mîncare e prevăzută cu un bogat tavan sculptat în lemn.

Casa Melik, construită la 1760 pe strada Spătarului (București), avea în interior, tot în sufragerie, un tavan sculptat în lemn. În fostul palat Mavrogheni existau, în schimb, tavane mai complicate, lucrate cu un amestec de elemente clasice și forme turcești.

Tavanul din casa Hagî Prodan se înscrie într-un pătrat de scînduri care cuprinde toată suprafața plafonului sălii de mîncare. În acest pătrat se adîncește, în formă octogonală, tavanul propriu-zis împărțit geometric, cu un profil sculptat în frînghie. Acesta radiază din mijloc către laturi, formînd multe și variate tăblii. La mijloc, tot în formă octogonală,

se profilează rozeta tavanului, împodobită cu o ramură de viță cu struguri și flori de răsura care se desenează pe o placă de alamă. Luciul auriu al acestei plăci e încă vizibil printre frunzele sculptate. Aceeași ramură se împletește în jurul unui ghem tăiat în lemn de care atîrnă bobocul. De acesta din urmă era suspendată lampa.

Toma T. Socolescu susține că rozeta amintește sculptura tîmplelor de lemn din biserici, iar prin execuția ei sumară, timpuri mai noi cînd vechile tradiții de artă începuseră să se piardă, o dată cu dispariția meșterilor din epoca brîncovenească. Restul decorației — tavanul împărțit, prin raze, în forme regulate, geometrice — duce cu gîndul la modele de artă arabă, împrumutate de la turci. Aspectul oriental al tavanului era principalul argument prin care Wilhelm Jänecke (1918) presupunea că Hagî Prodan era turc de origine.²³

Tot Toma T. Socolescu dădea în 1916 o trimitere interesantă în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, care suna astfel: „Tavane de acest gen, după cum îmi afirmă dl. Sp. Cegăneanu se găsesc în Bulgaria și chiar în Dobrogea noastră”.

Mergînd pe firul acestei afirmații dată cu titlul de curiozitate — întrucît autorul nu o studiază în amănunțime — observațiile capătă aspecte interesante. Astfel de tavane există în Bulgaria în număr substanțial²⁴, făcînd dovada unei industrii naționale caracteristice perioadei care cuprinde sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. În ornamentarea în lemn a caselor, elementele orientale aduse de turci capătă o importanță din ce în ce mai mare, sfîrșind prin a se impune. Meșterii constructori și sculptori care lucraseră la construcția moscheilor, clădirilor publice și a marilor case de locuit turcești, le vor transpune în cadrul casei bulgărești. Plafoaane, nișe, voleuri, dulapuri beneficiază de această ornamentală sculptată în lemn. Motivele orientale venite la început ca o influență din afară, preluate și prelucrate de meșterii bulgari, sfîrșesc prin a fi asimilate, devenind parte integrantă din patrimoniul decorativ al artei populare și culte bulgărești.

Dintre toate artele aplicate, aceea care beneficiază de cel mai mare progres a fost tocmai acest gen de sculptură în lemn, utilizat deopotrivă la decorarea caselor de locuit, cît și la aceea a mănăstirilor și bisericilor.

N. Iorga constata că, de la o vreme, în toată Peninsula Balcanică se poate remarca trecerea aceleiași corporații de meșteri, poate călugări. În urma comparației dintre o serie de piese sculptate în lemn (catapetesme) românești și bulgărești, el recunoaște aceeași factură ca la noi, ceea ce presupune „dacă nu întoldeaua același meșter, măcar aceeași școală [...] Deosebiri sînt mici stînd mai ales în calitatea lucrului care variază și după plată...”²⁵

Venind în întîmpinarea acestei afirmații, Andrej Protic enunță faptul că „ornamentația pe lemn în Bulgaria de Nord din epoca XVII și XVIII este opera meștrilor bulgari care și-au exercitat meseria în România”²⁶.

Nicolae Iorga presupunea că era vorba de meșteri-călugări. În sprijinul acestei afirmații este un fapt consemnat de Felix Kanitz în memoriile sale de călătorie prin Bulgaria danubiană și prin Balcani. Primit de un preot din Treavna, remarcă plafonul camerei de culcare, o frumoasă lucrătură în lemn. Înțelege atunci că se găsea „în Nărebergul bulgar, patria prin excelență a sculptorilor în lemn și a pictorilor de icoane bisericești.” De o mare importanță pentru verificarea afirmației referitoare la circulația meșterilor bulgari este adaosul pe care îl face Felix Kanitz, și anume că aceste lucrări erau căutate „de ambele părți ale Balcanilor și chiar pînă-ndepărtata Rusie”. Are ocazia să cunoască un sculptor în lemn din Treavna care este tot un preot — popa Constantin. Întrebîndu-l după

²³ Wilhelm Jänecke, *Das Rumänische Bauern und Bojarenhaus*, König Carol Verlag, Bukarest, 1918

²⁴ Andrej Protic, *Casele din Arbanasi*, 1921; *Guide à travers la Bulgarie*, 1923; *Maison d'habitation à Koprivschitza*, 1927 — Bagra Gheorghieva, *Tavanele caselor din Plovdiv*; Berbenliev, *Meșterii constructori din sec. XVIII și XIX din Brașigovo și opera lor arhitectonică*; Drumev, *Sculptura în lemn din Treavna*; Todor Zlatev, *Orașele bulgărești de la Dunăre în epoca Renașterii*; R. Anghelova, *Casa din timpul Renașterii bulgare în orașul Șimn*.

²⁵ N. Iorga, *Sculptura în lemn românească*, Academia Română, Buc., 1937, p. 2

²⁶ Andrej Protic, *Dénationalisation et renaissance de l'art bulgare à l'époque du joug turc, de 1393 à 1879*, Sofia, 1929, p. 111

ce se conduce cînd lucrează, preotul îi arată o serie de hirtii mai vechi și mai noi, acoperite cu desene. Erau unele provenite de la tatăl său, altele mai noi datorate propriei sale fantazii și altele, cele mai noi, lucrate de mina fiului său. Preotul nu urmărise nici o școală, era vorba de o tradiție de familie, obișnuită de altfel în cazul meșteșugarilor specializați din tată în fiu. Cel mai adesea, meșterii-sculptori își realizau singuri uneltele și fiecare regiune dădea un nume diferit pentru acest instrument — un burin drept sau ascuțit. Cei din Treavna numeau cuțitul și instrumentele cu un termen general — sopotili. Desenele făcute pe o hirtie groasă ușurau copierea pe lemn.

Pentru secolele XVIII și XIX răspîndită a fost mai ales lucrătura meșterilor trianoviți. Caracteristica lor era o manieră plată de sculptură, decupajul pe un fond aurit sau enluminat prin unele locuri. Motivele erau de natură vegetală (frunze de acant alungite, frunze de stejar, frunze în formă de săgeată linsă sau dantelată) și rozace simple sau ornate cu păsări, lei, grifoni, căprioare, șerpi. Foarte rar apare figura umană și foarte tirziu (1814, biserica Sfîntul Ioan din Gabrovo). O altă varietate de plafoane sculptate o reprezintă acelea compuse din pătrate încadrate, ale căror colțuri sînt înclinate la 45°. Se obișnui astfel triunghiuri rectangulare cu panouri profilate. Trianoviții sînt autorii unui mare număr de diverse rozace, unele din ele de o originalitate acuzată și care, se pare, cu greu pot fi întîlnite în altă parte.

Remarcînd faptul că se foloseau acele elemente de faună și floră care se pretează cel mai bine stilizării, Todor Zlatev adaugă și o valoare simbolică acestor împletituri²⁷.

Acestei facturi trianovite de lucru îi aparține și tavanul existent în casa Hagi Prodan. Tavanul casei lui Konstanțeliev (Arbanași) avea lampa atîrnată de un mugure în mijlocul lui, ca și la casa Hagi Prodan. Compoziția centrală a

²⁷ Todor Zlatev, *Arhitectura specific bulgărească*, vol. I, p. 225: „... combinația elementelor e supusă puterii obiceiurilor religioase și a ritualurilor”.

plafonului casei Daskaloff (Treavna) e un model de lucrătură în frînghiie aproape identic cu dispoziția celui din casa Hagi Prodan, cu singura deosebire că o serie de spații intermediare au rămas nedecorate la ultima.

În secolul al XIX-lea, plafoanele de lemn cu decorație vegetală și animală fac loc unor mai simple, cu motive geometrice, care amintesc și mai mult modelele arabe. Mai tirziu, vor fi înlocuite cu plafoane în stucatură.

Decorația pictată În capitolul *Arhitectura Ploieștiului* din ampla monografie din 1937, Toma T. Socolescu făcea mențiunea (asupra căreia de altfel nu insistă) că „pe latura de sud a casei (Hagi Prodan, n.n.) se vede străbătînd acoperișul de șindrilă, coșul larg al bucătăriei pe a cărui bază pătrată se distingeau pînă de curînd (?) urmele frescelor colorate care îl împodobeau”²⁸.

Mențiunea documentară — singura de altfel, întrucît în materialul studiat nu mai apare la nici un alt comentator — extindea paleta tehnicilor decorative folosite și la decorația pictată, ceea ce în chip surprinzător vîin să confirme lucrările de restaurare ale casei. Într-adevăr, în timpul travaliului de restaurare și consolidare a casei, necesitat de urmările seismului din 4 martie 1977, arhitectul Călin Hoinărescu a descoperit, prin sondaje repetate, că motivele originale stucate de la sacnasiu, la exterior, erau pictate, tonurile fiind roșu garanță, albastru sineală, ocru, gri cald. În măsura în care descoperirea dă greutate în plus informațiilor documentare, ea extinzînd concluziile asupra podoabei ornamentale, această casă, document de arhitectură deosebit de important pentru istoria arhitecturii urbane muntenești, va deschide o discuție fierbinte asupra variantelor și soluțiilor de restaurare, privită din această perspectivă.

²⁸ M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, Buc., 1937, cap. *Arhitectura*, Partea I- *Trecutul (Case de locuit)*, capitol întocmit de arhitectul Toma T. Socolescu.

SUMMARY

This paper shows the autochthonous character, as well as the nature and influences defining a famous monument of mediaeval art to be found in the area of Prahova, i.e. the Hagi Prodan House in the town of Ploiești.

This monument was erected at the turn of the 18th century, but it comprises a number of parts making part of another building which had been constructed at least fifty years ago. That building is one of the few types of dwellings dating from the beginning of the urbanizing of Ploiești (see the plan of this town between 1830 and 1840).

The autochthonous character of this building can be seen while analyzing its architecture proper, which shows a chain in evolution, constructed in the ethnographical area of Prahova region. Starting from the bi-cellular type of buildings (fig. 1), which comprise one living room and another one for cooking, it passes through the tricellular type (fig. 2), which comprises three rooms: one is meant to dwell in, the second for reception of guests and for depositing better objects, and the third for preparing food and for reaching the first two rooms; in that way one arrives at the party of the Hagi Prodan house (fig. 5), which is formed by five rooms, grouped two by two on the one side and on the other one of an entrance hall in the centre of the house.

The scheme of the volumetrical construction makes part of the well-known category the autochthonous artisans used to build, being the basis itself of numerous similiary edifices (fig. 3).

The formal making is organized in two compositional cores: a bottom one and a primary or dominant one. (fig. 6—9).

The bottom core, comprising the dwelling proper, has four compositional modules, which are vertically set, on three registers: the first has one module and comprises the volume of the cellar, which is large and has few vacuums. The second register is formed by two modules, one of them comprising the dwelling rooms and the entrance hall, and the second one the porch. The third register comprises only one module, namely the volume of the roof.

The primary or dominant core, formed inside the volume of the pavilion in which we find again the three registers of the bottom core, comprises three modules: the mouth of the cellar, the room of the pavilion and the roof of the latter.

The volumetrical organization, thoroughly observing the planimetry, is the result of several centuries of selective elaboration of the solutions the autochthonous master masons were searching for, and it represents their contribution to the European collection of types of dwellings, synthesizing the Romanians' spiritual option for the values of the natural beauty, within which human personality is organically inscribed.

This position towards man-nature attests the presence of the genetic primary spiritual core, which had been formed by joining the Graeco-

Roman antropocentrism to the Dacian spiritual matrix in point of landscape.

The construction system, the material utilized and the technology made use of in execution strengthen the idea of the particular tradition of the edifice (fig. 10).

The folk artisans made use of the material at hand and imagined execution technologies and construction systems which had been lasting for centuries. Thus, the walls of the cellar were made of river stones, which were set in brick holders, the floor was made of wooden beams, and the cover of tile.

The walls of the ground floor seemed to be build of brick, but the restoration works discovered the construction system that had initially been made of hazel wattle on an oaken timber framework, stuck with earth mixed up with straw, that construction system being named “grădele” in Romanian (fig. 11).

The autochthonous character of the edifice is also confirmed by the ornamental elements. So, the artistic arrangement of the wooden elements (the oak pillars supporting the porch roof and that of the pavilion; the cellar entrance and the door and window cases and wings) is often to be found at many peasant houses in the Prahova region. But the plaster ornaments of the walls, bearing novel formal names (creeping stems and floral elements, lobate spirals, zoomorphic naive forms, fanciful iconographical images) gave the edifice a character of its own. (fig. 12). But if comparing it to the ornamentation of Cula Veche (Măldărești) (fig. 13—14) and particularly to that of a house having been built in the same period at Chiojdui Buzăului (fig. 15—16) it results that a real school of autochthonous plaster workers did exist and continues the tradition of the ornamental elements on Constantin Brâncoveanu's palaces, their resembling appearing still more undeniable due to the fact that the few original metopes had been removed their own covers and that initially the plaster had been polychrome.

The only ornamental element which was brought from abroad is the wooden carved ceiling in the dining room (see the paper “Other news on the house Hagi Prodan had lived in” — fig. 2), which was worked in Bulgaria, at Triavna (and brought by Hagi Prodan in the house his wife Maria had received as dowry), but which does not at all change the autochthonous character of the edifice.

By analyzing the planimetric and volumetrical conception of the construction and ornamental solution, it clearly resulted the autochthonous character of that valuable edifice of Romanian mediaeval folk art. So, the Hagi Prodan House, being built by folk artisans, in the spirit of the aesthetic ideals of our precious peasant culture, is another example of the contribution of this culture to the European and world civilization.

Biserica Neagră face parte din categoria monumentelor istorice, considerate reprezentative pentru un oraș, o regiune. Dincolo de valoarea lor istorică, estetică sau funcțională, aceste monumente capătă dimensiune de simbol. Ca atare, imaginea lor apare în mod curent în magazinele de artizanat, pe copertile cărților, dar și pe ambalaje. Desigur, această prezență a unui monument în conștiința populației unui oraș se reflectă și în dorința de a-l păstra.

Dat fiind gradul avansat de degradare mai ales a exteriorului bisericii, încă din perioada interbelică s-a început restaurarea corului. Între anii 1967 și 1977 aici a fost un șantier pentru renovarea monumentului. Începând cu 1981 se intenționează continuarea lucrărilor mai întâi prin terminarea restaurării corului și a navei principale, apoi redresarea exteriorului, fațadele de vest și nord.

La începutul acestei succinte prezentări a problemelor ce se pun la continuarea lucrărilor, considerăm utilă menționarea celor mai importante evenimente din istoria monumentului*. După vechi cronică, anul 1383 este dat ca an de începere a lucrărilor de construcție a bisericii. O indulgență acordată de către arhiepiscopul Demetrius în 1385 la Tîrgu Mureș menționează „biserica parohială a fericitei fecioare Maria, care a fost începută cu așa mare zel”. În 1408 se pare că a fost terminat corul, delimitat spre vest de un așa-numit „lectorium”. Din 1421 este transmisă știrea că biserica a fost distrusă de turci, iar în anul 1422 se acordă o indulgență pentru repararea ei. Pînă către sfîrșitul secolului al XV-lea sînt menționate indulgențe și donații, atestînd continuarea lucrărilor de construcție pe parcursul acestei perioade. În ultimul sfert al secolului este amintită orga, iar din 1502 pînă în 1512 se lucrează la turn. Din deceniul al patrulea al secolului al XVI-lea știrile vorbesc de lucrările de pietrărie și de cele de la acoperișul bisericii. În cronică monumentului apar din acest timp numeroase mențiuni ale unor cutremure; ca urmare, se pare, s-a trecut și la reboltirea bisericii în anul 1538. Sînt îndepărtate apoi, în anul 1544, o dată cu reformarea serviciului religios, altarele laterale. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima a celui următor sînt atestate alte numeroase cutremure. Între 1654 și 1656 au fost ridicate două contraforturi, care sprijină arcul de triumf. În 1660 un incendiu din sacristia bisericii distruge biblioteca parohiei. În 1662 este montat un nou altar în biserică.

În timpul unui cutremur din 1681 se prăbușește o parte din boltă. Dar evenimentul care a lăsat cele mai adînci urme în aspectul și structura construcției a fost marele incendiu din 21 aprilie 1689. În afară de distrugerile suferite la acoperiș, bolți, piloni ș.a., au căzut pradă flăcărilor orga, altarul, epitafele, covoarele orientale, clopotele, pictura murală și tot mobilierul.

Refacerea distrugerilor incendiului a durat aproape un secol. De-abia în anul 1772 biserica a putut fi din nou inaugurată.

* Informațiile istorice le datorăm Dr. Maja Philippi și Gernol Nussbächer, cărora le mulțumim și pe această cale.

Vedere a monumentului dinspre nord-vest. Foto: Oskar Netoliczka.

rată. La refacerea interiorului a fost găsită o arhitectură interesantă care, cu toate că este de factură barocă, lasă să se înțeleagă structura gotică a monumentului. În primele decenii ale secolului al XVIII-lea sînt menționate numeroase donații destinate să completeze interiorul cu elemente de mobilier și finisaj. Lucrarea cea mai dificilă, reboltirea navei și corului, a fost efectuată între anii 1762 și 1772. Tot atunci s-a terminat și închiderea ferestrelor cu vitralii.

Din secolul al XIX-lea nu sînt semnalate intervenții mai importante, cu excepția unor piese de mobilier neogotic:

altarul și stranele din cor. Din prima jumătate a secolului al XX-lea menționăm consolidarea corului cu tiranți și elemente de beton armat ca și restaurarea de la cor.

Proiectul de restaurare actual prevede soluționarea unor probleme ce pot fi împărțite în două grupe mari: cele de interior și cele de la exterior. Începem întâi cu interiorul, deoarece soluțiile nu prezintă un grad de dificultate asemănător cu cel de la exterior.

Consolidarea bolților. Din cercetarea amănunțită, efectuată împreună cu specialiști de statică, a fisurilor din corul bisericii a rezultat că acestea, provenite probabil de la cutremure, nu au produs dislocări pronunțate, de aceea se pare că, dintre variantele aduse în discuție: montarea unor elemente metalice, suprabetonarea bolților și injectarea unui elei, care să refacă legătura bolții în dreptul fisurilor, cea din urmă corespunde cel mai bine situației fiind, și sub aspectul gradului de intervenție, în situația originală, cât și prin lipsa de dificultăți în execuție, de preferat celorlalte variante.

Refacerea policromiei interioare. Din cercetările preliminare, efectuate în locuri unde este schelă, adică mai ales în cor, rezultă că s-au păstrat în numeroase locuri urme ale policromiei originare dinainte de incendiu. Problema principală

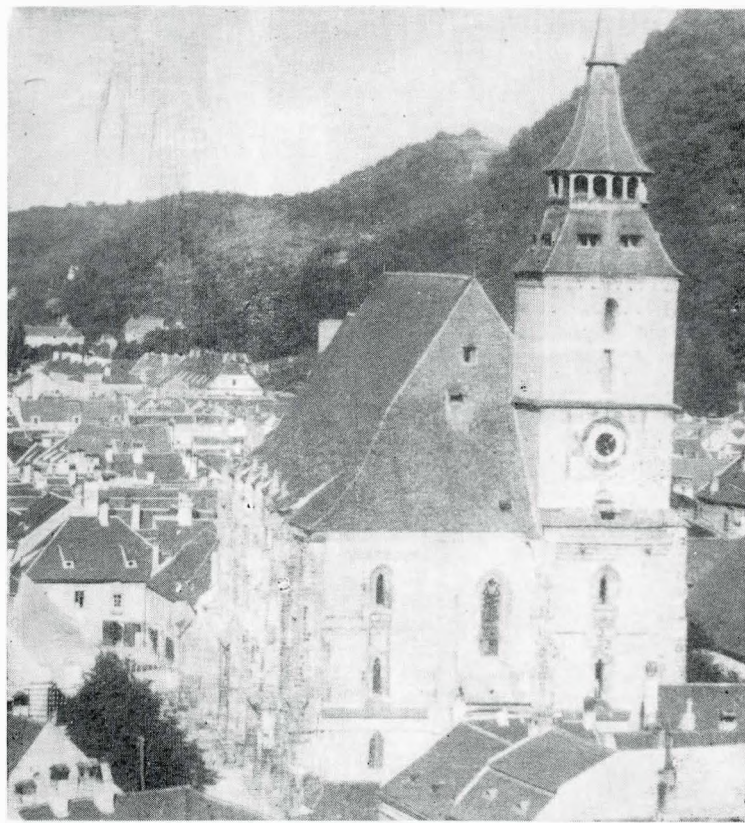
Vedere prin pinaclurile corului, restaurate probabil în 1938, spre Primăria veche a Brașovului. Foto: O. Netoliczka.

este găsirea unei armonii corespunzătoare între elementele de culoare gotice și cele de după refacerea în stil baroc. Totodată prin diferențiere policromă va fi posibilă și o marcarea a celor două etape principale. Din paramentul gotic s-au păstrat urme de frescă și culorile cu care au fost zugrăvite ancadramentele de piatră, nuanțe de brun-auriu. Alte urme par să fie ulterioare incendiului. Conceptul de restaurare al policromiei urmărește găsirea unei armonii între culorile calde

pe bază de maron-ocru și alb-fildes din perioada gotică, pe de o parte, și nuanțe de alb verzui, caracteristice pentru interioarele baroc, pe de altă parte. Ansamblul de probleme va fi studiat și va duce la elaborarea mai multor variante pentru găsirea soluțiilor celor mai plauzibile.

Închiderea ferestrelor. Se pare că din vitraliile gotice nu s-au păstrat fragmente. În două locuri, la o fereastră de la parterul colateralului sud și la portalul de vest, se mai pot vedea vitralii cu piese de sticlă hexagonale, în rest ferestrele sînt închise cu vitrouri formate din pătrate așezate pe colț. Se preconizează revenirea la forma hexagonală și folosirea, în majoritate, a unei sticle, cea. 60%, și a unor nuanțe de galben foarte deschis (ca. 20%), galben-ocru (ca. 10%) și maron-auriu (10%). Se urmărește prin aceasta nuanțarea luminii solare înspre un spectru de culori mai calde.

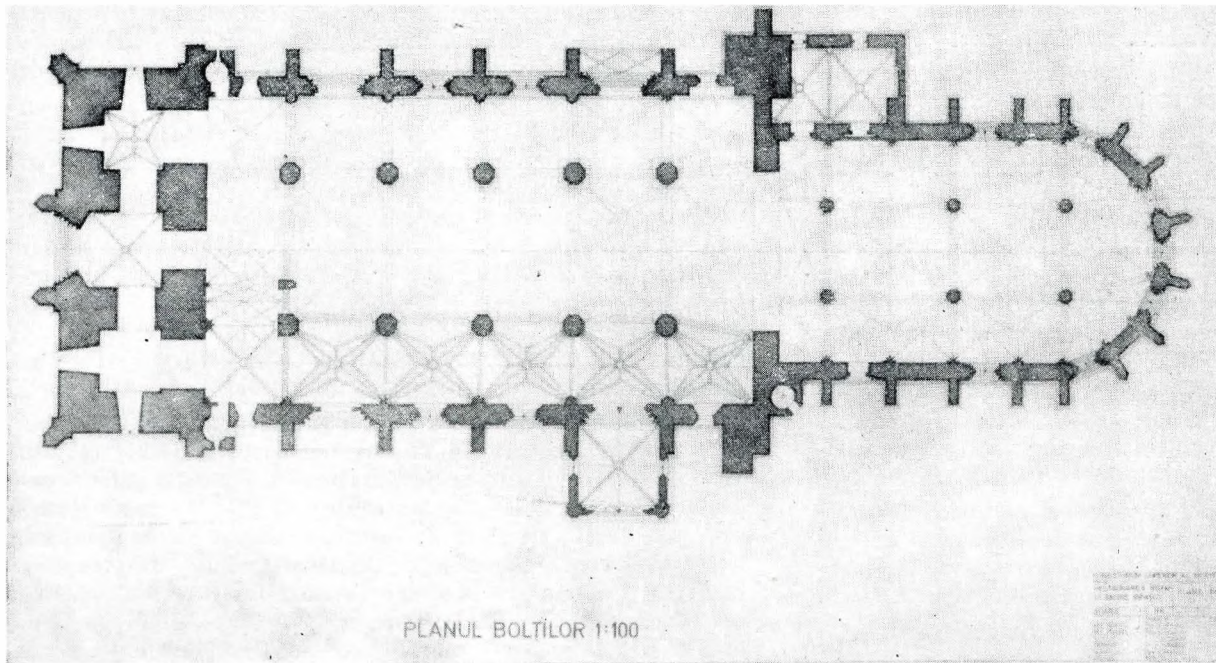
Illuminatul electric. Parohia a achiziționat în anii trecuți corpuri de iluminat din import, cu care în luna octombrie 1980 au fost făcute probe de iluminat. S-a constatat cu această ocazie că becurile foarte puternice de 300 W dau o lumină prea puternică, cu efect de orbire, mai ales la contemplarea bolților. Deoarece sursele de lumină trebuie amplasate în locuri care să se înscrie în structura spațială a interiorului, în cazul navei principale în axul traveilor — aproximativ la înălțimea nașterii arcelor ce despart nava de colaterale —, au fost încercate diferite variante: prin folosirea unui număr mai mare de becuri de putere mai mică (ca. 60 W) s-a obținut o iluminare corespunzătoare, eliminându-se astfel efectul de orbire. Probele efectuate la fața locului au arătat avantajele soluției. Și aici se cere o documentare în continuare și găsirea unei soluții optime. Corul va fi luminat indirect de lămpi și reflectoare amplasate în spatele coloanelor și al arcului de triumf. Pentru punerea în valoare a covoarelor din colateralele bisericii se preconizează folosirea unor reflectoare amplasate la nașterea bolților. De asemenea, se prevede un

Vedere generală a Bisericii Negre dinspre vest: Foto: O. Netoliczka.

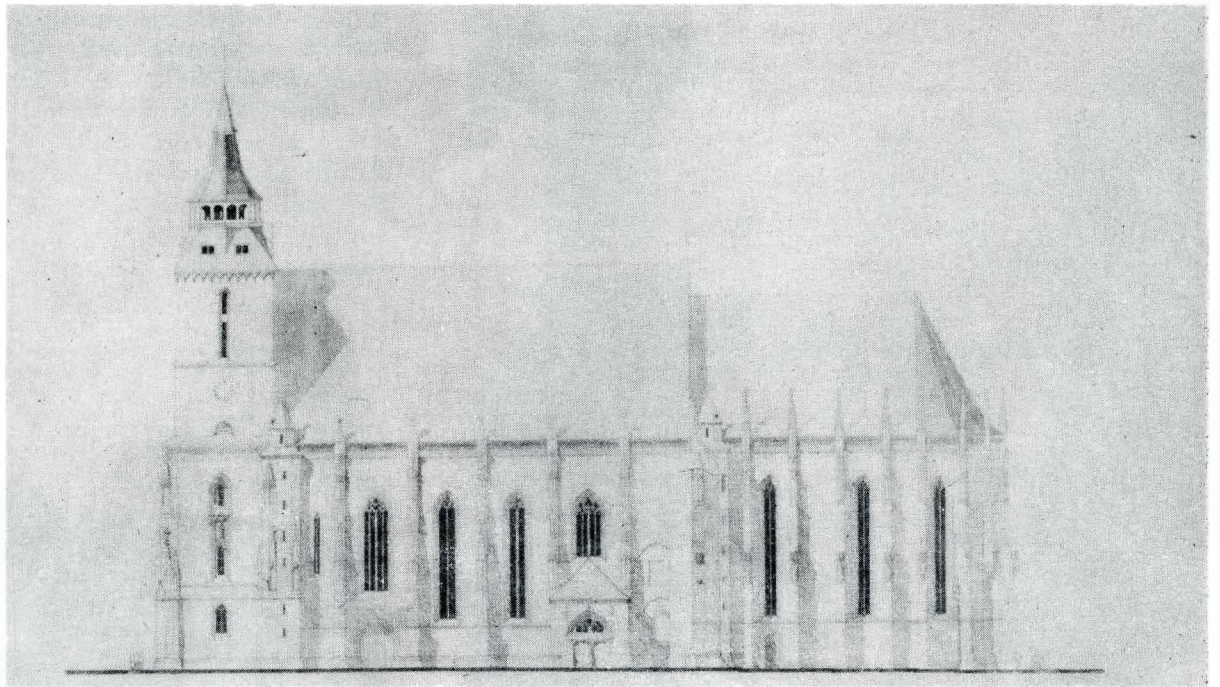
circuit separat pentru iluminatul emporelor în timpul unor concerte de orgă sau cor.

Problema cea mai dificilă o constituie **restaurarea paramentului exterior al bisericii**. În continuarea lucrărilor efectuate în perioada interbelică la cor, precum și în anii următori, pe fațada sud, se cere refacerea fațadei de sud a turnului și restaurarea fațadelor de vest și nord, amîndouă cu degraări avansate ale pietrei.

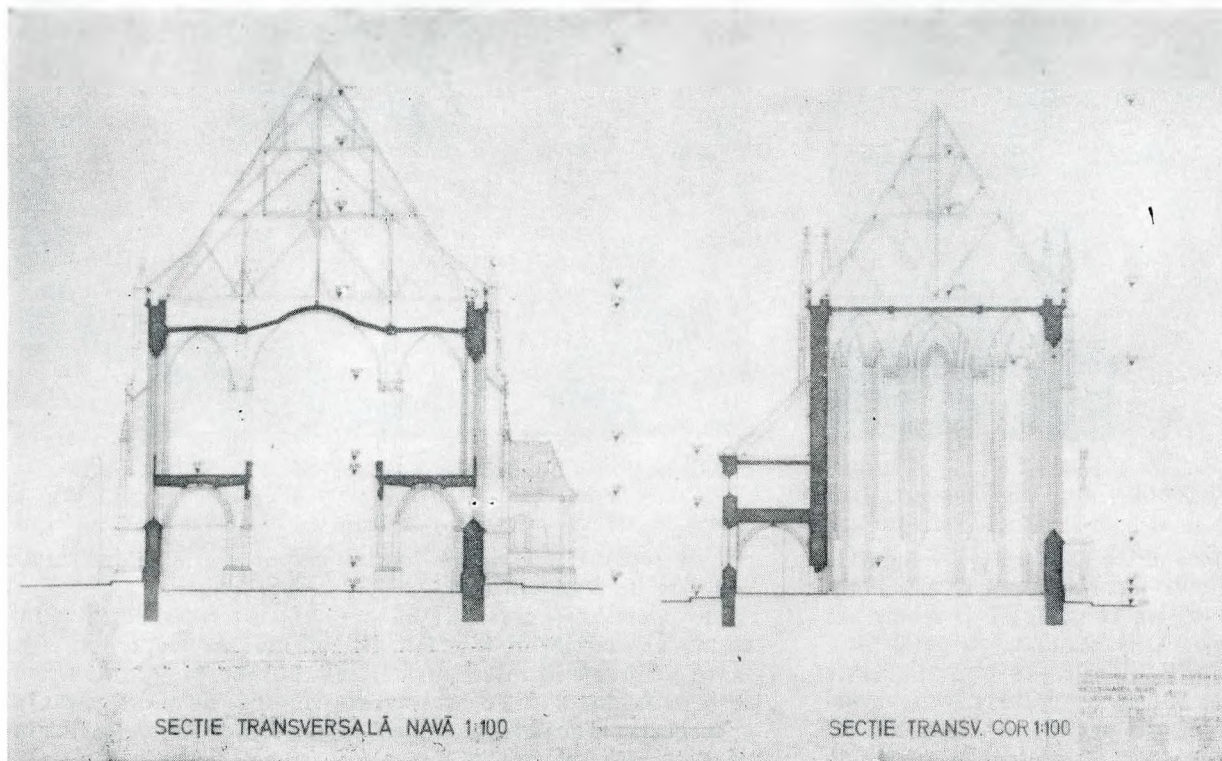

PLANUL BOLTILOR 1:100

Plan cu proiecția bolților.
Proiectul de restaurare.

Fațada sud a monumentului.
Proiectul de restaurare.

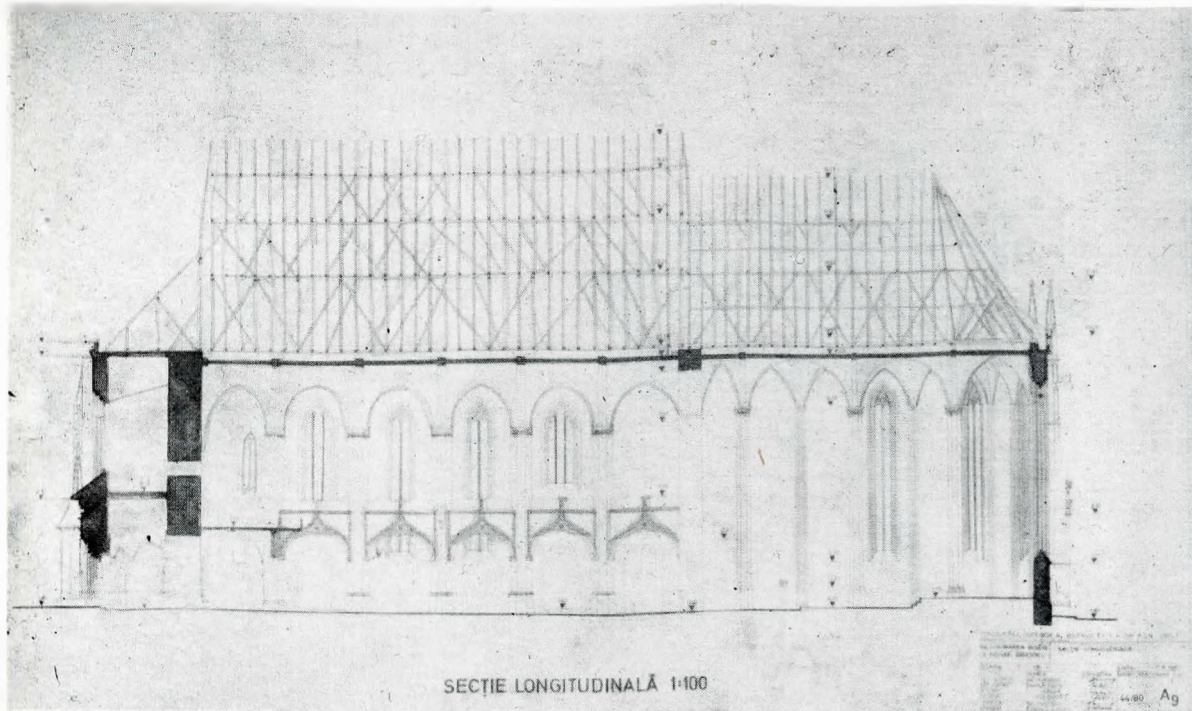

SECȚIE TRANSVERSALĂ NAVĂ 1:100

SECȚIE TRANSV. COR 1:100

Secțiuni transversale prin
navă și cor. Proiect de restau-
rare.

Secțiune longitudinală. Proiect de restaurare.

Având în vedere dificultatea lucrărilor, se preconizează efectuarea unor probe în următorii doi ani, iar după terminarea interiorului, restaurarea succesivă a fațadelor.

Dacă la fațada de sud pietrele degradate au fost înlocuite cu piese din piatră naturală provenite din carierele Gura Baciului și Viștea, de lângă Cluj-Napoca, această soluție întâmpină mari greutăți, pentru că din carierele respective nu se mai extrage piatră la ora actuală. Un alt inconvenient îl constituie și consumul mare de manoperă pentru sculptarea pietrelor.

Ca soluții alternative vor trebui studiate cel puțin două: consolidarea pietrelor prin îmbinare cu produse chimice pe

bază de siliconi și fluați și folosirea unor materiale de completare a pieselor deteriorate. Aici se va studia posibilitatea folosirii unui material din import denumit „Mineros”, întrebuințat cu bune rezultate la unele șantiere de restaurare din anii trecuți. Avantajul acestui material, în afară de faptul că este livrat de firmă la culoarea și granulometria pieselor originare, constă în consumul redus de manoperă, dată fiind posibilitatea turnării lui în forme de silicon-cauciuc. După turnare, piesa de „Mineros” poate fi prelucrată la suprafață similar cu piatra naturală. Pentru stabilirea unei soluții optime de restaurare a fațadelor se vor face analize de laborator și se vor consulta specialiști din țară și străinătate.

TREI MONUMENTE FEUDALE DIN DOLJ, CONSERVAREA ȘI PUNEREA LOR ÎN VALOARE

MARCEL BERENDEI, SORIN SEBASTIAN DUCU

Biserica bolniței mănăstirii Sadova, monument istoric de arhitectură¹, a fost inclusă ansamblului monahal ridicat în anul 1633 de Matei Basarab, așa cum arată pisania scrisă cu penelul, în pronaos, deasupra intrării², în timpul lui

¹ Poziția 1151 din lista anexă la H.C.M. 1160/1955.

² În prezent fiind greu lizibilă ne folosim de cea transcrisă de V. Drăghiceanu, în *Comunicări* — „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, 1913, p. 134.

„Această Sf. biserică ce se cinstește și prăznuiește hramul Intrării în Biserică a prea Sfintei de Dumnezeu Născătoarei, fost-a din temelie de răposatul Dionisie Eromonah, egomenul Sf. Mănăstiri în zilele răposatului Constantin voevod Brâncoveanu, leat 7201, călugărilor i locuitorilor... și s-a proslăvit domnul intr-însa pînă în urma răzmiriții neamului... ce de mult alte județe... cînd s-au luat țara sub biruința otomanilor, au rămas biserică de tot dărâpănată pustie, pînă în zilele... Mării Sale Alexandru Moruzi Voevod...” (1793—96 și 1799—1801).

Alexandru Moruzi voievod, în anul 7201 (1692 sau 1693)³, fiind construită de Constantin Brîncoveanu, în afara incintei propriu-zise la circa 300 m spre sud de biserică mare a complexului medieval Sadova.

În urma parcurgerii documentelor mănăstirii, considerăm că ultima reparație importantă⁴ i s-a făcut în timpul stăreției lui Dionisie Romano⁵, cînd a fost și repictată (1852) *in tempera* de către Nicolae Petrescu.

³ Citirea ulterioară a anului de același V. Drăghiceanu (*Monumente Oltenie. Al treilea raport* — „B.C.M.I.” fasc. 81, an. 1934, p. 102) în loc de 7201 propune 7230 (cu semnul întrebării) nu poate fi luată în considerare.

⁴ În timpul reparațiilor din 1903 s-a acordat atenție bisericii Sf. Nicolae, acareturilor și zidurilor perimetrice.

⁵ Gabriel Cocora, *Arhimandritul Dionisie Romano, stareț la Mănăstirea Sadova*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 5—6, 1958, p. 383—388.

Biserica Bolniței Mănăstirii Sadova.
Vedere sud-vest.

Biserica Albă. Fațada de sud.

Altarul edificiului este de un tip necunoscut și cuprinde două spații de formă ovoidală neregulată, din care cel de sud (3,30 m înălțime), mai amplu, adăpostește masa altarului și cel aflat la nord, proscomidia cu care comunică printr-o arcadă. Proscomidia, prelungită spre est cu o nișă absidată, dispune de trei firide amplasate în grosimea zidăriei pe laturile de vest, nord și nord-est. Aceste spații sînt acoperite cu cîte o concă, de formă neregulată. Luminarea masei altarului se face printr-o fereastră de formă dreptunghiulară, arcuită la partea superioară, orientată spre est, iar a proscomidiei, printr-o deschidere aflată în firida de nord-est. Compartimentarea mai sus-amintită a impus amplasarea masei altarului în partea de sud a axului de simetrie al edificiului.

Iconostasul este din zidărie, înfundat, cu locurile prevăzute coanelor pe partea de vest încăvate.

Accesul spre naos se face prin două deschideri, respectiv ușa împărătească deplasată și ea la sud de axul de simetrie, și o singură ușă diaconească, în partea de nord, dinspre proscomidie.

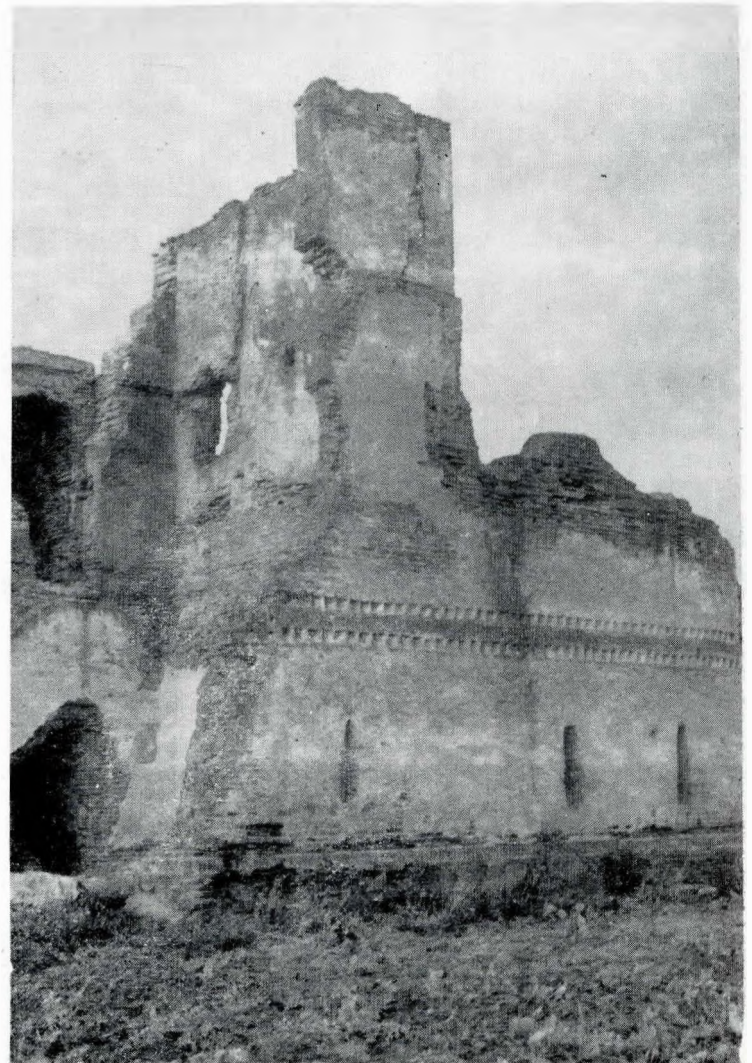
Naosul de formă pătrată în plan este boltit cu o calotă sferică (6,70 m înălțime) pe pandantivi care se sprijină pe patru arce din care trei pe console și unul pe pilaștri; este luminat prin două ferestre de formă dreptunghiulară, cu dispunere pe verticală, evazate și arcuite spre interior. Spațiul naosului este delimitat de cel al pronaosului printr-un perete înfundat, prevăzut cu o trecere în formă de arcadă.

Pronaosul de formă dreptunghiulară în plan, dispus transversal pe axul de simetrie, este acoperit cu o boltă semicilindrică (5,00 m înălțime), fiind luminat prin două ferestre similare cu cele din naos, orientate spre nord și sud.

Edificiul este exprimat printr-un volum unitar, paralelipedic incluzînd spațiul naosului și pronaosului, completat la est de volumul prismatic al altarului, cu șase laturi egale.

Unitatea și echilibrul edificiului sînt subliniate de un brîu din cărămizi cu profil de mulură convexă delimitat de o parte și de alta de cîte o asiză în dinți de fierăstrău, care-i împarte fațadele în două registre (cel inferior mai înalt decît cel superior), simple, fără arcaturi, pilaștri sau oenițe. Cornișa este alcătuită dintr-un rînd de cărămizi, așezate de asemenea în dinți de fierăstrău. Soclul este realizat din construcție cu cărămizi profilate convex, așezate pe cant.

Fațada de vest este marcată de prezența în axul de simetrie, deasupra intrării în edificiu, de o nișă rezervată icoanei hramului, conturată în partea superioară de o mulură și la partea inferioară de brîul median, cît și de prezența unui fronton triunghiular delimitat la bază de cornișă.

Edificiul este construit din cărămizi format de epocă, legate cu mortar de var cu rosturi late, arcele sînt din cărămizi așezate radial pe tipare de lemn, iar cupola din cărămizi așezate radial sferic.

Un alt monument istoric de arhitectură⁶, cunoscut sub denumirea de **Biserica** sau **Mănăstirea Albă** se află amplasat în comuna Dobrești, între satele Toceni și Căciulătești, pe

⁶ Poziția 1147 din lista anexă la H.C.M. 1160/1955.

Biserica Albă. Detaliu de decor în stucatură la chenarul ferestrelor — interior.

partea dreaptă a drumului care leagă Craiova de Sadova și Bechet. Pe raza localității se mai află o mănăstire, Roaba sau Idrelea, ridicată probabil la începutul secolului al XVI-lea, pe locul unui schit al Craioveștilor, care va fi mutată la mijlocul secolului al XIX-lea⁷, cît și două biserici în prezent în ruină și alte două în funcțiune. Numărul relativ mare de edificii cu caracter religios de pe raza comunei, precum și datele insuficiente oferite de documente au dus la concluzii și interpretări eronate⁸. În urma parcurgerii acestora am ajuns la aceeași concluzie care reiese și din Catagrafia Episcopiei Argeșului din 1840, cum că edificiul aflat în atenția noastră a fost ridicat în anul 1709 de locuitorii Căciulăteștilor, dar se află cu „pereții sfărtați” din timpul „zaverii”, fiind stricată cu „felurimi necinsti” de „răzvrățilorii otomani”⁹.

Edificiul are în plan formă dreptunghiulară (cu dimensiunile: 14,30 m lungime, 6,37 m lățime, 10,25 m înălțimea actuală), cu cele trei încăperi specifice cultului: altar, naos și pronaos, dispuse de-a lungul unui ax de simetrie.

Altarul, de formă semieliptică în plan, aplatizează la interior, cu proscomidia sub formă de nișă în grosimea zidului, este acoperit de o conșă prelungită spre vest cu o boltă semicilindrică. Masa altarului era luminată printr-o fereastră de formă dreptunghiulară la exterior, evazată și arcuită la interior, dispusă în axul de simetrie.

Acesul spre naos se făcea prin trei deschideri respectiv ușa împărătească, dispusă în ax, și două uși diaconesti ale căror forme și dimensiuni nu se mai pot preciza astăzi, realizate în iconostasul din zidărie, decorat probabil, pe partea dinspre vest, cu medalioane lucrate în stucatură, după modelul păstrat pînă astăzi al chenarelor interioare de la ferestre.

Naosul de formă dreptunghiulară, cu dispunerea pe direcția est-vest, era boltit cu o calotă sferică pe pandantivi, care se sprijinea pe patru arce în plin cintru, pe console. Era luminat prin patru ferestre, similare ca formă și dimensiuni cu cele din altar, amplasate cîte două pe pereții de nord și sud. Spațiul naosului este despărțit de cel al pronaosului printr-un perete masiv, prevăzut cu o trecere în formă de arcadă, flancată de două deschideri de tip ambrazură.

Pronaosul, tot de formă dreptunghiulară (4,62 m lungime și 3,13 m lățime), dispus pe direcția nord-sud, era boltit semi-

cilindric, fiind luminat printr-o singură fereastră similară ca formă și dimensiune cu cele din naos și altar. Din pronaos, printr-o deschidere în peretele de nord, se pătrundea în spațiul casei scării, adosată laturii de nord, formulă de adosare a turnului scării, frecvent utilizată, pe partea de nord a pronaosului, la edificiile de cult din zonă, în epoca medievală. O particularitate a monumentului este aceea că turnul scării are formă cilindrică atât la interior cît și la exterior, iar grosimea zidăriei prezintă pe înălțime două descreșteri. Scara în spirală cu trepte de lemn, dispuse în jurul unui simbur central și încastrate în masa zidăriei, permitea accesul la primul nivel al turnului de apărare care avea două etaje și era ridicat peste spațiul pronaosului. Din turn s-a distrus în cea mai mare parte latura vest; celelalte trei laturi permit indentificarea nivelelor de călcare ale celor două etaje (2,30 m înălțime fiecare), a trei ferestre orientate spre nord, sud și vest, a unei deschideri relativ mari prin care se comunica cu podul bisericii, ceea ce ne face să presupunem existența unei amenajări defensive pe perimetrul podului edificiului.

Monumentul este exprimat la exterior prin trei volume, altarul decroșat de formă prismalică cu cinci laturi neegale, volumul paralelipipedic care include naosul și pronaosul, acesta din urmă amplificat (în prezent numai pe două nivele) de turnul de apărare flancat la nord de turnul casei scării.

Sochul (0,70 m înălțime) prevăzut din construcție este realizat din cărămizi profilate convex și așezate pe cant.

La înălțimea de 3 m, edificiul prezintă un brîu lat de 0,60 m cu profil de mulură convexă, delimitată de o parte și de alta de asize de cărămizi dispuse în dinți de fierăstrău.

Monumentul istoric de arhitectură¹⁰ — **Biserica Sf. Nicolae din satul Leu** a fost ridicat de locuitori în anul 1765¹¹ în mijlocul localității. Cu timpul ridicîndu-se alte patru biserici: Adormirea Maicii Domnului — 1785, Sf. Gheorghe — 1810 sau 1820, Sf. Nicolae — 1820 sau 1825 și Sf. Dumitru — 1825, aceasta este părăsită încă din secolul al XIX-lea¹², cînd începe să se ruineze.

Astăzi monumentul se află într-o stare înaintată de ruinare încît se mai păstrează latura de nord, absida altarului și o parte a laturii de sud, elemente care ne permit să reconstituim forma originară a edificiului.

Edificiul prezintă un plan de formă dreptunghiulară (15 m lungime, 6,70 m lățime, 4,40 m înălțimea actuală).

Altarul este de forma unei abside semicirculare la interior, poligonală cu șapte laturi neegale la exterior; proscomidia sub formă de nișă dreptunghiulară arcuită la partea superioară este cuprinsă în masa zidăriei și decroșată la exterior, soluție nemaîntîlnită la un alt edificiu în această zonă. Absida altarului este acoperită cu o conșă, prelungită spre vest cu o boltă semicilindrică. Luminarea mesei altarului se făcea probabil printr-o fereastră dispusă spre est. Iconostasul era din zidărie, probabil infundat.

Naosul are în plan forma pătrată și era boltit cu o calotă sferică, sprijinită pe patru arce în plin cintru, pe console. Luminarea naosului se făcea prin patru ferestre de mărimi diferite dispuse cîte două pe pereții de nord și sud.

Pronaosul, de formă dreptunghiulară, este dispus transversal pe axul de simetrie și era acoperit cu o boltă semicilindrică, fapt dovedit de partea din boltă care se mai păstrează pe peretele de nord.

Prelungirea spre vest cu circa 0,60 m a laturii de nord a edificiului ne îndeamnă să presupunem existența unui pridvor, azi dispărut.

Paramentul permite citirea unei particularități, anume prezența a două brîie a cîte două rînduri de cărămizi așezate în dinți de fierăstrău la circa 0,80 m unul de altul.

Valoarea istorică și documentar-arhitecturală a **bisericii bolniței Mănăstirii Sadova** impune inițierea unor măsuri de

⁷ A se vedea documentele analizate: I. Donat, *Despre schitul Zdrălea sau Roaba*, „Arhivele Olteniei”, nr. 79—82, 1935, p. 341—359.

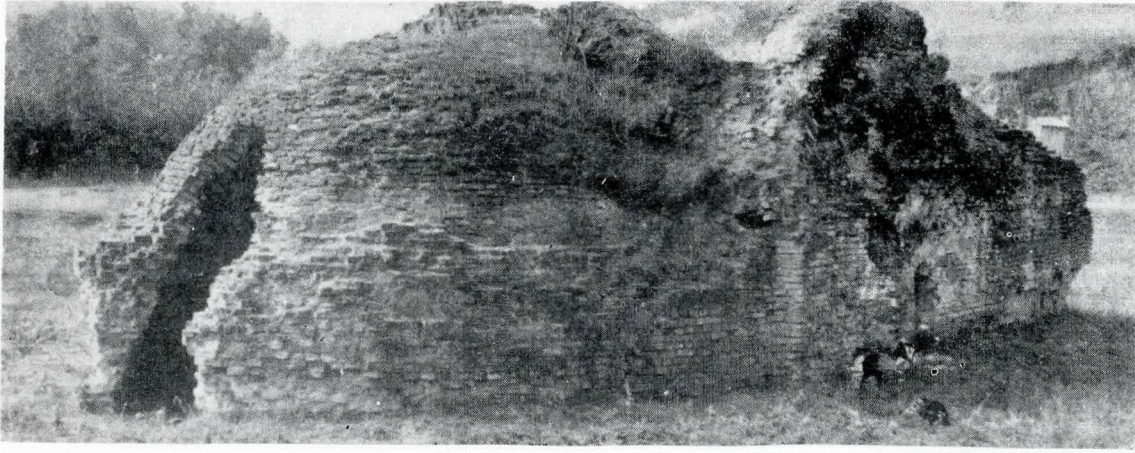
⁸ *Raportul Domnului St. Cruceanu (Craiova)*, „Anuarul Comisiunii Monumentelor istorice”, 1915, p. 120—123, prezintă Biserica Albă drept „Schitul vechi al Roabei”; articolele ulterioare continuă această eroare.

⁹ I. Popescu-Cilieni, *Documente. Schituri oltenice necunoscute*, „Mitropolia Olteniei”, 1956, nr. 1—3, p. 123.

¹⁰ Poziția 1082 din lista anexă la H.C.M. 1160/1955.

¹¹ „Lista de cele mai vechi biserici din comunele județului Romanași extrase din tabloulu istoricu întocmitu sub direcțiunea domnului V.A. Urchiu, XVIII secolu”, în A. I. Odobescu, *Antichitățile județului Romanași*, București, 1878, p. 129.

¹² Lăhovari G. I., *Marele Dicționar Geografic al României*, București, 1901, vol. IV, p. 162, nu o mai cuprinde între bisericile din Leu.

Com. Leu, jud. Dolj. Biserica Sf. Nicolae. Vedere dinspre nord-est.

Com. Leu, jud. Dolj. Biserica Sf. Nicolae. Vedere dinspre sud-vest.

restaurare care trebuie să aibă în vedere următoarele operațiuni: completarea golurilor din zidăria boltilor și a pereților, mai ales în zona cornișei, crăpăturile din zidărie trebuind injectate sub presiune cu lapte de ciment în amestec cu rășini sintetice — soluție recomandată pentru a se afecta cât mai puțin pictura murală; executarea unei centuri din beton armat pentru mărirea rezistenței zidăriei, sub cota cornișei, încastată în zidărie, iar pentru consolidarea boltilor este necesară o suprabetonare ancorată pe centură. După pareurgerea acestor etape se impun refacerea sistemului de acoperire și a învelișului, precum și executarea lucrărilor de finisaj care trebuie să cuprindă: realizarea pardoselei (după sondajele arheologice), montarea ușilor și ferestrelor, precum și lucrări de tencuieli simple, exterioare. Monumentul poate fi pus cu plenitudine în valoare prin scoaterea la lumină a frescelor originare.

Amplasamentul edificiului pe un teren în culturi, până lângă zidurile sale, impune realizarea unui spațiu de protecție îngrădit și amenajat pentru îndepărtarea apelor meteorice.

Calitatea de uniecat a monumentului **Biserica** sau **Mănăstirea Albă**, subliniată prin particularitățile mai sus amintite, și insuficiența datelor din relevu impun necesitatea restaurării edificiului și nu numai conservarea lui în stadiul în care s-a păstrat până azi.

Ca lucrări de restaurare sînt necesare completarea părților și fragmentelor din zidăria prăbușită și degradată a pereților, țeserea crăpăturilor din masa zidăriei, consolidarea pereților porțanți cu o centură din beton armat, refacerea sistemului de boltire și consolidarea sa prin suprabetonare, refacerea planșelor pe grinzi de lemn după consolidarea prealabilă

a turnului de apărare cu simburi și trei centuri de beton armat care va include și turnul adosat al lucrării. La acest stadiu al lucrărilor este necesară realizarea unui sistem de acoperire, precum și refacerea învelișului ceramic. Lucrările de finisaj trebuie să cuprindă refacerea iconostasului, a pardoselilor, tencuielile interioare și exterioare și montarea ușilor și a ferestrelor. O atenție deosebită trebuie acordată refacerii stucaturii care împodobește sub formă de chenare ferestrele la interior. Se impune respectarea spațiului de ocrotire existent (550 × 120 m) în care sînt incluse și fundamentele de clădiri necercelate încă.

Stadiul avansat de degradare a monumentului **Biserica Sf. Nicolae** din comuna Leu necesită măsuri de conservare *in situ* care constau în: degajarea pământului pînă la nivelul de călcare inițial, efectuarea de sondaje în special pentru identificarea eventualului pridvor, consolidări locale ale zidăriei prin injectarea fisurilor sub presiune cu lapte de ciment în amestec cu rășini sintetice, țeseri și plombări prin înlocuirea cărămizilor macerate, completări ale zidăriei cu cărămizi noi de același tip și realizarea unei protecții în partea superioară prin șape subțiri cu mortar de ciment impermeabil, slab armat cu rabiț, mascat în cazul pereților verticali cu cîteva rinduri de zidărie nouă. O protecție superioară se poate obține prin realizarea unei copertine din tablă, pe schelet metalic fixat în fundații izolate.

Valoarea istorică și documentar-arhitecturală a monumentelor prezentate îndreptățesc din plin eforturile pe care le solicită conservarea și restaurarea lor, în vederea includerii în circuitul valorilor precum și prelungirii dăinuirii lor în timp.

SUMMARY

The authors of this study are analyzing three architectural objects:

1. The church of the sick room at the Sadova monastery, which was built in 1692 by Voivode Constantin Brancoveanu, at 300 meters south of the great church founded in 1633 by Voivode Matei Basarab.

2. The church at "Mănăstirea Albă" ("White Monastery") which had been discovered in the commune Dobrești, between the villages Toceni and Căciulătești, and built in 1709. The authors make it precise that certain studies (since 1915) usually confound "The White Church" with another monastery in the neighbourhood, i. e. Roaba Monastery, attributing it the documents of the former one.

This edifice has got a steeple which is worth mentioning and which was built also for defence reasons.

3. The third edifice is the church Saint Nicholas of the Leu commune, which was built by its inhabitants in 1765 and among whose wall stones one can see an interesting feature: two rows of bricks, having the shape of the tooth of a saw, the distance between them being of about 0.80 meters.

The historical, documentary and architectural value of the monuments having been shown fully justify the efforts their restoration and preservation need (and which, in fact, were proposed by the authors), not only to merely prolong their life, but also in order to be included among the great values.

1. Introducere

În timpul ultimului deceniu a devenit un obicei foarte adesea practicat să se curățe fațadele clădirilor istorice. În aceeași perioadă au apărut pe piață un mare număr de produse comerciale hidrofobizante. Părea într-adevăr necesar să se protejze suprafețele curățite prin aplicarea unui produs care împiedică apa să umezească suprafața curată, fără a astupa porii.

Dacă în pietrele care conțin un anumit procent de apă, provenind de exemplu prin ascensiune capilară, se împiedică evaporarea acestei ape, apare un mare risc de a se degrada în caz de îngheț. De aceea, acțiunea hidrofobizanților cu siliciu a devenit în principiu ideală. Aceste produse au reputația de a nu forma pelicule, fixându-se pe materialul de construcție prin gruparea siloxan și avind o acțiune hidrofobizantă datorită radicalilor lor organici.

Acest efect este prezentat sub formă de schemă, în fig. 1. Tensiunea superficială către suport este mărită și deoarece unghiul de umezire este cât se poate de mare ($90-110^\circ$), picăturile de apă se scurg de pe suprafață — fig. 2.

Acest procedeu împiedică apa care se prelinge să pătrundă în material fără a împiedica evaporarea apei capilare.

După spusele producătorilor, siliconii vor fi eficienți chiar în cazul când materialul de construcție este fisurat, dar aceste informații încă necesită confirmări prin teste practice.

De asemenea este important să se obțină o impregnare profundă. Aceasta va preveni fluorescența sărurilor și în același timp va asigura o stabilitate mai bună.

Profundimea impregnării poate fi influențată de volatilitatea solventului și de gradul de polimerizare al rășinei.

Centrul Științific al Tehnicilor Construcțiilor (CSFC — WTCB! Wetenschappelijk en Technisch Centrum v/h Bouwbedrijf) din Belgia a întreprins o investigație sistematică a produselor comerciale existente în țara lor.

Institutul nostru a colaborat la acest studiu prin executarea unor îmbătrâniri forțate și prin identificarea produselor.

În foarte scurtă vreme după primele contracte cu industria, părea a fi absolut necesară o analiză sistematică a produselor, cu scopul de a putea interpreta rezultatele obținute. Este într-adevăr deosebit de dificil să se obțină informații precise cu privire la compoziția produselor.

Prospectele comerciale cuprind unele informații, cum ar fi:

- alcoxysilani cu compoziție cunoscută
- acest produs nu conține siliciu
- soluție incoloră avind ca bază compuși organici de aluminiu
- produs incolor suspensie de rășină într-un solvent adecvat.

Numai în câteva cazuri firmele au dat informații precise. S-a recurs deci la un procedeu analitic în scopul identificării celor mai multe produse. Desigur, nu avea nimeni intenția să stabilească formula exactă sau secrete de fabricație.

2. Metode analitice.

a. Fluorescență prin raze X

Întrucât firmele insistă în documentație publicitară asupra prezenței sau absenței siliciului, prima analiză care a fost făcută constă în identificarea elementelor diferite de C, de H, și de O. În acest mod, se pot împărți produsele în trei clase:

- produse organo-silicice
- derivați de aluminiu
- diverse

Exemplu: fig. 3 A și 3 B

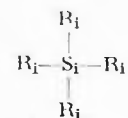
b. Analiza derivaților de aluminiu

Toate produsele care conțin aluminiu au fost hidrolizate. După metilarea radicalului organic, mixturile au fost analizate prin cromatografie în faza gazoasă. Prin comparație cu un etalon agentul activ din aceste patru produse ar putea fi identificat ca stearat de aluminiu. Solventul este în toate cazurile petrosinul (white spirit).

c. Analiza produselor care conțin siliciu.

Pentru hidrofobizarea pietrei, se pot utiliza trei tipuri de derivați cu siliciu:

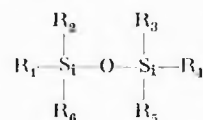
I. Alcoxi — sau cloro-silani.

R_i cu $i = 1, 2, 3 =$ Alkil, vinil, fenil

$R_{4-1} = Cl$ sau O-alkil

II. Siloxilani oligomerici

cu $R_i =$ alkil și uneori O — alkil (cu MW 500)

MW = greutatea moleculară

III. Siliconii

În unele cazuri putem găsi grupe fenil sau vinil în loc de alkil și, în mod excepțional, grupe reactive, ca de exemplu O-alkil.

Prin cromatografia în fază gazoasă combinată cu spectrometrie de masă (GC — MS) se pot diferenția aceste trei clase.

Silani — Siloxani

Produsele comerciale care nu conțin white spirit (petrosin) sînt direct injectate într-o coloană capilară, iar efluentul este dirijat în sursa unui spectrometru de masă. Silanii și siloxanii pot fi astfel identificați prin interpretarea spectrelor de masă înregistrate.

În unele cazuri interpretarea spectrelor de masă a fost ușoară datorită existenței probelor etalon.

De exemplu (fig. 4, în setul nostru de etaloane (banca de etaloane) am avut $MeSi(OEt)_3$, $Me_2Si(OEt)_2$, $Si(OEt)_4$ și aceiași componenți au fost găsiți într-unul din produsele comerciale (fig. 5: vîrfurile 1, 3, 4).

În alte cazuri, este necesară o interpretare completă a spectrelor de masă, pentru identificarea compușilor cu siliciu.

Tot în produsul amintit cel de-al doilea vîrf (vîrf 2) a fost identificat în acest mod (fig. 6).

De asemenea, dimerii (vîrf 5) și trimerii (vîrfurile 6, 7) pot fi identificați în același mod.

Fig. 7 ne dă un alt exemplu edificator al unei astfel de analize.

Produsul A este separat în cinci vîrfuri, prin cromatografie în fază gazoasă. Analiza prin spectrometrie de masă permite identificarea tuturor vîrfurilor. Rezultatele sînt prezentate în tabelul I.

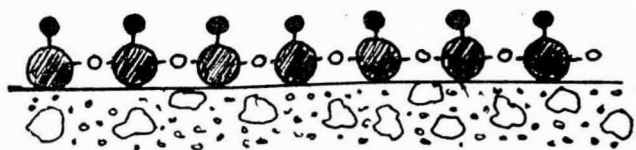

Fig. 1.

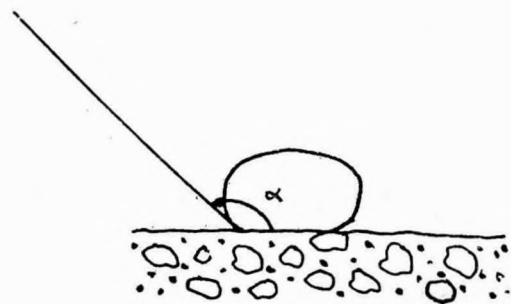

Fig. 2. tratat

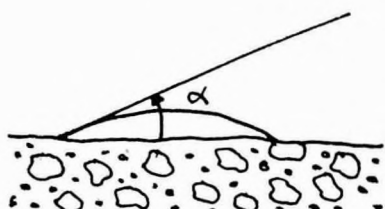

Fig. 2. fără tratament

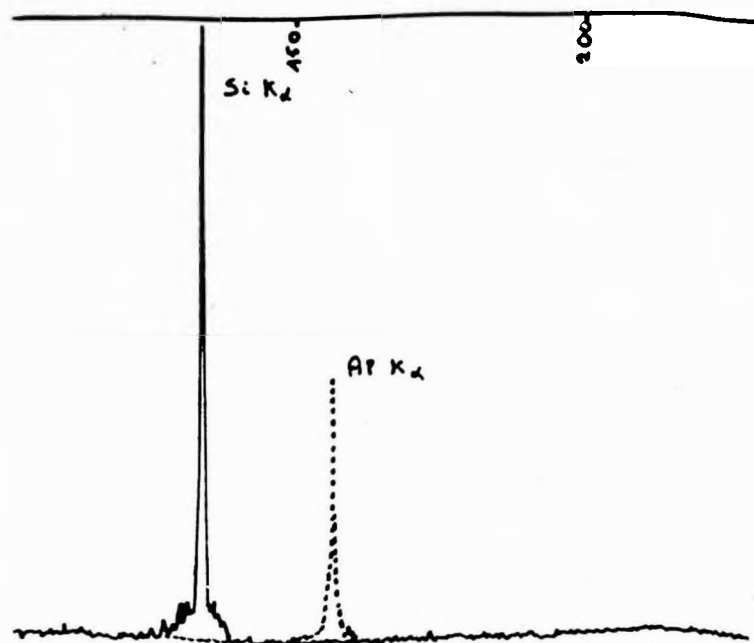

Fig. 3 A: fluorescență prin raze X, arătând diferența dintre un produs care conține Al (---) și un compus organo-silicic (---).

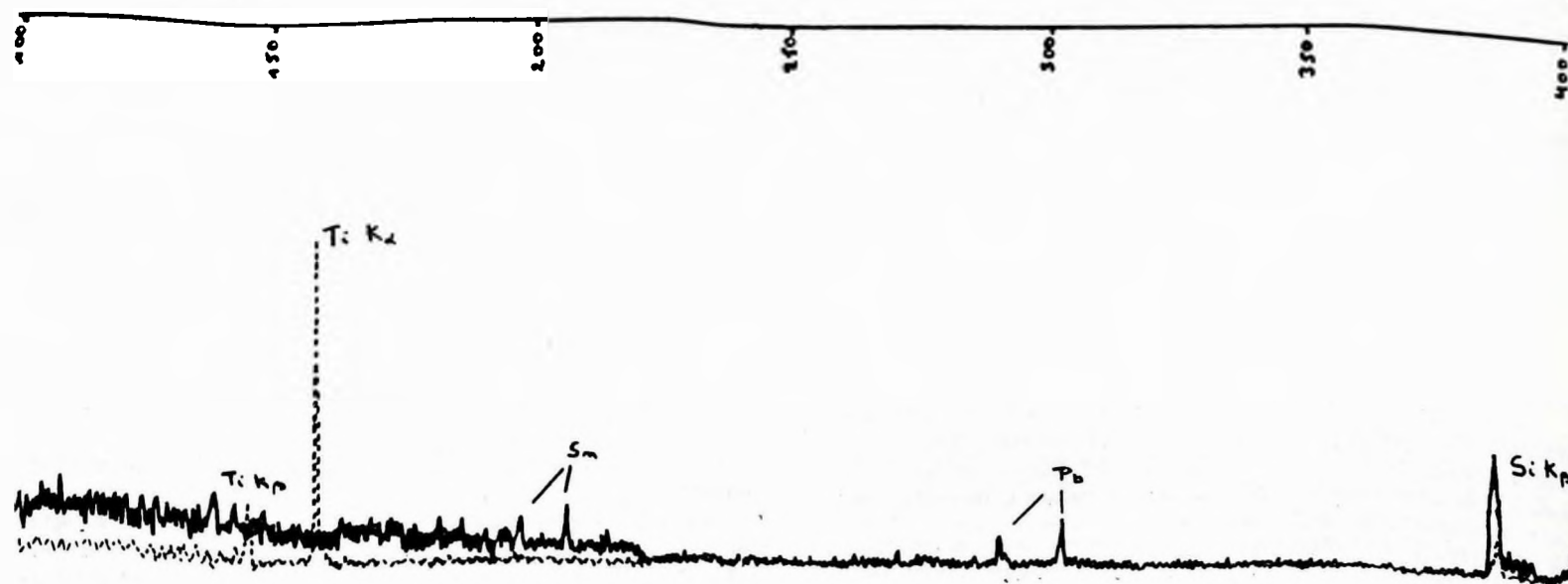

Fig. 3 B: comparație între un produs care conține Ti (---) cu o cantitate mare de Si și un produs organo silicic pur (---)

Produsul B, pus în vânzare de aceeași firmă și recomandat ca produs de consolidare, a fost analizat în același mod (fig. 8). Pe lângă trei virfuri noi (virfurile B, C, E), au fost găsite patru din cele cinci virfuri ale mixturii A (virfurile A, F, G, H). Noile virfuri pot fi de asemenea identificate și sînt prezentate în tabelul I.

Aceste rezultate duc la concluzia că produsul de consolidare este de fapt o mixtură de substanță hidrofobizantă și un agent care dă naștere la legături reticulare (cross-linking agent).

Siliconii

Prin metoda descrisă mai sus, avem posibilitatea de a identifica silanii și siloxanii din produsele comerciale, dar nu se poate detecta prezența polimerilor siliconici.

De aceea au fost înregistrate spectrele de rezonanță magnetică nucleară (NMR) ale acestor produse, în care nu s-au putut detecta silani sau siloxani.

Această metodă permite identificarea grupărilor organice alehil și alcoxi.

Un exemplu caracteristic pentru o astfel de analiză este dat în fig. 9.

Rezultatele tuturor celorlalte analize sînt centralizate în tabelul II.

3. Identificarea siliconilor în pietre

Într-o investigație ulterioară vom urmări să identificăm siliconii necunoscuți, care au fost aplicați într-o perioadă anterioară și pentru care nu există informații disponibile.

O metodă analitică, constînd din combinarea pirolizei cu GC — MS, este în curs de aplicare în acest scop. Deși metoda este încă în stadiu experimental, deja s-au putut identifica într-un mod ne-echivoc, anumiți siliconi, în aproximativ 10 mg tuf de Maestricht.

4. Concluzii

În acest stadiu, avem posibilitatea să identificăm componentele principale ale oricărui hidrofozizant pentru clădiri (prin utilizarea în mod curent a fluorescenței cu raze X, GC — MS și spectroscopia NMR) dar mai trebuie să treacă mult timp pentru a ajunge la un rezultat exact.

A doua problemă, identificarea produselor prin piroliză a siliconilor necunoscuți din pietre este în curs de investigare.

Am considerat că vom putea rezolva ambele probleme într-un viitor apropiat, prin atașarea unui sistem de prelucrare al datelor la instalația GC — MS.

Autorii doresc să mulțumească d-lui L. Maes, pentru analiza fluorescenței cu raze X., d-lui P. Taets pentru analiza GC a stearaților, și d-lui Florquin S., pentru analiza NMR.

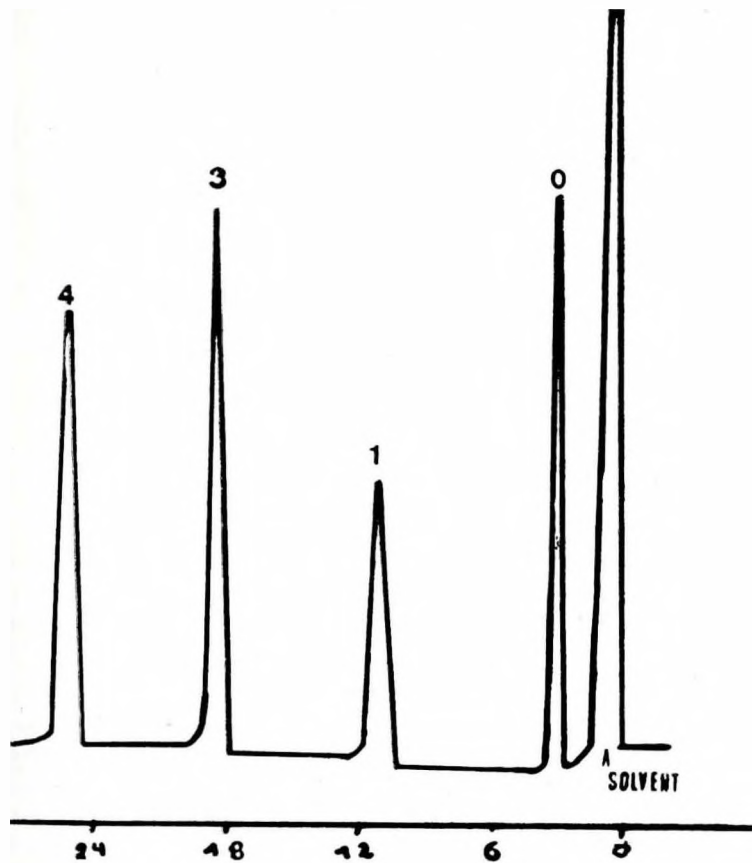

Fig. 4.

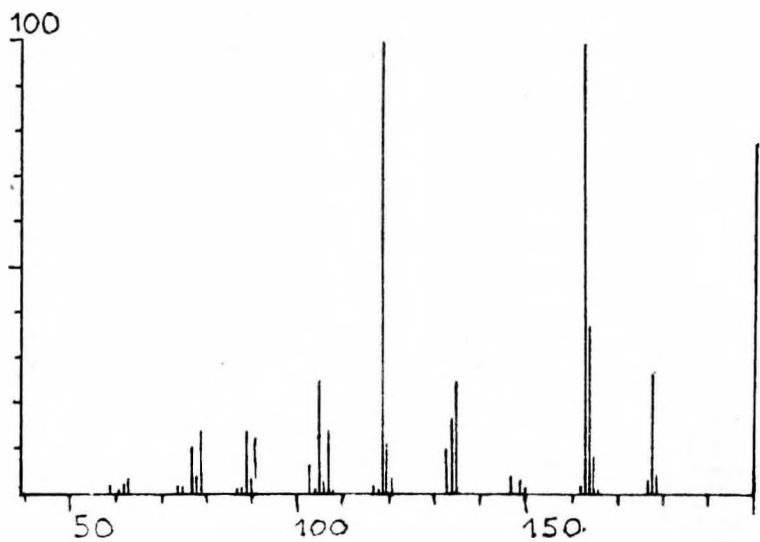

Fig. 4: probă etalon cu următoarele virfuri:
 $\text{Me}_3\text{Si}(\text{OEt})$: 0; $\text{Me}_2\text{Si}(\text{OEt})_2$: 1; $\text{MeSi}(\text{OEt})_3$: 3; $\text{Si}(\text{OEt})_4$: 4
 spectrograma de masă al aceluiași probe etalon
 $\text{Me}_2\text{Si}(\text{OEt})_2$ $\text{MeSi}(\text{OEt})_3$ $\text{Si}(\text{OEt})_4$
 MW 148   MW 170   MW 208

TABELUL I

VIRFURI	PRODUSUL I	PRODUSUL II
A	solvent: $\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}$	solvent: $\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}$
B	—	$\text{Si}(\text{OMe})_2(\text{OEt})_2$
C	—	$\text{SiOMe}(\text{OEt})_3$
D	$\text{iBuSi}(\text{OMe})_3$	—
E	—	$\text{Si}(\text{OEt})_4$
F	$\text{iBuSi}(\text{OMe})_2\text{OEt}$	$\text{iBuSi}(\text{OMe})_2\text{OEt}$
G	$\text{iBuSiOMe}(\text{OEt})_2$	$\text{iBuSiOMe}(\text{OEt})_2$
H	$\text{iBuSi}(\text{OEt})_3$	$\text{iBuSi}(\text{OEt})_3$

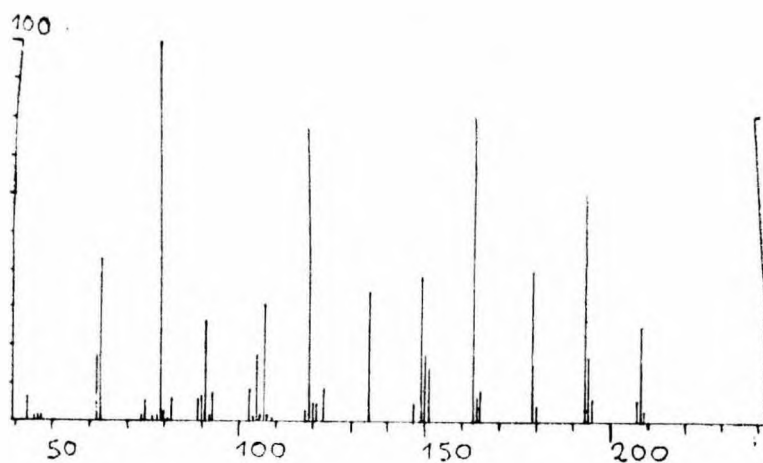

Fig. 4.

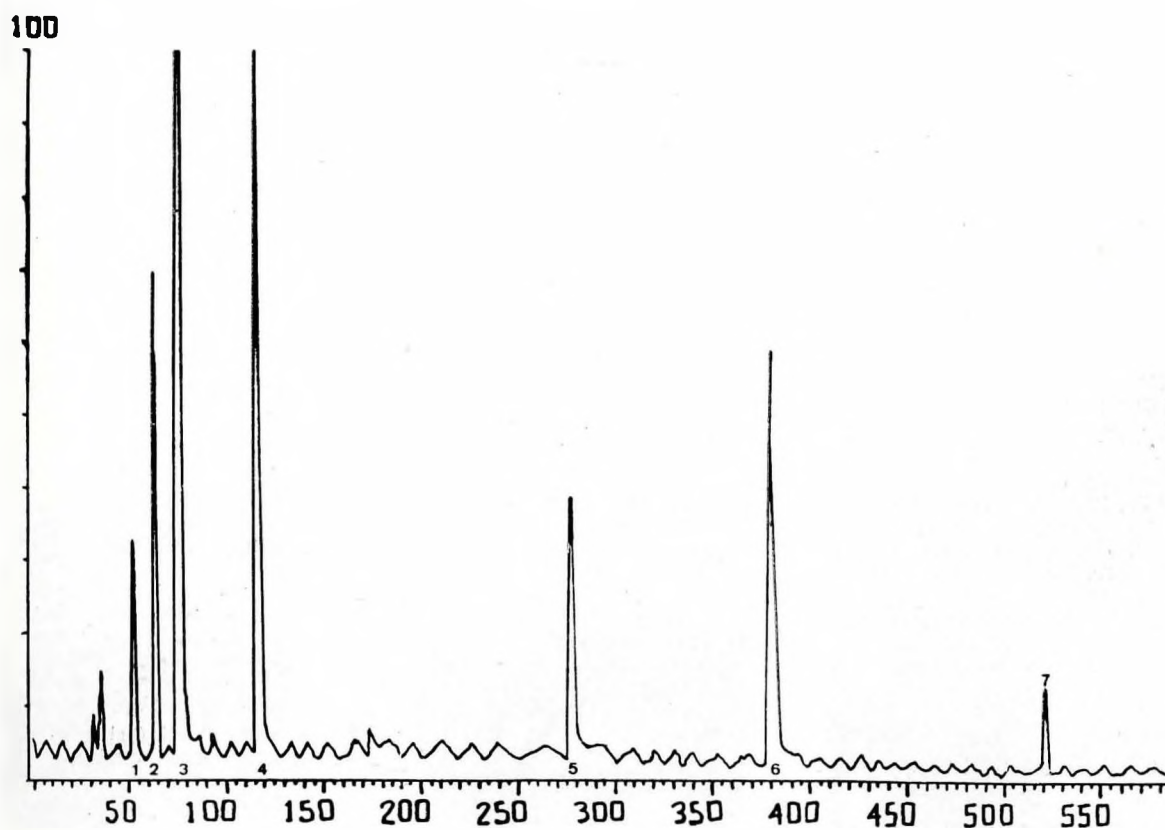

Fig. 5: Produs comercial cu virfurile 1, 3, 4, identice cu 1, 3, 4, din proba etalon, virful 2 identificat prin spectrometrie de masă (fig. 6) dimeri (virful 5) și trimeri (virfurile 6 și 7).

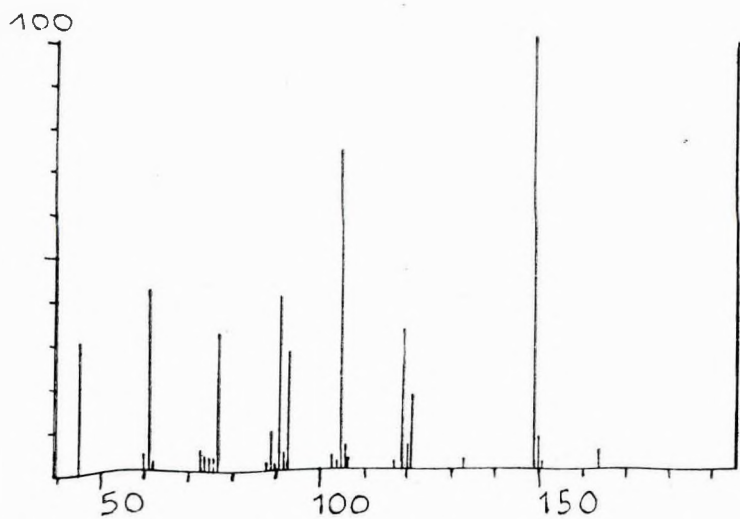

Fig. 6: Spectrul de masă al virfului 2 MeSi(OEt)₂ OMe MW 164

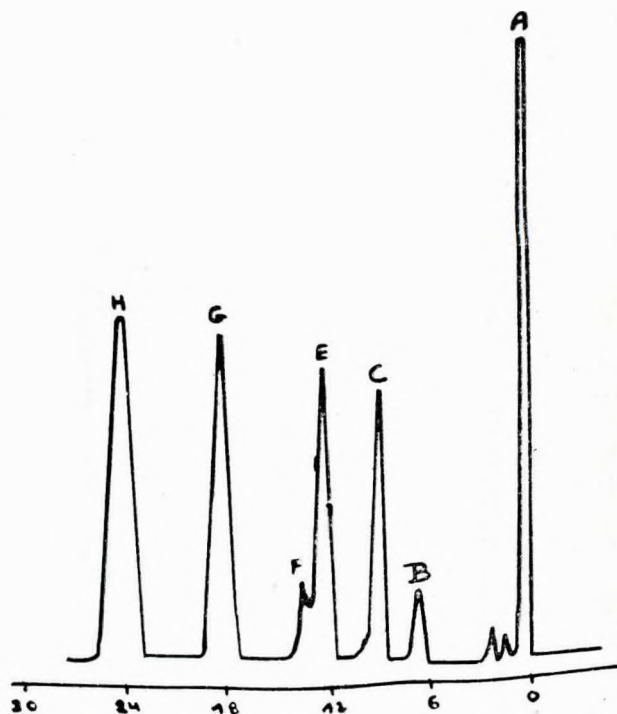

Fig. 8: cromatograma în faza gazoasă a produsului II, pus în vânzare de aceeași firmă ca produs de consolidare. Virfurile A, F, G, H sînt prezente în ambele produse.

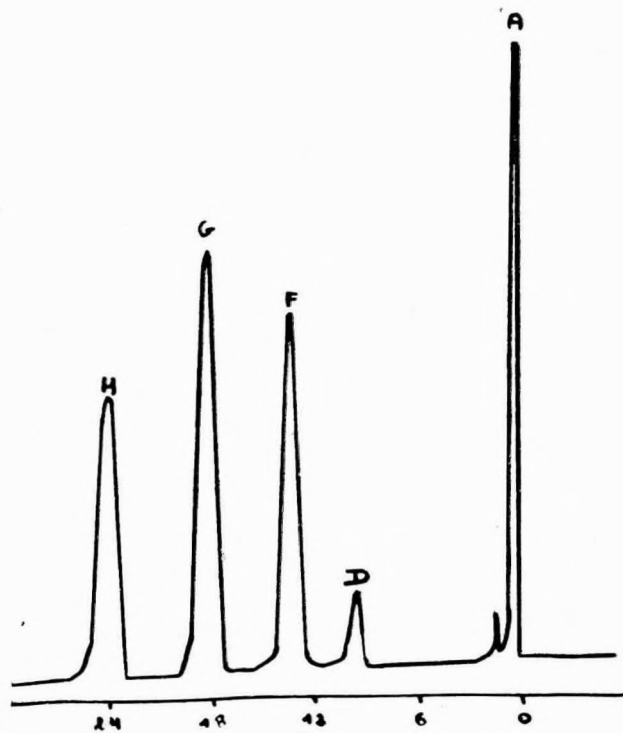

Fig. 7: cromatograma în faza gazoasă a produsului I.

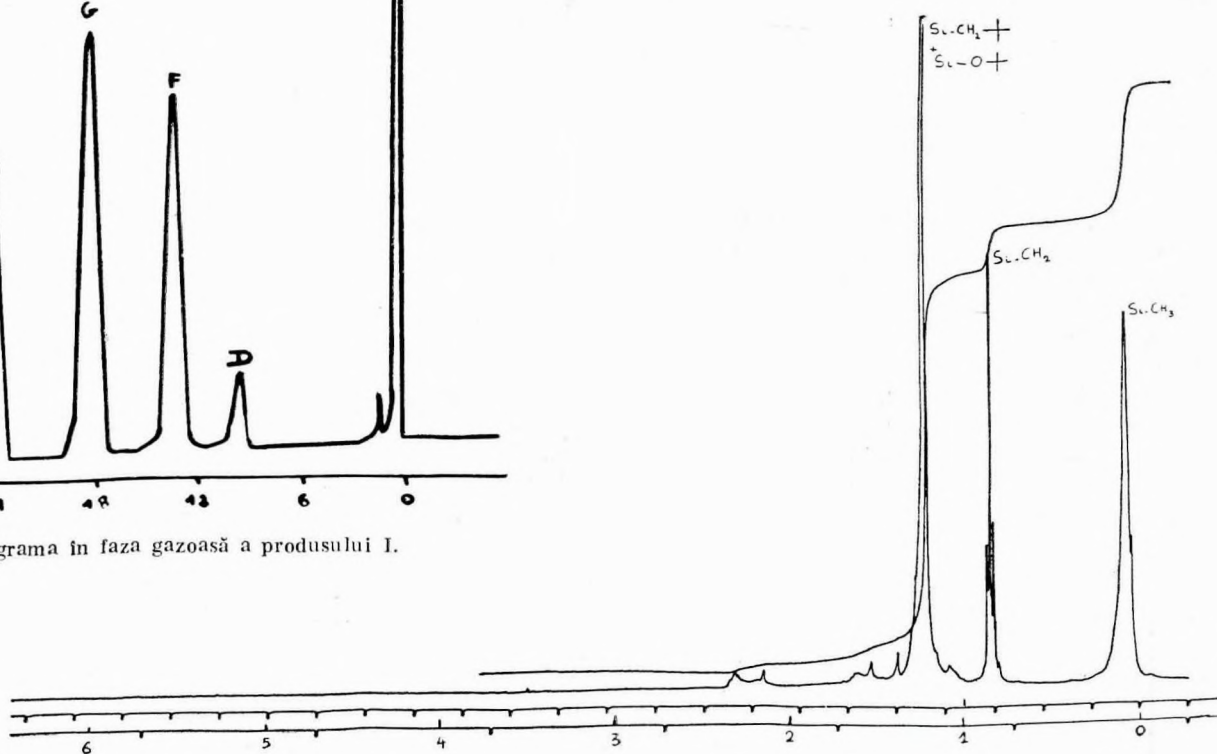

Fig. 9. Spectrul de rezonanță magnetică nucleară al unei rășini siliconice

TABELUL II

ORGANO -- Si	ORGANO-AL	MONOMER sau OLIGOMER	MONOMER sau OLIGOMER
Conținnd MONOMERI etalon 1. iBuSi(OMe) ₃ iBuSiOEt(OMe) i BuSi(OEt) ₂ OMe iBuSi(OEt) ₃ + dimeri & trimeri 2. Acetoxisilani etanol 3. Si(OEt)(OMe) ₃ Si(OEt) ₂ (OMe) ₂ Si(OEt) ₃ OMe Si(OEt) ₄ iBuSiOEt(OMe) ₂ iBuSi(OEt) ₂ OMe	s-au găsit 4 ste- arași de Al 20 conțin și Zn 21 Al-Stearat 22. Al-Stearat 23 Al-Stearat Altele 24 Titanași conținnd Ti, Cl și Si	8A W.S. Me 8B Pe, iBu, nBu OEt 9W.S. t Bu, nPr, Me 10 Toluen tBu, Me, nPr 11 W.S. Fenil, Me, OEt 12 W.S. Me(100%) 13 Me 14 W.S. Me, nPr, iBu	4. Me ₂ Si(OEt) ₂ MeSi(OEt) ₂ OMe MeSi(OEt) ₃ Si(OEt) ₄ cantitate mică Me(OEt) ₂ SiOSi(OEt) ₂ Me ₂ (SiO) ₃ (OEt) ₄ Me ₂ (SiO) ₃ (OEt) ₄ ((EtO) ₂ SiO) ₃ 5. Toluen Si(OEt) ₄
Conținnd OLIGOMERI 6 Pe, OBU, Me 7. Xilen i-Propanol Pe, OBU, OEt			15 H ₂ O Pe, nPr 16 nBu, Me 17 W.S. tBu, nPr, Me 18 W.S. OMe, Et, Me 19 W.S. Pe, tBu W.S. = white spirit (petrosin) - Frațiune foarte importantă

LOCUINȚE FEUDALE ȘI CASE DE TÎRGOVEȚI ÎN MOLDOVA SECOLULUI AL XVIII-LEA

MIHAI ISPIR

La sfârșitul veacului al XVIII-lea, contele d'Hauterive includea în notele sale de călătorie referitoare la Moldova o interesantă descriere tipologică a „caselor frumoase” din acea vreme: „Se fac patru camere în unghiurile unui pătrat mare. Un coridor în cruce le desparte una de alta. Dacă se prelungesc capetele acestei cruci în afara pătratului și dacă coridoarele sînt late, vom avea la mijlocul crucii un prea frumos salon, luminat prin cele patru capete, dar lipsit de orice ornamentație. La unul din capete avem un divan în fundul salonului, la celălalt, ușa de intrare; al treilea capăt constituie apartamentul stăpînei casei, iar al patrulea un cerdac. Casa e învălîită de obicei în șindrilă; boierii ce strălucesc prin bogăția lor pun însă olane. Acoperișurile acestea depășesc cu mult zidurile casei. Acei ce se află în slujbe grase și sînt la adăpost de orice griji zugrăvesc streșina în tot lungul ei, dîndu-i o ornamentație de stil turc, ceea ce conferă clădirii o aparență de prospetime întărită de umbra pe care această streșină alîl de proeminentă o proiectează pe fațadele ce nu sînt expuse la soare. Aceasta e în Iași arhitectura caselor frumoase”¹.

Fragmentul este cunoscut și dacă l-am citat *in extenso* este pentru că în cele ce urmează vom încerca să schițăm o foarte scurtă evoluție a tipologiei evocate de Hauterive, insistînd asupra a două din momentele ei cele mai caracteristice: locuința feudală și casa de țirgoveț și mai ales asupra legăturilor dintre ele.

Prima categorie reunește cîteva reprezentative clădiri: partea păstrată din casa domnească a Galatei, cu adaosuri, poate, mai tîrzii, dar interesantă prin silueta ei generală, hanul domnesc din Suceava, casa Manolache Iorga din Botoșani, conacul din Trifești și chiar unele din transformările de la conacul Cantacuzino din Pașcani.

Asupra înălțării etajului **hanului domnesc** de la **Suceava** în veacul al XVIII-lea, există un consens de păreri. Spațiile

tăvănite pe care le cuprinde se suprapun diviziunilor parterului, cu excepția sălii de arme amenajate probabil în vremea stăpînirii austriece. Scara este închisă într-un turn de plan poligonal, acuzat ca volum la exterior.

Aceeași aparență echilibrată și monumentală are **casa Manolache Iorga din Botoșani**. Planul parterului este aici simetric, potrivit traseelor a două axe perpendiculare, cu unele corecții minime aduse de necesități funcționale și de completările moderne. O suită de trei degajamente, înlanțuite de-a lungul uneia dintre axe, înlesnește accesul la cele două perechi de camere ce o flanchează. La capetele axei amintite se află două „scosuri”. La etaj, unde împărțirea interioară este asemănătoare, se ajungea pe o scară exterioară, închisă parțial cu zid și acoperită, care face legătura cu nivelul superior al unui din „scosuri” (cel opus intrării actuale), parțial deschis la parter, unde formează un fel de gang acoperit cu o boltă în cruce. Casa avea două beciuri, boltite, de asemenea, în cruce și prevăzute cu nișe, accesul la unul din ele fiind practicat la interior, iar la celălalt pe afară.

Fizionomii arhitecturale similare regăsim la **Trifești**, unde exista un **conac** cu patru „scosuri” și la partea refăcută de la **conacul din Pașcani** (fațada cu pridvorul pe coloane cilindrice). O comparație a planurilor conacelor de la Trifești² și Pașcani dovedește că prototipul primului se născuse în veacul al XVII-lea, sau că, în orice caz, s-a dezvoltat pornind de la un model elaborat încă în secolul al XVII-lea, pe linia desprinderii de sistemul dispunerii încăperilor potrivit unei dominante unidimensionale. Planul de la Pașcani din veacul al XVII-lea, preluînd de fapt ideea de la Șerbești, a unui degajament care străbate axial clădirea, a reprezentat probabil etapa intermediară către partiul cu două axe de simetrie, perpendiculare, aplicat la Trifești și la Pașcani în secolul al XVIII-lea. Astfel concepută și înălțată cu un nivel,

¹ Apud Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iași vechilor zidiri*, Iași, Junimea, 1974, p. 251.

² Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, București, Ed. Academiei, 1963, vol. II, p. 225, fig. 160.

Casa domnească de la mănăstirea Galata — Iași.

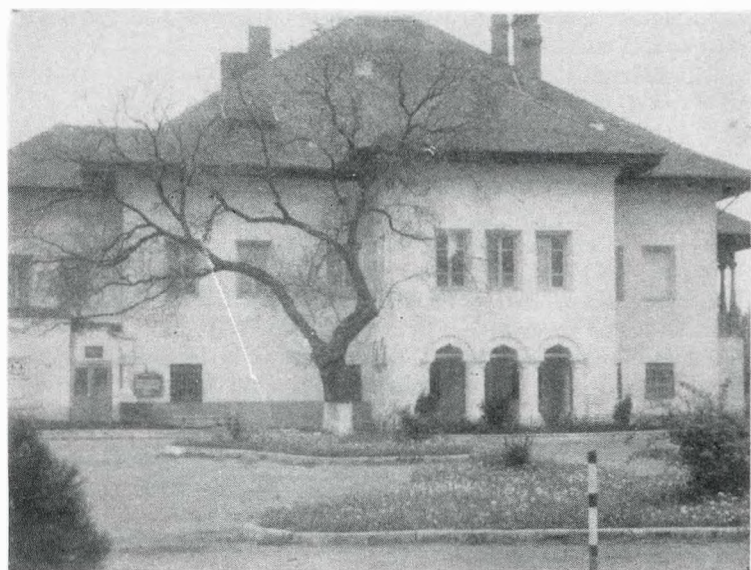
„Hanul domnesc” din Suceava.

Casa Manolache Iorga din Botoșani.

clădirea se poate inserie în spațiu ca un volum robust, autonom, a cărui stabilitate este subliniată de gradația grosimii zidurilor, mai înguste la etajul din cărămidă, sau din schelet de lemn cu umplutură de cărămidă (casa Manolache Iorga) decât la parterul alcătuit din piatră, sau din piatră și cărămidă.

Conaful Cantacuzino din Pașcani.

Expresiei acestor clădiri i se adaugă precumpănirea plinurilor în fațade, formele evazate ale spațiilor (casa Manolache Iorga, hanul domnesc din Suceava, conaful din Pașcani, ș.a.), distribuția ușilor și ferestrelor-dreptunghiulare sau cu arce subînălțate — cu atenție la o anumită ordonanță, atât pe orizontală, cât și pe verticală, ceea ce constituie încă un element nou; în fine, acoperișul înalt, cu streșina largă, uneori rotunjită (casa Manolache Iorga). Profilatura dispăre aproape în întregime, în beneficiul limbajului succint al volumetriei. Când există, totuși, intervenția profilelor este minimă (cornișă, eventual briu) și asimilează o factură clasicizantă (la Trifești, Pașcani — fațada posterioară — sau la casa Manolache Iorga). Accentele arhitecturale sînt reprezentate, în general, de pridvoare, care adoptă o dispoziție aparte: etaj plin și parter pe coloane sau stâlpi. Formele acestora, ca și ale arcelor ce le unesc sînt simplificate: cilindru, prismă, semicerc, dar uneori

împrumută o tipologie de sursă muntenească (arce trilobate sau în acoladă, cu arhivolte intrate, la Pașcani). În totul deci, o gramatică stilistică la antipodul celei specifice barocului, în varianta asimilată în Moldova, de arhitectura religioasă a epocii, amintind mai degrabă (într-o asociație pur vizuală) culele olteneste ori conacele contemporane din Țara Românească, sau evocînd o relație, mai plauzibilă, cu unele din curiile transilvănene purtînd pecetea școlii lui David Șipoș — curia din Tîlciur de pildă, înălțată în prima jumătate a veacului al XVIII-lea³ — filiație ce evocă amintirea îndepărtată a arhitecturii de fortificație.

Ni se pare a întrezări în aceste edificii poate cea mai originală contribuție moldovenească pe tărîmul arhitecturii civile din veacul al XVIII-lea. Ea va constitui temeiul unei întregi serii tipologice de conace din secolul al XIX-lea (paralelă celei purtînd pecetea neoclasicismului): conacele din Mircești, Cîrligi, Dărmănești, Brăești, Viișoara — parterul, înainte de intervenția neogotică — Ceplenița ș.a.

Dar ea participă, credem, deopotrivă, la geneza modelului casei de țirgoveț — ne referim îndeosebi la categoria țirgoveților mai înstăriți — model răspîdit în a doua parte a secolului al XVIII-lea, în anumite orașe moldovenești (Botoșani, Suceava, Iași, Odobești ș.a.)⁴.

La Iași, se mai păstrează o astfel de casă, situată pe str. Buceșanescu nr. 21, în vechiul cartier al Beilicului. Așezată pe un teren în pantă⁵, casa, din piatră și cărămidă, de plan dreptunghiular, înălțată pe pivniță, are pe latura opusă străzii unde terenul coboară un pridvor cu scară, asemănător, în plan, celui de la Bărboi. Cele șapte încăperi ale interiorului sînt organizate în jurul unui coridor central aflat în prelungirea cerdacului și care, la mijloc, se mărește, formînd un salon de primire — după moda orientală — de contur pătrat, cu colțurile tăiate. Camerele și pridvorul sînt acoperite cu combinații de bolți cilindrice și *a vella*, executate cu frustețe. Deasupra ușilor și între coloanele cilindrice ale pridvorului (actualmente zidit) se deschid lunete, ultimele avînd un contur recticurbiliniu, derivat din acoladă, motiv introdus în a doua

Casă din Botoșani, str. Miorița nr. 9.

jumătate a veacului al XVIII-lea și în arhitectura Țării Românești.

Un partiu mai deosebit înfățișează casa Ferhat din Odobești îmbinînd la parterul înălțat pe beci, sub același acoperiș, camere de locuit și dependințe (șură și magazie). Pe la

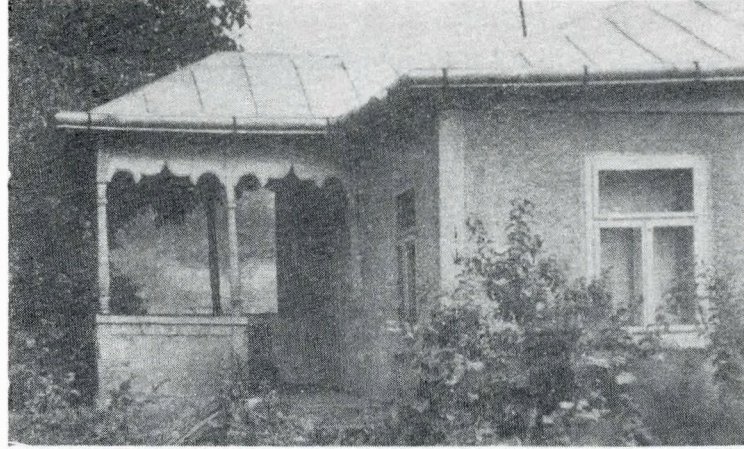
³ Gh. Sebestyen și V. Sebestyen, *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, București, Ed. Academiei, 1963, p. 118, fig. 60.

⁴ Despre această categorie de clădiri vezi Grigore Ionescu, *op. cit.* p. 336—339; Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, Ed. Meridiane, 1979, p. 23, și urm. Pentru Botoșani, vezi Paul Petrescu, *Arhitectura civilă a Botoșanilor*, „SCIA”, 1969, 2, p. 283—297; Eugenia Greceanu, *Arhitectura civilă a orașului Botoșani în veacul al XIX-lea*, RMM — 1980, 2, p. 47—57; de asemenea, studiul de referință al arh. Eugenia Greceanu privind sistematizarea orașului (în mss.).

⁵ Mulțumim și pe această cale tov. Florin Buimistricu de la OJPCN Iași pentru a ne fi atras atenția asupra acestei case.

Casă din Botoșani, str. Miorița nr. 10.

Casă din Botoșani, str. Ilie Pintilie nr. 2.

Casă din Suceava, str. Dragoș Vodă nr. 28.

tura scurtă a dreptunghiului alungit al planului se află un pridvor de lemn deasupra girliciuului.

Planuri tripartite adoptau casele sucevene — aparținând unor țigoveți de condiții probabil diverse — situate în cartierul armenesc și în zona limitrofă acestuia: o tindă traversa dreptunghiul planului asigurând accesul la cele două perechi de camere ce o flancau. Legătura cu exteriorul era mijlocită de o prispă de lemn care se întindea pe una sau două laturi ale casei, completată de accentul foisorului. Acoperișul cu pantă rapidă și streșină largă și — uneori — parterul ridicat se adăugau fizionomiei echilibrate a clădirii (casele din str. Dragoș Vodă nr. 13, 25, 28, din str. Armenească nr. 12, ș.a.)

Dar poate cele mai frumoase exemple din această categorie se întâlnesc la Botoșani. La casa din str. Miorița nr. 9 dincolo de adaosurile moderne, se poate citi un plan aproape pătrat cu degajament transversal, la ale cărui capete sînt rînduite două „scosuri“ — pridvor și „saenasiu“⁶ — cel dinspre stradă cu seară laterală. Dispoziții asemănătoare prezintă casa din aceeași stradă de la nr. 10, înălțată peste beciuri boltite cilindric sau în cruce, cu nișe pentru depozitare, ori casele din str. Războieni nr. 11 și Ilie Pintilie nr. 2, ultima fără parter înălțat.

Unitare în general ca structură, casele amintite dezvăluie aceeași omogenitate la nivelul amănuntelor sau la acela al decorației. Cîteodată, ca la unele case din Botoșani, s-ar putea vorbi chiar de prezența acelorași meșteri (la casele din str. Mioriței nr. 9 și Ilie Pintilie nr. 2 unde fruntarele cerdacurilor sînt evasi identice). Detaliile provin din surse, poate, eclectice, dar sînt topite în sinteze cu trăsături originale. S-au făcut nu o dată apropieri îndreptățite între tipul de locuință în discuție și casa țărănească, apropieri îndreptățite cu condiția să ținem seama și de un al treilea factor, amintit mai înainte:

⁶ Paul Petrescu, *op. cit.*, p. 289.

locuința boierească dezvoltată, de la începutul veacului al XVIII-lea. O comparație între casa Manolache Iorga și — de pildă — casa din str. Miorița nr. 10 din Botoșani, este, credem, intru totul concludentă cu privire la înrîndirea dintre cele două edificii. Planul cu două „scosuri“, situate pe un ax deplasat față de linia sa mediană, pridvoarele cu scări lipite de zid, socul înălțat, cu ziduri mai groase decît ale parterului, bolțile beciurilor, golurile cu șpaleți evazali, unele cu arc subînălțat (ca și la Trifești, casa Ferhat, ș.a.), ordonarea acestora pe fațade potrivit unor principii de simetrie, profilatura clasică a cornișelor și briiilor (identice la casa Iorga și la casa din str. Miorița nr. 10) înfățișează loialtă similitudini izbitoare. Casa din str. Miorița nr. 9 pare de altfel o replică în mic a casei Manolache Iorga⁷.

Importantă este însă și prezența elementelor orientale: tavane rotunjite, balustrade cu baghete încrucișate la prispe (casa Ferhat-Odobesti, casa Hausschild-Piatra Neamt), fruntare tăiate în festoane (sub forma unor mici semicercuri, ca la unele case sucevene, sau a fragmentelor de acoladă la altele, sau la cele botoșănene), fruntare amintind grinda foisorului conacului de la Pribesti, streșini rotunjite la colțuri (casa Ferhat, casa Manolache Iorga), stîlpi ciopliți, tavane decorate cu scinduri oblice ș. a., elemente distribuite într-un armonios dozaș față de volumele și suprafețele de zidărie plină și de acoperișul înalt cu streșină adîncă.

Trăsăturile trecute în revistă sînt de natură să confere majorității edificiilor amintite o pecete urbană (este de ajuns să amintim prezența socului înalt întilnit în mod cu totul excepțional la casa țărănească din Moldova) fără a le scoate din categoria unei „industrii artistice“ ale cărei legături cu arhitectura rurală nu încetau să se manifeste. Probabil, locuințele cu parter înălțat aparținuseră unor orășeni avuți, poate unor negustori cu vază, cum erau în secolele XVIII-XIX acei Ferhat din ținutul Focșanilor sau membrii familiei Goilav din Botoșani. Casele orășenești ale căror încăperi se rînduiau la nivelul solului, dezvăluie însă, pe de altă parte, interferențe mai pronunțate cu fizionomiile specifice arhitecturii țărănești din regiunile învecinate.

Putem deci conchide că tipologia arhitecturală surprinsă de Hauterive se regăsește în ambianța caselor de țigoveți, transmiterea ei realizîndu-se treptat, prin mijlocirea unor prototipuri cristalizate și sub înrîndirea locuinței dezvoltate în ambianța artizanală urbană.

⁷ În relație cu aceste apropieri este interesantă (chiar dacă se referă la București) și observația unui martor din veacul trecut, doctorul Caracas, care consemnează construirea caselor de categoria a doua (de țigoveți înstăriți) după modelul celor boierești, singura diferență fiind dimensiunile (P. Samarian, *O veche monografie sanitară a Munteniei. Topografia Țării Românești* de dr. C. Caracas, București, 1937, p. 173-174: v și Nicolae Stoicescu, *Locuințele bucureștene la mijlocul secolului trecut*, SCIA, 1966, 1, p. 51-52).

RESUMÉ

This paper deals with the interference relations in Moldova, during the 18th century, between the architecture of the feudal home and the fair architecture. There are shown the changes of a model of space, both in the boyards' houses and prince's houses and in the townsfolk's dwellings as

well, as they were preserved until now, mostly at Botoșani. Suceava and Jassy. All these examples are meant to show the particular aspects of the connections between the folk and cultured architecture, during the period under research.

Caracalul, oraș așezat în sudul țării, la întretăierea drumurilor comerciale ce veneau din Transilvania, pe Valea Oltului, cu drumul Craiovei și al Bucureștilor, la 40 km nord de Dunăre, va fi influențat în dezvoltarea lui de-a lungul veacurilor nu numai de comerțul ce se făcea pe rutele amintite ci și de produsele Cîmpiei Oltene.

Numele de Caracal a dat loc la mai multe ipoteze dintre care amintim doar două și anume:

— În anul 215 e.n. cu ocazia expediției pe care o face Antoniu Caracala împotriva goților, împăratul ar fi întemeiat așezarea dându-i numele său.

— KARA KALA (cetate neagră) nume dat de cumani, așezării¹.

Prima atestare documentară figurează într-un act provenit de la Radu Paisie, în anul 1538, prin care se cumpără câteva sate de la jupinița Marga din Caracal².

Mihai Viteazul emite o serie de acte din curtea domnească pe care o are aici și tot aici „la satul Caracal în 1597 va bate pe turcii năvăliților”³. Paul de Alep, la rîndul său, ne descrie cum a ajuns „într-un tîrg numit Caracal, unde se află un palat mare, clădit de răposatul Matei Voievod puțin timp înainte de a muri, înconjurat de ziduri de lemn, cuprinzînd o vie și o biserică de piatră la care duce o cărare deschisă de la case”⁴. O perioadă știrile se răresc ca în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea să aflăm că Mihai Vodă Șulu va dărui moșia Caracalului boierului Filipescu „ca un lucru slobod ce era”⁵:

La rîndul său, Banul Filipescu Constantin, după ce va organiza pe lângă biserică una dintre primele „școli de învățatură”, va dărui în 1793 moșia lui, de 14.000 pogoane, orașului cu condiția „să o stăpînească orășenii și purlînd grija cu a lor

cheltuiată pentru toate orînduielele atît ale bisericii trebuințe cît și ale școlii a se întemeia cu dascăl vrednic și pururea în toată vremea”⁶.

Analizînd documentul de mai sus, coroborat cu descrierea pe care o avem de la generalul Frederick Wilhelm Bauer despre orașul Caracal, putem trage concluzia că între anii 1770—1790 începe să se facă simțită trecerea de la tîrg la oraș. Oraș, a cărui dezvoltare abia secolul următor o va contura și despre care Margot Theodore ne spune la 1859 că este „rău așezat cu strade strîmte și colite și nu posedă decît un mic număr de case arătose”⁷.

Conform catagrafiei din 1810⁸, orașul Caracal este compus din zece mahalale dezvoltate fiecare în jurul cite unei biserici, cîtorite aproape toate la începutul secolului al XVIII-lea pe locul altor biserici mai vechi, de lemn. Voi aminti doar trei dintre cartierele ce ni se par a fi reprezentative pentru tema urmărită, ele fiind enumerate în totalitate în diverse alte publicații:

Mahalaua Tîrgu d’afară situată în partea de nord-est a orașului, renumită pentru marele bilci anual, de Rusalii, singurul moment ce înviora orașul deoarece atrăgea o mulțime de străini și comercianți;

Mahalaua Tîrgu dinlăuntru, în jurul bisericii „Toți Sfinții” (fig. 1) construită la 1815 de către postelnicul Stoica Boruzescu și alții, adăpostind mormîntul deputatului unionist în Divanul Ad-hoc Ioan Dumitrescu. Nu departe de această biserică mai dăinuie încă o casă țărănească cu prispă, tîndă și două odăi, în care a funcționat, în jurul anului 1848, primăria orașului;

Mahalaua Potroșeni care se dezvoltă în jurul bisericii cu hramul Intrarea în Biserică și al Curții Domnești cu palatul pe care îl vede Paul de Alep la cîțiva ani după construire și

¹ Riemann Stefan și Enescu Vasile, *Contribuții la monografia județului Romanai*, Craiova, 1928, p. 119, 120.

² Documente privind Istoria României B. Țara Românească, sec. XVI, vol. II, București, 1951, p. 254.

³ Riemann S. *op. cit.*, p. 119, 120.

⁴ Călători străini despre țările române, București 1973, vol. VI p. 220.

⁵ V. A. Urechea, *Istoria Românilor*, București 1894, vol. II, p. 32.

⁶ V. A. Urechea, *op. cit.*, p. 32.

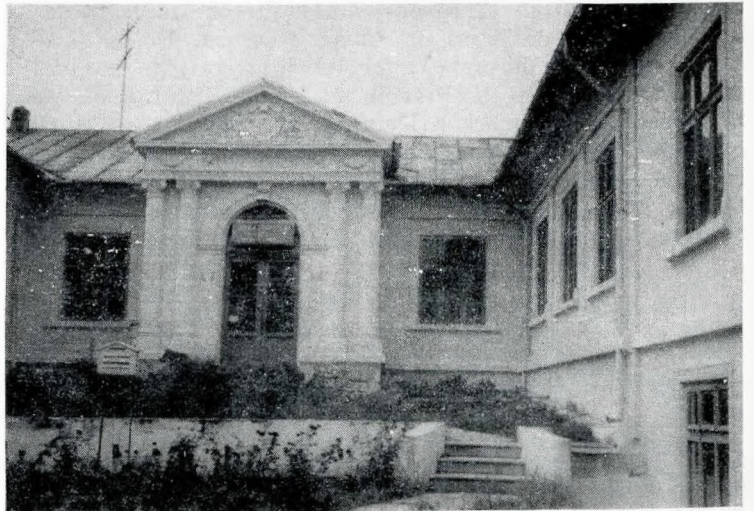
⁷ Margot Theodore, *O viață în...* 1859, p. 83—84.

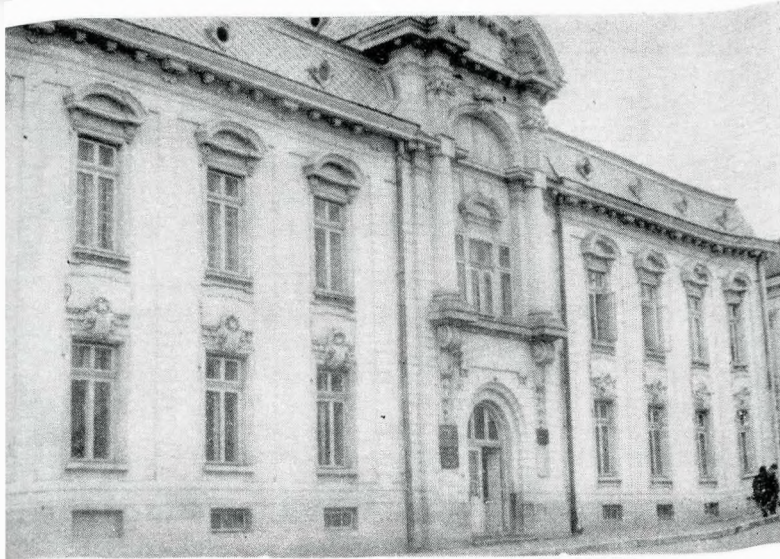
⁸ Popescu Gilieni, *Bisericele din Caracal*, Mitropolia Olteniei, VI, 1954, nr. 7—8, p. 421.

1. Biserica „Toți Sfinții” — fațada sud-est.

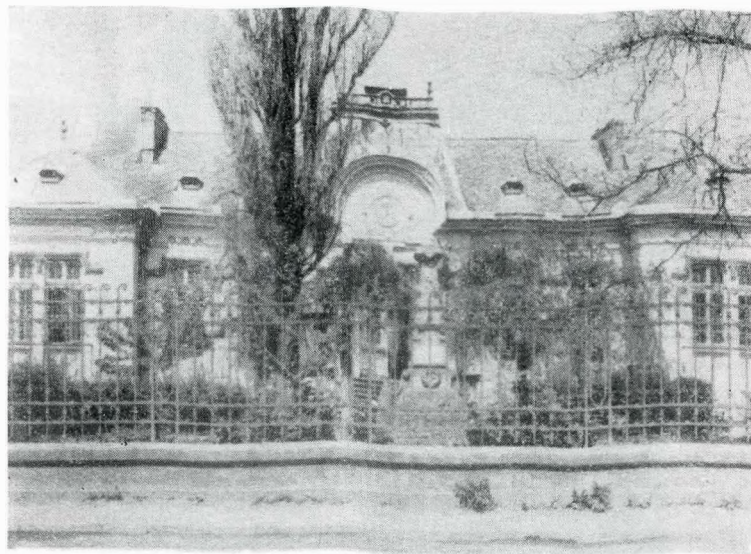

2. Școala de băieți.

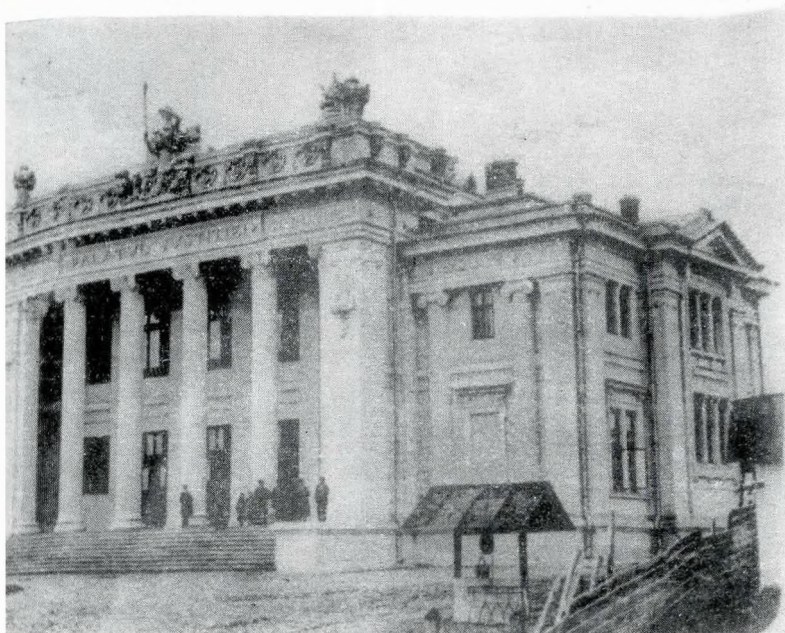

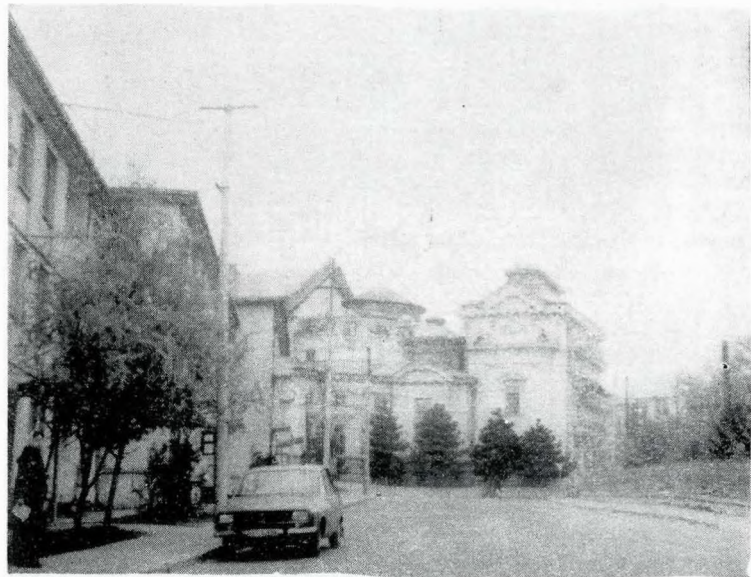
3. Fosta Prefectură.

5. Fosta Administrație financiară.

4. Fostul Palat al Justiției.

6. Teatrul.

ale cărui ruine mai existau încă în secolul trecut când le vizitează Al. Odobescu⁹.

Avântul economic care va cuprinde țările române în urma evenimentelor din secolul trecut: revoluția de la 1848, unirea principatelor române și eucerirea independenței de stat, se va face simțit și în orașul de care ne ocupăm. Odată cu prosperitatea economică a locuitorilor săi se va afirma și un profund patriotism local care va însufleși atât pe edilii orașului cit și pe concetățenii lor. Astfel din fondurile statului și din donații precum și prin construirea unor edificii particulare impunătoare va lua naștere orașul modern.

Construcția liniei ferate Râmnicu Vilcea — Corabia, executată între anii 1879 și 1889, va contribui și ea la dezvoltarea orașului. Gara, construită în 1886 de către ing. Popovici, i se adaugă în 1894 o aripă în care vor funcționa, pe rând, un restaurant și o circumscripție medicală și, în sfârșit, o sală de așteptare, ceea ce este și astăzi¹⁰. Clădirea, cu două frontoane neoclasică pe fațadele laterale, este specifică gărilor mici cu parter pentru birouri și etajul destinat pentru locuință șefului de gară.

În 1886 se votează canalizarea pârului ce traversează orașul, lucrare care va fi încheiată între 1906 și 1908. Planurile au fost întocmite încă din martie 1885 de ing. arh. Ferdinand

7. Fostul hotel Florea Niculescu — 1896.

Caráb¹¹, iar pentru pavarea străzilor municipalitatea împrumută de la CEC, în februarie 1888, suma de 50.000 lei¹².

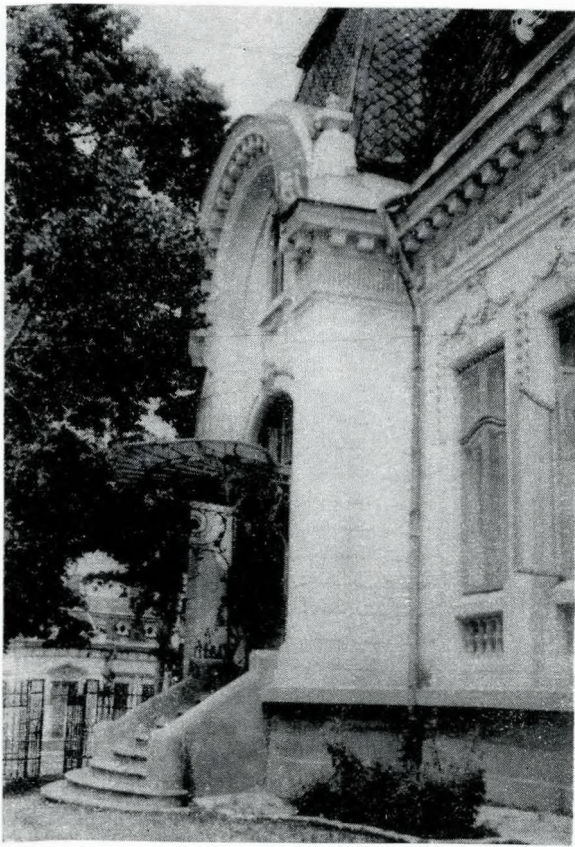
Înfrumusețarea urbei, sănătatea și cultura locuitorilor ei încep să fie o preocupare din ce în ce mai mare. Încă din 1885

⁹ N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, 1970, vol. I, p. 139.

¹⁰ Rieșan Ștefan, *op. cit.*, p. 123.

¹¹ Arhivele Statului, Filiala jud. Olt, Fond Primăria orașului Caracal — corespondențe 1885—1936 — dosar f. nr. 1885—1886.

¹² Arhivele Statului, Filiala jud. Olt, Fondul Prefecturii jud. Romanați, dosar 19.30/1887 și dosar 20.56/1887.

8. Strada Libertății nr. 21.

9. Strada Libertății nr. 26.

funcționa într-o casă particulară un spital permanent, iar în 1888 se aprobă și începe construirea unui spital județean după planurile arh. Albeșteanu¹³.

Spitalului i se adaugă, în 1892, încă două pavilioane care vor fi construite „înlocuind după modelul a cele două existente”¹⁴, după cum se angajează antreprenorul S. Mariani în oferta sa către Prefectură. Din acest angajament ca și din alte acțiuni rezultă foarte clar preocuparea permanentă din partea edililor pentru unitatea de stil a construcțiilor orașului.

Școala elitorită de Banul Filipescu nemaifiind corespunzătoare, în anul 1832, pe locul Curții Domnești, se construiește școala de băieți nr. 1. Clădirea este în formă de U (fig. 2), cu un singur nivel, avînd intrarea principală în corpul din mijloc, flancată de cîte două coloane angajate cu capitele compozite, și un fronton bogat ornamentat. Pînă în anul 1901 se vor construi încă cinci localuri de învățămînt care mai funcționează și astăzi.

¹³ Arhivele Statului, Filiala jud. Olt, Fondul Prefecturii jud. Romanați, dosar 30.54/1888.

¹⁴ Arhivele Statului, Filiala jud. Olt, Fondul Prefecturii jud. Romanați, dosar 16.35/1892.

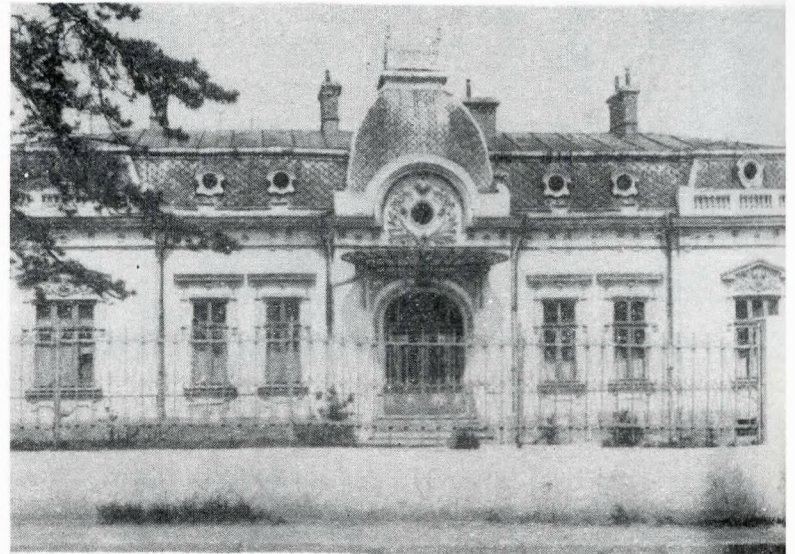
Dezvoltarea orașului impune construirea unor localuri corespunzătoare pentru instituțiile publice cum sînt fosta Prefectură (1870), astăzi consiliul popular al orașului (fig. 3); Palatul de Justiție, executat de S. Mariani după planurile arh. Frantz Bileck și recepționat la 1 oct. 1896¹⁵ (fig. 4); Primăria, construită la 1890, Administrația financiară la 1906 (fig. 5), sau Teatrul Național, clădit după planurile arh. Frantz Bileck și inaugurat în 1901 (fig. 6).

Pentru amenajarea parcului orașului, în ședința din 23 sept. 1905, condusă de primarul M. Bibian, s-au aprobat exproprierile necesare din jurul fostului clesțeu¹⁶. Au fost angajați inginerii peisagisti Redont și Pinard pentru a întocmi planurile după care se va executa parcul între anii 1906—1908, de atunci primăria îngrijindu-se permanent de buna întreținere a acestuia.

Printre primele preocupări de sistematizare a orașului, în afară de alinierea și lărgirile unor străzi ca de exemplu actualul bulevard al Republicii la 1887, proiecte întocmite de ing. G. Grumăzescu sau Holenda, salariați ai Serv. tehnic al jud. Romanați, amintim realizarea după planurile ing. Pinard a unui seuar, în centrul orașului, pe locul numit „cadrilater”, spațiu ce era ocupat de o serie de clădiri insalubre în jurul cărora se găseau „cele mai importante clădiri ale orașului”: cele trei hoteluri dintre care cel mai vechi datat în 1896 (fig.7).

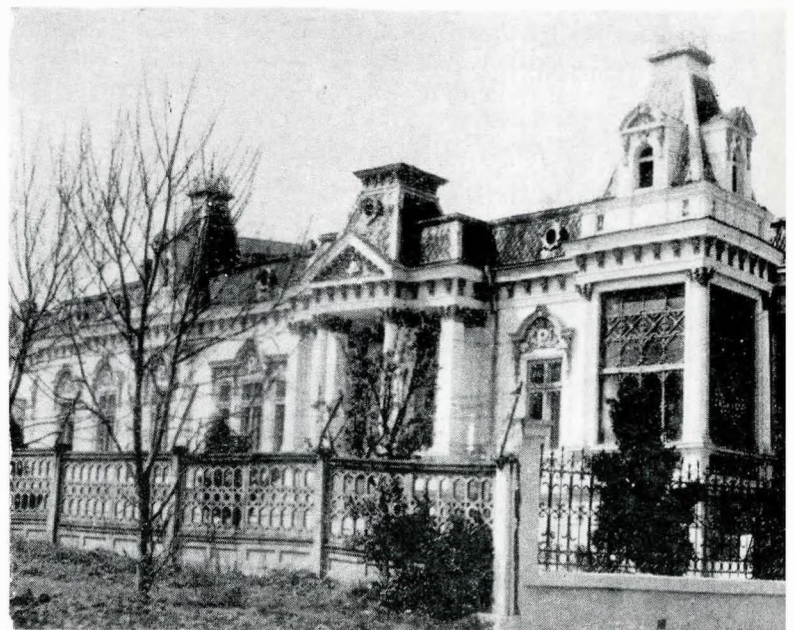
¹⁵ Arhivele Statului, Filiala jud. Olt, Fondul Prefecturii jud. Romanați, dosar 23/1896.

¹⁶ Arhivele Statului, Filiala jud. Olt, Primăria orașului, Caracal, exproprieri 1891—1937, dosar f. nr. 1905.

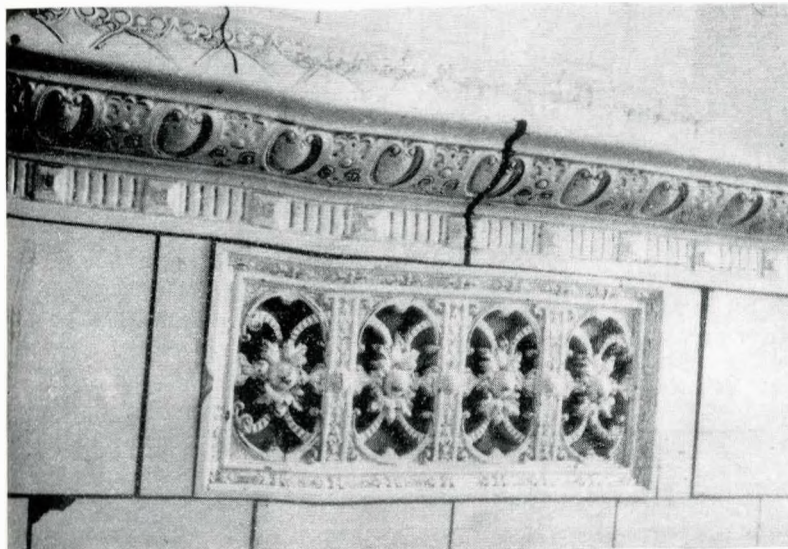
10. Strada Libertății nr. 21.

11. Strada Libertății nr. 27.

12. Medalion sobă.

13. Detaliu sobă.

Biserica Sf. Treime, Primăria și Prefectura¹⁷, clădiri ce și astăzi străjuiesc seuarul păstrând astfel un colț din imaginea vechiului oraș.

La sud-est de seuar se deschide strada Olteni, fosta stradă comercială, cu construcții specifice având prăvălii la parter și locuințe la etaj; clădiri înguste cu mici spații comerciale și insuficient iluminate au accesul la locuință prin spatele casei unde etajul este prevăzut cu geamlic. Ele reprezintă totuși un document al dezvoltării comerțului la începutul secolului nostru și cu puțin efort ar putea fi încă bine utilizate. Sistematizarea orașului deschide în această zonă perspectiva străzii și a bisericii Adormirea Maicii Domnului, clădire a Jienilor, prin amenajarea unui seuar, trecere de pietoni și spațiu de 15 m în jurul bisericii, pentru aceasta expropriindu-se clădirile ce cad în zona în discuție și impunând condiții de construcție pentru clădirile limitrofe. Punetul trei al actului emis de primăria orașului Caracal, în noiembrie 1926, reglementează următoarele: „Primăria va impune clădirilor mărginașe fațade studiate în același stil, având aceeași înălțime la cornișe și chiar aceeași arhitectură, pentru a forma un cadru estetic în jurul bisericii. Cei ce nu vor respecta vor fi dați în judecată ca contravenienți”¹⁸.

Nu putem spune același lucru despre preocuparea de a păstra un stil unitar în cadrul centrului istoric al orașului când privim amplasarea Casei de modă.

Este momentul în care ca urmare a înnoirii vieții economice se construiește mult, întregul oraș exprimând clar concepția de viață și moda de la sfârșitul secolului trecut — iar pentru

istoria arhitecturii, o demonstrație vie a unui moment de căutare al unui stil propriu. Astfel studiul arhitecturii micilor noastre orașe de provincie devine din ce în ce mai necesar, ele reprezentând un inel în lanțul evoluției arhitecturii românești, demonstrând efortul făcut de arhitecții din această perioadă pentru renașterea valorilor naționale.

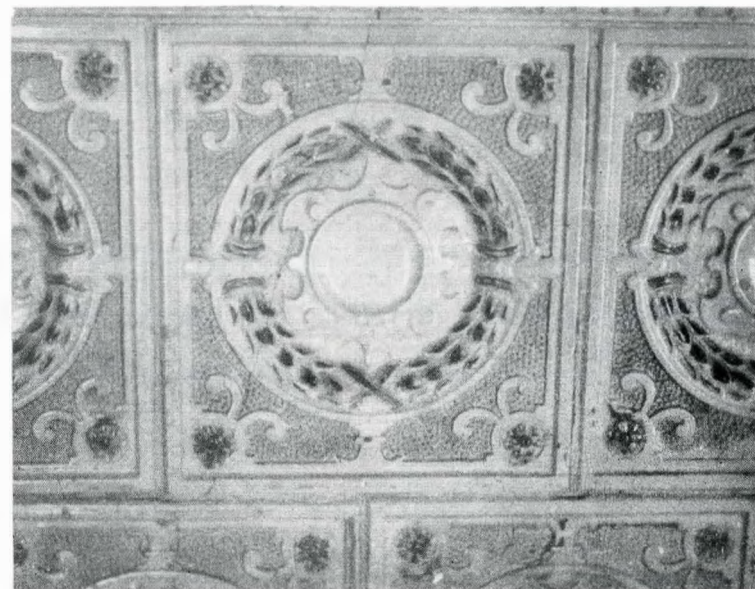
Acum sosese din apus fel de fel de meseriași pentru a-și pune munea și talentul în slujba celor ce aveau nevoie de ei. Aceștia vin organizați în echipe sau își formează echipe din localnicii dornici de a învăța o meserie. Mulți dintre acești meseriași au îndrăgit locurile atât de mult încât s-au stabilit aici. Constructorii străini s-au văzut obligați, la solicitarea beneficiarului, să îmbine cunoștințele lor și maniera de construcție cu tradițiile locale. Astfel pridvorul, prispa și tinda, caracteristice arhitecturii noastre țărănești, sînt păstrate și dezvoltate, în noua concepție, la o scară majoră și transpuse în materiale durabile ca piatra sau cărămida îmbrăcate cu tenucială și acoperite cu decorații în stuc. Strada Libertății este un exemplu tipic pentru ultimele decenii ale secolului trecut, ea cuprinde circa 50 de case unifamiliale, în regim de construcție pe unul sau două nivele, toate ridicate de constructori italieni și germani.

În ceea ce privește locuințele cu două nivele, acestea sînt mai degrabă o necesitate de adaptare la terenul în pantă decît o dorință a comanditarului.

Casele au ziduri groase de 30—40 cm și cuprind între 5 și 10 camere, cu suprafețe ce variază între 25—50 mp., sînt bine întreținute iar folosința actuală nu a alterat compartimentarea inițială.

Dispoziția planimetrică a caselor de la nr. 21, 24, 26 și 27, de care ne vom ocupa, cuprinde un vestibul, un hol central care permite accesul în celelalte camere și spre culoarul sau scara ce conduce la atenease.

Intrările acestor case, care se vor cit mai somptuoase, sînt străjuite de coloane cu capitele compozite și frontoane neoclasice bogat decorate, frontoane sau decorație ce se regăsesc și deasupra ferestrelor; cele cîteva trepte sînt acoperite cu o

14. Gătle.

copertină în formă de scoică din fier forjat și sticlă, dar și în cazul acesta ferestrele sînt încadrate de ghirlande de flori sau de frontoane neoclasice (fig. 8, 9, 10, 11). Dacă accesul se face prin fațada laterală, atunci fațada principală este prevăzută cu un balcon sau cu o loggie, din care poate fi privită strada.

Casa de la nr. 21, proprietatea lui Iancu Dobruneanu, nepot al lui Iancu Jianu, a fost ridicată pe locul caselor lui Grigore și Șerban Jianu; se pare că de la această casă, care nu este de parte de cea a lui Iancu Jianu, pornea un tunel de retragere spre Reșca. După cum reiese din actele de proprietate, aproape toată strada era locuită de familia Jianu. Astăzi în această clădire este internatul Liceului agricol. Transformări prea mari nu a suferit, au dispărut doar lîntina arteziană din fața casei și cîteva sobe din interior, împărțirea camerelor păstrîndu-se aceeași.

¹⁷ Arhivele Statului, Filiala jud. Olt. Fond, Primăria orașului Caracal — exproprieri 1891—1937 — dosar 48/1910.

¹⁸ Arhivele Statului, Filiala jud. Olt. Fond Primăria orașului Caracal — corespondențe 1885—1936 — dosar foi volante 1926.

Casa de la nr. 26, fostă proprietate tot a familiei Dobruceanu, nu a suferit transformări interioare păstrându-se în bune condiții pictura de pe plafonul holului. Casa aparține astăzi ISCIP — Caracal și funcționează aici o grădiniță de copii.

Casa de la nr. 27, construită, între 1890—1893, de antreprenorul S. Mariani și inginerul Ernest Gesner, a aparținut lui Florea Niculescu, care o vinde în 1910 Creditului Urban de unde o cumpără Nicolae Titulescu. După ce își mai schimbă odată proprietarul este cumpărată de Liceul de fete și transformată în internat. Azi beneficiar este Casa de copii înființată în 1948.

Se constată o deosebită grijă din partea beneficiarilor de astăzi pentru întreținerea și păstrarea acestor imobile. Datorită atenției cu care sînt înconjurată aceste clădiri mai putem admira încă stucaturile plafoanelor a căror decorație cuprinde flori, frunze de stejar, frunze de viță de vie, ghirlande de flori sau scoici, ce sînt ordonate în scafele plafoanelor, în chenare și în rozetele din mijloc, același motiv decorativ regăsindu-se deasupra ușilor, îmbogățite fiind aici cu motive animaliere. Plafone pictate în întregime am găsit doar în holul casei de la nr. 26, unde neintervenindu-se s-au păstrat desenul și coloritul original.

Sobele au un coronament bogat decorat cu motive florale sau animaliere, armonizîndu-se cu stucatura sau pictura plafoanelor. Cahlele albe, unele sînt simple, cu medalion central sau colorate iar altele prezintă motive geometrice sau florale.

Stucatura, pictura și sobele prin decorația și coloritul lor sînt singurele indicii ce ne-au mai rămas despre interiorul acestor case (fig. 12, 13, 14, 15).

Acum cînd în toată lumea se reconsideră arhitectura secolului trecut, cînd în același timp se și demolează foarte mult din această arhitectură pentru a face loc noului spirit arhitectonic al secolului nostru, este bine să nu uităm că în ceea ce ne privește zestrea patrimoniului arhitectural al secolului al

15. Decorație plafon.

XIX-lea nu este foarte mare, că o mare parte din fondul construit în această perioadă reprezintă nu numai un document al unei faze din evoluția arhitecturii ci și o valoare funcțională apreciabilă, cu condiția bunei întrețineri, scutind astfel importante fonduri.

Cum progresul este năzuința firească a omenirii, este recomandabil ca atunci cînd o clădire trebuie să dispară, să urmăm îndemnul marelui nostru cărturar N. Iorga și să consemnăm prin desene, relevee, fotografii tot ce ar putea constitui un material documentar cît mai bogat pentru știință și viitorime.

RESUM

In this paper it is shown the evolution of the human habitat from Caracal, by emphasizing the development of the town during the period of time 1880—1911, with regard to its modernization, systematization and

endowment with public and commercial edifices and blocks of flats.

The author describes a few flats where many families dwelt by the end of the 19th century.

CÎTEVA MONUMENTE ISTORICE DIN TÎRGOVIȘTE ÎN CONTEXTUL SISTEMATIZĂRII URBANE DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

MIHAI NICULĂESCU

În zbuciumata sa istorie, poporul nostru a creat bunuri de o inestimabilă valoare istorică, artistică și documentară, simbol al unor aspirații și idealuri, reflectare a unor realități în epoca respectivă, sinteze definitorii ale unor orînduiri în evoluția civilizației pe aceste meleaguri.

Timpul, calamitățile naturale sau sociale și nu în ultimă instanță oamenii au făcut să dispară pentru totdeauna neprețuite comori ale geniului și spiritului uman. Aceste fenomene au luat amploare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd în condițiile dezvoltării rapide a capitalismului se dezvoltă rapid orașele. Suprafața locuibilă crește, noile construcții industriale și edificii publice avînd nevoie de cît mai mult spațiu. Vechi clădiri, care nu mai corespundeau noilor cerințe, sînt demolate, pentru a se ridica altele noi. Se deschid străzi și bulevarde, cele vechi sînt modernizate, locurile virane sînt împrejmuite. Autoritățile sînt confruntate cu dificile

probleme privind alinierea străzilor, trasarea de artere noi amplasarea rețelelor de alimentare cu apă și canalizare. Marile grădini și livezi, care înconjurau casele, sînt expropriate pentru a face față noilor artere de comunicație sau pentru a ridica noi edificii. Prețul terenului de construcție crește și procese lungi se poartă între proprietarii de terenuri și autorități asupra prețului de vînzare. Cererile către primării de ridicare de imobile devin tot mai numeroase¹.

Acolo unde dezvoltarea urbanistică s-a realizat în perimetrul orașului medieval în fața forurilor municipale s-au pus probleme deosebite de sistematizare, datorită existenței unor importante monumente. Unele încă în stare avansată de degradare, în special monumente religioase, case particulare,

¹ Arhivele Statului Prahova, Fond. Primăria orașului Ploiești, dos. 1/1883, 8/1905, 3/1910.

aproape ruinate, intercalate de terenuri virane, edificiile părăsite, se cereau ocrotite și eventual salvate de la distrugere. S-a adăugat la toate acestea capacitatea unor antreprenori care, în goană după profituri cât mai mari, au început să le distrugă fără discernământ, sub cuvânt că sînt ruinate, în realitate pentru acapararea materialului de construcție încorporat în ele. Vor cădea, astfel, sub loviturile tirnăcopolui interesante monumente de artă și arhitectură care supraviețuiseră timpului, cutremurelor sau incendiilor. Lăcomia și nepăsarea unor oameni acționau mult mai eficient decît natura. Existența numai a unor dispoziții și nu a unei legislații adecvate de protecție a favorizat pînă la un punct aceste acțiuni.

Au existat totuși oameni cu vederi largi și bine intenționați care au căutat să pună capăt acestui haos extrem de păgubitor și să apere pe cît posibil creațiile artistice, istorice și documentare de valoare incontestabilă, cu atît mai mult cu cît încercările de conservare și restaurare inițiate încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au dovedit ineficiente, iar uneori rău inspirate. În acest scop sînt promulgate în lunile aprilie și mai 1892 „Legea pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice” și „Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice”, ce defineau clar noțiunea de monument, în sensul îngust, caracteristic secolului al XIX-lea, stabilind și factorii răspunzători de protecția lor, în principal autoritățile orașenești și comunale. Totuși demolări de monumente se vor mai efectua.

În orașul Tirgoviște, fostă capitală medievală a Țării Românești, ce fusese împodobită în decursul secolelor cu splendide monumente de artă, arhitectură civilă și religioasă, soluționarea complexelor probleme ridicate de edificarea urbană de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în perimetrul fostului oraș medieval, nu s-a făcut întotdeauna în favoarea monumentelor și în conformitate cu prevederile legale. Aceasta și datorită materialului de calitate încorporat în ele².

Asistăm astfel la demolări de edificii în orașul Tirgoviște în anii: 1886, 1887, 1892, 1894, 1895, 1897³. Mai puțin lovite au fost monumentele religioase. Pe de altă parte construcția și darea în exploatare la sfîrșitul anului 1883 a căii ferate Titu—Tirgoviște și a gării în afara orașului, dincolo de perimetrul medieval, amplasarea stabilimentelor industriale legate de exploatarea și valorificarea petrolului în zona gării, au favorizat expansiunea orașului în această direcție. A fost astfel distrus pe distanțe apreciabile fostul șanț de apărare al cetății, ridicat în secolul al XVII-lea, pentru construcția noilor drumuri de acces, monument unic în această parte a Munteniei⁴. S-au adăugat apoi schimbarea frecventă a planurilor de sistematizare, inexistența unei concepții unitare și de perspectivă, cu preocupări ferme de salvare și păstrare a monumentelor, precum și orientarea uneori numai spre a proteja doar monumente de excepție.

La biserica Stelea, monument de artă și arhitectură unic în Muntenia, ridicat în timpul domniei lui Vasile Lupu, ca urmare a relațiilor de prietenie cu Matei Basarab, autoritățile locale au propus, în 1889, Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice dărîmarea zidurilor curții. În 1892 ministrul respectiv se declară de acord, cu condiția să i se construiască o împrejmuire proprie, pînă se va aproba o sumă din buget pentru construcția unei împrejmuirii definitive, pentru ca la seurt timp, același ministru să anuleze avizul, datorită intrării în vigoare a legilor de protecție a monumentelor⁵.

Clopotnița de la același monument a fost propusă, în 1892, de către comandantul de pompieri din oraș, să fie transformată în foisor de supraveghere. Primăria s-a declarat de acord, dar a solicitat avizul serviciului tehnic. În urma expertizei efectuate, propunerea a fost respinsă, deoarece înălțimea clopotniței nu corespundea normelor, iar zidurile erau șubrede. Totodată, la ordinul expres al autorității centrale, Primăria s-a văzut obligată să desființeze grajdurile pompierilor care erau amplasate în curtea bisericii, tocmai datorită faptului

că „*Stelea fusese inclusă pe lista monumentelor istorice*”⁶. A supraviețuit astfel pînă azi.

Biserica Sf. Apostoli, după mai multe amînări, avea să fie în cele din urmă demolată. Inițial s-a cerut demolarea ei pe motiv că se află în stare de ruină. S-au făcut referate în acest sens. În aprilie 1887, protoereul județului Dimbovița propune Primăriei orașului Tirgoviște ca obiectele ce se vor găsi în bisericile Sf. Împărați și Sf. Apostoli să fie duse în altă parte, monumentele fiind incluse în planul de demolare ca urmare a stării de ruină în care se aflau⁷. Cu această ocazie sînt ridicate de la cele două monumente 9 icoane împărătești, 1 icoană mică, 2 tetrapoade uzate, un iconostas de lemn uzat. Peste 10 ani primarul înaintează forurilor superioare un raport în care cere punerea în aplicare a demolării. Se aprobă cu condiția ca acolo unde a fost altarul să se pună un grilaj. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice își dă avizul cu obligația ca la demolări să asiste un delegat din partea Primăriei, pentru a nu se strica pietrele cu inscripții sau alte obiecte de valoare istorică și artistică⁸.

De asemenea, Școala generală nr. 1 va fi ridicată pe un fost metoh al Mănăstirii Dealu, iar Liceul „Ienăchiță Văcărescu”, pe temeliiile ruinate al unui alt metoh, cel al bisericii Sf. Vineri din Tirgoviște.

Mult mai dramatică, și cu larg ecou în rîndul opiniei publice, a fost demolarea bisericii Vărzaru, monument de excepție, ridicat în timpul domniei lui Matei Basarab, de către Radu Vărzaru, mare armaș. Aflată în stare de ruină, propusă încă din 1859 pentru demolare, amînată un timp din lipsă de fonduri, avea să sfîrșească în cele din urmă sub loviturile tirnăcopolui.

În 1899, în momentul cînd un antreprenor local se oferă să distrugă edificiul, fără altă obligație decît însușirea materialului provenit din demolare, primarul orașului înaintează Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice cererea de avizare a demolării pe motiv că edificiul a devenit un loc insalubru, iar zidurile crăpate amenință să se prăbușească. Fără a se mai aștepta avizul ministerului, cu acordul tacit al autorităților, se începe demolarea. La 1 februarie 1900, forul superior interzice distrugerea monumentului, respingînd totodată cererea Primăriei. Inginerul comunei este trimis la fața locului, unde constată că distrugerea începuse. Se ordonă sistarea demolării. Pentru a avea acoperire, primarul dispune darea în judecată a vinovaților. Acțiunea judecătorească se tîrăgănează ani în șir iar vinovații rămîn nepedepsiți. Acțiunarea în judecată a vinovaților a fost generată de altfel și de viile proteste ale opiniei publice. După cîtiva ani se renunță la judecată iar primarul solicită ministerului un nou aviz de demolare. În februarie 1904 se dă aprobarea cu condiția ca monumentului să i se facă planul de situație⁹.

Interesant este faptul că I. L. Caragiale a criticat vehement, într-un articol, acest act abuziv. Grigore Tocilescu va deplînge dispariția edificiului¹⁰. Astăzi doar numele unei străzi din oraș mai amintește locul unde se afla biserica Vărzaru. Peste tot s-au ridicat ulterior imobile. Se mai păstrează doar o pictură a artistului tirgoviștean Ștefan Vasilescu, aflată în colecția Muzeului județean Dimbovița și un desen făcut de Carol Isler.

Edificii publice și religioase au fost distruse astfel trecîndu-se peste hotărîrea forurilor centrale și cu încălcarea prevederilor legale, adoptîndu-se tactica faptului implinit. De asemenea dezvoltarea urbanistică, declanșată de creșterea demografică și exploatarea petrolului, s-a repercutat negativ asupra unor proiecte de conservare și restaurare. Planurile de sistematizare întocmite de autorități au ținut în foarte puține cazuri seama de necesitatea protecției monumentelor, urmărindu-se adesea distrugerea lor, în scopul folosirii materialelor de construcție ca și a terenurilor în alte scopuri.

După intrarea în vigoare a primei legi de patrimoniu, autoritățile au nesocotit în interesul lor dispozițiile legii, iar atunci cînd protestele opiniei deveneau prea vehemente,

² Arhivele Statului Dimbovița, fond. Primăria orașului Tirgoviște, dos. 26/1895.

³ Ibidem, dos. 112/1886, 29/1892, 79/1895.

⁴ Ibidem, dos. 73/1885.

⁵ Ibidem, dos. 54/1896.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, dos. 39/1887.

⁸ Ibidem, dos. 53/1897.

⁹ Ibidem, dos. 146/1899.

¹⁰ Vezi N. Stoicescu, Cr. Moisescu, *Tirgoviștea și monumentele sale*, București, 1976.

lucrurile se târăgău până trecea furtuna și opera de distrugere continua. Măsura ca bunurile de valoare și importanță deosebită, provenite din demolări, să fie aduse în muzee, uneori în curs de organizare, nu a fost prea inspirată, deoarece în cea mai mare parte ele s-au pierdut, iar smulgerea lor din complexul arhitectonic în care fuseseră concepute a diminuat semnificația lor artistică, istorică și documentară. Considerăm că indiferent de situație, cu bunăvoință, dublată de inteligență și imaginație din partea forurilor conducătoare și a arhitecților, ele puteau fi salvate.

Observăm astfel că acolo unde expansiunea orașelor s-a efectuat cu respectarea și protejarea monumentelor, rezultatele au fost bune. Se trecea inițial la ocuparea locurilor viraue și împrejmuirea lor, începea apoi ridicarea de edificii. Se trasau totodată și drumurile. În această etapă grădinile erau transformate în cămine de casă, fiind mai rentabil. Nevoia de materiale de construcție, creșterea prețurilor au determinat o raționalizare a spațiului de construcție și recurgerea la demolări, inițial a caselor ruinate și apoi a monumentelor. S-a trecut la elaborarea unor noi planuri de sistematizare în care accentul s-a pus pe construcțiile cu mai multe nivele. În acest stadiu, locuințe în general bune, care însă nu mai corespundeau nevoilor de confort, au fost modernizate, schimbându-li-se înălțimea, sau dărimate. Au fost astfel distruse sau modificate interesante monumente, unele vechi de secole — care puteau rezista încă multă vreme — uneori și datorită faptului că întreținerea lor nu mai era rentabilă pentru proprietari. Distrugerea celor vechi și ridicarea unor noi puteau să fie mai rentabile, pentru proprietari. Așa se explică faptul

că multe clădiri ridicate la sfârșitul secolului al XIX-lea au temelii și pivnițe din secolele XVI—XVII și XVIII, iar în orașul Tirgoviște se mai găsește puține clădiri din secolele amintite.

Inexistența unui plan de sistematizare de perspectivă îndelungată a dus la situația ca imobilele specifice, ridicate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, să fie demolate peste câteva decenii, dispărând cu această ocazie monumente și ansambluri de monumente specifice.

Ideea ridicării centrului civic peste orașul medieval s-a dovedit neinspirată, deoarece s-a creat un precedent ce va fi folosit și mai târziu când se va propune înlăturarea ansamblurilor ridicate în perioada modernă, în numele modernizării, negîndu-se ideea, tot mai acceptată astăzi, a păstrării ansamblurilor arhitectonice de valoare cu menținerea unor imobile mai puțin interesante, tocmai pentru a nu dăuna din măreția și amploarea monumentului în ansamblu.

În concluzie, monumentele istorice au supraviețuit peste timp, restaurate cu incompetență uneori și impulsionate de voința de afirmare a unor edili ambițioși¹¹, sau scăpînd de distrugere din întîmplare, alteori grație patriotismului unor oameni luminați, ducînd mai departe, peste veacuri, mesajul geniului și spiritului generațiilor dispărute — eterna aspirație a omului spre nemurire.

¹¹ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată, 1885—1900*, vol. II, București, Editura ziarului „Universul”, 1928, unde se fac referiri la dărîmarea turnului „Coltea” și a bisericii Sărîndar, din ordinul primarului Pake Protopescu.

SUMMARY

Along centuries, the historical monuments have been deteriorated by earthquakes, inundations, by fire and demolitions.

During the second half of the 19th century, the development of towns, as well as the process of industrialisation contributed to the destruction of historical monuments.

In order to defend these monuments, certain laws meant to protect them were promulgated, such as “the law for the discovery of ancient

monuments and objects” and “the law for the preservation and restoration of public monuments.” These laws made it possible to take measures for preserving, restoring and saving the monuments.

There are however certain monuments which will be demolished, in spite of the law. Among them, worth mentioning are the “Vărăru” church, “Sfinții Apostoli” and “Stelea”.

CÎTEVA CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA BAZILICILE SCURTE DIN BAZINUL HÎRTIBACIULUI ȘI ZONA SIBIULUI

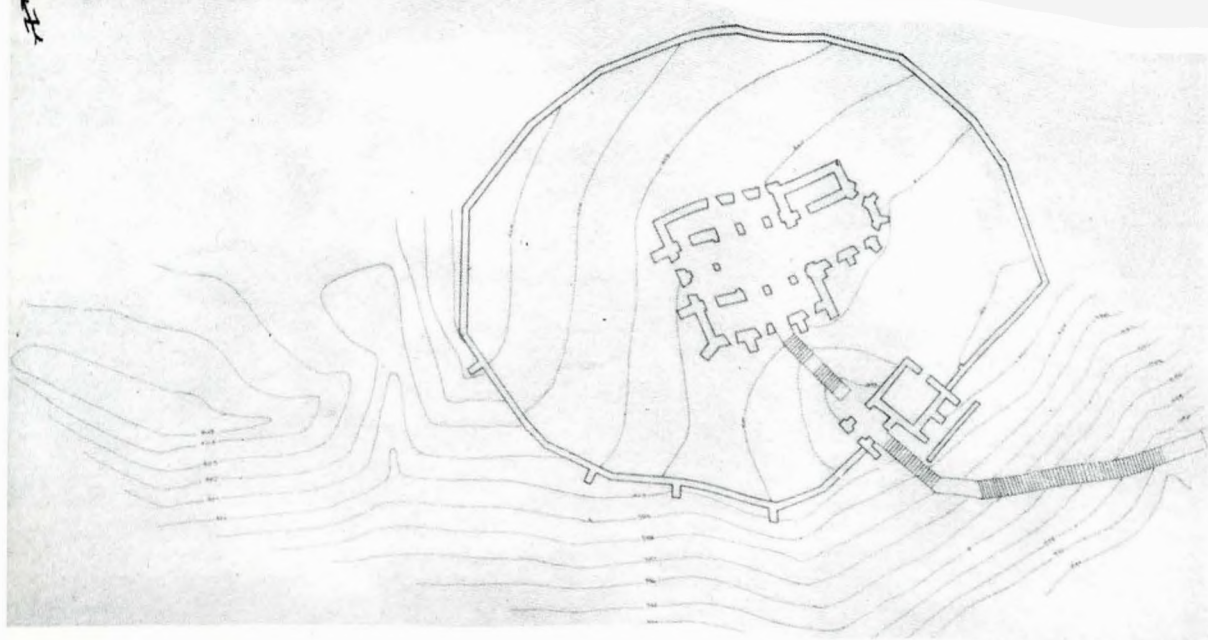
ALEXANDRU AVRAM

Este cunoscut faptul că pe teritoriul județului Sibiu se disting trei zone bogate în monumente de arhitectură în stil romanice: zona Sibiului, valea Oltului și bazinul Hîrtibaciului. În cea de-a treia zonă se află unele din cele mai vechi și tipice monumente ecleziastice romanice, care, asemenea celorlalte edificii din județul Sibiu aparținătoare acestui stil, se încadrează exclusiv în categoria bazilicilor.

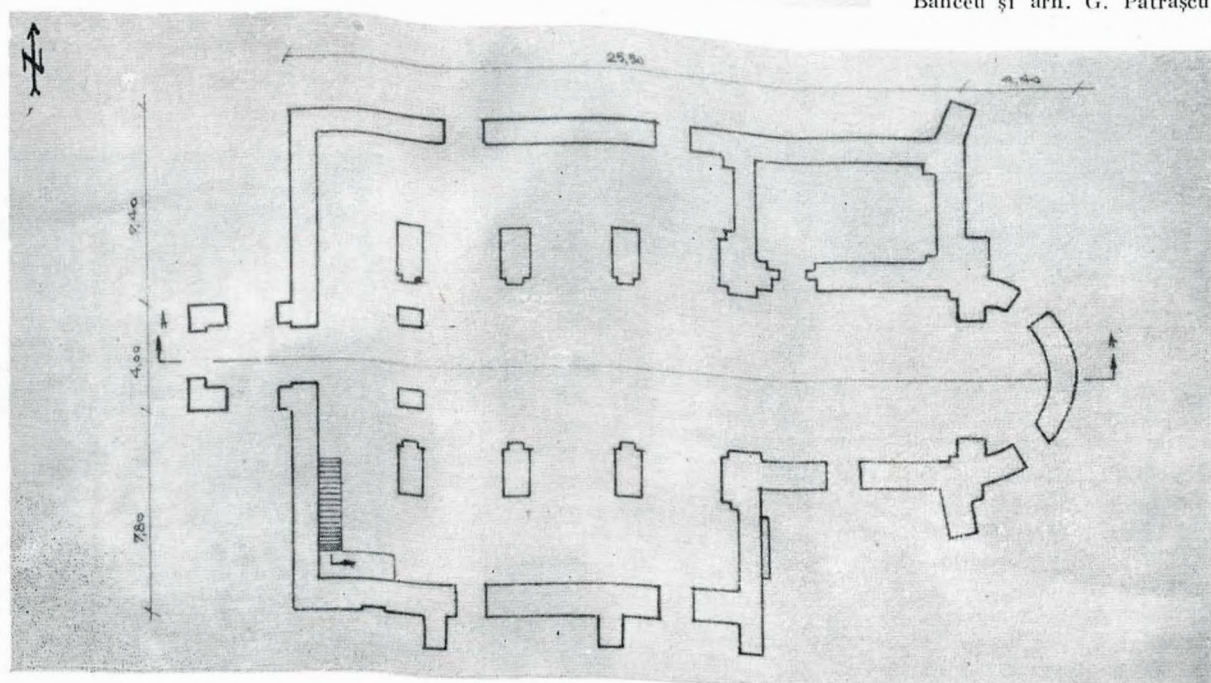
O clasificare a acestor monumente, făcută pe baza elementelor de planimetrie, arată că trei bazilici, din Daia, Roșia și Vurpăr, se încadrează în categoria așa-numitelor bazilici scurte lipsite de turn. Alte două, cele din Alțina și Dealul Frumos, sînt compuse din cîte cinci travee, dar sînt de aseme-

nea lipsite de turn¹. Monumentele din Merghindeal și Hosman au cîte un turn înglobat primelor travee ale navei centrale,

¹ Monumentul din Dealul Frumos a fost ridicat inițial, în mod cert, fără turn. Ulterior biserica a primit un turn deasupra primelor două travee ale navei centrale. Conform opiniei lui H. Phleps (*Die bäuerliche Wehrbaukunst der Siebenbürger Sachsen*, în H. Zillich, *Siebenbürgen. Ein Abendländisches schicksal. Königstein im Taunus*, 1957, p. 108) și T. Sinigalia (*Biserica fortificată din Dealul Frumos*, în „Revista muzeelor și monumentelor — Monumente istorice și de artă”, 1976, 1, 67—72.) turnul ar fi fost construit în a doua jumătate a secolului XIII. Înelinăm a considera turnul ca opera unei fortificări mai târziu, el fiind lipsit de orice element care ar pleda pentru perioada stilului romanice. Faptul că a trecut o lungă perioadă de timp între construcția bazilicii și ridicarea turnului este atestat de pronunțatele crăpături verticale de pe fațada de vest datorate diferențelor de tasare a solului.

Daia, biserica ev. C.A. Plan. Relevu executat de ing. O. Bănceu și arh. G. Pătrașcu.

Roșia, biserica ev. C.A. Plan. După S.A.S. Sibiu

iar cel din Noul este înzestrat cu un turn deosebit față de nave. Pe de altă parte, monumentele din Daia, Roșia, Noul și Merghindeal nu au absidiole în capătul estic al navelor laterale, la Vurpăr acestea există, ca și la Dealul Frumos, unde, însă, sînt realizate în grosimea pereților încheiași în exterior în unghi drept. Nu se cunoaște dispoziția inițială a capătului estic al colateralelor de la Hosman și Alțina. Toate monumentele menționate au avut cor pătrat urmat de absidă semicirculară, în prezent absida fiind înlăturată la Dealul Frumos și Merghindeal și înlocuită cu un altar poligonal la Vurpăr, Daia și Alțina.

Cu acest prilej ne vom limita aria interesului nostru la problemele privind bazele scurte.

Deoarece într-un studiu publicat nu de mult ne-am ocupat exclusiv de monumentul din Daia², de data aceasta vom recapitula succint concluziile noastre. Bazilica din Daia a trecut prin faze succesive de reconstrucție, cele mai ample lucrări aparținînd anului 1778. Atunci monumentul a primit bolțile baroce din navă și cele în cruce din colaterale care acoperă parțial vechile ferestre romanice ale navei păstrate încă în pod. A fost modificat și aspectul altarului, absida fiind înlocuită cu un cor poligonal. Cînd anume nu se poate preciza, probabil în epoca gotică, atunci fiind construite și contraforturile de pe fațadele de vest și sud.

² A. Avram, *Monumentul romantic din Daia (com. Roșia, Jud. Sibiu)*, în „Revista muzeelor și monumentelor — Monumente istorice și de artă”, nr. 2, 1977.

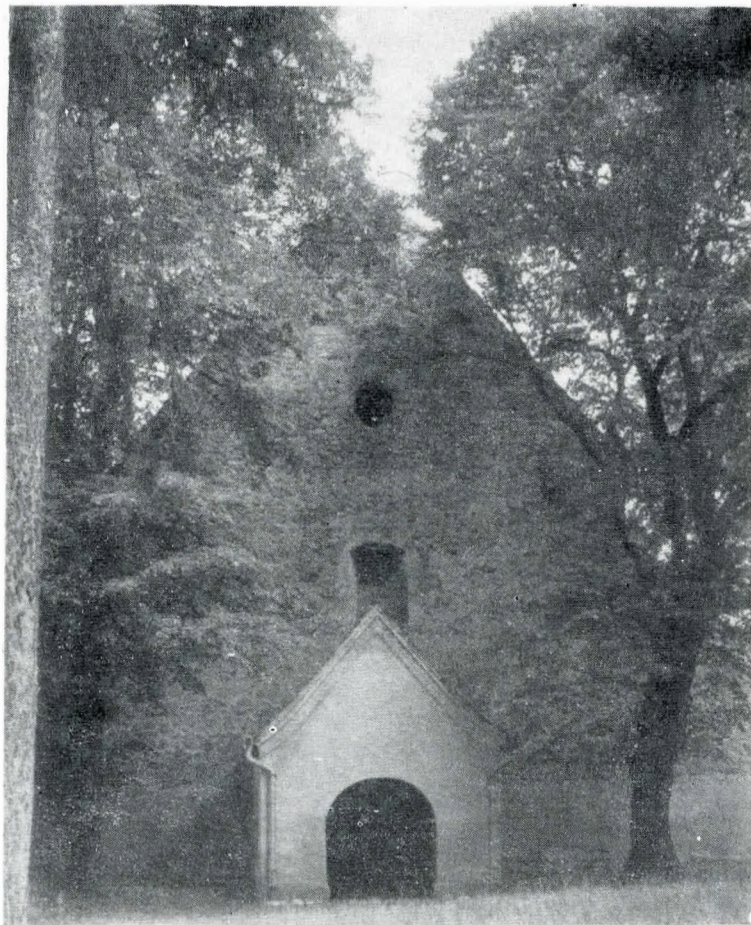
Pînă acum bazilica era datată în relație cu turnul incintei de zidărie, ridicat din cărămidă, care pe baza unei ferestre bipartite era plasat în jur de 1270³. Am arătat, însă, în studiul menționat că turnul actual a fost ridicat pe la începutul secolului al XVII-lea, dar zidul de incintă din piatră, păstrat în stare mai bună în partea de nord a bazilicii, datează dinaintea de ciurma din 1348—1349, poate chiar de la sfîrșitul secolului al XIII-lea. Opinăm pentru vechimea bazilicii dinaintea de invazia tătară.

Următorul monument luat în studiu este cel situat în centrul localității Roșia⁴. Bazilica din Roșia s-a păstrat într-o stare destul de bună pentru a permite o adecvată analiză stilistică. Planul monumentului este cel al unei bazilici scurte cu trei nave compuse din cîte patru travee și un cor pătrat, urmat de o absidă semicirculară. Deosebirea dintre planul bazilicii din Daia și al celeia din Roșia constă în apariția, la acest din urmă monument, a unor nișe dreptunghiulare în capetele estice ale navelor laterale. Adîncimea lor este de 30 de cm.

Elevația exterioară este destul de puțin modificată. Pe fațada vestică, în fața intrării, la o dată neprecizată a fost construit un portic cu un fronton triunghiular. Portalul, pla-

³ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, p. 17, 32.

⁴ Halaváts Gy., *A vurpodi, veresmarti, szászajfalvi ésszenterzsébeli templom*, în „Archaeologiai értesítő”, XXXII, 1912; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 30.

Roșia, biserica ev. C.A. Fațada de vest.

sat în interiorul porticului, are arc semicircular, iar muchiile usciilor și arhivoltei sunt teșite. În partea superioară a fațadei de vest se află o fereastră rotundă realizată din piatră. Pe fațada de sud, monumentul este prevăzut cu trei contraforturi, a căror origine ulterioară este demonstrată pe de o parte prin materialul de construcție — cărămida, pe de altă parte prin crăpăturile accentuate datorate diferențelor de tasare a solu-lui, apărute în punctul de îmbinare al acestora cu zidul edificiului. În capătul estic al colateralei de sud se constată o ușoară ieșitură în dreptul nișei menționate mai sus, situație ce nu se mai repetă și în nord, în interiorul sacristiei. De altfel, sacristia este tot de proveniență ulterioară, fiind construită din cărămidă, spre deosebire de partea originală a bazilicii ridicate din piatră.

Absida monumentului este marcată prin două lezane verticale realizate în piatră.

Un element ce pare a fi original, cel puțin în parte, este portalul de nord (zidit) prevăzut cu o arhivoltă semicirculară. Usciorul din stânga este realizat din blocuri mari de piatră, dar în dreapta materialul de construcție este cărămidă, ceea ce denotă o intervenție recentă. Unei etape mai noi îi corespunde și înălțarea navei cu cea 1 metru, precum și considerabila suprainălțare a corului.

Accesul în interior se face prin portalul amplasat pe fațada de vest. Primul element semnalat este tribuna de vest — realizare mai nouă — susținută de patru stâlpi. Nava centrală este despărțită de colaterale prin trei perechi de stâlpi inițial pătrați, ulterior amplificați spre navă cu încă 122 cm. Noile elemente de susținere sînt reunite prin arhivolte semicirculare, ceea ce demonstrează implicit și faptul că arhivoltele sînt realizări mai recente. De asemenea, este evident că bolta navei centrale este de proveniență nouă, ea datează probabil din 1889, dată la care se pare, au fost amplificați și stâlpii.

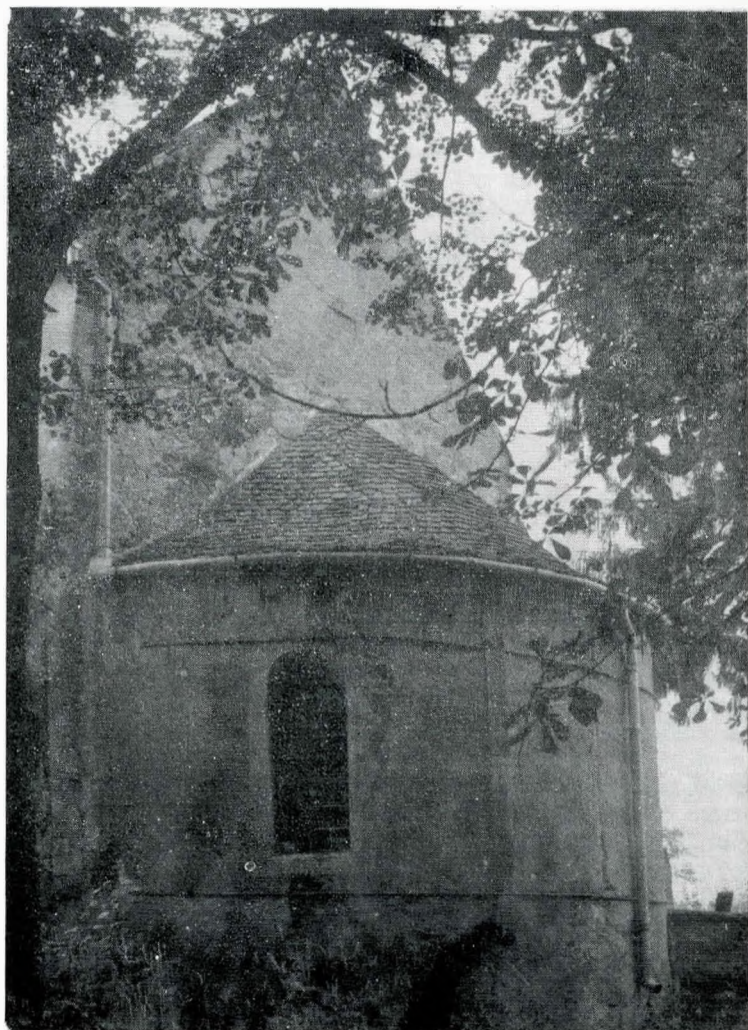
Bolțile navelor laterale și ale corului au fost realizate în cruce fără ogive, iar absida are semicalotă. Avînd în vedere identitatea dintre bolta de sub tribună, care este în mod cert nouă și bolțile navelor laterale, considerăm că și acestea din urmă sînt de proveniență recentă. Cum la acest monument nu am avut posibilitatea să urcăm în pod, nu am putut cerceta mai exact bolțile. Arelul triumfal este semicircular, iar feres-

trele monumentului sînt transformate, mult mărite, încheiate în arc plat.

În jurul bisericii, în nord și nord-vest, se mai păstrează fragmente ale vechiului zid de apărare construit din piatră, iar pe latura de nord-est, o porțiune a zidului a fost refăcută din cărămidă. De asemenea, din cărămidă a fost ridicat turnul de apărare plasat la sud-vest de bazilică.

Aprofundarea cercetărilor ne obligă să apelăm la izvoarele istorice referitoare la localitatea Roșia. Nu deținem astfel de date din secolul al XIII-lea, dar în secolul următor, odată cu instaurarea dinastiei angevine, documentele devin mai numeroase. Prima mențiune documentară a localității Roșia, la 22 septembrie 1327, coincide cu semnalarea lăcașului de cult devreme ce documentul se referă la preotul din Roșia „domnul Ludovic de Roșia (Ruffomonte), confrate al domnului Nicolae decan de Sibiu”⁵. Numele preotului Ludovic revine în documentele din anii 1332—1335, cînd dijma datorată de acesta scaunului papal se ridica la 36 banani vechi⁶. Alte două documente emise în anii 1337 și 1339 îl menționează pe comitele (greavul) Gheorghe din Roșia împreună cu comitele Goblin, fratele său, ambii din familia Gereb care, în secolul al XV-lea a avut un rol deosebit în istoria Transilvaniei.⁷

Se pare că deceniul al patrulea al secolului al XIV-lea a însemnat perioada cea mai înfloritoare a localității în cursul evului mediu. Ipoteza este susținută de unele calcule estimative privind numărul populației din evul mediu, efectuate de către arh. Paul Niedermaier. Astfel, pentru localitatea Roșia

Roșia, biserica ev. C.A. Absida.

se estimează următoarea dinamică a populației: 1225—31 de familii, 1250—45 familii, 1275—66 familii, 1300—97 familii, iar în 1332-6 — 160 familii. Epidemiile de ciună în

⁵ Documente privind istoria României. C. Transilvania., veac XIV, vol. II, p. 235 (în continuare: D.I.R.)

⁶ D.I.R., XIV, vol. III, p. 220.

⁷ Ibidem, p. 433 și 501.

Roșia, biserica ev. C.A. Fațada de nord.

primul rind, apoi incursiunile turcești au făcut ca într-un secol populația să se reducă la 47 de gospodării în 1468⁸, apoi urmează o creștere — 58 de gospodării (din care 56 coloniști, 1 preot, 1 învățător) în 1488⁹. În 1536 Roșia avea 66 de gospodării¹⁰, iar în 1712 numai 54¹¹.

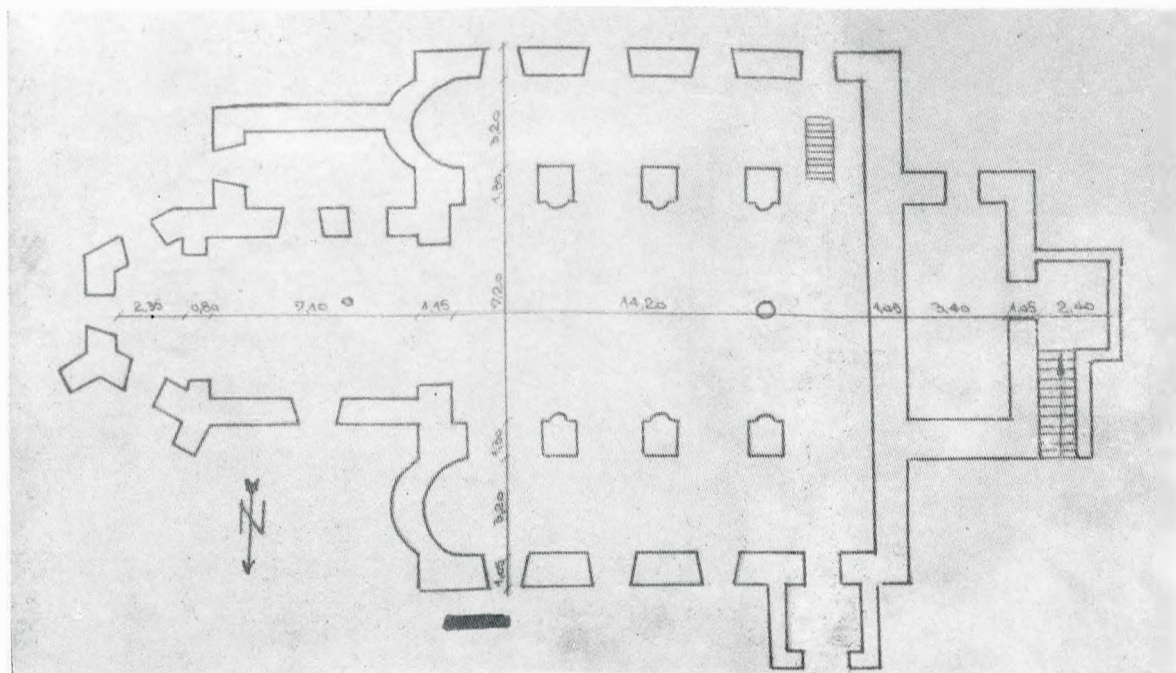
Un monument asemănător cu cel din Roșia se află în comuna alăturată *Vurpăr*, situată într-o zonă deluroasă plasată

Privind monumentul din exterior, se constată că turnul edificat din cărămidă se deosebește de restul construcției ridicate din gresie. Nava centrală se înalță deasupra navelor laterale, pe fațada sa nordică deosebindu-se două rânduri suprapuse de ferestre. Registrul superior cuprinde patru ferestre romanice încheiate în arc semicircular plasate deasupra altora încheiate în arc frânt. Primele se deschid spre podul monumentului, bolta actuală a navei situându-se sub nivelul ferestrelor. Forma ferestrelor din registrul inferior, deși ar putea să ne deruteze, nu indică o fază gotică de construcție, ci aparține mai degrabă secolului al XVIII-lea. Asemenea ferestre am întâlnit și la Daia în etapa lucrărilor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cercetînd în podul bisericii structura zidului navei centrale în partea sa superioară, constatăm existența altor patru ferestre romanice pe latura sudică a edificului. Dintre acestea una singură este vizibilă în exterior.

La nivelul parterului pe fațada de nord se remarcă existența unui portal, în fața căruia s-a ridicat prin secolul al XVIII-lea un mic pridvor. Acest portal cu o profilatură simplă este totuși cunoscut în literatura de specialitate datorită lunetei decorate cu un relief cu pomul vieții încadrat de două feline, cea din stînga avînd coadă de pește.

În continuare, semnalăm existența intactă a absidioloii nordice (cea din sud fiind înglobată în sacristia ulterior construită), apoi cele două contraforturi ale altarului gotic.

Accesul în biserică se poate face fie prin portalul nordic, fie prin cel simetric acestuia, situat în sud. În interior nava principală este despărțită de colaterale prin trei perechi de stâlpi uniți prin arhivele semicirculare. Remarcăm faptul

Vurpăr, biserica ev. C.A. Plan. După S.A.S.

lateral față de principala cale de comunicații de pe valea Hirtibaciului. Pe o înălțime, în apropierea centrului așezării, se ridică biserica evanghelică C. A.¹² Din punctul de vedere al planului și acest monument se prezintă ca o bazilică scurtă, inițial avînd trei nave, cor amplu urmat de absida centrală, precum și două absidioloii secundare. În prezent planul i-a fost modificat prin construirea unui turn de croșat față de vestul navei, iar absida a fost înlăturată și înlocuită cu un altar polygonal. Ulterior în sudul corului s-a construit o sacristie.

⁸ Fr. Teutsch, *Die Bevölkerungszahl des Hermannstädter Stuhles 1468*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, 111, 1880, p. 70.

⁹ Dr. Albert Berger, *Volkszählung in den 7 und 2 Stuhlen, im Bistrizer und Kronstädter Distrikte vom Ende des XV und Anfang des XVI Jahrhunderts*, în „Korrespondenzblatt“... 1894, p. 55.

¹⁰ Fr. Steiner, *Zwei Beiträge zur Bevölkerungstatistik des 16 Jahrhunderts. Zählung der Wirte im Hermannstädter Stuhl im Jahre 1536*, în „Korrespondenzblatt“... 1887, p. 111.

¹¹ Fr. Schuller, *Zwei Konskriptionen des einstigen Hermannstädter Stuhles aus dem Beginne des 18 Jahrhunderts*, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde“, 1903, p. 103.

¹² Halaváts Gy., *loc. cit.*; Gerevich T., *Magyarország romankori emlékei*, Budapest, 1938, pp. 157—158; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 30 și 152.

că dimensiunile stîlpiilor nu coincid, avînd în secțiune dimensiuni între 85 × 85 cm și 100 × 100 cm.

În vestul navei centrale, în axul longitudinal al monumentului este plasat un stîlp octogonal care susține o tribună de factură mai nouă. Mai nouă este și bolta barocă a navei centrale și a corului cu structuri identice cu cele existente la Daia. De asemenea, după opinia noastră, bolțile în cruce ale colateralelor nu pot fi atribuite fazei romanice. În acest sens observăm că navele laterale au fost ușor supraînălțate, bolțile acestora acoperind parțial ferestrele din registrul inferior al navei centrale atribuite fazei baroce. Pe de altă parte bolta colateralelor este construită din cărămizi moderne (22 × 15 × 5 cm).

Arcul triumfal este cel original încheiat în arc semicircular.

Din incinta fortificată, databilă spre sfârșitul secolului XV, se păstrează doar fragmente de ziduri, precum și un turn de apărare.

Cel mai vechi izvor documentar referitor la localitate datează din anul 1296, cînd se atestă un nivel dezvoltat al așezării avînd în vedere faptul că locuitorii săi prin Andrei, fiul lui Hermann, cumpără un munte de la Mihail, fiul comitelui

Vurpăr, biserica ev. C.A. Fațada de sud.

Toma din Calvasăr. Se specifică în document că muntele — bun pentru construcția unei cetăți — ce făcea parte din moșia Buia este vândut împreună cu o parcelă de pământ și cu pădurea ce-i aparținea. Prețul domeniului cumpărat a fost de 20 mării de argint fin¹³.

La data primei atestări documentare a parohului din Vurpăr, pe nume Nicolae, acesta plătea 7 lotoni drept dijmă papală¹⁴. Dealtfel, nu deținem date referitoare direct la monument, însă câteva informații privind localitatea în sine ne pot oferi un tablou mai complet al relațiilor dintre diferitele sate învecinate. Astfel, mai multe documente din secolul al XIV-lea fac referiri la diverse pricinii iscate între locuitorii din Vurpăr și cei din Roșia învecinată: mai întâi în anii 1350—1358 din cauza unui pământ¹⁵, apoi în 1377 și 1380 din cauza construirii unei mori de apă. Cu acest prilej sînt menționați și comiții Andrei din Vurpăr și Nicolae din Roșia¹⁶.

Aplicînd și pentru Vurpăr aceleași calcule estimative ca în cazul Roșiei, ar rezulta o dinamică a creșterii populației de la 67 de gospodării în 1225, la 99 în 1250, 144 în 1275, 210 în 1300 și 350 de gospodării în anii 1332—1336¹⁷. Vom vedea însă, că din aceleași motive (ciumă, incursiuni turcești), populația se rărește, în 1468 conscripțiile menționînd

¹³ *D.I.R.*, XIII, II, p. 417. La 6 km nord de așezare se păstrează urmele unei cetăți de pământ de formă alungită de cea 195 × 25 m. O cetate asemănătoare, mai mică (10 × 20 m), de formă eliptică se află la est de Roșia. (Cf. K. Horedt, *Spätmittelalterliche Fröbungen aus Südsiebenbürgen*. In „Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens“. București, 1958, p. 151 și 157. Ambele cetăți au avut, probabil, scopul de a proteja animalele locuitorilor. Ele sînt amenajate în zone greu accesibile, destul de îndepărtate de localitățile respective, iar fortificarea lor este redusă.

¹⁴ *D.I.R.*, XIV, III, p. 219.

¹⁵ *Ibidem*, IV, p. 532.

¹⁶ Zimmermann Fr., Werner G., Müller G., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Sibiu, 1897, pp. 455, 529.

¹⁷ Calculele estimative apar în dr. arh. Paul Niedermayer din Sibiu, căruii îi mulțumim și pe această cale pentru comunicarea datelor respective.

80 de gospodării¹⁸, iar în 1488 doar 56 de gospodării de coloniști, 6 de săraci, 1 gospodărie părăsită, 1 preot, 1 dascăl.¹⁹

* * *

Monumentele din Daia, Roșia și Vurpăr fac parte dintr-un grup restrîns de monumente romanice, bazilicile scurte. Din punctul de vedere al planului cele trei bazilici sînt în general asemănătoare, deosebiri existînd doar în capetele estice ale navelor laterale. Singurul monument dintre cele trei care prezintă absidiolă în dreptul colateralelor este bazilica din Vurpăr. În rest, toate au trecut prin refaceri care au afectat mai ales elevația, în cazul bazilicilor din Daia și Vurpăr intervențiile ulterioare atîngînd și corul cu absida. Menționăm că, luînd în considerare numai navele monumentelor din Roșia și Vurpăr, exceptînd deci corul cu absida, surprindem dezvoltarea acestora pe axa transversală (Vurpăr L=16,40 m; l=18,30 m; Roșia L=18 m, l=19,20 m)

Extinzînd aria cercetărilor asupra sudului Transilvaniei, vom observa că asemenea bazilici scurte se întîlnesc doar în cîteva locuri, sporadic. Dacă reconstituirea lui G. Treiber este corectă, atunci în această categorie poate fi încadrată și bazilica din Romos (jud. Alba), un monument fără absidiolă, datat de autorul menționat la mijlocul secolului al XII-lea.²⁰ Cu oarecare prudență tot aici ar putea fi încadrată și bazilica din Cricău, datată pe baza cercetărilor arheologice de către R. Heitel și Al. Bogdan în prima jumătate a secolului al XIII-lea, construcție care ar fi fost întreruptă de tătari.²¹ În sfîrșit, mulți cercetători încadrează în acest grup și bazilica din Cîsnădioara. Deoarece problemele legate de acest monument sînt multiple, iar după opinia noastră, săpăturile arheologice²² nu au reușit să le clarifice, ne vom opri pentru moment atenția aici.

Se știe că dimensiunile, în speță extinderea longitudinală a bazilicii din Cîsnădioara, au fost determinate de conforma-

Vurpăr, biserica ev. C.A. Absidiola de nord.

ția terenului. Constructorii locali nu au avut posibilitatea să ridice un monument dezvoltat în lungime pe axa est-vest, rezultînd planul bine cunoscut: bazilică cu trei nave, cor, absidă, absidiolă, două turnuri pe fațadă, neterminate însă. În această situație, raliindu-ne părerii lui R. Heitel care consideră că „*basilica din Cîsnădioara se încadrează oarecum forțat în categoria așa-ziselor bazilici scurte*“²³, credem că monu-

¹⁸ Fr. Teutsch, *op. cit.*, p. 69.

¹⁹ A. Berger, *op. cit.*, p. 55.

²⁰ Gustav Treiber, *Mittelalterliche Kirchen in Siebenbürgen*. München, 1971, p. 29.

²¹ R. Heitel și Al. Bogdan, *Contribuții la arheologia monumentelor transilvane. I. Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate în complexul medieval din Cricău (jud. Alba)*, în „*Apulum*“, VII/1, 1968, p. 494. Regretăm că nu au fost publicate profilele principalelor secțiuni ale săpăturii.

²² R. Heitel, *Arheologia monumentului de arhitectură romanică din Cîsnădioara*, în „*Apulum*“, XI, 1973, p. 273 (în continuare: *Cîsnădioara...*)

²³ *Ibidem*, p. 275.

mentul trebuie exclus din acest grup. Totuși, deoarece tocmai autorul săpăturilor de la Cisnădioara afirmă că bazilica prezintă identități stilistice cu un întreg grup de monumente din zona Sibiului sau Valea Hirtibaciului²⁴, ba mai mult, că bazilica este tipică pentru acest grup (Cisnădie, Șelimbăr, Roșia, Oena Sibiului, Gușterița, Turnișor, Săcădate, Avrig)²⁵, vom mai zăbovi aici. Așa cum se poate constata la fața locului și așa cum a rezultat și din raportul de săpătură, planul monumentului din Cisnădioara este un plan unitar în care de la început s-au prevăzut două turnuri pe fațadă.²⁶ Pe baza numărului și a dispunerii turnurilor, criteriul deosebit de important în clasificarea monumentelor romanice, bazilica din Cisnădioara este singulară în toată zona Sibiului și a Văii Hirtibaciului. Singura identitate stilistică este cea datorată stilului comun — romanice. Celelalte monumente amintite sînt bazilici cu un singur turn (fie înglobat în vestul navei fie deosebit față de navă) sau lipsite de turn.

În ceea ce privește datarea monumentului în funcție de săpăturile arheologice efectuate, avem câteva rezerve. Autorul consideră că „pînă în anul 1241 șantierul medieval ... realizase deja fundațiile monumentului și o mare parte din jumătatea lui de est”, restul fiind executat în a doua jumătate a veacului și încheiat cîndva în ultimele lui decenii.²⁷ Afirmația se bazează pe cercetările arheologice din secțiunea II al cărei profil sudic poate fi consultat în Planșa II ce însoțește studiul publicat în „Apulum”. Ce ne spune acest profil? În stratul de humus vechi (1) s-a descoperit un dinar al lui Ștefan III (1162—1172) care oferă un termen *post quem* pentru stratul următor (2), un strat format în timpul lucrărilor de construcții. Chiar dacă acceptăm ideea că stratul de arsură (3) s-ar datora invaziei tătare din 1241, nu vedem de ce stratul 2 nu ar putea data oricînd, din perioada, să zicem, 1170—1241. Menționăm însă, că nu există nici un argument pentru datarea stratului de arsură în 1241. Pe de altă parte, stratigrafia

Vurpăr, biserica ev. C.A., Luneta portalului de nord.

nu oferă un al doilea strat de construcție, suprapus arsurii, care dacă ar fi fost provocată de tătari, în mod normal s-ar datora etapei de continuare a lucrărilor în cea de a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Suportul pardoselii inițiale (cărămida romană) dat în legendă (4), dar care nu apare numerotat în profil, nu este un strat de construcție; el este acoperit de stratul următor (5) aparținînd deja primei jumătăți a secolului al XIV-lea.

O altă observație a noastră ar fi legată de faptul că — se știe din documente — din anul 1223 „muntele Sf. Mihail împreună cu biserica de acolo” au fost cedate de către „magister Gocelinus” mănăstirii Cîrța²⁸. Dacă ridicarea bisericii s-ar

fi desăvîrșit în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, atunci cînd șantierul mănăstirii Cîrța exercea „pregnante influențe” asupra arhitecturii din sudul Transilvaniei (Alba Iulia, Sebeș-Alba, Bartolomeu, Prejmer etc.), de ce nu regăsim, mai ales în plastica portalului de vest, absolut nici o relație cu ambianța cisterciană? Răspunsul este simplu: bazilica din Cisnădioara era terminată la data menționii documentare din 1223.

În ceea ce privește tipul de plan de la Cisnădioara, întîlnim o serie de monumente mai mult sau mai puțin înrudite în ambianța romanice central-europeană. Bazilici trinavate cu turnuri pe fațadă, absidiole și cor urmat de absida centrală, se reîntîlnesc în Polonia la Poznań (mijlocul sec. XI)²⁹, Gniezno (a doua jumătate a sec. XI)³⁰ și Cracovia (bis. Sf. Andrei, încep. sec. XII — o bazilică ce-i drept lipsită de absidiole, avînd doar nișe dreptunghiulare, dar mai apropiată ca dimensiuni de monumentul din Cisnădioara)³¹. Recente săpături arheologice au scos la iveală fundațiile unei ample bazilici în Ungaria, la Dömös³², care se aseamănă în linii mari ca plan cu monumentul din Cisnădioara, dar cu mențiunea că era înzestrată în partea sa estică cu două turnulețe circulare³³. Autorul săpăturilor citează ca analogii semnificative pentru monumentul terminat deja în 1108, câteva bazilici din Praga: Sf. Gheorghe, Sf. Wenzel, precum și fundațiile bisericii Sf. Mihail din Vác (sec. XII) din Ungaria³⁴.

Extinzînd aria cercetărilor asupra unor zone ale Europei centrale colonizate cu populație germană, aproximativ concomitent cu sudul Transilvaniei, vom vedea că bazilicile cu dispoziție planimetrică similară lipsesc. Exemple asemănătoare nu au putut fi depistate de noi nici în Silezia sau Zips.

Am înșirat toate aceste analogii fără scopul de a trage concluzii definitive, dar considerăm că se impune o ipoteză: în cazul bisericii din Cisnădioara, chiar dacă acceptăm mina de lucru locală³⁵, concepția planimetrică este de import. Este interesant de semnalat că vatra satului Cisnădioara are cea mai mică suprafață dintre toate localitățile din zona Sibiului. Puterea economică a unei așezări atît de mici era redusă. De asemenea, bazilica este plasată mult în afara satului, spre deosebire de alte biserici săsești ridicate de obicei în centrul localităților. Este de presupus deci că biserica n-a fost ridicată de către comunitatea din Cisnădioara, construcția fiind finanțată de un patron. Acesta putea fi chiar pomenitul „magister Gocelinus”, un cleric după toate probabilitățile originar din nord-estul Franței, unde numele de Gosselin este frecvent³⁶.

Cu privire la elementele de plastică ale fațadei de vest, datate de unii cercetători în a doua jumătate a secolului al XIII-lea³⁷, considerăm că, totuși, nu poate fi exclusă opinia conform căreia acestea ar fi de inspirație occidentală, în speță franceză³⁸.

²⁹ Z. Swiechowski, J. Zachwatowicz, *Dzieje budownictwa w Polsce. Tom I. Do połowy XIII wieku*, Varșovia, 1964, pp. 30—31.

³⁰ *Ibidem*, pp. 32—33.

³¹ *Ibidem*, p. 50, 55—57.

³² László Gerevich, *Die Kirche von Dömös*, în „Rapports du III-ème Congrès International d'Archéologie slave”, I, Bratislava, 1979, p. 300.

³³ Avînd în vedere dispoziția turnurilor, biserica din Dömös seamănă mai mult cu monumentul demolat din Căpleni (jud. Satu Mare) care a avut două turnulețe în flancurile absidei. În legătură cu această problemă: A. Avram, *Sur les débuts de l'architecture monastique de Crișana (XII—XIII siècles)* în „R.R.H.A.”, tome XIV, 1977, p. 3—19.

³⁴ L. Gerevich, *op. cit.*, p. 301.

³⁵ Entz G., *Die Baukunst Transsilvaniens im 11—13 Jahrhundert*, I, în „Acta historiae artium”, tom XIV, fasc. 1—2, 1968, p. 22.

³⁶ Th. Nágler, *Așezarea sașilor în Transilvania și aportul lor la dezvoltarea societății feudale românești*, în „Studii de istorie a naționalității germane și a înfrățirii ei cu națiunea română”, vol. I, București, 1976, p. 39.

³⁷ V. Vălășianu, *op. cit.*, pp. 28—29. Privitor la relațiile dintre Gocelinus și mănăstirea cisterciană din Cîrța, vezi Karl Kurt Klein, *Transsilvanien*, München, 1963, p. 233—237. K.K. Klein nu pledează pentru apartenența lui Gocelinus la ordinul cistercian, însă îl consideră ca „familiar al mănăstirii”. După opinia noastră, în cazul în care construcția monumentului i se datorează, în mod cert se poate deduce că nu a fost cistercian. Se știe că cistercienii își construiau bisericile fără turn, alegeau ca amplasament văile și nu înălțimile, iar în perioada respectivă (așa cum demonstrează analogiile), construiau biserici gotice timpurii.

³⁸ Ne gândim la ipoteza avansată de Gerevich T., conform căreia portalul din Cisnădioara urmează modelul oferit de abația din St. Gilles a cărei filie era mănăstirea benedictină din Somogyvár (Ungaria) fondată la sfîrșitul secolului XI (Cf. Gerevich T., *op. cit.*, p. 69) R. Hamann datează portretul din St. Gilles între 1129—1142 (Cf. *Geschichte der Kunst*, Berlin 1955, p. 166, fig. 161).

²⁴ *Ibidem*, p. 288.

²⁵ R. Heitel, *Archäologische Beiträge zu den Romanischen Baudenkmalern aus Südsiebenbürgen*, în „R.R.H.A.”, tome IX, 1972, p. 150.

²⁶ R. Heitel, *Cisnădioara...*, p. 277—278.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *D.I.R.*, XI—XIII, p. 199.

Vignory, capitel, mijlocul secolului XI. După G. Zarnecki.

Ely, Catedrala. Capitel din transept (sud) — cea 1090. După G. Zarnecki.

Coroborînd toate analogiile cu cele precizate privitor la rezultatele săpăturilor arheologice, nu vedem de ce datarea bazilicii din Cîsnădioara în jurul anului 1200 ar trebui contestată. Cînd anume a fost construită nu putem ști cu precizie, în orice caz, prin moneda descoperită de R. Heitel, cunoaștem termenul „*post quem*”, monumentul fiind databil astfel în intervalul dintre ultimele trei decenii ale secolului XII și anul 1223.

Revenind la bisericile din Roșia și Vurpăr, constatăm că ele, în afară de monumentul din Romos și eventual din Cricău, nu au analogii perfecte. Evident, cunoaștem și alte biserici romanice lipsite de turn și databile la începutul secolului al XIII-lea (exemplele din Dealul Frumos și Alțina sînt elocvente) dar acestea nu pot fi încadrate în categoria bazilicilor scurte³⁹.

Probleme foarte complexe ridică reprezentarea cu pomul vieții din luneta portalului din Vurpăr. Maniera de execuție este stîngace, volumele sînt abia schițate prin conture și incizii, reliefurile fiind total plat. Un relief asemănător se află și în timpanul portalului bisericii reformate din Oena Sibiului, de

³⁹ W. Horwath consideră bazilicile din Daia, Vurpăr, Roșia, Alțina, împreună cu cele presupuse a fi existat la Noerich și Cașolt, drept cele mai vechi monumente romanice săsești. Cf. W. Horwath, *Die Landnahme des Allandes im Lichte der Kirchenbauten*, in „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift”, 59, 1936, p. 177.

Tapiserie din Bayeux. Detaliu din bordură, cea 1070. După G. Zarnecki.

Tapiserie din Bayeux. Detaliu din bordură, cea 1070. După G. Zarnecki.

data aceasta de o parte și alta a pomului vieții situîndu-se doi lei⁴⁰.

Pomul vieții între două animale apare la sumerieni unde se presupune că reprezenta simbolul fertilității. Este întîlnit și la alte popoare ale Asiei antice, la hitiți, asirieni și persieni. Reprezentarea apăruse de exemplu și în Siria ca simbol al mîntuirii, pomul — de cele mai multe ori un palmier — simbolizînd viața veșnică⁴¹. În Europa pătrunde datorită țesăturilor orientale⁴². Motivul era frecvent în Normandia secolului XI de unde se răspîndește și în alte regiuni ale Franței — Vignory (Haute Marne) unde este semnalat un capitel cu arborele vieții flancat de doi lei, mij. sec. XI — dar și în Italia (Modena, cea 1100).⁴³ Reprezentările animaliere aflate cu pomul vieții — de regulă lei — se întîlnesc în tapiseriile din Bayeux (Normandia, cea 1070), un ecou al acestora regăsindu-se în Anglia în capitelurile de la capela castelului din Durham (cea 1072) și mai ales la catedrala Ely (cea 1090)⁴⁴. Acest din urmă exemplu, prin tratarea bidimensională a figurilor animaliere, este foarte apropiat de reliefurile luate în discuție.

T. Gerevich, remarcînd anumite caracteristici de inspirație bizantină în schema compozițională a timpanului de la Vurpăr, prezintă o serie de analogii din Italia (Ravenna, Torcello — sec. XII) sau Franța (Marigny în Calvados — a doua jumătate a sec. XII)⁴⁵. O altă cercetătoare maghiară, V. Kapossy, menționează printre analogii fragmentul de timpan păstrat în muzeul din Veszprém, unde pomul vieții, repre-

⁴⁰ Monumentul din Oena Sibiului este o bazilică în stil romanic care prezintă particularitatea unui turn ridicat deasupra corului. În Transilvania obiceiul de a ridica turnuri deasupra corului nu s-a răspîndit. Există doar exemplul bazilicii din Cîsnădie și a două biserici-sală din Rlu de Mori (Hunedoara) și Albiș (Bîltor), această din urmă localitate pusă în legătură cu coloniștii germani (vezi, Bunyitay V., *A váradi püspökség története*, III, Oradea, 1884, p. 187). Acest tip de monument este foarte frecvent la bisericile-sală din Saxonia (V. Vălășianu, *op. cit.*, p. 27 și 121), de asemenea poate fi întîlnit în Bavaria de est la Gigenhausen și în Germania de sud la Alfeld (cf. G. Dshio, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*, III, sub voce). Este frecvent și în Austria inferioară (Auersthal, Eckartsau, Edelbach, Falbach, Baasdorf, Wilzelsdorf) și mai rar în nordul Austriei, în Carintia și Tirol (cf. W. Buchowiecki, *Die gotische Kirchen Osterreichs*, Viena, 1952, p. 91).

⁴¹ Kapossy Veronika, *Életfa ábrázolások egy románkori templomán*, in „Művészettörténeti értesítő”, 2—3, 1956, p. 122.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ George Zarnecki, *1066 and architectural sculpture, From the proceedings of the British Academy*, vol. LII, Londra, 1966, p. 97.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Gerevich, T., *op. cit.*, pp. 157—158.

zentat de o tufă de trandafiri, este flancat de doi grifoni.⁴⁶ Timpanul datat de Gerevich spre sfârșitul secolului al XII-lea⁴⁷ după opinia noastră este o operă de sculptură mai evoluată, expresivă, relieful fiind mult mai pronunțat. Prof. V. Vătășianu, fără a căuta analogii în regiuni prea îndepărtate, își îndreaptă atenția spre Germania de unde citează câteva exemple de timpane din această categorie. Dar capela castelului din Wechselburg datată de R. Hamannpe la 1230—1235⁴⁸, apare plasată la alți autori după 1168⁴⁹, iar celelalte două exemple din Alskben (Saxonia) și Wartenburg (Bavaria de est) nu sînt datate de bibliografia citată⁵⁰. Mai recent, G. Entz apropie relieful din Ocna Sibiului, și implicit cel din Vurpăr, de frescele cu lei de la capela palatului regal din Esztergom.⁵¹ Aici reprezentarea cu pomul vieții lipsește, lei fiind redați în interiorul unor discuri rotunde.

Deoarece dorim ca lista eventualelor analogii transilvănene să fie cât mai curpinzătoare, vom menționa că fragmentul de cristelniță sau fintină, păstrat la Muzeul din Carei, decorat cu o triplă bandă împletită, sub care, în mijlocul unor vrejuri vegetale, apar animale și păsări afrontate, de o parte și alta a pomului vieții, nu poate fi luat în discuție. Piesa adusă la Carei, cu prilejul construcției castelului (1894—96), provine din Italia, fiind încadrată de către J. Balogh în repertoriul preromanic (între 720—902)⁵², deși, după opinia noastră, prezintă analogii vizibile cu două reliefuli venețiene din secolul XI, publicate de aceeași autoare⁵³.

Epuizînd analogiile și argumentele de ordin stilistic, arhitectonic și plastic, vom recurge la unele aspecte istorice cu caracter mai general. Se știe că între anii 1188—1191 prepozitura Sibiului, formată din capitlurile Sibiu, Noerich, Cineu, era deja constituită⁵⁴. În momentul respectiv colonizarea săsească era încă în curs de desfășurare. Documentul din 1192—1196 distinge trei categorii de coloniști: „primii flandrenzi“, „alți flandrenzi“ și „flandrenzii care o să mai vină“⁵⁵. Datele respective, coroborate cu diploma Andreană din 1224, arată că provincia Sibiului, cu cele trei capitluri menționate, a fost colonizată pînă în anul 1200⁵⁶. Constituirea unei prepozituri presupunea o organizare bisericească avansată și implicit existența unui număr considerabil de parohii. În cei 30—40 de ani de la începuturile colonizării (perioadă plasată în timpul domniei lui Geza II (1141—1161) acest deziderat putea fi îndeplinit în teritoriul menționat, mai ales în așezările considerate ipotetic ca „primare“ în ceea ce privește succesiunea

colonizării⁵⁷. În zona restrînsă cercetată, Vurpărul ar fi o astfel de așezare primară, de unde ar fi fost colonizate Roșia și Daia. Este deci de presupus că în Vurpăr parohia a fost organizată deja în ultima treime a secolului al XII-lea. Se pune întrebarea, ce fel de lăcaș de cult avea parohia respectivă? La această întrebare putem da un singur răspuns logic: monumentul actual, o bazilică scurtă fără turn, care de-a lungul secolelor a trecut prin etapele de modificări subliniate anterior. Ceva mai recent, la o dată neprecizată, foarte probabil încă în secolul al XII-lea, au fost colonizate „așezările secundare“ Roșia și Daia. Avînd în vedere analogia de ordin general dintre monumentele din Vurpăr, Roșia și Daia, credem că și cele două din urmă existau deja în jurul anului 1200. Cercetătorilor care — în mod justificat — ar presupune existența într-o primă etapă a unor biserici de lemn⁵⁸, le putem răspunde că în faza actuală a cercetărilor nu au fost semnalate asemenea monumente anterioare unor edificii romanice săsești din piatră⁵⁹.

Problema originii și a datării primelor biserici săsești este în strînsă interdependență cu etapele colonizării săsești în Transilvania⁶⁰.

Deși nu se poate preciza cu exactitate locul de unde provin sașii din „provincia Sibiului“, cercetările mai recente acceptă ideea că marea masă a acestora ar fi venit din Franconia și Lotharingia inferioară, epicentrul colonizării de pînă la 1200 fiind în vestul Rinului.⁶¹ Regiunile respective sînt plasate practic în centrul fostului imperiu carolingian, dezvoltarea lor economică și socială în secolele XI—XII corespunzînd deja feudalismului dezvoltat. Coloniștii germani au venit, deci, în sudul Transilvaniei cu un bagaj înaintat de cunoștințe, mai ales tehnice.

Nu are teme științifice teoria istoricului de artă maghiar T. Gerevich, care în 1938 afirmase: „sașii ardeleni au venit din patria lor Turingia fără nici o zestre artistică. Primele impresii artistice le-au asimilat în cadrul culturii și regalului maghiar“⁶². În schimb, referitor la această problemă, Șt. Pascu consideră că sașii în momentul colonizării „ajunseră la un nivel de cultură și civilizație apreciabil pentru vremea aceea“⁶³. În aceste condiții nu vedem cum construirea unor monumente de dimensiuni modeste, cum sînt bazilicile scurte, ar fi ridicat probleme deosebite, sau ar fi necesitat decenii întregi. Avînd în vedere și rolul deosebit al bisericii în contextul lumii medievale, este greu de crezut că foștii locuitori ai arhiepiscopatelor de Trier, Liege, Mainz sau Köln să nu fi trecut în decurs de cel mult două decenii de la colonizare la ridicarea lăcașurilor de cult.

⁴⁶ Kaposy V., *op. cit.*, p. 123.

⁴⁷ Gerevich T., *op. cit.*, p. 164.

⁴⁸ Cf. V. Vătășianu, *op. cit.*, pp. 152—153.

⁴⁹ G. Delio, *op. cit.*, I, sub voce.

⁵⁰ *Ibidem*, I și III, sub voce.

⁵¹ Entz G., *op. cit.*, I, p. 28.

⁵² Jolan Balogh, *Studi sulla collezione di sculture del Museo di Belle Arti di Budapest (VI) I. Pozzi veneziani*, în „Acta historiae artium“, XII, 1966, 3—4, p. 217.

⁵³ *Ibidem*, fig. 12 și 15.

⁵⁴ W. Grandjean, *Die Anfänge der Hermansstädter Propstei im Spiegel päpstlicher Urkunden*, în „Siebenbürgisches Archiv“, vol. 8, 1971, pp. 269—275; Th. Nögler, *Die Ansetzung der siebenbürger Sachsen*, București, 1979, p. 132—134.

⁵⁵ *D.I.R.*, XI—XIII, p. 12.

⁵⁶ Th. Nögler, *Așezarea sașilor...*, p. 57.

⁵⁷ Fr. Teutsch, *Besiedlung des „alten Landes“*, în „Korrespondenzblatt...“, 24, 1901, p. 107.

⁵⁸ Th. Nögler, *op. cit.*, p. 45.

⁵⁹ În acest sens, un răspuns elocvent ne oferă săpăturile arheologice din ultimii ani efectuate la unele biserici romanice săsești. Săpăturile menționate s-au desfășurat, însă, cu precădere în așezări colonizate tîrziu, cum ar fi Săcădate (după 1200), Sebeș-Alba și Girbova (în jur de 1224) (vezi Th. Nögler, *op. cit.*, p. 20). Din păcate rezultatul săpăturilor desfășurate la Girbova, Săcădate și Rodbav nu au fost publicate pînă în prezent, iar concluziile privind săpăturile de la Sebeș-Alba și Cricău au fost publicate fără profilele și planurile aferente.

⁶⁰ În acest sens, vezi W. Horwath, *op. cit.*

⁶¹ Th. Nögler, *op. cit.*, pp. 32 și 48.

⁶² Gerevich T., *op. cit.*, p. 131.

⁶³ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 129.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz behandelt die Kurzen Basilikalbauten aus Vurpăr (Burgberg) und Roșia (Rothberg), die im Zusammenhang mit den romanischen Kirchen des Harbahtales und Umgebung von Sibiu (Hermannstadt) untersucht werden. Die beiden Baudenkmäler werden vom historischen und architektonischen Standpunkt beleuchtet im Kontext der Vergangenheit der beiden Ortschaften.

An hand von neuen Argumenten datiert der Verfasser die Basiliken von Burgberg und Rothberg ins letzte Drittel des 12. Jhs, ein Zeitpunkt als die Hermansstädter Praepositen, bestehend aus den Kapiteln: Hermannstadt, Grossschenk und Leschkirch, schon bestand. Ebenfalls untersucht der Autor die Ergebnisse der archäologischen Grabungen in der bis unlängst als kurzer Basilikalbau bezeichneten Kirche von Cîsnădioara (Michelsberg) und ist der Ansicht, den Bau wiederum um das Jahr 1200 zu datieren.

Lăcașul de cult din lemn în această parte a Transilvaniei s-a menținut de-a lungul veacurilor, în ciuda condițiilor istorice vitrege pe care a trebuit să le răzbească băștinașii acestor meleaguri și poate de aici și-a tras vigoarea, ceea ce i-a imprimat și cea mai de seamă dintre valori: durata, calitatea de mărturie istorică.

Conscripția lui Bucov, din 1762, deși incompletă, afirmă susținută documentar¹, înscrisă, în perimetrul actual al județului Mureș, un număr important de edificii de cult ortodoxe², dovadă a frecvenței lor reale. Unul din izvoarele atestării acestora, Sematismul jubilar din 1900, lasă să se întrevadă procesul de înlocuire a ctitorilor mureșene în răstimpul de veac XVIII, ca și în cel următor. Din străbune timpuri mai dăinuiau atunci lăcașul de lemn de la Chinari³ (comuna Sintana de Mureș), municipiul Tîrgu Mureș, edificat în 1479, cel din 1670 al puternicei comunități românești de la Chimitelnicu de Cîmpie⁴, (azi Chimitelnicu, comuna Singer) și altele din același veac.

Primeror decenii ale secolului nostru li se impută o nesăbuită renunțare la lăcașul de lemn, prin demolarea, dispariția sa firească, sau prin părăsire, fără a i se face o descriere, sau a i se nota și salva sistematic inventarul patrimonial.

Informațiile strînse despre Iernut, Cornești, Lunca, de către Al. Popa, și inserate în paginile „Anuarului Comisiei Monumentelor Istorice”⁵, constituie cazuri de excepție a situației amintite.

Imaginea fotografică a lăcașului de lemn de la Coc, apărută încă din 1901 în periodicul maghiar „Művészet”, și preluată de Ștefan Mețes⁶, este astăzi singura amintire a mănăstirii dispărute de la Pădureni, comuna Cornești. Caracterul întâmplător al vestilor despre unele edificii românești confirmă, fără îndoială, mulțimea celor mistuite în tăcere. În 1712 iulie 20, un exemplar din Antologhionul de Rimnic, 1705 (astăzi la Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca), este dăruit bisericii din Rîpa de Sus (azi Vătava), „să-i poarte de gînd Popa Ursu”. Pomenindu-l pe Popa Ursu, conscripția din 1733 ignora existența certă a acestei construcții românești de cult, menționată abia de conscriptorii lui Bucov⁷. În Biserica romano-catolică de la Sinpaul se află o icoană a Maicii Domnului, din 1699, cu legenda în limba română cu caractere chirilice⁸, rămasă desigur de la biserica românească

de lemn din acest sat, dispărută în prima jumătate a secolului al XX-lea⁹. În colecția muzeală a mănăstirii Toplița (jud. Harghita), s-a regăsit o parte din inscripția din 1755, a renovărilor lăcașului de lemn al Mănăstirii Doamnei de la Moglănești-Toplița, cu consemnarea autorului catapetesmei, „... zugrav Andrei ot Somfalu”¹⁰. Pentru a realiza această lucrare numitul zugrav pleacă din satul său, din vecinătatea Tîrnăvenilor¹¹, urmînd astfel un drum ce străbate județul. Numai fenomenul cronic al dispariției lăcașurilor de lemn poate explica faptul că rodul ostenețelor acestui zugrav nu s-a mai păstrat în nici o altă așezare, după informațiile de pînă acum.

Cîndva, spre mijlocul secolului nostru, a dispărut și edificiul de cult de la Pogăceaua. Pisania picturii, din 1753, de pe fruntariul său, culeasă la timp, consemnează nu numai ridicarea acestuia pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, dar și prețioasa știre că el continua o ctitorie străbună: „această sfîntă biserică din temelie s-a ridicat de Albești, iar pe urmă s-a întemeiat de popa George, de aceeași viță fiind”¹². Inscripția surprinde și fixează procesul comun al continuității lăcașului străbun din lemn, proces pledat de analiza elementelor constructive și decorative ale exemplarelor păstrate.

Meritoriul studiu „Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei”, elaborat de Eugenia Greceanu¹³, cuprinde, din perimetrul actual al județului Mureș, 36 construcții de acest gen, dintre care 22 declarate monumente de cultură¹⁴, prin H.C.M. nr. 1160/1955, iar celelalte aflate în urma cercetărilor de teren din anii 1962—1965 și propuse protecției legale. Preocuparea continuă pentru cunoașterea și salvarea mărturiilor istorice și artistice ale românilor de peste munți a adăugat ulterior, în lista județului Mureș¹⁵, alte 16 prețioase obiective, menținîndu-se speranța semnalărilor viitoare.

Din punct de vedere tipologic monumentele de lemn din județul Mureș îmbracă forme regăsite pe întreaga arie de formare a poporului nostru. Nu vom insista asupra frecvenței, și în această zonă¹⁶, ca și în restul țării, a planului dreptunghiular cu absida decroșată poligonală¹⁷, și nici asupra regă-

⁹ *Sematism*, Blaj, 1900, p. 314, menționată fără datare, exista în vremea conscripției lui Clain.

¹⁰ Prima parte a inscripției se află în monumentul respectiv. Inscripția a fost considerată dispărută, cf. Eugenia Greceanu, *Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei*, în „Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare”, Ed. tehnică, București, 1969, p. 52.

¹¹ Somfalău, Somfalău, azi Cornești, cf. C. Sucleu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, Ed. Academiei, 1967, p. 166.

¹² *Sematism*, Blaj, 1900, p. 472 (în 1753 biserica este pictată de către nepotul și strănepotul ctitorului popa George, ceea ce presupune o perioadă de cel puțin 50 de ani de la înălțarea construcției).

¹³ Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 27, 69.

¹⁴ Două monumente din listă, poz. 894 și 2884, Iclandul Mare și respectiv Dej, nu mai existau în 1962, fuseseră demolate, poate chiar înaintea apariției H.C.M.-ului.

¹⁵ Între timp a dispărut, prin ardere, unul din monumentele de la Oroiu.

¹⁶ Un număr de 17 monumente cu 5 laturi (Eugenia Greceanu, *op. cit.* p. 34—40, la care se adaugă monumentele de la Culpiu, Cecălaca, Tiptelnic, Urșiu de Sus, Gloden) cu excepția unuia singur, Chiheru de Jos, cu 7 laturi.

¹⁷ I. Cristache-Panaît, *Considerații privind tipologia monumentelor istorice de lemn din județul Cluj*, „Revista muzeelor și monumentelor — Monumente istorice și de artă” nr. 2/1980, nota 11.

¹ Ioana Cristache-Panaît, *Importante însemnări de pe cărți vechi bisericesti tipărite la Vlceași în alle părți* (II), în „MO”, XXX, nr. 7—9, 1978, p. 570.

² V. Giobanu, *Conscripția românilor ardeleni din anii 1760—1762*, în „An. Inst. Ist. Naț.”, Cluj, III, 1926, p. 630—643.

³ *Sematism*, Blaj, 1900, p. 501.

⁴ *Idem*, p. 379: lăcașul este menționat de Șt. Mețes, în *Istoria bisericii românești din Transilvania și Ungaria*, I, Sibiu, 1935, p. 411.

⁵ Al. Popa, *Biserici vechi românești din Ardeal*, în „An. Com. Mon. Ist.” Transilvania, 1930—1931, Cluj, 1932, p. 257—279 (Iernut); p. 239—255 (Cornești); *idem*, 1932—1938 (IV), Cluj, 1938, p. 57—78 (Lunca).

⁶ Șt. Mețes, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 152; *idem*, *Istoria bisericii românești...*, p. 411—412.

⁷ I. Cristache-Panaît, *op. cit.*, II, p. 570.

⁸ Văzută în octombrie 1978. Tot aici se mai păstrează o icoană, de tradiție bizantină, din 1740.

Monumentul de la Săcalu de Pădure, cu adăpostul intrării în incintă.

Clopotnița detașată de la Culpin.

Monumentul de la Pănet.

Boltă pe plan poligonal de la Săcalu de Pădure.

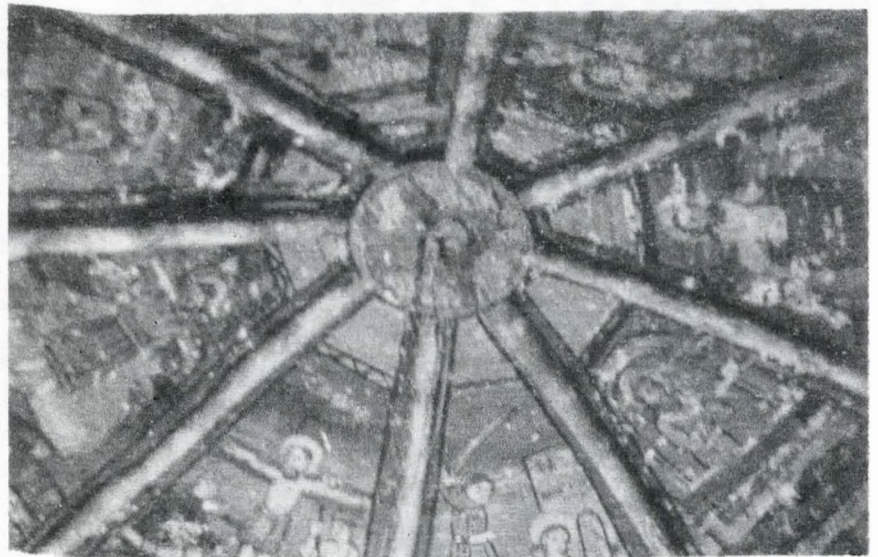
sirii, cu insistență, pe aceeași arie de răspândire a planului unui dreptunghi cu absida nedecroșată¹⁸, ci vom menționa contribuțiile pe care cunoașterea construcțiilor de cult mureșene le aduce în aprofundarea problemelor de tipologie.

¹⁸ Forma de plan grupează 15 monumente din jud. Mureș (dintre care 4 au absida cu 5 laturi).

Săpăturile arheologice din ultima vreme, de la Strei-singeorghiu și Hidia, au confirmat înțelietatea modelului în lemn al edificiului de cult cu absida pătrată¹⁹, străvechile lăcașuri de la Grindeni și Pucăreni, județul Mureș, adăugându-se dovezilor ce-i atestă răspândirea.

Frecvența, pe întreaga arie de formare a poporului român, a planului dreptunghiular cu absida decroșată poligonală și pronaos poligonal, ca și a înrișurilor sale în arhitectura de zid, a fost adesea subliniată²⁰. Prin menționarea monumentului de la Săcalu de Pădure²¹, ca și prin cel de la Finațele Silivașului (jud. Bistrița-Năsăud), strămutat de la Socolul de Cîmpie²² (Mureș), unde se afirmă că păstra o inscripție din 1312, ca și prin evocarea lăcașului de lemn dispărut de la Lunca²³, sporim cunoștințele despre prezența acestei forme de plan²⁴.

Pe teritoriul județului Mureș întâlnim cel mai mare număr de monumente cu absida decroșată semicirculară, și anume la Cuștelnic (monumentul cu hramul Arhanghelul Gavril), la Abuș, Crăciunești — din Nicoești și Cerghizel²⁵. Surprinsă

in exemplare izolate și în restul țării la Schișorul-Neamț, Dragomirești (Timiș) sau Bulgari (Sălaj), forma vădește o influență a arhitecturii de zid din epoca romanică.

¹⁹ I. Cristache-Panait, *op. cit.* notele 33, 34, 35.

²⁰ Idem, notele 26—31.

²¹ Idem, *Monumentul istoric de la Săcalu de Pădure*, în „Îndrumător pastoral”, Alba Iulia, IV, p. 141—144.

²² I. Cristache-Panait, Arh. Ion Scheletti, *Bisericile de lemn din jud. Bistrița-Năsăud în lumina istoriei*, în „R.M.M.—M.I.A.” nr. 1 p. 69.

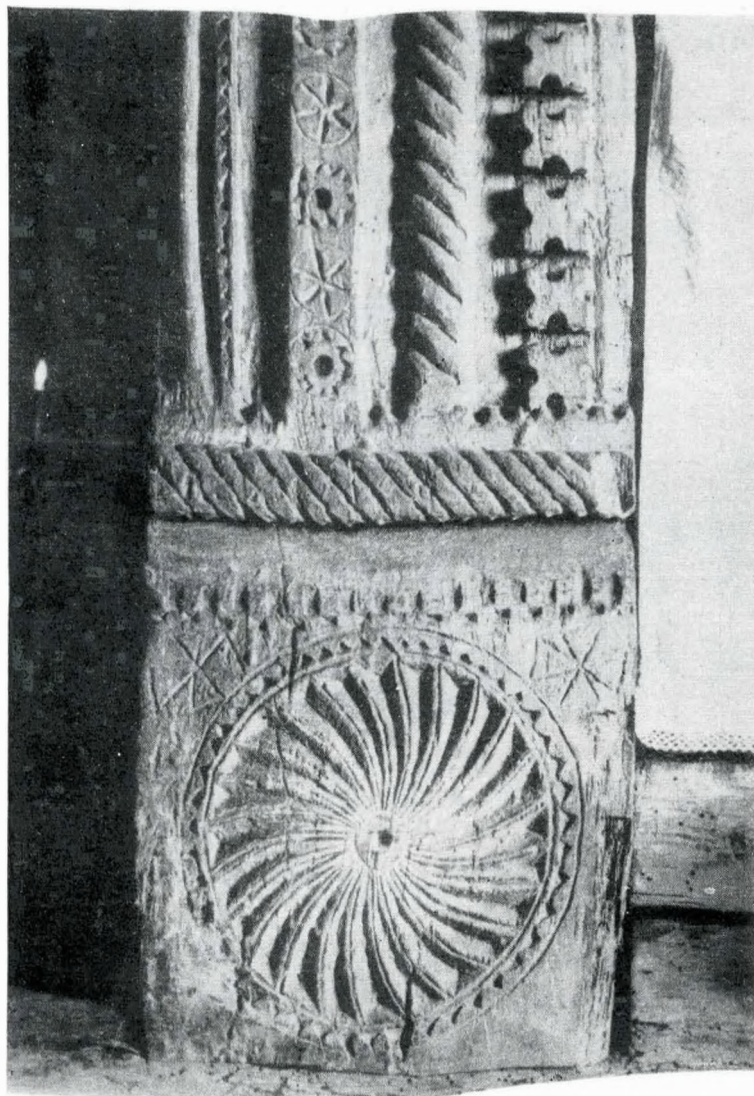
²³ Al. Popa, *op. cit.*, IV, Cluj, 1938, p. 60.

²⁴ Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 40—41.

²⁵ Tudor Oleteleșanu, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii bisericilor de lemn din Transilvania*, comunicare prezentată la Sesiunea științifică a DGPCN, 15 iunie 1976.

Console cu rozetă de la Oroiu.

Fragment din ancadramentul intrării în naos la Pănet.

Bisericele din așezările vecine, de la Petelea și Mura Mică, îmbină, în dispunerea lor planimetrică, două străvechi forme tipologice²⁶, absida nedecroșată poligonală și pronaos poligonal cu cinci laturi²⁷. Monumentul de la Petelea, construit în 1630, are săpat în bolta naosului, nu este înregistrat în descripția din vremea lui Clain²⁸.

Din vremurile de început, comune întregii arhitecturi de lemn a monumentelor de cult, meșterii mureșeni au păstrat, vreme îndelungată, tradiția clopotnițelor detașate²⁹, fapt căruia i se datorează și construcțiile de acest gen ale bisericilor reformate, ca cele de la Gogan, Ceașul de Cîmpie sau Porumbeni.

Acceași remarcă, a respectului față de formele constructive ale înaintașilor, o vedește și acoperirea printr-o singură boltă semicilindrică pentru toate încăperile, ca la Culpiu, Troița, Bernadea, sau Tiptelnic, ori prin una comună pronaosului și naosului, ca la Abuș sau Grindeni, pentru a nu aminti decât monumente dintre noile propuneri.

Innoirile meșterilor moldoveni din cel de-al XVIII-lea veac, în arta lemnului, se resimt și în zona Mureșului, mărturie în plus a permanentelor relații dintre provinciile românești: planul trilobat la Reghin; bolți pe plan poligonal la Săcalu de Pădure și Petelea; pridvor pe latura de sud, supraînălțat de clopotniță, la Reghin, Săcalu de Pădure, Răstolița; console decorate cu rozete la Oroiu³⁰.

Pierderile vădite de elemente sculptate, în genere ancadramentele intrărilor, cu prilejul intervențiilor în timp asupra lăcașului de cult, au diminuat cantitatea acestora, ceea ce se păstrează însă îngăduind considerarea înaltei valori artistice a decorului sculptat³¹. Ceea ce merită a sublinia este originea străveche a motivelor decorative, ca și unitatea prezenței lor pe întreaga arie de formare a poporului român. Pentru remarcabila lor realizare amintim ancadramentele de la Sărmășel Gară, din 1692, în care predomină rozeta; pe cel, cu același temei decorativ, de la Pănet, dintre pronaos și naos, și tot de aici, ancadramentul intrării de pe latura sud, dominat de motive geometrice, ca și pe cel de la Răstolița. În cele două ancadramente ale etitoriei, din 1695—1696, a românilor din Văleni (fost Oaia), vestiții meșteri din Urisiu au săpat, pe lângă frînghie, rozetă, cioplitură în formă de V, un motiv decorativ geometric cu străvechi izvod³², motiv regăsit în împodobirea ancadramentelor de la Pucăreni. Aici, pe portalul dintre pronaos și naos, în peisajul de cioplituri alveolare, din care se realizează și pomul vieții, se conturează un turn-clopotniță. Ancadramentele de la Băița, cu motive geometrice, dar și cu flori stilizate, a căror tulpină își are pornirea de pe un simbol solar, amintesc ancadramentul intrării de la Finațele Silivașului, ca și rama de fereastră de la Bidiu (Bistrița-Năsăud), datorate aceluiași meșter³³.

Pierderile artistice de la Bernadea, prin modificarea părții de vest, ca și vechimea uitată a monumentului, își află în prima masă a prestolului³⁴, precum și în cea actuală, decorată cu motivul brăduțului³⁵, măsura aprecierii lor, Bernadea nerămânând însă un caz de excepție.

²⁶ Pentru celelalte forme de plan întâlnite în jud. Mureș a se vedea Eugenia Greeceanu, *op. cit.* p. 55—57 (plan dreptunghiular simplu fără absidă); p. 47—51 (biserici cu unghi în axul absidei); p. 57—59 (plan trilobat).

²⁷ Forme asemănătoare, absida cu patru laturi (unghi în ax) la Dretea, jud. Cluj, din 1672; Strugureni, secolul XVII (Bistrița-Năsăud); Crivina, 1677 (jud. Timiș); absida cu trei laturi la Bretea Mureșeană, 1650, Tirăvița, 1660 (Hunedoara).

²⁸ *Sematism*, Blaj, 1900 p. 496 (se dă ca an de construcție 1832, este de fapt data inserisă pe ușa adăugată de pe vest, nu se menționează cel puțin data de 1821 care marchează refacerea bolților).

²⁹ Situație semnalată și în Moldova, cf. I. Cristache-Panaît și Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, nr. 2, 1972, p. 49.

³⁰ Influență moldovenească regăsită și la Sântpetru Almașului (Sălaj), Leorda (Cluj).

³¹ Eugenia Greeceanu, *op. cit.* p. 66—69.

³² Face parte din decorul unor figurine antropomorfe din neoliticul mijlociu, după cum se constată din pl. 44 b, din *Catalogul selectiv al colecțiilor de arheologie al Muzeului Brăilei*, 1976, autori N. Harjuțel, Fl. Anastasiu.

³³ Bogatul motiv decorativ de la Săcalu de Pădure a fost analizat în articolul citat al I. Cristache-Panaît.

³⁴ Acum se află în naos. De formă poligonală, parțial modificată pentru a se alinia peretelui, masa este decorată cu frînghie și alveole.

³⁵ Pentru motivele decorative a se vedea I. Cristache-Panaît, *Decoratia sculptată a monumentelor istorice din Jud. Cluj*, „R.M.M.—M.I.A.”, 1980, p. 44—46.

Detalii de ancadrament de la Oroiu.

În viața satelor mureșene, decorul pictat, atît ca podoabă, cît și ca formă de transmitere a gândurilor și năzuințelor, a jucat un rol important. Mărturiile istorice conturează împrejurările și factorii dezvoltării fenomenului artistic, atestă implicația, în înflorirea acestor manifestări artistice, a zugravilor de la sudul munților, a celor moldoveni, a zugravilor ardeleni formați pe șantierul muntene sau în jurul ctitoriiilor voievodale de la Făgăraș sau Scheii-Brașovului și surprind însăși nașterea școlilor locale de pictură³⁶.

Nume de zugravi, dovezi de hărnicie și talent, au sporit, cu fiecare obiectiv cercetat, cunoștințele deja acumulate³⁷. Prezența lui Comanin zugrav la Țiptelnic³⁸; semnalarea lui Ioan zugravul Sin Gheorghe la Troița³⁹, și trecerea numelui său în lista de zugravi, creațiile artistice ale lui Popovici Teodor zugravul, de la Urisiu de Jos și de Sus⁴⁰; prezența lui Popa Gheorghe din Șerbeni la Chiheru de Jos⁴¹; precum și decorul pictat la Bernadea, executat în 1857 de „Șarlea Ștefan și Matei amîndoi frați născuți în Feisa“, constituie o parte dintre acestea.

Atmosfera spirituală din jurul monumentului de cult este evocată și prin puterea atestărilor documentare care vorbesc despre dorința de carte românească, de truditorii răspîndirii

³⁶ Al. Popa, *Biserici vechi românești din Ardeal*, în „An. Com. Mon. ist“, Transilvania, 1930—1931, Cluj, p. 260—279; Marius Porumb, Nicolae Sabău, *Vechi inscripții românești din jud. Mureș* (sec. XV—XVIII) în „Mariusia“, VIII. Tg. Mureș, p. 115; *Semalismi*, Blaj, 1900 p. 471—472, 476; St. Meșes *Mănăstirile românești*, p. 80.

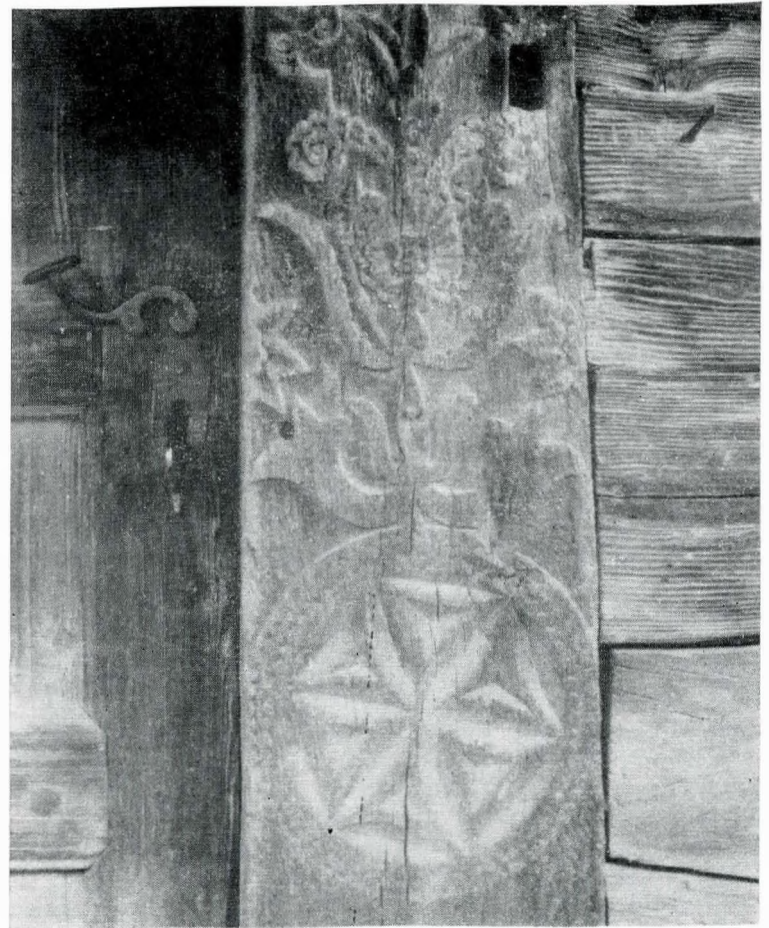
³⁷ Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 65.

³⁸ Prin cele două remarcabile icoane de factură bizantină.

³⁹ Semnal pe icoana cu reprezentarea lui Isus Hristos. Merită să semnalăm de aici și icoanele pictate, pe ambele părți, una din secolul al XVII-lea, cealaltă din secolul următor.

⁴⁰ Delimitarea muncii acestuia de adăugirile, de la mijlocul secolului al XIX-lea, ale lui popa Gheorghe din Șerbeni.

⁴¹ Icoana Sf. Nicolae, „1829 (popa) Ghiorghe din Șerb(eni) ea și zugrav“.

Săcalu de Pădure, detaliul ancadramentului ce marchează accesul în pridvor, pe latura de sud.

ei, ca „Ion lui Paș Gavril ot selo Boziaș“, sau „Toma a lui Ionașce, ce aduceau cărțile, la începutul secolului al XVIII-lea“... din Țara Românească din vestitul oraș anume București⁴², de importantul număr al tipăriturilor păstrate încă în așezările mureșene⁴³ și folosirea lor în școală; despre nume de dascăli, legături de cărți, și aleături de manuscrise, despre o participare conștientă și colectivă a „tot satu îndemnătoriu“⁴⁴, la menținerea conștiinței de neam, la pregătirea unității politice românești.

În numele acestei istorii, monumentele de lemn de la Văleni (fost Oaia), Bernadea, Deag (Sfinții Arhangheli), Sărnaș și altele, trebuie restaurate, este îndatorirea noastră față de memoria ctitorilor de sub glie, dar și datorja noastră față de generațiile viitoare cărora trebuie să le transmitem moștenirea înaintașilor.

⁴² I. Cristache-Panait, *Însemnări de pe cărți vechi tipărite la Vlcea și în alte părți*, în „MO“, XXX, 1—3, 1978, p. 57.

⁴³ Amintim cele 8 exemplare din tipăriturile de la sudul munților (București, Rîmnic, Buzău), de la monumentul Sfinții Arhangheli din Deag.

⁴⁴ Cum menționează inscripția, din 1695, ctitorirea lăcașului din Văleni (fost Oaia).

Cliseele imaginilor fotografice se află în Fototeca D.E.P.C.N.

SUMMARY

The historical conditions of the Romanian population living in this part of Transylvania, in the past, led to the building of wooden cult monuments, and this is also the source of the most important values nowadays, i.e. the documentary testimonies, the long-standing and permanence.

During the first half of the 20th century, numerous wooden buildings of the kind vanished, some of them being ancient indeed (15th—18th cent.); this process is most regrettable particularly because the overwhelming majority of those monuments had not been mentioned in any bibliography, in spite of their value in point of art.

The analysis, as a whole of the group of the wooden monuments which have been preserved in the county of Mureș makes it precise the place they deserve in the history of the arts in our country.

Contributing to the deepening of the problems of typology of the wooden monuments to be found in the county of Mureș, under new aspects, in the whole area where our people had come into being, these monuments emphasize also the great truth of the Romanian unity.

When taking into account the carved ornaments which show a high level of art, we reach the same conclusion.

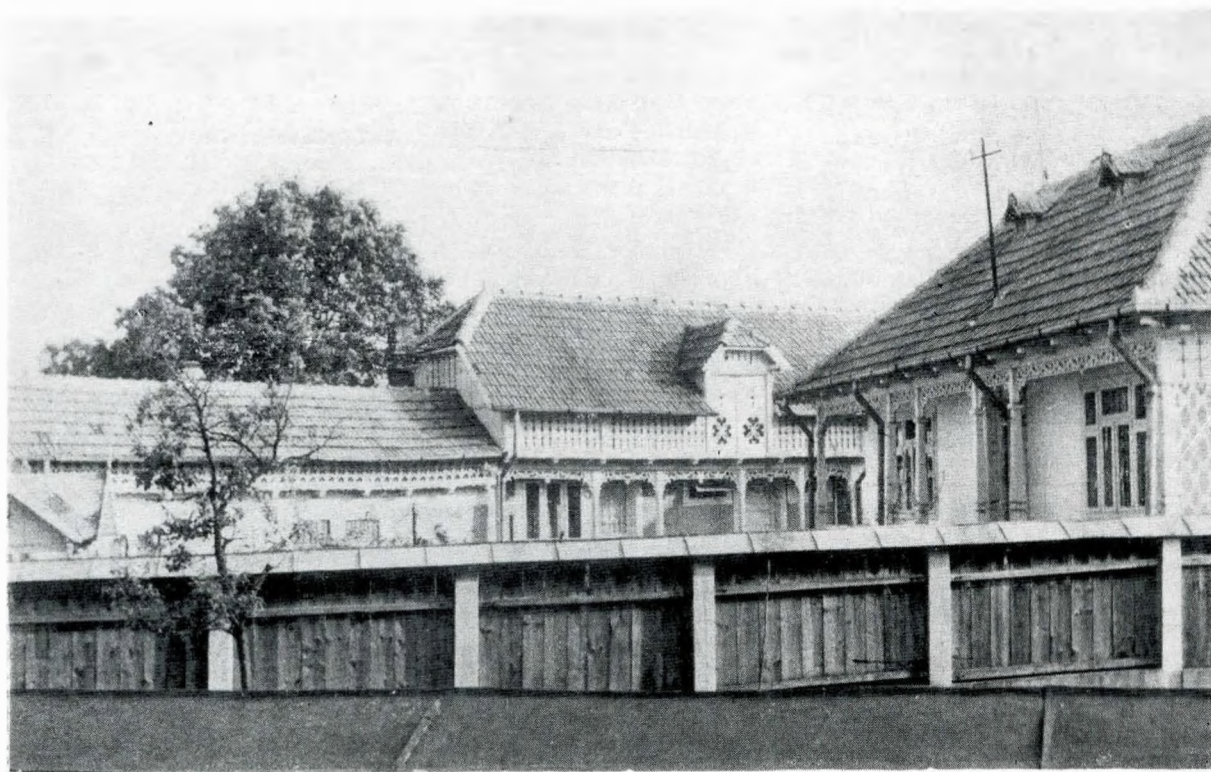
Painting too played a significant role in the ornamentation of those homes, this fact appearing more and more undeniable when studying each object of the kind.

As real documents of history and art, the wooden monuments in the county of Mureș must permanently and thoroughly be protected and preserved.

Cunoașterea zestrei culturale moștenite de la înaintașii noștri, conservarea și valorificarea ei științifică constituie o problemă de actualitate care trebuie să preocupe pe toți lucrătorii din muzee, deopotrivă. Dacă obiectele aflate în colecțiile muzeale, în colecțiile instituțiilor socialiste, ale organizațiilor obștești și de cult se bucură de un regim de conservare care se poate controla și ameliora, în funcție de parametrii ceruți de normele microclimatului, monumentele conservate „*in situ*” pun probleme deosebite, cu totul specifice. Din acest punct de vedere pornim la abordarea problemei și menționăm că județul Bacău are o bogată tradiție în arta lemnului, ceea ce a făcut să se păstreze o minunată zestre arhitecturală de construcții de lemn, ce se înșiră în timp pe parcursul a mai bine de trei secole.

La fel ca și alte județe din Moldova (Vaslui, Neamț, Iași), Bacăul nu a avut posibilitatea să-și adune într-o rezervație de arhitectură populară cele mai reprezentative tipuri de case, biserici și instalații tehnice. Aceasta a făcut ca monumentele să rămână răspândite pe locurile unde meșterii le-au durat din birne groase, pentru a dăinui peste veacuri. Multe dintre acestea stau pitite pe după dealuri împădurite, pe artere

semnat starea lor de conservare. Acestea au avut o situație fericită, întrucât fiind declarate monumente istorice, au intrat sub incidența Legii patrimoniului cultural. În județul Bacău există un număr de aproximativ douăzeci de asemenea construcții de arhitectură populară care se bucură de ocrotirea legii, fiind-le întocmită documentația de rigoare. Trebuie să menționăm însă că, datorită necunoașterii valorii, multe construcții au rămas necuprinse în *Lista* întocmită atunci, de exemplu o biserică de lemn din timpul lui Vasile Lupu, situată în satul Oprîșești. Alături de aceasta, menționăm bisericile de lemn din Poieni — Roșiori, Plopu — Dărmănești, Lipova, Orbeni și multe altele care au o vechime multiseculară, un stil de construcție specific și o arhitectură proprie, ceea ce le definește statutul de veritabile monumente de arhitectură populară. Numărul lăcașelor de cult din județul Bacău care nu au fost cuprinse în *Lista monumentelor* ajunge la aproximativ 40. Ne fiind socotite monumente istorice, ele au avut de suportat o serie de intervenții inoportune la acoperiș, care adesea a fost înlocuit cu tablă, modificări la plan și la elevație. De asemenea, această categorie de monumente a avut de suportat amenajări care le-au știrbit din valoarea

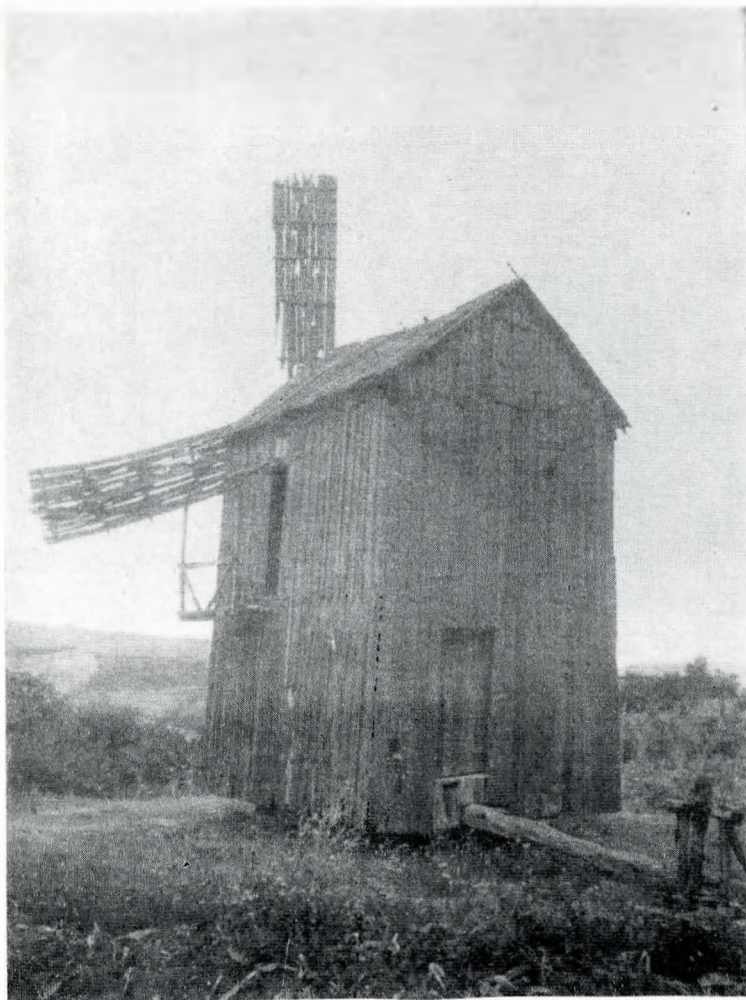
Gospodărie din Cașin — Bacău

secundare de circulație, departe de traficul turistic. Desigur, unele monumente au atras atenția specialiștilor care le-au dedicat pagini în lucrări monografice și de sinteză¹; au con-

estetică: tăbănuirea exteriorului cu scindură sau tencuirea acestuia cu lut și modificări în plan prin adăugarea de pridvoare sau prelungiri ale pronaosului. Introducerea iluminatului electric a supus o parte din aceste monumente la amenajări care au dăunat icoanelor de pe catapeteasmă, aceasta fiind deseori perforată pentru introducerea tuburilor electrice. Montarea becurilor în apropierea icoanelor s-a dovedit a fi nocivă datorită radiațiilor electromagnetice și calorice care acționează asupra stratului de pictură.

Dacă valoarea lor exterioară a fost afectată de amenajările ulterioare, în interior, la unele biserici (unele din ele fiind

¹ Ioana Cristache-Panaï și Titu Elian, *Biserici de lemn din Moldova*, în „Buletinul monumentelor istorice”, anul XII, nr. 2, 1972; Dorinel Ichim, *Monumentul de arhitectură populară din Dărmănești-Bacău*, „Carpăia”, XII, Bacău 1980; Paul Petrescu, *Tradiție și modernitate în arhitectura populară din județul Bacău* în „Revista muzeelor și monumentelor — Monumente istorice și de artă”, nr. 2/1979; Dorinel Ichim, *Monumente de arhitectură populară din Lărgăseni — Vrancea „Vrancea”*, III, Focșani, 1980.

Moară de vânt din Gorghești — Stănișești

Biserica de lemn din Tisa — Silvestri

chiar monumente) peste sculptura și creștăturile de pe birne și stâlpi s-a aplicat un strat de vopsea care a anulat vechea sculptură în lemn, cu valoarea ei tradițională (Răchitoasa).

Cele mai deosebite probleme le ridică acoperișul la bisericile de lemn. Șindrila neînlocuită la timp, la multe din ele, a făcut să se infiltreze apa prin acoperiș contribuind la accelerarea ritmului degradării. Înlocuirea acoperișului a pus și pune probleme de ordin tehnologic, numărul meșterilor șindrilari fiind din ce în ce mai redus, iar șindrila greu de procurat. La multe din acestea s-a folosit tabla, ceea ce nu corespunde sistemului tradițional constructiv al lemnului. În aceste condiții, considerăm că acolo unde nu există posibilități de a se menține acoperișul tradițional cu șindrila, să se folosească eternita care imită dranița, și nu creează distonanță.

Procedeul de tăbănuire a birnelor exterioare nu este reco-

mandat întrucât mărește ritmul biodegradării datorită adăpostirii microorganismelor și menținerii îndelungate a umidității. Pe lângă faptul că tencuirea birnelor știrbește din valoarea construcției, aceasta ascunde și o eventuală infectare cu xilofage sau cu ciuperci dăunătoare.

Menținerea acestor monumente în forma lor originală, așa cum au fost ele ridicate din veacurile trecute, este o datorie și constituie un respect pentru înaintași.

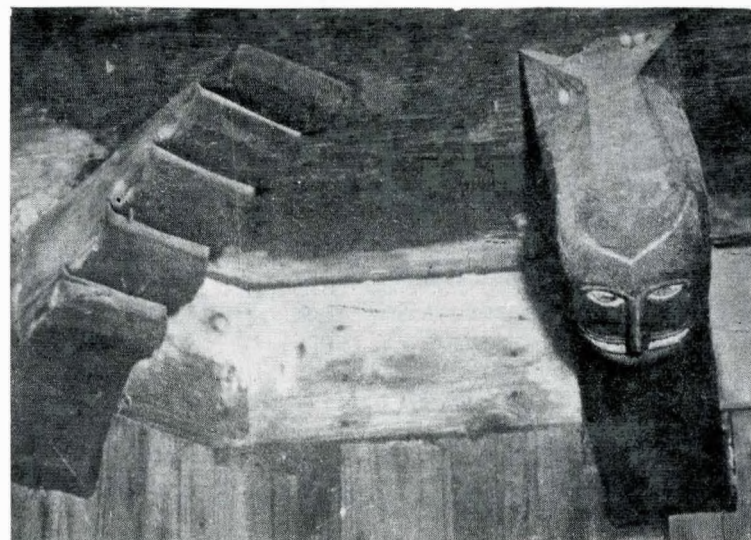
În zonele etnografice ale județului Bacău se află încă o categorie reprezentativă de monumente cărora nu le-a fost acordată, pînă în prezent, atenția cuvenită. Acestea sînt instalații ale tehnicii populare, construite în exclusivitate din lemn. Din cele cîteva sute de mori instalate pe apele Trotușului, Cașinului, Asăului, Ciugheșului și Bistriței, astăzi ne-au mai rămas cîteva exemplare care funcționează la Ciugheș, Asău, Cașin, Boiștea — Dărmănești și Hirja. Celelalte roți au încetat să se învîrtă, starea lor fiind nesatisfăcătoare deoarece au fost părăsite. Reactualizarea folosirii energiei hidraulice pe apele de munte cu un debit mic și mijlociu este o problemă de mare interes. Astăzi se cere ca alături de micro-turbinele electrice să fie repuse în mișcare roțile morilor de apă. Credem că Direcția județeană de moarărit și panificație trebuie să reflecteze mai mult și mai bine ca pînă acum asupra statutului morilor de apă, acestea fiind practice și utile, și totodată atractive din punct de vedere turistic. În acest sens, trebuie încurajați proprietarii acestor instalații pentru a le ține permanent în stare de funcționare și folosință, ceea ce le prelungește, inevitabil, și longevitatea.

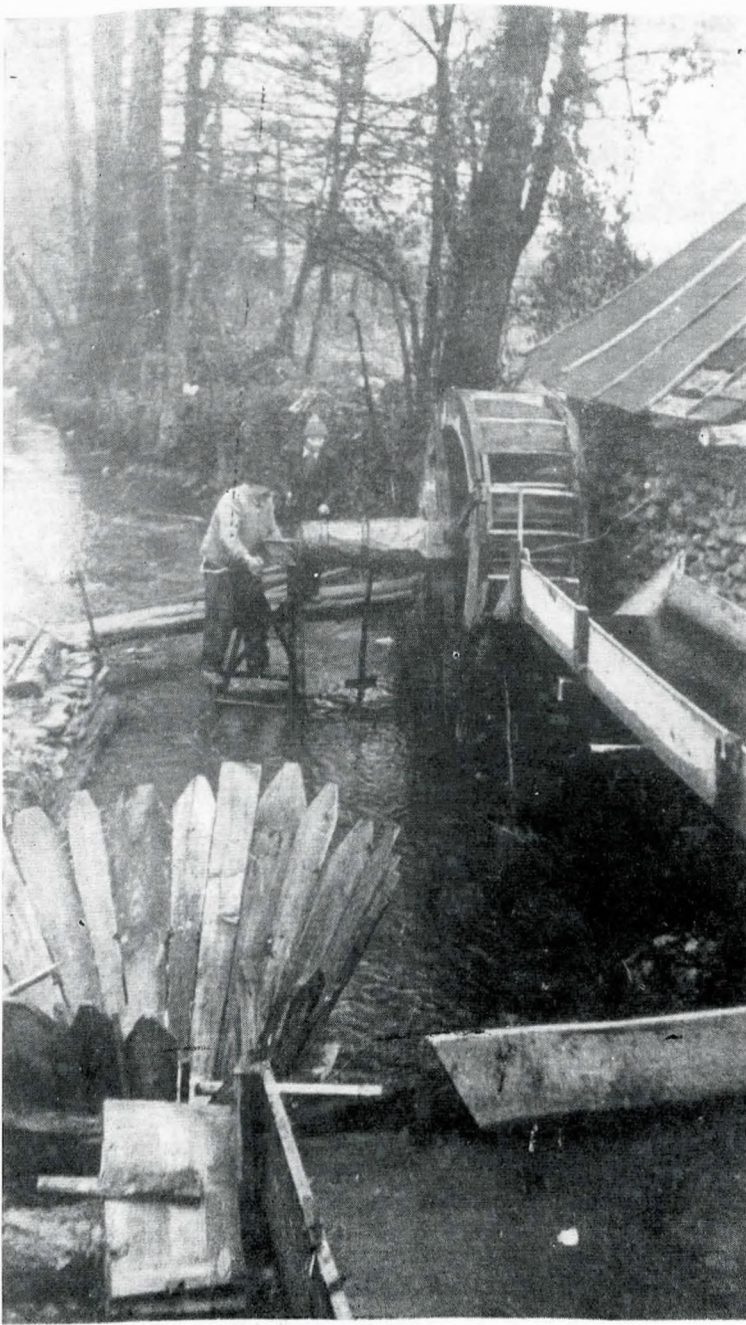
Instalațiile tehnice legate de industria casnică, construite în întregime din lemn, de asemenea, nu au fost declarate monumente istorice. Din zecile de pive, viltori și dîrste, concentrate în satele specializate Poiana-Livezi (pe Tazlău), Popeni - Căiuți (pe Căiuțul Mare) sau dispersate în satele de munte din zona Trotuș, astăzi s-au mai păstrat doar două dîrste, două viltori și două pive în Oituz și Boiștea-Dărmănești. Dacă acestora nu li se va crea un statut aparte de funcționare care să le prelungească existența, în cîteva ani vor fi în situația să dispară definitiv.

În zona colinară a județului Bacău, unde sînt curenți de aer permanenți, au funcționat, încă din secolul al XVIII-lea, mori de vînt. Dintre cele cîteva zeci de exemplare care existau la afîrșitul secolului al XIX-lea, astăzi s-au mai păstrat doar o morișcă și o moară cu două rînduri de pietre, ultima declarată monument istoric. Situată în satul Gorghești comuna Stănișești, moara cu două rînduri de pietre, acționată de un singur grîndei, datează din veacul trecut și este un exemplar unicat pentru Moldova. Acest monument de tehnică țărănească ce folosește energia eoliană reprezintă o adevărată comoară a tehnicii populare și a geniului creator de pe meleagurile băcăuane. Cu toate acestea, monumentul de arhitectură eoliană de la Gorghești — Stănișești se află într-o stare de degradare avansată, cauzată de deteriorarea acoperișului din scîndură și a pereților exteriori.

Pe cursurile rîului Trotuș și afluenților acestuia au existat în ultimele trei secole sute de fierăstraie („fierăzăie“),

Detaliu de console din interiorul bisericii de lemn din Tisa — Silvestri.

Dirstă și villoare din Boiștea — Dărmănești

care au preluat lemnul din întinsele păduri ale Troțușului. Dintre acestea în zilele noastre s-au păstrat două fierăstraie, la Ciugheș și Asău, acționate de forța hidroelectrică. Ca și alte instalații ale tehnicii populare, fierăstraiele au avut de suferit o uzură morală, fiind depășite de tehnica nouă. Păstrarea și conservarea unor asemenea exemplare în stare de funcțiune dovedesc ingeniozitatea poporului român, posibilitățile lui multiple de adaptare și folosire a forței hidroelectrice încă din vremurile îndepărtate ale evului mediu.

Un aspect cu totul aparte îl constituie conservarea și valorificarea construcțiilor arhitectonice ale gospodăriei țărănești tradiționale. În evul mediu, în județul Bacău, mai toate casele și anexele gospodărești se construiau din birne, acoperite cu șindrilă sau paie, gardurile din răzlogi sau împletite din nuiele, iar porțile din lemn de stejar. Din acest peisaj moldovenesc medieval au străbătut timpul până în contemporaneitate un număr redus de case care mai pot fi întâlnite la

Poartă de lemn din Berzunți

Ghimeș — Făget, Ciugheș — Palanca, Cașin, Bogdănești, Oituz, Negrești, Valea Mare — Fărăoani, Luncaui, Răchitoasa și în alte localități. Majoritatea acestor case „bătrânești” pot să devină adevărate case-muzeu care să adăpostească zestrea etnografică și istorică a satului sau a comunei. Amenajate, aceste monumente de arhitectură se vor integra satului contemporan și vor putea supraviețui în procesul de înnoire și transformare a localităților.

Porțile din zona Troțușului constituiau o adevărată carte de vizită pentru trecătorii veniți de pe alte meleaguri. Pe cununa de deasupra intrării, meșterii lemnari din Berzunți, Doftana, Dărmănești, Oituz sau Cașin au săpat cu litere adânci numele gospodarului și anul confecționării. Multe din exemplarele ridicate, între cele două războaie mondiale, marchează o etapă interesantă în evoluția acestui gen de construcții, fiind socotite a doua generație de porți. Înlocuirea treptată a acestora, cu porți din ciment lucrate în cofraj, este un proces inevitabil, dar păstrarea în fiecare localitate a tipurilor reprezentative, pentru o etapă sau alta, trebuie să stea în atenția organelor locale.

Mai există încă sate sau părți din satele băcăuane care, nefiind în perimetrul sistematizării, își mai păstrează o parte din funcțiile și atribuțiile satului tradițional. Atenția însă trebuie îndreptată spre așezările care au devenit puternice centre civice și care nu trebuie lipsite de rezervațiile „*in situ*”. Acestea trebuie să cuprindă străzi, grupe de gospodării, case și anexe gospodărești, toate la un loc conturând zestrea arhitecturală a satului care odată pierdută nu se mai poate regăsi.

Dat fiind ritmul rapid de transformare a satului românesc, se impune o repertoriere a arhitecturii tradiționale cu tot ce a rămas mai valoros din ea, astfel încât, în fiecare comună, consiliul popular să le preia spre păstrare și întreținere în condiții normale, dându-le și unele utilizări adecvate. Asigurarea unor funcționalități în raport cu specificul local al fiecărei așezări, al zonei din care face parte, este o modalitate de preluare a celor mai valoroase monumente tradiționale și de integrare a lor în contemporaneitate.

În anul 1880 în lumea artistică a Capitalei se răspîndește știrea privind aprecierile unanime cu care a fost primită sculptura tinărului Ion Georgescu intitulată: *Copiliță rugîndu-se*. Era vremea cînd în țară începuse să se afirme o pleiadă de tineri artiști români, absolvenți ai școlilor de artă din țară sau cu studii făcute în străinătate. Epocă de căutări în toate domeniile artei. În București și în celelalte orașe mari ale țării se construiesc palate, clădiri monumentale destinate unor instituții publice sau de învățămînt¹, campania pentru incredințarea acestor lucrări artiștilor români, arhitecți și sculptori, fiind una din paginile frumoase ale istoriei culturii românești. În acest context, succesul obținut la Paris de către Ion Georgescu nu a fost trecut cu vederea și nici nu a fost uitat în anul 1882, la întoarcerea în țară a tinărului sculptor.

În acei ani, în Capitală, Epitropia Spitalului Brîncovenesc, o foarte bogată instituție², hotărăște să construiască pe același loc, pe terenul de pe malul Dîmboviței, la începutul căii Rahova, o nouă biserică a „Domniței Bălașa“, cea de-a treia în ordine cronologică³. Proiectul clădirii este incredințat arhitectului Alexandru Orășeu.

Noua clădire, în concepția membrilor Epitropiei, trebuia să întrunească calități artistice deosebite, ca neprecupețind să cheltuiască sume importante pentru achiziționarea unor materiale de bună calitate și angajarea unor foarte buni meșteri sau artiști talentați care să desăvîrșească lucrările proiectate.

Pentru amplasarea mormîntului și executarea unui sarcofag al Domniței Bălașa, fondatoarea instituției, sînt angajați arhitectul Constantin Băicoianu, care a construit Spitalul Brîncovenesc, și sculptorul Ion Georgescu.

Sarcofagul Domniței Bălașa nu este menționat în toate lucrările din bibliografia privitoare la viața și opera sculptorului, după cum în monografiile sau articolele privind monumentul, nu în toate este pomenit Ion Georgescu ca autor al sculpturii.

Prima mențiune, se face în broșura ocazională, editată cu prilejul inaugurării, intitulată: „Săntirea bisericii Domnița Bălașa, săvîrșită în ziua de 29 septembrie, în prezența Maiestății Sale Regelui “București 1885. Sînt prezentate aici toate lucrările executate și cu autorii lor. La pagina 5 se scriu următoarele: „Mausoleul de marmoră făcut pentru osemintele Domniței Bălașa și așezat sub o boltă marmorizată, în partea dreaptă a bisericii, este lucrat de artistul român C. (evident, o greșală de tipar) Georgescu“ În articolul lui Marin Dumitrescu, „Biserica Domnița Bălașa“ publicat în „Teologul“ II nr. 6, 1898, p. 3, autorul descrie monumentul, fără a-l pomeni pe artist, în felul următor: „În interiorul bisericii Domnița Bălașa, în partea dreaptă, se află un strălucit monument de marmoră albă făcut în formă de sicriu, în care se păstrează osemintele ilustrei fondatoare și un Înger veghează lingă dînsule“. Necrologul lui Ion Georgescu din „Familia“ (6/18 decembrie 1898 p. 587) amintește între operele sculptorului și sarcofagul în cauză, celălalt necrolog cunoscut, semnat de

N. Petrașcu și publicat în „Literatura și artă română“ III din 25 februarie 1899 nu amintește această operă.

Într-un prim articol consacrat memoriei sculptorului, scris de Dimo Pavelescu, „Profesorul sculptor Ion Georgescu“, publicat în „Pictura și sculptura“ I, 3/1935 p. 20, deși sînt înșirate multe din operele sale, Domnița Bălașa nu este pomenită. Nu o amintește nici Tudor Vianu în articolul „Sculptura românească“ din „Artă și tehnică grafică“ 4—5/1938, deși la p. 168 sînt consacrate lui Ion Georgescu cîteva rînduri elogioase: „... A apărut într-un mediu artistic în care tradițiile nu se constituiseră și în care interesul general îl secunda cu destulă indiferență, lucrînd în răstimpul unei vieți scurte, Ion Georgescu a produs lucrări de un desăvîrșit echilibru artistic în care o fină devinație psihologică se unește cu o solidă știință a modelajului. ... Sobru, fără răceală și sensibil, fără ostentație“. În 1910, într-o monografie consacrată lui „Ștefan Ionescu-Valbudea“, Ion Frunzetti, așezîndu-l la începutul

Fotografii executate de N. Zegrea

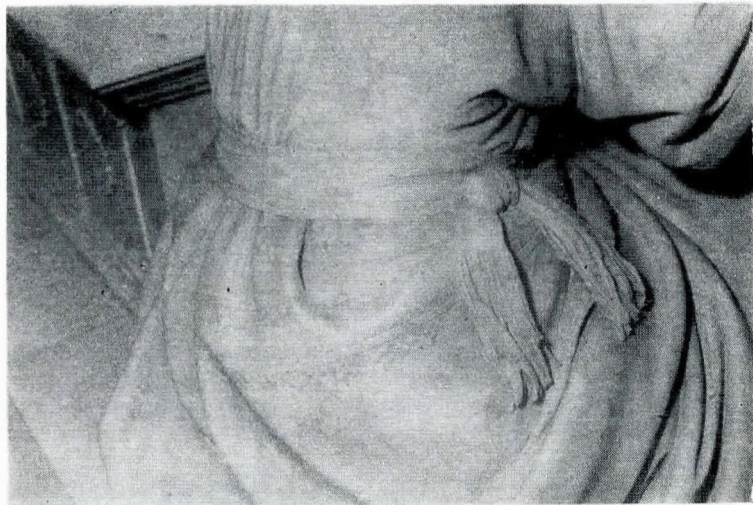
¹ Oliver Veleșcu, „Cestiunea clădirilor școlare“ în „Arhitectura“ nr. 3, 1979, p. 61.

² Pentru istoricul acestei instituții, a se vedea: Emil și Ion Virtosu, O sută de ani de la înființarea așezămintelor brîncovenesci (1838—1938), București 1938.

³ Vezi N. Stoicescu, Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București, Editura Academiei, p. 205.

sculpturii românești, recunoștea că Ion Georgescu „a fost până azi singurul beneficiar al omagiilor unei întregi generații artistice“. George Potra în cartea „Din Bucureștii de altădată“, București 1912, p. 33, amintește mormântul Domniței Bălașa și reproduce textul inscripției, dar nu-l amintește pe sculptor. În revista „Analecta“, 3, 1915, unde sînt grupate „Știri contemporane despre artele plastice în România între 1890—1909“ sînt amintite multe din operele lui Georgescu, executate bineînțeles între datele limite ale articolului.

George Oprescu a fost primul care i-a consacrat sculptorului un studiu monografic comunicat la Academia Română (G. Oprescu, „Ion Georgescu“, în *Analele Academiei Române*. Mem. Secf. Lit. s. III t. XVII, mem. 1 București 1918). Aici se găsește prima descriere și analiză artistică a sculpturii de la Domnița Bălașa, George Oprescu exprimîndu-și regretul

că „deși așezată într-un loc pe lângă care trec mii de persoane, ea este așa de puțin cunoscută“.

Centenarul nașterii sculptorului, sărbătorit în primăvara anului 1956 a prilejuit printre alte manifestări (expoziții, emisiune filatelice etc.) și apariția a numeroase articole în presă. (Ioan Massoff, „Centenarul sculptorului Ion Georgescu“ în „*România liberă*“ nr. 3510 din 19 ianuarie 1956, p. 2; „M. Cosma“, 100 de ani de la nașterea lui Ion Georgescu în „*Contemporanul*“ nr. 3 (485) din 20 ianuarie 1956, p. 4; Marin Mihalache, „Centenarul lui Ion Georgescu“. Un clasic al sculpturii românești în „*Știința Tineretului*“ nr. 2090 din 20 ianuarie 1956 p. 2; Mircea Deac, „Ion Georgescu“, 100 de ani de la nașterea sa în „*Gazeta Literară*“ din 2 februarie p. 4; Carmen Răchițeanu-Hoffman, „Centenarul sculptorului Ion Georgescu“ în „*Flacăra*“ nr. 5/78 din 1 martie 1956 p. 23; Jack Brutaru, „Expoziția retrospectivă Ion Georgescu“, în „*Informația Bucureștilui*“ nr. 819 din 20 martie 1956, p. 2; materiale în care, în nici unul nu este menționată compoziția sculpturală de pe mormîntul Domniței Bălașa. Cu același prilej Marin Mihalache îi consacră și o micromonografie intitulată „Ion Georgescu un clasic al sculpturii românești“, în colecția Societății pentru răspîndirea științei și culturii apărută la ESPLA, 1956, unde pomenește această sculptură „mai puțin cunoscută“ ca de o „lucrare izbită, monumentală, bine proporționată, care dovedește calitățile sale remarcabile“ (pag. 14). George Oprescu îi consacră, cu același prilej al centenarului, un nou studiu: „Ion Georgescu, la 100 de ani de la nașterea sa“ în „*Arta Plastică*“ III nr. 1/1956, subliniind că lucrarea de la Domnița Bălașa „este o operă însemnată, prin proporțiile și forma ei, unică în arta noastră de pînă atunci“. Un studiu îi consacră și Remus Niculescu, „Știri noi despre anii de formație ai lui Ion Georgescu“, în „*Studii și Cercetări de Istoria Artei*“ III, 3—4/1956, ocupîndu-se de perioada anilor 1878—1881, deci epocă anterioară creării operei de la Domnița Bălașa. Tot știri despre primii ani de creație pînă în 1876 — și despre începutul activității didactice în anul 1887, se găsesc la Barbu Brezeanu. Cîteva date necunoscute în legătură cu sculptorul și profesorul Karl Storek în „*Studii și Cercetări de Istoria Artei*“ III, 1—2/1956, p. 349.

O listă a operelor lui Ion Georgescu, în care este inclus și sarcofagul de la Domnița Bălașa a întocmit-o G. Bezviconi,

„Cimitirul Bellu din București, muzeu de sculptură și arhitectură“ în „*Monumente și Muze*“ I/1958, p. 194—195. Activitatea socială, de apărare a intereselor profesionale a constituit preocuparea studiului lui Petre Oprea, Societatea „Cercul artistic“ și rolul ei în mișcarea artistică de la finele secolului trecut, în „*Studii și Cercetări de Istoria Artei*“ IV 1/1959, p. 238. George Oprescu în „*Sculptura românească*“, edițiile I 1957 și II 1965, serie cu aceeași căldură despre opera lui Ion Georgescu, și despre opera lui de la Domnița Bălașa.

*
*   *

Documentele, pe care le publicăm în anexă, vin să întregască biografia sculptorului Ion Georgescu. Ele permit cunoașterea condițiilor în care sculptorul a angajat lucrarea de la Domnița Bălașa și executarea ei la Massa-Carrara în Italia.

Se pare că angajamentul său din 1883 cu Așezămîntele Brîncovenesti îi vor permite efectuarea călătoriei în Italia, dorință exprimată de sculptor încă în anul 1878 într-o scrisoare către Aman⁴ dacă nu cumva fusese în Italia și în 1881 după ce, la recomandarea lui Odobescu, V.A. Urechia, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, îi acordă o subvenție și îi comandă un basorelief: „Ovidiu cîntîndu-și poemele geților minunați“, lucrare considerată pierdută.

Din materialele de arhivă, care se publică alături, reies și sentimentele de care erau animați membrii Epitropiei, cînd dau preferință angajării lui Georgescu, deși prețul cerut de sculptor pentru lucrare era mai mare decît al altor ofertanți. În referatul prin care se propune comandarea lucrării lui Ion Georgescu, el este caracterizat ca „un tânăr artist român, de mare merit și ar trebui să fie încurajat“⁵.

Este interesant de știut că în luna decembrie a anului 1883, în zilele cînd sculptorul ducea tratativele cu Epitropia, el obținuse un deosebit succes cu un bust a lui Bolintineanu. Într-adevăr, în seara zilei de 13 decembrie, anul sus-amintit, la festivitatea organizată de admiratorii scriitorului, Ion Georgescu „fu dus pe scena Teatrului Național“, publicul ovaționînd pe artistul sculptor „pentru cap-d'opera lui măiastră“⁶. Fapt care nu putea, desigur, să nu influențeze hotărîrea de a i se încredința comanda sarcofagului.

Prețuirea lui de către contemporani, ilustrată și de documentele pe care le prezentăm, este mărturisită în mod public într-o conferință ținută la Ateneul Român și de C.I. Stăncescu.

Alături de opera lui Mirea — declară acest mentor al artei românești de la sfîrșitul secolului trecut — „sculpturile domnului Georgescu trebuie să ne fie de două ori scumpe nouă românilor, mai întîi fiindcă sînt opere ce adevărate talentele artiștilor noștri și apoi pentru că sînt făcute de copiii iubiți ai școlii noastre de Belle-Arte“⁷.

Mai reține atenția că în ofertă și în contract Ion Georgescu se intitulează „fost elev și absolvent al Academiei de Belle-Arte din Paris“, unde, se știe, că fusese elev al lui Auguste Dumont⁸.

De la întoarcerea sa în țară el execută doar lucrări mici, mai ales busturi. De aceea prilejul oferit de a face o sculptură de proporții mai mari îndeamnă pe artist să producă — cum singur declară — „o lucrare de artă valoroasă“⁹, mai ales că este, se pare, prima sa lucrare de proporții monumentale.

Contractat în decembrie 1883, sarcofagul este executat așa cum s-a spus în Italia, în opt luni și transportat apoi la București unde este montat în locul care-i fusese destinat fiind oferit vederii publicului odată cu inaugurarea noii biserici în 29 septembrie 1884.

Sarcofagul de la Domnița Bălașa este executat în spiritul sculpturii clasice al cărei adept a fost Ion Georgescu în decursul întregii sale activități. Analiza artistică a acestei opere a făcut-o principalul său exeget, George Oprescu:

„În adevăr, în această primă mare lucrare monumentală a lui, Ion Georgescu oferea rare și incontestabile frumuseți, era

⁴ Cf. Remus Niculescu, Știri noi despre anii de formație ai lui Ion Georgescu în „*Studii și Cercetări de Istoria Artei*“ III, 3—4/1956, p. 173.

⁵ Vezi nr. 2 din Anexă.

⁶ N. Petrașcu, Ion Georgescu, București 1931, p. 29.

⁷ C.I. Stăncescu, Cum se judecă operele de artă. Conferință ținută la Ateneul Român, Biblioteca pentru toți, București 1896, p. 85.

⁸ Remus Niculescu, art. cit.

⁹ Vezi nr. 6 din Anexă.

o probă evidentă că el poseda nu numai însușirile de practician, ci și idei precise de cum se cuvine să apară o operă de vaste proporții în compoziția ei, în raportul maselor plastice între ele, în arhitectura ei, ca și față de locul ce era destinată să-l ocupe. Era vorba de o firidă înaltă și adincă, de forma unei abside. Georgescu imaginează câteva trepte de marmură, care duc la partea de sus a monumentului, sub forma unui chivot de tipul celor din Renaștere, pe patru picioare de capră. Deasupra un capac sub formă de acoladă, poartă pe partea lui mai ridicată un geniu drapat într-un lung costum suplu și ținând în mână un seut cu inscripția lămuritoare. Totul este admirabil proporționat, ornat cu discreție, după cea mai bună tradiție de artă frumoasă occidentală. Pe trepte, sezind îngindurată cu capul aplecat, o femeie cu fața gravă, cu o mână la frunte, depune cu cealaltă o mică coroană de lauri. Costumul în care e îmbrăcată este cel național¹⁰, cu foarte discrete, mai mult ghicindu-se, broderii, însă drapind-o larg și simplu, în cute ce se răspîndesc armonios în jurul trupului și peste picioare, întoimăi ca o draperie antică.

Sentimentul adine de care a fost animat artistul a fost servit de data aceasta de un talent de executant de prim ordin. Nu este de mirare că avem azi în această lucrare, una din cele mai frumoase sculpturi românești¹¹.

În plină desfășurare a talentului său, Ion Georgescu avea să moară, la 42 de ani, la 30 noiembrie 1898.

ANEXE

Anul 1883, luna iulie 9

D-lul arhitect Constantin Băicoianu

Stimabile Domn,

Exprimîndu-mi sentimentele mele de recunoștință pentru ridicarea planului de contur al Spitalului Brîncovenesc, precum și pentru acela al Mormîntului Ilustrei fondatoare Domnița Bălașa care urmează să se efectueze în marmoră spre a se așeza într-o nișă din noua Biserică, Vă rog Domnul Meu, de a primi din partea Epitropiei Brîncovenești suma aci alăturată de lei 400, ca o mică compensațiune a osteneții ce ați depus pentru această lucrare, urîndu-vă totodată un deplin succes în Țara noastră, la talentul ce-l posedați într-un chip incontestabil, asigurîndu-vă că oricînd Epitropia va avea trebuință de desene și planuri pentru clădirile ce ea proiectează a face Va avea întotdeauna recartu¹² la inteligența și capacitatea dumneavoastră.

Primiți. . .

P.S. Vă rog a transmite casieriei Epitropiei chitanța dv. de primirea banilor.

Pe margine: A veni răspuns. Chitanța d-lui Băicoianu care s-a primit de d-l Lazăr.

(Arh. Stat. Fond. Epitrop. Așezămintelor Brîncovenești, Dos. 13/1880, fila 20 — ciornă).

Înalt Prea Sfințitului

Mitropolit Primat al României
Efor al Așezămintelor Brîncovenești

Înalt Prea Sinte,

Cunoașteți Eminența Voastră că piatra mormîntală sub care repusau în fosta biserică osemintele Domnița Bălașa, ilustra fondatoare, este foarte simplă și cu totul primitivă, fără să aibă nici chiar meritul unui obiect de antichitate¹³. Așa fiind, nu corespunde întru nimic nici cu stilul nici cu bogăția introdusă în construcția noii biserici.

Epitropia, pe lângă celelalte obiecte de artă săvîrșită de artiști distinși atît din țară cît și din străinătate, s-au gîndit cu toată

¹⁰ Această rezolvare a îmbrăcăminții femeii a fost interpretată ca o contribuție a lui Ion Georgescu la curentul inițial de Ion Mineu pentru valorificarea în artă a vechilor elemente românești. Acest motiv, o femeie în port popular, Georgescu l-a repetat și în 1887 în compoziția de pe monumentul funerar al familiei Papadopol, azi monumentul funerar Mihai Secopol și Nicolae Davidescu din cimitirul Bellu, fig. 11—23.

¹¹ George Oprescu, Ion Georgescu, București 1948, p. 17.

¹² Privirea.

¹³ Textul, în versuri, de pe piatra de mormînt originală, a Bălașei, a fost publicat de Virgil Drăghiceanu în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice” VIII, 1915, p. 95.

ardoarea și la acest principal obiect și a însărcinat pe mai mulți sculptori și arhitecți din țară ca să facă mai multe schițe de un sarcofag de marmoră albă de Carrara de primă calitate spre a se așeza în nișa din dreapta din intrul bisericii, în locul unde și înainte a repusat oasele Domniței Bălași.

Din toate aceste schițe, donă numai dintrî-nsele au intrunit ideea Epitropiei, una luată de cunoscutul artist în sculptură Dl. Karl Storek și alta de distinsul tînăr artist Român dl. Georgescu, pe care le supunem pe lângă aceasta respectuos la aprecierea Eminenței Voastre¹⁴.

Cea dintîi elaborată de dl. Storek costă gata așezată la locul ei, suma de lei 9.000, iar cea de a doua elaborată de dl. Georgescu, iarăși așezată la locul ei, costă suma de 10.000.

Dacă ne este iertat, I. P. Sinte, să ne pronunțăm mai înainte de a fi judecate de Eminența Voastră aceste două modeluri apoi Epitropia ar da preferința sa modelului d-lui Georgescu, care deși mai scump, însă el merită preferința din două puncte de vedere: I. pentru că este și ideea mai frumoasă și lucrul pare a fi mai greu de executat și al II-lea, pentru că este un tînăr artist Român de mare merit și ar trebui să fie încurajat.

Așteptăm I.P.S. cu cel mai profund respect înalta aprobare a Eminenței Voastre.

Binevoii Vă rugăm I. P. Sinte, a primi încredințarea profundului nostru respect.

Epitropi N. Bibescu

Secretar D. Telemac

nr. 669

1883, decembrie 7

Apostilă. Avînd în vedere raportul Epitropiei. Avînd în vedere modelurile ce ni s-au înfățișat și considerînd că modelul d-lui Georgescu este în adevăr mai superior decît acela elaborat de

¹⁴ Piașetele lipsese din dosar.

dl. Storeck, aprobăm părerea Epitropiei și încuviințăm să se dea preferință unui artist român.

+ Calinic Mitropolit

(Arh. Stat. Fond Epitrop. Așezămintelor Brincovenesti. Dos. 13/1880 fila 61 — original).

1883, decembrie 20
nr. 1619

OFERTA

Subscrisorul artist statuaru, elev absolvent al Academiei de belle-arte din Paris, ofer și mă angajez a executa pentru Epitropia bisericii Domnița Bălașa monumentul destinat a figura în biserică, în marmură albă de Italia, d'asupra mormintului a repausatei ilustre fondatoare Domnița Bălașa, în condițiile impuse de Onor Epitropie și după schița ce am prezentat cu modificățiunile ce mi se vor mai cere.

Pentru care mă oblig a o executa ca să devină într-un cuvânt o adevărată operă de artă.

Prețul cu care mă oblig a termina această lucrare, este de lei 10.000; iar termenul săvârșirii și așezării ei la locul destinat va fi de opt luni, calculat din ziua încheierii contractului.

I. Georgescu

Apostilă: La primirea acestei oferte se va recomanda Eminenței Sale Eforul alăturându-se pe lângă raportul Epitropiei și schița menționatului mormint spre apreciere și aprobare.

N. Bibescu

(Arh. Stat. Fond Epitrop. Așezămintele Brincovenesti. Dos. 13/1880 fila 78 — original).

1883 decembrie

CONTRACT

Între Epitropia Spitalului Brincovenese și a Sfintei Bisericii Domnița Bălașa de o parte și între dl. I. Georgescu, artist statuaru, elev absolvent al Academiei de belle-arte din Paris de altă parte, s-a încheiat următorul contract:

1. Se însăreinează și se obligă dl. Georgescu a lucra un monument (Sarcofagiu) de marmură albă prima calitate de Italia, după modelul lucrat de D-sa și aprobat de Eminența Sa Eforul și de Epitropia cu prețul de lei 10.000.

2. Acest sarcofagiu se obligă dl. Georgescu a-l isprăvi în termen de opt luni de zile și așeza în nișa din dreapta a bisericii în care se vor pune osemintele ilustrei fondatoare.

3. Atît figurile cît și ornamentele care împodobesc acest sarcofagiu, precum și armele familiei Brincovenesti vor fi prelucrate și sculptate cu gust și în condițiuni artistice, ca să devină o adevărată operă de artă, care va fi supusă îndată după terminarea ei, la critica unui juriu întocmit de persoane competente.

4. Pentru că urmează a se face oarecare modificări asupra îngerului ce figurează d'asupra pietrei de pedestal, se obligă dl. Georgescu a corectea modelul mai înainte de a începe lucrarea definitivă, spre a se evita orice conflict.

5. Suma de lei (10.000) zece mii, plata totală a acestui sarcofagiu se va răspunde d-lui Georgescu în cinci rate de câte două mii lei fiecare rată, din care i se va număra rata I la încheierea acestui contract, iar celelalte patru i se vor elibera treptat cu înaintarea lucrării.

6. Dacă la termenul fixat dl. Georgescu nu va găti acest sarcofagiu sau dacă isprăvindându-l nu va fi identic cu modelul definitiv și nu va deveni un obiect de artă apreciat de juriu, atunci Epitropia este liberă a nu-l primi și a comanda altul sau în țară sau în străinătate, pe contul d-lui Georgescu și se va despăgubi atît de banii ce va fi primit d-sa cît și de diferența prețului cu care s-ar putea contracta în plus din ori ce avere a d-lui Georgescu fără ca d-sa să aibă dreptul de reclamare și de judecată în contra Epitropiei, ci numai prin simpla somațiune ce-i va face Epitropia prin Portărie.

Taxa de înregistrare și hîrtia pentru acest contract privește pe Epitropie.

1883 decembrie

Epitropi:

N. Bibescu

I. Georgescu

Secretar Telemac

(Arh. Stat. Fond Epitrop. Așezămintele Brincovenesti. Dosar 13/1880 fila 80-original).

1884 ianuarie 3, nr. 4

Casieriei G-le de Ilfov

Binevoii vă rugăm a dispune să se înregistreze alăturatul Contract încheiat între Epitropie și dl. I. Georgescu, artist statuar a cărui valoare se urcă la suma de 10.000 lei.

Vă înaintăm cu aceasta 50 lei taxa cuvenită de 50 bani %

Primiți . . .

(Arh. Stat. Fond Epitrop. Așezămintelor Brincovenesti. Dosar 13/1880 fila 79 — ciornă).

1884, iunie 13

Massa-Carrara

Domnului col. Bibescu,

De o săptămînă mă aflu în Italia și cu cea mai mare plăcere vin a vă face cunoscut că Sarcofagul Domniței Bălașa care se execută acia nu numai că execuțiunea lui progresează, dar face admirațiunea multora.

Domnule colonel, interesul care l-am avut mai înainte încă de a obține această lucrare, a fost de a putea să vă servesc cu o lucrare de artă prețioasă: acum cînd această lucrare este în execuție și pentru a-mi ajunge scopul dorit, de a vă da o lucrare de artă valoroasă, vin a vă face cererea din cauza timpului scurt, să duc execuțiunea Sarcofagiului pînă la finele lunii lui August st. v pentru a putea să vi-l dăm în condițiunile cuvenite unei lucrări de artă, mai cu seamă că are să fie așezată în interiorul Bisericii.

Dacă însă Domnule Colonel din cauza inaugurării bisericii la 1 septembrie vă va fi imposibil de a-mi acorda timpul ce trebuie pentru transportul sarcofagiului la București voi fi obligat a mă grăbi să-l trimis la finele lunii iulie pentru a avea timpul suficient ca să ajungă la înli septembrie.

Astăzi chiar am terminat modelul îngerului de deasupra sarcofagiului care fine în mînă inscripțiunea mormintului și pentru care în special, vă rog să binevoii a-mi trimite inscripțiunea ce credeți că trebuie să fi pusă pentru că în același timp cu execuțiunea îngerului în marmură să se facă și inscripțiunea.

Profil de această ocaziune a vă ruga să primiți sentimentele mele distînse.

I. Georgescu

Pe verso: Adresa mea la Florența: Via St. Caterina 15—Florența.

Apostilă: Se va răspunde că i se acordă termenul cerut—N. Bibescu (Arh. Stat. Fond Epitrop. Așezămintelor Brincovenesti. Dos. 13/1880 filele 133 și 143 — originalul).

(după 1884, iunie 13)

Domnul meu,

Am primit scrisoarea ce ai binevoit a-mi adresa cu data de 13 iunie st. n. la care mă grăbesc a vă răspunde la amîndouă chestiunile.

1. Dacă aveți absolută necesitate de prelungirea termenului pînă la 1 septembrie spre a face un capo d'operă precum v-ați angajat, Epitropia consimte a vă acorda termenul pînă la 1 septembrie, sperînd că expediarea și ajungerea ei în București se va face pînă la finele lui Septembrie, încît la 15 octombrie viitor să se sancțifice biserica care va fi cu desăvîrșire gata la finele lunii iulie.

În ceea ce s'atinge de inscripțiune, necumoscînd dimensiunea spațiului în care trebuie gravată inscripțiunea, vă trimis două. Dacă pentru cea mai lungă, care este ceea ce am dori să poată fi gravată nu va permite spațiul, atunci veți face să se graveze cea mai scurtă.¹⁵

Despre armele familiei Brincovenesti, vi s-a dat o medalie după care să o reproduceți în sculptură. Dacă însă ați avea trebuință ca această Armărie să v-o trimis zugrăvită pe o scară mai mare, scrieți-mi și voi fi gata a v-o trimite.

Primiți d-le cu această ocaziune încredințarea sentimentelor mele de stimă și afecțiune.

*

(Arh. Stat. Fond Epitrop. Așezămintelor Brincovenesti. Dos. 13/1880 fila 144 — ciornă).

¹⁵ Textul gravat, care se poate citi astăzi este următorul: „Aci / Repauzează / osemintele / Domniței BALASA / FUNDATOAREA ACES- / TUI SF. / LOCAȘ / Decedată la ANULU / 1751 / RUGĂTI-VĂ / PENTRU / DENSA /

REZULTATELE CERCETĂRILOR LA BISERICA SF. GHEORGHE NOU DIN BUCUREȘTI

Arh. ȘTEFAN BALȘ

Biserica Sf. Gheorghe este, desigur, alături de Patriarhie, cel mai cunoscut dintre toate monumentele de cult din cuprinsul Capitalei.

Situată la kilometrul zero, în punctul de pornire al drumurilor naționale, și înălțată inițial în centrul unui mare han, azi dispărut, ea este ultima și cea mai importantă din lungul șir al ctitoriilor lui Constantin Brîncoveanu, fiind și locul unde i-au fost înjunghiate osemintele, aduse de la Constantinopol dupăuciderea din 1714.

Construită în 1705, după planurile arhitectului Veseleil, pe temeliele unei clădiri mai vechi a lui Dobruș Banul, și sfințită cu mare alai în prezența patriarhului Ierusalimului, biserica a trecut în decursul anilor prin multe încercări datorită incendiilor și cutremurelor succesive care i-au schimbat înfățișarea inițială.

În urma puternicului cutremur din 1802, i s-au prăbușit bolțile și turlile de zid, iar cele de lemn cu care au fost înlocuite s-au pierdut și ele, distruse de un mare incendiu în 1817. În anii 1851—1855, în scopul unei restaurări și modernizări, s-a intervenit în mod radical prin dărîmarea pridvorului, bolților și coloanelor interioare ale pronaosului, prin cioplirea elementelor decorative ale fațadelor și prin înlăturarea picturii inițiale în frescă a lui Pîrvu Mutu, pentru a fi înlocuite cu noile forme ale arhitectului Villacrosse și cu picturile lui Constantin Lecca și Mișu Popp. Astfel modificată, ctitoria brîncovenească s-a păstrat pînă în zilele noastre.

În urma stricăciunilor cauzate de cutremurul din 1940, s-a hotărît inițierea unei acțiuni de restaurare generală pentru readucerea monumentului la vechea sa înfățișare. Proiectul întocmit în 1968, în faza de studiu tehnico-economic în diferite variante¹, era întemeiat pe cercetările arheologice efectuate în 1968 sub conducerea Muzeului de istorie a municipiului București²; pe izvoarele de arhivă cunoscute și pe studiul prin analogie cu celelalte monumente contemporane.

Cercetările arheologice din 1968, cu tot caracterul lor limitat, au obținut totuși unele date precise:

— La 1 m sub pardoseala din 1855 a fost regăsit nivelul pardoselii brîncovenești, determinat prin fragmentele de pictură în frescă păstrate din draperiile ornamentale de la partea inferioară a pereților.

— Conturul în plan al fundațiilor fostului pridvor a fost descoperit pe trei laturi sub zidăria arcadelor lui Villacrosse, împreună cu fragmente din treptele de piatră mareînd locul vechilor intrări laterale.

— Constatarea existenței unei supraînălțări cu 1 m a pereților perimetrali peste zidăria inițială, în locul vechii cornișe dărîmate, precum și a unei supralărgiri a compartimentului mormintelor dintre naos și pronaos prin împingerea spre exterior a zidurilor nord și sud, cu circa 1 m, și mutarea brîului median de piatră sculplată pe noul traseu modificat. S-a verificat, totodată, prezența, sub tencuiala fațadelor și a bazei turlei naosului, a întregii rețele de panouri și ciubuce decorative rase la fața zidurilor, ce deja fusese semnalată de către arhitectul Horia Teodoru după cutremurul din 1940.

— Cercetarea documentară a contribuit la rîndul ei cu un aport destul de rar înțiluit la monumentele noastre, atît prin cunoscutele imagini ale desenatorilor Raffet (fig. 1), Bouquet și Büchner (fig. 2) din 1837, 1841 și 1847, reprezentînd cu o precizie aproape fotografică biserica în perioada de după prăbușirea turlilor și înaintea dărîmării pridvorului, cît și printr-o descriere amănunțită dintr-o catagrafie din aceeași perioadă (1845) menționînd, printre altele, existența a șase coloane de piatră în interior și 12 coloane de piatră la pridvor³.

— Semnalarea prezenței la Muzeul Bellu din Urlați a unor elemente de piatră sculpturală presupuse a fi fost aduse de la Sf. Gheorghe, după dărîmarea, a sporit și ea numărul datelor ajutătoare necesare restaurării.

Totuși, nu apăruse încă, la aceea dată, nici o indicație asupra structurii și sistemului de boltire ale pridvorului și pronaosului inițial, asupra modelului cornișei sau asupra numărului și aspectului turlilor dispărute, alcătuiind elemente indispensabile în definitivarea restaurării. De aceea, în lipsa lor, pentru a găsi un răspuns acestor numeroase semne de întrebare, proiectul prezentat a cuprins o serie de variante rezultate din studiul prin analogie a celor două construcții similare (fig. 9) ce încadrează în timp biserica Sf. Gheorghe, adică biserica mănăstirii Hurez, înălțată cîtiva ani înainte (1692) de către meșterii lui Constantin Brîncoveanu și biserica mănăstirii Văcărești (1720) a lui Nicolae Mavrocordat, ambele cu aceleași caracteristici stilistice însă diferite ca structură interioară și forme exterioare.

În urma examinării la fața locului a proiectului și a diferitelor variante privind numărul și amplasarea turlilor și sistemul de boltire al spațiului interior, comisia de avizare a fostei Direcții a Monumentelor Istorice, considerînd procentul prea mare al necunoscutelor din propunerile prezentate, a fost de acord doar cu refacerea unei turle din zid în locul celei de lemn actuale, precum și cu refacerea pridvorului, însă numai în formele existente la 1837 așa cum apar în desenele din secolul trecut. Cît privește pronaosul, a recomandat men-

¹ Proiect întocmit de arhitect C. Marinescu.

² Panait I. Panait și Dinu V. Roselli în „Materiale de Istorie”, Muzeul de istorie a orașului București, VI — 1968.

³ Catagrafia zestrei mănăstirii Sf. Gheorghe Nou. Biblioteca Academiei R.S. România, Man. Rom. 718. 515.

Fig. 1. Litografie Raffet 1837.

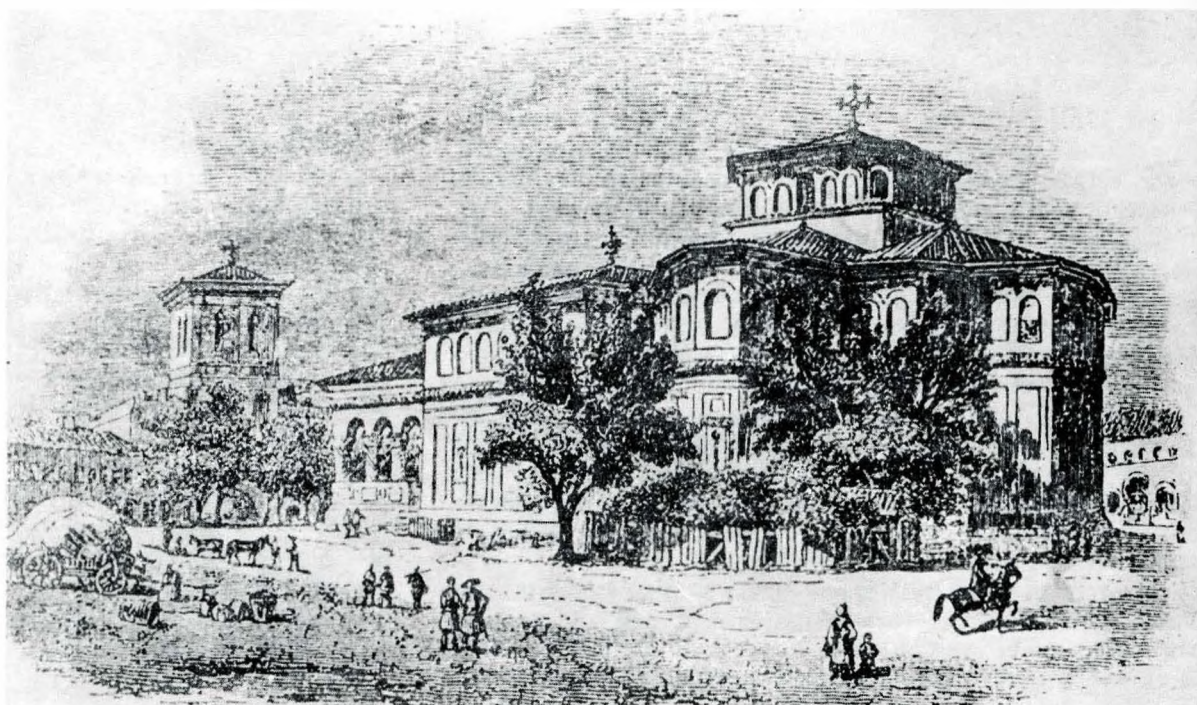

Fig. 2. Gravură Büchner 1847

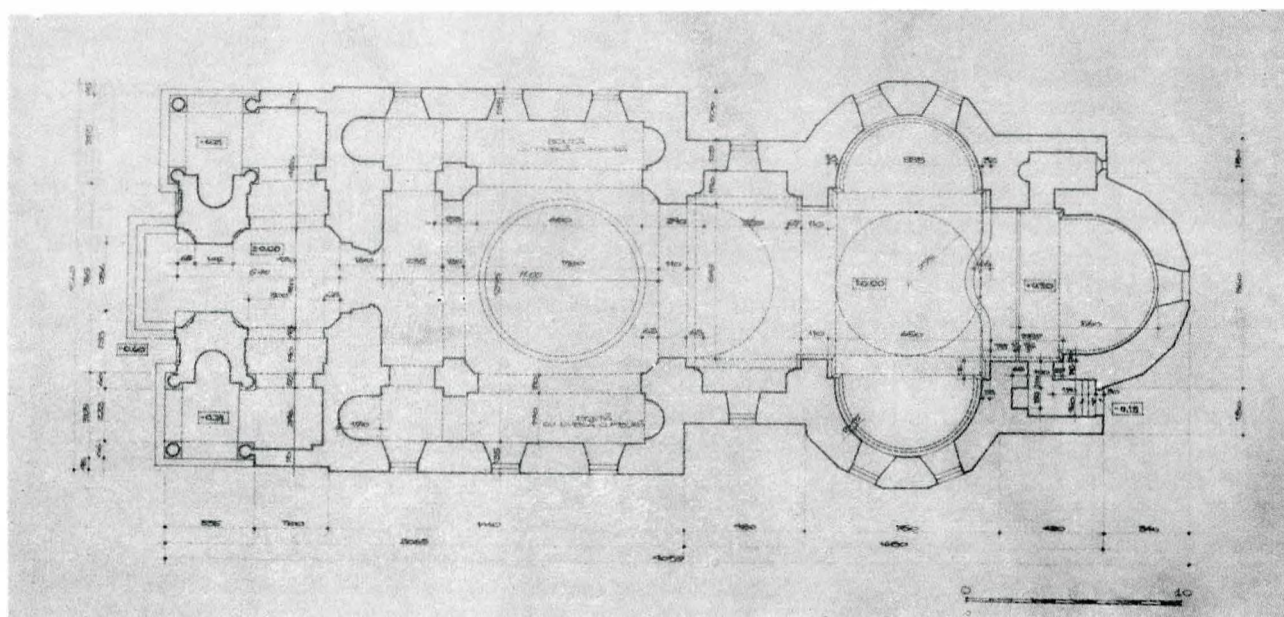

Fig. 3. Plan relevu 1 : 100

ținerea situației de astăzi, specificind totuși posibilitatea unei reconstituiri condiționate de rezultatele unor viitoare cercetări.

Din proiectul avizat atunci (1969) au fost executate în 1971, prin grija Parohiei, săpăturile pentru coborîrea cu peste 1 m a nivelului exterior pînă la vechiul nivel de călcare pentru

degajarea soarelui îngropat, precum și modificările de instalații subterane și canalizări aferente.

În 1974, lucrarea a trecut în planul Direcției Patrimoniului Cultural Național. În urma împărțirii spațiului interior în două, printr-un perete despărțitor provizoriu, naosul și altarul rămîind în folosința Parohiei, au fost reluate cerece-

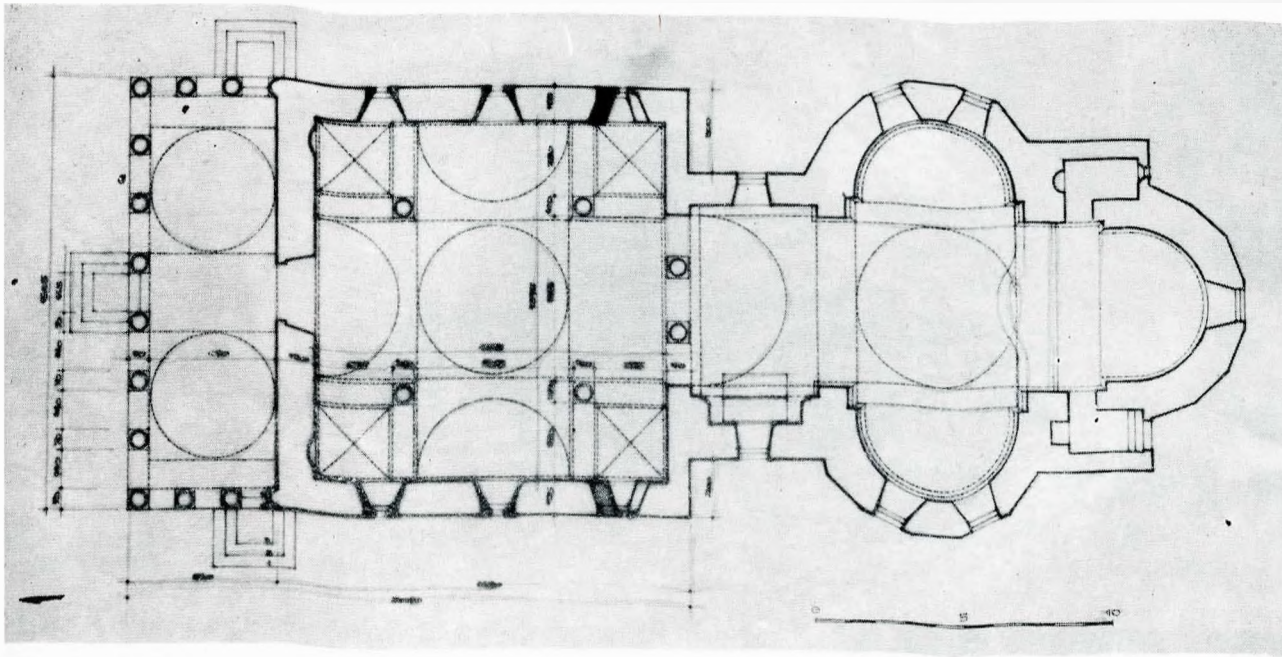

Fig. 4. Plan proiect
1 : 100

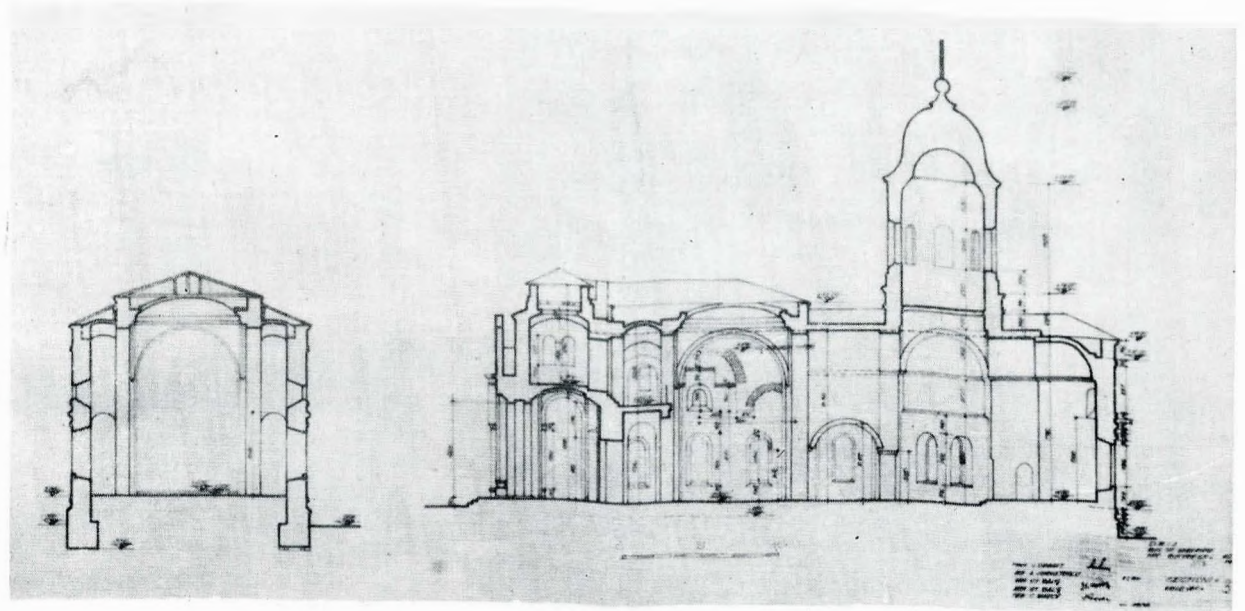

Fig. 5. Secții relevu 1 : 100

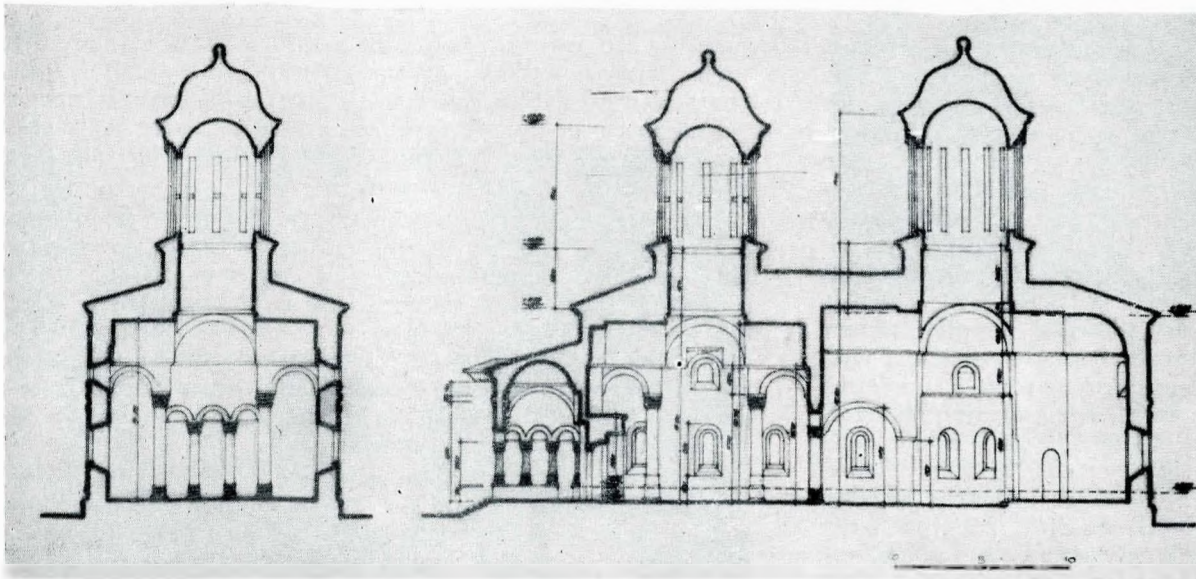

Fig. 6. Secții proiect 1 : 100

tările în pronaos, extinse de data aceasta complet prin desfacerea pardoselei și tencuiei pereților. Efectuate în colaborare cu același colectiv al Muzeului de istorie a municipiului București⁴, aceste cercetări au adus următoarele completări:

Pridvorul, așa cum se cunoștea încă din proiectul precedent, nu mai păstrează din zidăria veche decât conturul peri-

metral al socului pînă la nivelul pardoselei veacului al XVIII-lea. De la acest nivel în sus, toată zidăria cu arhitectura ei actuală a fost în întregime refăcută în 1855.

Peretele intrării în pronaos, care ar fi putut păstra indicații prețioase asupra înălțimii coloanelor și pornirii arcașelor de capăt ale pridvorului, sau asupra pragului și lățimii portalului, sau încă asupra traseului bolților și nivelului cornișei, s-a arătat a fi nou pe toată grosimea lui din pardo-

⁴ Panait I. Panait și Aristide Ștefănescu.

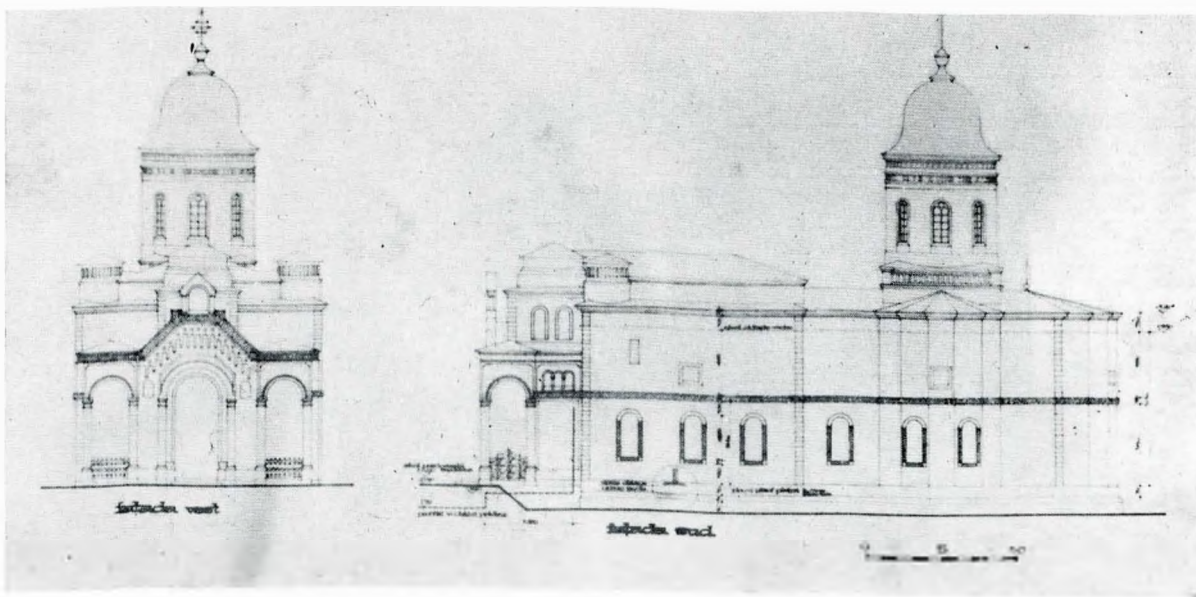

Fig. 7. Fațada sud și vest — releveu 1 : 100

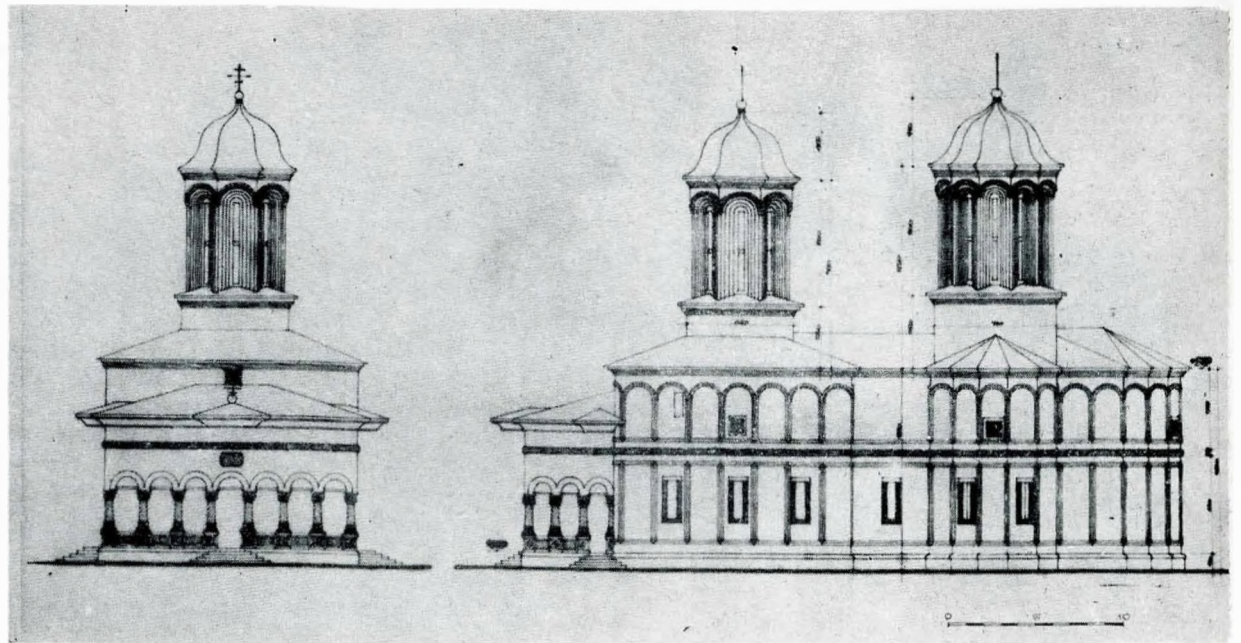

Fig. 8. Fațada sud și vest — proiect 1 : 100

seală pînă la cornișă, nepăstrîndu-se din zidăria veche decît capetele zidurilor laterale nord și sud ale pronaosului. S-au putut totuși determina poziția și grosimea sa printr-un mic fragment de pictură în frescă, păstrat în colțul de sud-est, indicînd fața sa finită dinspre pridvor, precum și prin amorsele canalelor fostelor grinzi de lemn de legătură din grosimea zidăriei, aflate în punctele de împănare cu canalele zidurilor laterale nord și sud.

Spre deosebire de puținele date noi obținute la pridvor, descoperirile făcute la pronaos au fost în schimb pe deplin satisfăcătoare și în măsură să dea indicații complete asupra structurii de la origine a încăperii. Primele sondaje făcute la pile, arce și bolți, după îndepărtarea pardoselei moderne, care au seos în evidență un interesant sistem de armare a stratului de umplură printr-un substrat de panouri de cărămizi așezate pe muchie, au arătat la început aceleași refaceri masive datînd din veacul trecut și aceeași lipsă a urmelor din vechea arhitectură din spațiul central, ridicînd astfel din nou problema unei eventuale mențineri a formelor moderne actuale, recomandată de Comisia de Avizare în 1969.

Dupa coborîrea nivelului umpluturii cu aproape 1 m însă, pînă la vechiul nivel din sondajele din 1968, au ieșit la iveală fundațiile unor zidării de factură brîncovenească, înalte spre vest de masivele pile ale veacului al XIX-lea, ce păreau a arăta preexistența, în spațiul central, a patru stîlpi izolați.

Decaparea tencuielilor pe toată înălțimea pereților laterali pînă la bolțile de lemn existente, executate în continuare cu o încredere sporită în rezultatul final, a venit să dovedească pe deplin că structura inițială a pronaosului fusese într-adevăr de tip central. Traseul vechilor bolți cioplite ulterioare la fața

pereților, ce poate fi urmărit cu ușurință, arată clar prezența unor timpane laterale, axate și încadrate în axul fostului spațiu central determinat de cei patru stîlpi inițiali, demonstrînd un tip de boltire în cruce greacă cu patru brațe egale similar cu cel de la Văcărești și diferit de tipul cu doi stîlpi de la biserica mănăstirii Hurez.

Această neașteptată și importantă descoperire a fost apoi completată cu regăsirea, în grosimea zidăriei picioarelor marelui arc median despărțind naosul de pronaos, a unor spații de zidărie finită dovedind existența unor arcade ca la Văcărești în locul unui perete plin ca la Hurez. Apare deci aici o confirmare a catagrafiei din 1845, menționînd 6 coloane de piatră aflate în interiorul bisericii, din care patru ar fi cele centrale, iar celelalte două ar aparține celor trei arcade ale peretelui median.

Cu noile rezultate descrise mai sus a fost încheiată și această a doua fază a cercetărilor, a căror expunere a constituit obiectul unei comunicări în cadrul sesiunii fostei Direcții a patrimoniului cultural național din 1975. Rămîne de arătat în continuare cum au fost interpretate și folosite.

Deși nu au corespuns în totul așteptărilor, ele au fost totuși în măsură să aducă argumente noi, care să încadreze în limite mai precise încercarea de readucere a monumentului la vechile lui forme. Reexaminînd problemele elementelor necunoscute și posibilitățile de reconstituire cu primul proiect se constată că:

Pridvorul poate fi refăcut destul de precis în situația din 1835 fără turle, respectînd traseul fundațiilor și luînd ca model desenele menționate, comparate dacă va fi cazul cu piesele

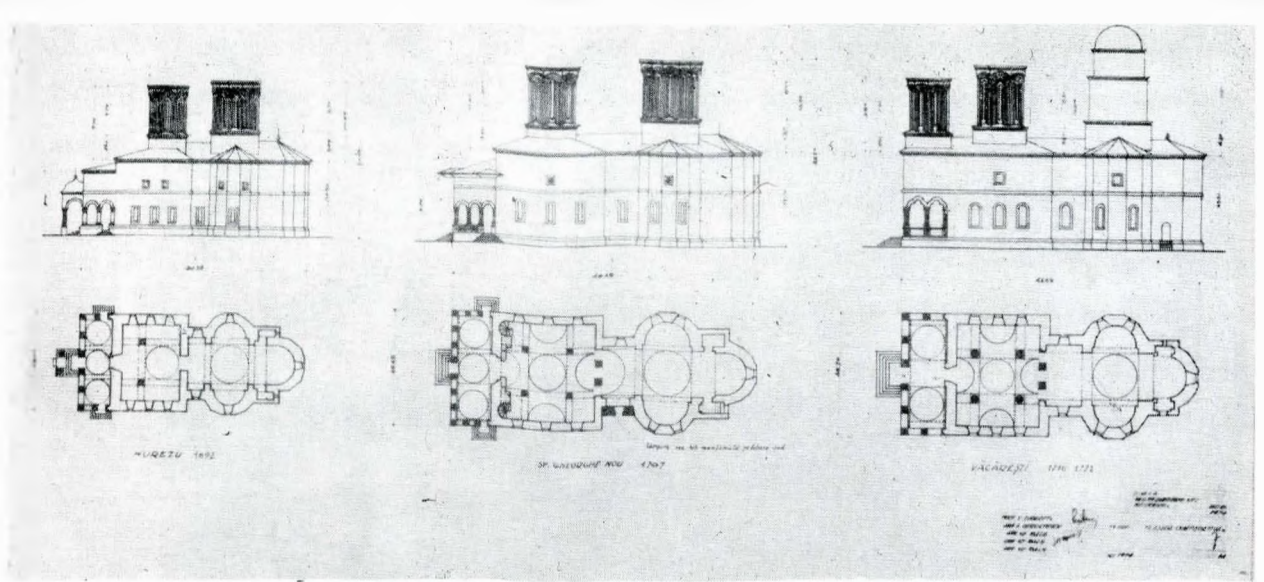

Fig. 9. Plansă comparativă
1 : 200

aflăte la Urlați și cu eventualele fragmente autentice recuperate din umplutura evacuată (fig. 3, 4).

Pronaosul își va putea recăpăta, cu certitudine, arhitectura interioară în cruce greacă cu patru stâlpi centrali, rămânând necunoscute doar motivele sculptate decorative ale coloanelor care ar putea fi preluate însă de la Văcărești (fig. 5, 6).

Naosul, care nu a suferit alte modificări în afara pierderii turlei mari și a bolții traveii de vest în urma supralărgirii menționate, va putea fi îngustat din nou în cazul acceptării ideii deplasării mornintelor, sau menținut în forma actuală, dar întregit cu o turlă nouă ridicată pe baza existentă.

Revenirea la vechiul nivel de călcare prin coborîrea pardoselei va fi și ea ușor realizabilă.

În sfârșit, fațadele corpului bisericii păstrează încă toate elementele necesare pentru reconstituirea vechii modenaturi cu ciubuce reliefate (fig. 7, 8).

Totuși, problemele importante, rămase încă nerezolvate, vor necesita derogări de la principiile unei restaurări științifice făcînd apel după caz la unele reconstituiri ipotetice, pe bază de analogie cu monumentele contemporane asemănătoare rămase întregi. Astfel, cornișa dispărută va putea fi încadrată în rîndul cornișelor cu trei șiruri de zimți folosite în mod curent în acea epocă, așa cum se vede la Hurez. Refacerea turlelor, care la prima vedere prezintă dificultatea principală a reconstituirii, va putea fi și ea rezolvată prin repetarea aceluia tipic bine precizat aplicat la toate turlele epocii, atît

Fig. 10. Fațada nord-vest (situația din 1976)

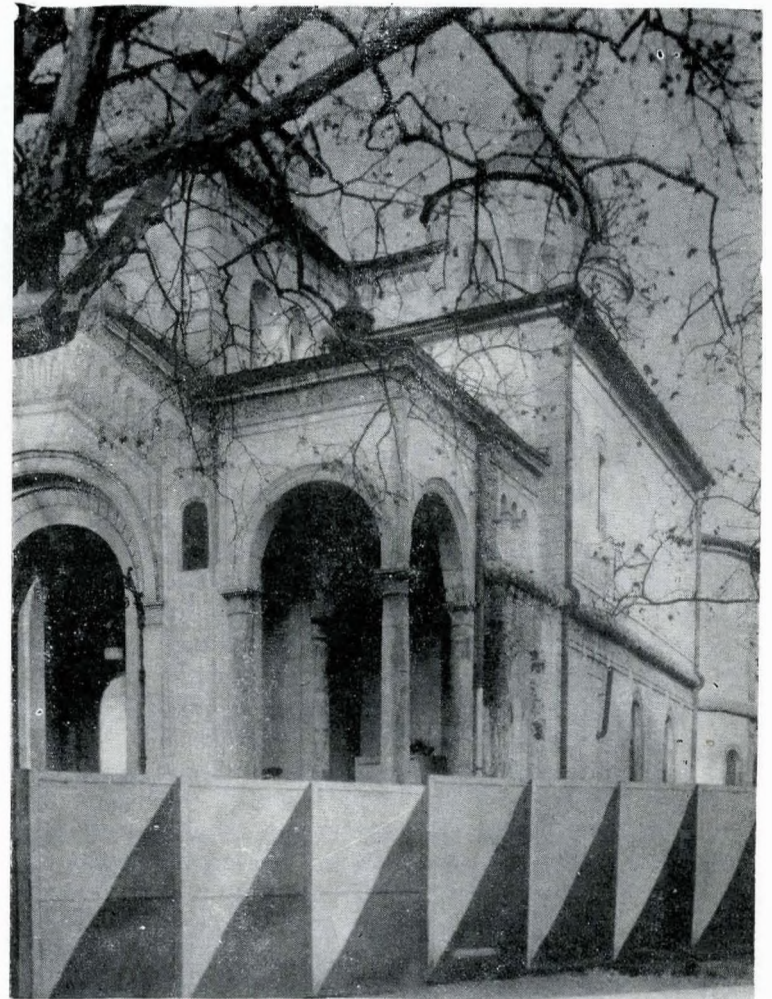

Fig. 11. Colțul de sud-vest (situația din 1976)

ea arhitectură cît și ea dimensiuni. Aportul restauratorului, limitat la proporționarea înălțimilor față de elementele cunoscute ale bazei și ale diametrului interior; de obișnuita sveltețea a tamburului turlei caracterizînd monumentele epocii, cît și de raportul obișnuit dintre turlă și corpul bisericii, va fi ajutat prin examinarea numeroaselor turle contemporane încă păstrate, exemplificate în cazul de față prin biserica mănăstirii Hurez.

În ceea ce privește boltirea pridvorului rămasă necunoscută, ea va rămîne condiționată de hotărîrea Comisiei de Avizare de a se efectua reconstituirea potrivit formelor cunoscute grafic prin desenele din 1837.

Considerînd deosebita importanță a bisericii Sf. Gheorghe ca tip reprezentativ în seria monumentelor epocii, socotim că aceste completări, deși de domeniul mult criticat al pastșării, trebuie totuși acceptate, întrucît vor contribui la reda-

Fig. 12. Fațada nord (situația din 1976)

rea înfățișării formelor inițiale ale ultimei și celei mai valoroase ctitorii brâncovenești, dacă nu tocmai aceeași, dar nici mult diferită. Dealtfel, după părerea noastră, o restaurare stigmatizată cu prea mult dispreț cu denumirea de *pastișă*, care nu face decât să refacă elemente dispărute dar cunoscute aproape cu siguranță, încadrate într-o limită de ani și o ambianță stilistică bine conturată, este mai aproape de calea cea dreaptă, decât o interpretare personală în spiritul epocii de astăzi care introduce o notă străină distonantă, denaturând echilibrul monumental și sortită să se demodeze la rindul ei după un scurt număr de ani. Grăitoare în această privință apare însăși acțiunea înfăptuită de Villacrosse acum un secol când a introdus acele elemente de arhitectură pe atunci moderne, care, după cum a caracterizat-o mai târziu Nicolae Iorga „a schimonosit acest strălucit monument al arhitecturii muntene!” (fig. 10, 11, 12). Excepții vor rămâne însă în căutarea revenirii la vechile forme, menținerea supralărgirii compartimentului dintre naos și pronaos, respectându-se locul ocupat de mormintele existente, precum și conservarea îngroșării peretelui intrării, din spațiul pronaosului în partea sa inferioară până la nivelul nașterii arcelor, pentru a micsora volumul considerabil al dărâmărilor și pentru a face posibilă amenajarea unei tribune a corului.

Lucrările de restaurare au început în 1975 cu partea dinspre vest a bisericii, printr-o serie de lucrări pregătitoare,

în ideea atacării cu prioritate a refacerii turlei pronaosului ridicată pe patru grinzi masive de beton armat încruciate și sprijinite direct pe zidurile exterioare fără punctele de sprijin ale coloanelor interioare, a căror execuție ar fi cerut o perioadă de așteptare îndelungată până la procurarea și sculptarea pietrei.

Au fost astfel înălțate puternice șafodaje pentru sprijinirea cofrajelor grinzilor și șarpantei acoperișului menținut ca protecție. Concomitent au fost demolate zidăriile veacului al XIX-lea ale turnului clopotniță și ale cornișelor pereților exteriori suprainălțați, recuperându-se numeroase fragmente de piatră sculptată din fusurile și capitelele coloanelor dispărute ale pridvorului, care au putut folosi ca model pentru reconstituirea pieselor originale.

Dar cutremurul din 1977 a impus reluarea lucrărilor⁵ cu modificarea proiectului de rezistență și adaptarea unei variante cu legarea stâlpilor de sprijin și părțile superioare, într-un schelet de beton armat unitar, îmbrăcat ulterior cu placaj de cărămidă și piatră sculptată în formele arhitecturii inițiale.

Ultima și cea mai importantă ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu va apărea astfel din nou în centrul Bucureștilor, ca o mărturie a înaltului nivel la care ajunseseră meșterii săi în acea perioadă de strălucire a vechii arhitecturi românești.

⁵ Lucrările pe șantier au fost reluate la 1 octombrie 1980.

PROPUNERE DE VALORIFICARE A CURȚILOR DIN CENTRUL ISTORIC AL ORAȘULUI CLUJ-NAPOCA

arh. MIHAELA STRÎMBU, arh. UNDINA NEAMȚU

În seria elementelor care constituie valoarea unui peisaj urban se integrează și spațiul curții. O analiză planimetrică în centrul istoric al Clujului evidențiază trei tipuri majore de curți determinate de forma clădirii principale:

1. închisă pe patru laturi;
2. închisă pe trei laturi;
3. închisă pe două laturi.

Din prima categorie fac parte în general curțile unor clădiri cu pronunțat caracter reprezentativ. Cea de-a doua categorie predomină numeric în zona studiată, ca element al locuinței urbane.

Mai puțin analizată pînă acum curtea este un factor indisolubil legat de arhitectura clădirii, ea reprezentînd „*extinderea acesteia. Dimensiunile și forma curții au un puternic efect asupra maselor construite adiacente. Curtea are calitatea unui vid, este o cavitate a unui spațiu. Meliculos organizată și accentuată va contribui la dezapăturirea și punerea în valoare a suprafețelor ce o delimitează*”. (I. O. Simonds, *Arhitectura peisajului*, Ed. tehnică, București, 1967, p. 212). Adevărate insule urbane, curțile sînt rezolvate pentru o anume folosință, fie pentru extinderea funcțiunii construcției, fie pentru o funcție diferită. Desfășurarea mai amplă a clădirilor spre curți decît spre stradă îi conferă acestui spațiu și calitatea de „*plămîn*

verde”, de loc de odihnă și meditație, protejat de zgomotele și agitația străzii. Deci, avînd în vedere importanța acestui element într-un peisaj urban, orice operațiune de renovare urbană va trebui însoțită și de reconsiderarea estetică și funcțională a curții. Această reconsiderare va avea la bază nu crearea „unui spațiu gol ci menținerea esenței cavității” (I. O. Simonds, *Arhitectura peisajului*, Ed. tehnică București, 1967, p. 212), printr-o organizare judicioasă a vegetației, pavajului, mobilierului și corpurilor de iluminat.

Prezentăm în continuare cîteva propuneri de punere în valoare a unor curți. Una dintre cele mai reprezentative curți, închisă pe patru laturi, este cea a palatului Banffy (fig. 1), care de-a lungul vremii a suferit mai multe intervenții dintre care cea mai radicală a fost implantarea unui cinematografului. După demolarea cinematografului și instalarea aici a Muzeului de artă, curtea se amenajează în forma în care apare astăzi. Atenția celui care pătrunde în acest lăcaș de cultură este atrasă în mod firesc și de curtea interioară a palatului, ale cărei proporții și arhitectură relevă o realizare de valoare a barocului transilvănean. Considerăm că amenajarea actuală în vederea expunerii unor lucrări de sculptură și organizării unor manifestări artistice este insuficient studiată. Pentru valorificarea acestui spațiu credem că este necesară schimba-

Fig. 1. Palatul Banffy (Piața Libertății 30) — situația actuală.

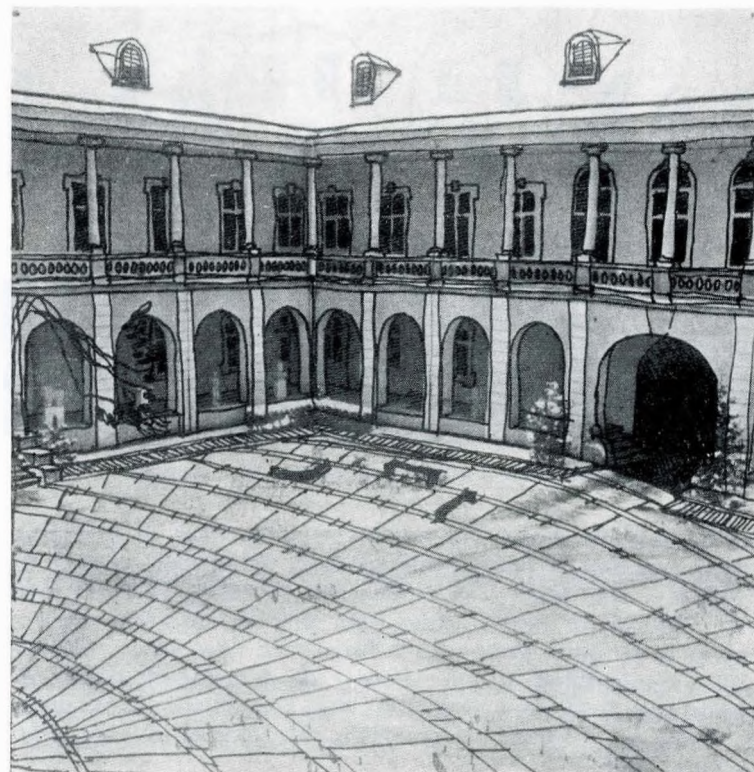
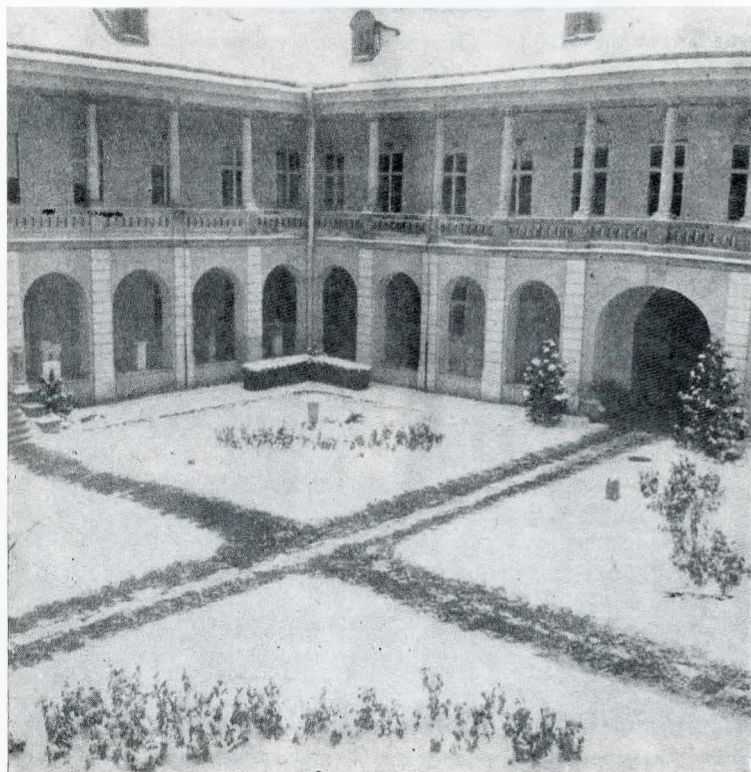

Fig. 2. Palatul Banffy — propunere de amenajare.

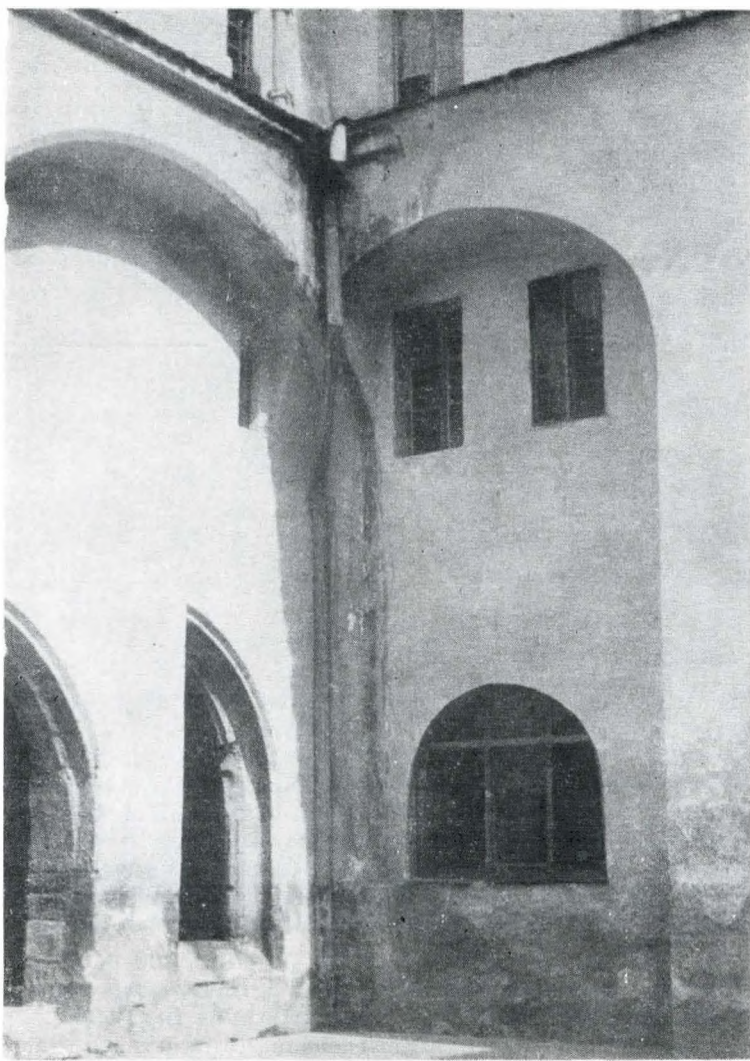

Fig. 3. Mănăstirea franciscanilor — curtea interioară — situația actuală.

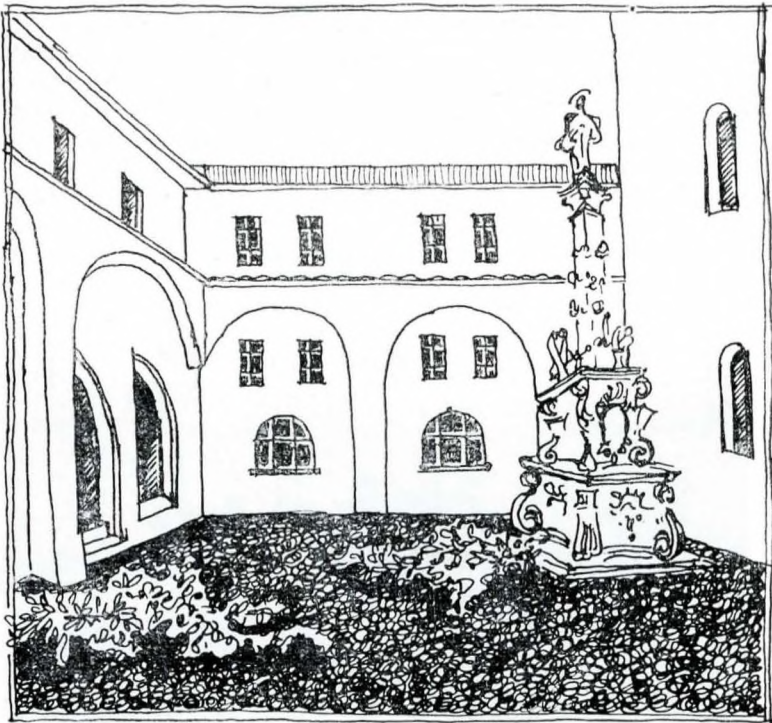

Fig. 4. Mănăstirea franciscanilor — propunere de amenajare.

rea modului de tratare a nivelului de călcare (Fig. 2), printr-un pavaj continuu a cărui compoziție să accentueze efectul de dilatare a spațiului și să evidențieze fațadele. În acest mod privitorul se va putea mișca liber printre obiectele expuse, curtea devenind o prelungire a funcțiunii muzeistice. Compoziția trebuie întregită cu elemente de detaliu, nu lipsite de importanță în această ambianță, cum sînt băncile și corpurile de iluminat, vegetația decorativă, cele existente fiind total incompatibile.

Fig. 5. Palatul Teleki (str. Kogălniceanu 7) — situația actuală.

Fig. 6. Palatul Teleki — situația actuală.

Fig. 7. Palatul Teleki — propunere de amenajare.

Fig. 8. Str. P. Groza nr. 6 — situația actuală.

Starea actuală a **curții Mănăstirii franciscanilor** (fig. 3) este necorespunzătoare atât pentru aspectul ansamblului cât și pentru sănătatea clădirii. Ținând cont de numeroasele propuneri anterioare de schimbare a destinației actuale a mănăstirii, s-a întrevăzut posibilitatea reamenajării curții, închisă pe patru laturi, într-un spațiu verde gazonat prin înlăturarea asfaltului care afectează sănătatea clădirilor adiacente. Susținând ideea schimbării funcțiunii de învățămînt a acestui important monument, într-una culturală, propunem și strămutarea aici a statuii sfintei Maria, opera lui Anton Sehubauer. În prezent aceasta este amplasată într-un spațiu public total neadevat, fiind supusă unor degradări intense. Rafinamentul execuției detaliilor baroce și calitatea compoziției vor produce privitorului satisfacții estetice chiar și din perspectivele scurte care se deschid prin porticul spre curte (fig. 4).

Un alt monument al barocului, **palatul Teleki** prin folosința actuală de locuințe și internat, și-a pierdut caracterul reprezentativ (fig. 5). Curtea închisă pe trei laturi a fost completată cu construcții parter, parazitare, lipsite de valoare. Credem că realizarea unei destinații turistice de lux va putea reda clădirii caracterul și fastul inițial. Curtea va fi o prelungire a acestei funcțiuni, primind o completare pe latura liberă, care să mascheze caleanele clădirilor vecine. Concentrarea interesului și activității spre curte va opri posibilitatea valorificării arhitecturii fațadelor.

Curtea următoare delimitată de două clădiri în formă de U (fig. 8) a devenit, neorganizată, pasaj pietonal, din rațiuni de confort urban. Actualele funcțiuni eterogene adăpostite de aceste clădiri au de suferit din cauza acestui trafic pietonal. Schimbarea funcțiunilor într-una comercială (fig. 9), realizarea unui pasaj adevărat și chiar acoperirea acestui spațiu vor permite o mai bună utilizare a curții și regăsirea personalității clădirii.

Propunerile prezentate mai sus vin să atragă atenția asu-

Fig. 9. Str. P. Groza nr. 6 — propunere de amenajare.

Fig. 10. Curte în str. 23 August.

pra acestui important element al peisajului urban. Trebuie să recunoaștem că în prezent majoritatea curților au devenit locuri de depozitare pentru locuințe sau magazine, parcaje ș.a. care degradează valoarea acestor spații și maschează arhitectura caselor construite adiacente.

Orice operațiune de renovare urbană eficientă va trebui, deci, să țină cont de spațiul curții care continuă și pune în valoare, spațiul care poate oferi surprize nebanuite și perspective noi (fig. 10). Și să nu uităm că farmecul și pitorescul acestor compoziții contribuie, de asemenea, la definirea personalității Clujului.

SUMMARY

At the beginning the authors have chosen to show which are the major types of courtyards in the historical centre of Cluj. Urban renewal implies an aesthetic and functional reconsideration of the courtyard, this important element of the townscape. A better organization of the courtyard

will point out the surrounding volumes. The four proposals for the red development of courtyards with different functions try to suggest that the rehabilitation will emphasize the quality of the townscape.

„Arhitectura, scria Victor Hugo, este Marea Carte a Umanității, expresia principală a omului în diferitele sale stări de dezvoltare fie ca forță, fie ca inteligență“. Este surprinsă aici, în puține cuvinte, esența legăturii substanțiale dintre arhitectură și istorie; într-adevăr, dacă pentru epoci mai vechi urmele arheologice — printre care vestigiile arhitecturale ocupă un loc atât de însemnat — reprezintă unica sursă de informație, alcătuirile spațiale nu încetează să fie mărturii istorice de cea mai mare importanță nici după apariția documentelor scrise. Marii teoreticieni ai arhitecturii au revenit adeseori asupra acestei idei. De pildă, Le Corbusier: „*Dispunând de materiale proprii unei regiuni, de un mod de a construi propriu uneltelor unei epoci, de un mod de gândire specific unei perioade a civilizației, arhitectura creează sisteme de organizare coerente, care constituie organisme purificate și puse la punct, entități și individualități superioare, nefalsificale, precise, exacte, comportând un joc autmat de consecințe statice și estetice, producând o emoție fiziologică și spirituală de neînlocuibil. Arhitectura a lăsat de-a lungul vremii sisteme pure. Toemai aceste sisteme constituie diferitele arhitecturi ale istoriei*“. Iar în scrierile lui G. M. Cantacuzino găsim următoarea afirmație: „*Arhitectura unei țări este poate cea mai exactă expresie a istoriei sale și nimic nu ne dă o înțuiție mai sigură a trecutului și o mai autentică cunoștință a unei civilizații*“.

Se poate spune, așadar, că arhitectii și urbanistii înțilnesc istoria pe mai multe planuri, în straturi de semnificație tot mai adâncă. Mai întâi, în virtutea faptului că, în majoritatea cazurilor, operele lor nu se ridică pe loc gol, în ambianță naturală, ci în mijlocul unui oraș, al unei așezări, într-un cadru construit dat, continuând deci o istorie a locului exprimată prin zidiri, prin entități ale spațiului organizat. În aceste limite, dialogul presupune ipostaze variate, de la negarea brutală la umila imitație și de la indiferență la armonie creatoare. Evident, alegerea nu trebuie judecată în abstract, ci numai în relație cu valorile autentice pe care trecutul le înfățișează prezentului — fie că e vorba de raportarea la elementele naturale (relief, cursuri sau oglinzi de apă, vegetație, etc.), fie de elemente proprii arhitecturii (funcțiuni, structuri, coordonate stilistice, compoziție de ansamblu, deslășurări, siluetă ș.a.). Definirea și mai ales identificarea acestor valori reprezintă o operație de mare dificultate și de mare răspundere; a le neglija însă, a concepe proiectarea ca pe o creație din nimic ar fi o atitudine opusă sensului devenirii istorice, păgubitoare pentru contemporaneitate și viitorime, un gest acultural și străin adevăratului înțeles al eficienței.

Nici măcar considerat în sine, noul nu apare din neant; însuși procesul creației arhitecturale are la bază relația dialectică dintre tradiție și inovație — iar aici își află rădăcinile o a doua semnificație a întâlnirii arhitecturii cu istoria. Căci fiecare casă construită astăzi conține — așa cum un organism viu rezumă în genele sale o întreagă istorie naturală — chintesența unui îndelungat proces de distilare, prefacere și sedimentare sub raport funcțional, constructiv și estetic. De o însemnătate aparte se bucură, din acest punct de vedere, multidiscutatul specific și, mai ales, relația dintre specificul național și specificul local. Pentru a continua cu consecvență formulările prilejuite de examinarea raporturilor dintre obiect și cadrul său, voi spune că, după opinia mea, definirea unui specific național în arhitectura românească contemporană nu poate fi decât rezultatul unei sinteze selectivă care să reflecte trăsăturile comune, pozitive, ale specificului local considerat pentru feluritele zone și așezări ale țării. Îmi pare

așadar destul de evident faptul că nu toate componentele unui anume specific local sînt cuprinse în noțiunea de specific național și că ar fi o eroare ca particularități strict locale sau zonale să fie grefate arbitrar, acolo unde ele nu corespund tradiției efective. Mai rezultă de aici că singura cale valabilă de a orienta arhitectura noastră modernă spre exprimarea doritului specific național pornește de la cunoașterea și sublinierea valorilor caracteristice ale tradiției locale. Atitudinea explicită a arhitecților față de istorie (așa cum se manifestă ea în raport cu cadrul în care își plasează opera) se întregeste prin atitudinea implicată în însuși obiectul creației lor (supus și el, cum am arătat, unei filiații temporale purtătoare de înțeles).

Dar orice entitate arhitecturală participă la cronica prezentului, contribuie la înregistrarea durabilă a trebuințelor colectivității, a cerințelor ei spirituale, a forței economice și arsenalului tehnologic care o caracterizează, a structurii sociale, a crezului politic, a vieții culturale, a idealului estetic ș.a.m.d. Arhitectura este deci purtătoarea unui important mesaj adresat viitorului — și astfel se săvîrșește cea de-a treia înțilnire, cea mai profundă poate, cu istoria. Prin această semnificație gravă, proiectanții se înfățișează spre a fi judecați nu numai contemporanilor, ci și generațiilor de mîine, din partea cărora nu cred că trebuie să așteptăm prea multă disponibilitate pentru concesi.

Într-o asemenea întreită viziune, care leagă organic trecutul, prezentul și viitorul, cercetarea ultimelor decenii de înfăptuirii ale edililor clujeni își întregeste tîlcurile. Aș lăuda, de de la bun început, înțeleapta dispunere a cartierelor noi și a zonelor industriale care — deși complică problemele de circulație, fără însă a le face insolubile — are darul de a fi păstrat intacte remarcabilele trăsături arhitectural-urbanistice ale zonei centrale. Mă gîndesc mai cu seamă la silueta caracteristică a vechii urbe, la ansamblul piețelor centrale, la centrul istoric atât de bogat în monumente în perimetrul cărui o binevenită prudență trebuie să limiteze intervențiile, evitînd accidentele ireparabile regretate acum de numeroase alte orașe. Aș mai elogia efortul depus spre o mai bună integrare în viața urbană a monumentelor istorice (direcție în care ar mai fi încă destule de făcut), ca și pentru amenajarea culoarului Someșului, a Cetățunii, a altor trasee și puncte de interes major.

Privind totuși în perspectiva dezvoltării complexe a municipiului — care face iminentă prevederea unei înzestrări corespunzătoare — mă întreb dacă n-ar fi cumva utilă examinarea atentă a unor întâmplări mai recente, care par să sugereze o oarecare umbră de înțelepciunii de pînă acum. N-am să mă refer la exemplele mult discutate, cum sînt magazinul universal, sediul nou al institutului de proiectare, sau chiar biblioteca filialei locale a Academiei; pentru fiecare în parte se poate găsi o justificare și, luat izolat, ar trece în contul unui admisibil coeficient de eroare. Dar iată că un impozant șantier se ridică pe seama strandului și a *unicului* parc al orașului și zic: nu cumva clujenii se nedreptățesc prin asemenea exces de ospitalitate față de clienții viitorului hotel? Revăd o știută piațetă și tresar dezorientat. Descopăr și alte apariții simptomatice, iar bănuiala că întâmplările se leagă între ele îmi dă tîreale.

Se află în studiu un viitor centru civic al municipiului; se pregătește prin urmare o decizie cu implicații de mare amploare în evoluția personalității arhitectural-urbanistice a Clujului. Regăsirea sensului deplin al înțelepciunii îmi pare astăzi, mai mult ca oricînd, necesară.

CONSIDERAȚII PRIVIND RESTAURAREA BISERICII FILIALE DIN ST. GEORGEN PE MATTIG

Dr. MANFRED KOLLER

Micuța biserică din lunca cursului inferior al râului Mattig, construită din tuf în maniera goticului târziu și care s-a păstrat atât de bine, a suscitat un interes mai deosebit datorită decorului unitar al altarelor, provenit din atelierul fraților Zürn din Braunau. Construcția în sine, ca și decorul acesteia, au rămas în umbra acelor splendori, de care au fost legate pînă în secolul al XVIII-lea numeroase pelerinaje și o bogată zestre de datini și obiceiuri populare. Restaurările efectuate în decursul secolelor reflectă ca o oglindă destinele și istoria acestor locuri. Ultima restaurare a construcției, făcută în 1918, a fost în mare măsură superficială; în schimb restaurările altarelor, din perioada 1939—1954, au fost efectuate excelent, dacă se ține cont de condițiile existente pe atunci. Situația din ultima vreme a construcției, marcată de climatul umed și rece (ziduri afectate pînă la înălțimea de 2 m de alge verzi și exsudate saline, ferestre neetanșe), ca și a mobilierului (contaminarea cu anobii a părților lemnoase, o pronunțată bășicare și murdărire a monturilor), a făcut necesară — după 30 de ani — o tratare globală a interiorului. Ea a fost efectuată în 1978, din martie și pînă la sfîrșitul lui octombrie, cu consimțămîntul parohiei, al Oficiului federal pentru monumente istorice și al guvernului din landul Austria Superioară. Perioada restaurării a fost corelată în timp cu organizarea în 1979 a unei expoziții naționale la Braunau despre arta fraților Zürn, ca și cu reluarea, în 23 aprilie, a unei tradiții populare (cavalcada Sf. Gheorghe).

Istoric

Metoda totalitară de întreținere modernă a monumentelor, un procedeu, care azi ni se pare de la sine înțeles, dar care este totuși destul de rar realizabil, a putut fi aplicată la St. Georgen datorită câtorva premise favorabile: un monument cu un bogat conținut artistic și istoric, o populație serviabilă, angajată într-o colaborare activă voluntară, o echipă de restauratori calificați, precum și contribuția financiară și materială a tuturor forurilor oficiale solicitate.

Rezultatele acestei munci, care pot fi admirate la fața locului sau consultînd documentația științifică a restaurării, oferă o imagine a celor unei modificări aduse, în decursul

timpului, încăperii inițiale aparținînd goticului târziu, cît și decorului, și anume în secolul al XVI-lea, apoi în anii 1648, 1770, 1836 și în fine în 1918. Actuala acțiune de renovare, care ne poartă prin istoria acestui lăcaș rural de pelerinaj, a relevat nu numai legătura indisolubilă cu sanctuarul, urmărită în diferitele epoci, ci și priceperea artistică. Aceste măsuri, întreprinse cam o dată la fiecare o sută de ani, amintesc — ca și în cazul mănăstirii Kremsmünste în 1977 — de tradiția acelor „*Anni santi*”, cunoscuți încă din vechea Romă.

Din capul locului se detașează două puncte culminante: decorul inițial al goticului târziu și reamenajarea efectuată cu 200 de ani mai târziu, în maniera barocului timpuriu. Spre deosebire de acestea, rezugrăvirea, efectuată spre finele secolului al XVIII-lea, se complăce într-un provincialism rustic, iar aceea probabil bine intenționată „renovare” din 1836 („*Renovierung*”, inscripție de creion pe capacul de orgă) a constatat dintr-o revopsire primitivă a altarelor. Culmile artistice amintite își au un corespondent temporal și în măturile triviale ale afluxului de vizitatori de odinioară: notițe făcute cu cretă roșie, datînd de la finele secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea (bunăoară „1515”, descoperită în turn), care acoperă tencuiala albă gotică, mai cu seamă în zona altarului principal, pe spatele căruia se găsesse numeroase mîzgăleli făcute cu creionul („1651” fiind ipotetic cea mai veche). Înlăturarea vîruielilor albe mai recente a afectat firește și aceste semnături ale vizitatorilor, îngreunînd descifrarea sensurilor.

Construcția inițială, clădită din cuburi de tuf roșu, este pe la mijlocul secolului al XV-lea, și-a păstrat nevătămat exteriorul; de asemenea și interiorul, boltă cu nervuri în rețea, tencuiala gotică intactă și netedă, lucru valabil și pentru intrarea în masivul turn vestic. În altar și mai ales în naos au fost găsite rămășițe mai însemnate ale pavaului gotic din cărămidă pătrată (20 × 20 cm), cu a cărui culoare roșie se asortează zugrăveala cărămizie cu contururi negre de pe structurile murale și nervurile bolții. Colonetele semicilindrice sînt evidențiate cromatic în mod suplimentar printr-un bosaj

Fig. 1. Biserica St. Georgen pe Mattig.

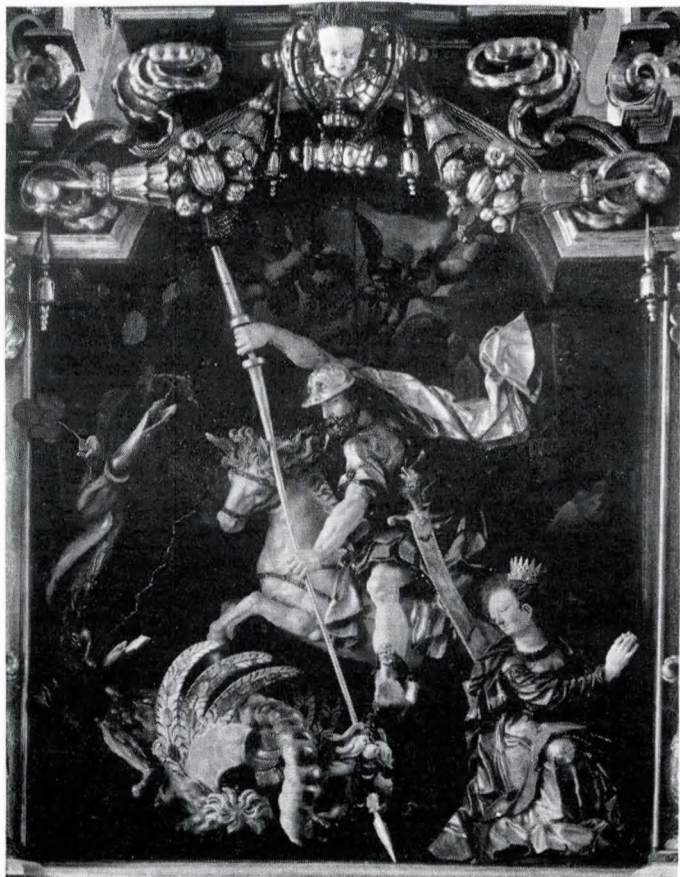

Fig. 2. Altarul principal după restaurare.

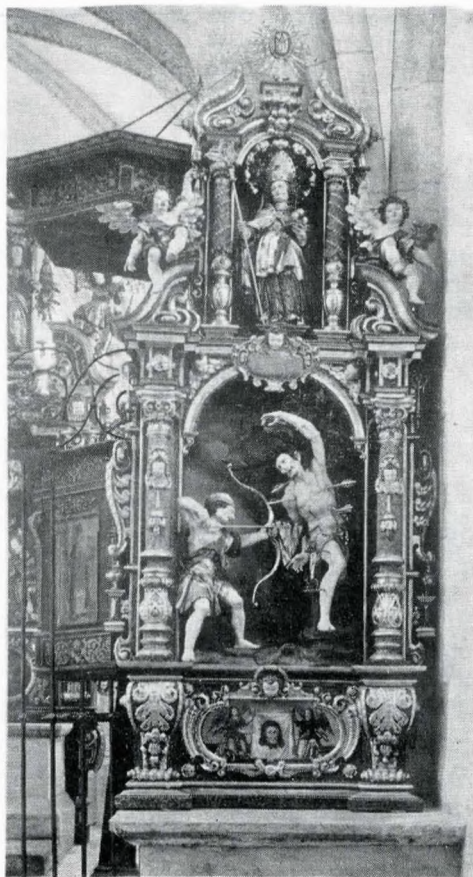

Fig. 3. Altarul lateral din partea dreaptă.

Fig. 4. Altarul lateral din partea stângă.

din cuburi late, care pătrunde alternativ în suprafața murală albă; în acest fel se realizează valoarea în maniera tipică goticului târziu a formei prin mijloace picturale (o situație similară se găsește bunăoară în biserica parohială Krenstetten din Austria Inferioară, la sacristia sudică a catedralei din Neustadt, la exteriorul bisericii parohiale din Prutz/Tirolia sau în interiorul capelei din cetatea Hasegg, de la Hall/Tirolia). Pânzele bolților, encadramentele ferestrelor și pereții au prezentat o nuanță albă uniformă, care a avut drept element ornamental, sub ferestrele din altar (cor) și naos, cel puțin 6 picturi reprezentând cruce de sfințire și mâini binecuvîntînd. Mesele gotice zidite ale altarului principal și ale celor

două altare laterale, aflate de ambele părți ale arcului triumfal, sînt placute cu marmură roșie de Adneta; ele au purtat probabil, la acea vreme, trei altare cu voleuri în stilul goticului târziu. Singurele elemente, directe și indirecte, care sugerează existența acestor triptice, sînt o presă profilată pictată, folosită ulterior drept reazem al grupului Sf. Gheorghe din altarul principal al fraților Zürn, ca și lipsa celei de-a doua faze de zugrăvire în spatele altarelor laterale ale fraților Zürn.

Interiorul a fost repictat probabil pe la jumătatea secolului al XVI-lea. Encadramentele ferestrelor au fost prevăzute în maniera incrustațiilor renesanțiste cu cadre de culoarea ocrului, conținînd discuri verzi, și cu umpluturi cuprinzînd

un marmoraj roșu linear, sub formă de tubercul, pe fond alb. Acesta din urmă a format și decorul semicoloanelor. Decorul nervurilor bolții constă din șiraguri de eclipse vopsite cu ocră galbenă și roșu, și din șiraguri de perle negre pe fundul unor plăchete albe. Au fost înnoite, de asemenea, și concile de sfințire (două dintre ele vizibile).

După cum comunică datarea scoasă la iveală în creștetul arcului triumfal (cheia de boltă), în anul 1648 s-a efectuat aceeași reușită zugrăvire a interiorului în maniera barocului timpuriu; pereții și ancadramentele ferestrelor au fost zugrăvite în alb, iar nervurile bolții și colonetele murale pictate în nuanțe negru-alb-cenușiu cu șiraguri de perle, cercei de viță; exista, de asemenea, o bogată ornamentație cu capete de îngeri. Îngerii pictați încadrează și intrarea vestică (portalul gotic dinspre

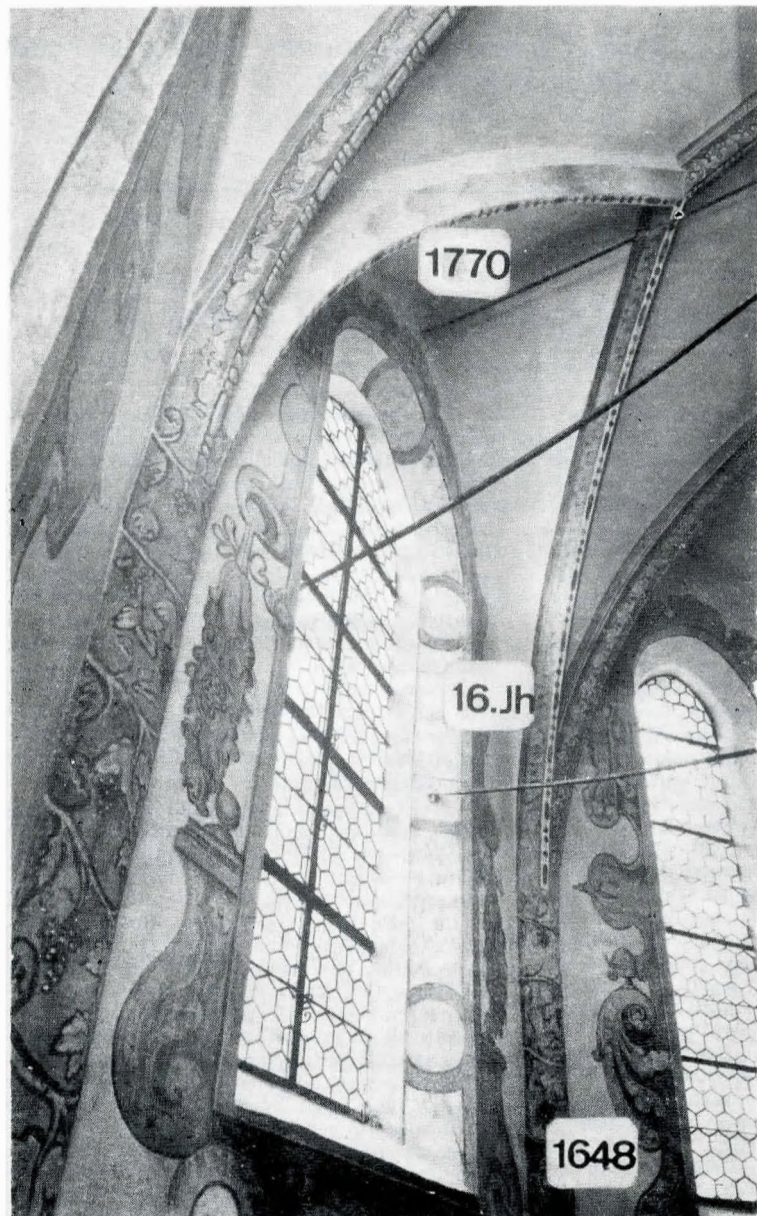

Fig. 5. Succesiunea în timp a picturilor murale.

sud a fost zidit), iar portalul sacristiei și firidele gotice au fost decorate cu capete de îngeri și cu cadre ornamentale; crucile de sfințire au fost modernizate printr-o a treia repictare. Construcția a fost afectată prin îndepărtarea pornirii gotice a bolții (pentru a putea introduce altarele fraților Zürn, de dimensiuni mai mari) și prin înlocuirea parțială a pavajului roșu gotic cu o pardoseală alb-roșie din plăci de marmură (în zona altarului principal și a unor rânduri de bănci). Inscripția unui tâmplar datând din 1645, descoperită la ultima restaurare pe altarul principal, n-a mai putut fi detectată actualmente. În schimb, pe partea posterioară a altarului Sf. Martin, a fost descoperită inscripția „H/ans?/ Z/ürn?/“. Data instalării celor trei altare ale fraților Zürn probabil că nu este anul 1645, ci 1648 (având în vedere zugrăvirea de interior efectuată în acest an) sau 1649 (data de pe altarul lui Sf. Martin). În cursul secolelor XVII și XVIII au urmat noi dotări cu caracter decora-

tiv: grilașul corului, pictat cu grupul Sf. Gheorghe, o strană din lemn natur, un dulap de sacristie cu profile negre și decor de acantă (din jurul anului 1700), un amvon cu icoane (1721), galeria cu balustrada pictată de la orgă, datând probabil din același an, un crucifix datat 1736 ș.a.

Renovarea următoare a avut loc în anul 1770; datorită poliromiei și decorului naiv, ea a conferit interiorului o notă amintind de mobilierul țărănesc. Diferitele sectoare ale nervurilor au fost decorate cu benzi în zigzag alb-roșii, alb-albastre, alb-galbene sau alb-verzi, iar suprafața bolții a fost păstrată cu imaginile naturaliste ale unor trandafiri roșii mari, cu tulpinile respective. Soclurile au fost decorate cu o zugrăveală roșie marmorată.

Repictarea din 1836, menționată deja, se mai menține pe careasa orgii.

Conservarea clădirii și a picturilor murale

Lucrările din 1978 s-au referit la o asanare consecventă a construcției, cuprinzând drenarea fundațiilor din exterior și interior (cu excepția corului), înnoirea lencușii soclului în interior, o pardosire nouă cu marmură roșie în naos, neputându-se menține din păcate din pardoseala barocă de marmură decât pătratul din cor. În ceea ce privește pictura interioară, în urma rezultatelor examinării preliminare efectuate fără schele s-a concluzionat că ar fi posibilă doar degajarea versiunii gotice stabile; pictura „*al secco*“, de dată mai recentă, ar fi implicat dificultăți mari atât din punct de vedere tehnic cât și al modului defectuos de păstrare, mai cu seamă în naos. Datorită menținerii mai bune în zona bolții, efortului intens al restauratorilor, a putut fi totuși degajată, conservată și completată pictura din 1648, contemporană altarelor fraților Zürn, în zona altarului principal și pe traveea orgii (mai ales pe semicoloanele rotunde); în naos și în sacristie se încheiasse din păcate deja restaurarea picturii gotice. În spatele altarului principal au fost menținute în paralel toate fazele picturale aplicate până în 1770, în scop documentar.

Conservarea altarelor polirome

După încheierea asanării clădirii și a restaurării picturilor murale au urmat, timp de șapte săptămâni, începând cu septembrie 1978, conservarea și postrestaurarea celor trei altare aparținând fraților Zürn. Această acțiune a cuprins, pe lângă o inventariere detaliată (fotografii privind starea altarelor, descrierea lemnului și a monturilor, măsurători, examinarea lemnăriei și a vopselelor), o conservare sistematică a materialului lemnos (s-au folosit cea 60 l conservant în vederea consolidării și a impregnării preventive), apoi asigurarea și curățirea monturilor, izolarea pereților posteriori și a mesei, ca și asanarea unor dispozitive de fixare ale suprastructurii și ale figurinelor. Vastele lucrări efectuate în 1950/1954 la lemnărie n-au trebuit să fie completate decât cu unele adaosuri mărunte; la monturi în schimb au fost necesare, în ciuda unui maximum de economie, numeroase retușări punctiforme, la emailuri și auriri, consumându-se cea. 1000 foițe de aur. Actualmente, înalta calitate a monturilor se manifestă din nou plenar: arhitectura lor, cu marmorajul sub formă de tuberculi de culoare brun-roșcată, poleirea cu aur a profilelor, ornamentelor, veșmintelor exterioare și a arărilor figurinelor, coloanele de un auriu mat, încarnatele cu luciu de email, formate din două straturi, decorul dantelat și de benzi alb-argintii al basmalelor și îmbrăcămintii și mai ales emailurile de nuanță roșie, verde și albastră (aceasta din urmă fiind un unicat pentru secolul al XVII-lea) de pe veșminte, într-o compoziție cromatică contraponderată (îngerul din stânga cu email roșu, cel din dreapta cu email verde; la figurinile de sfinți apare în plus și albastru). Printr-o protejare adecvată, a suprafețelor și prin ameliorarea situației constructive și climatice, acest ansamblu, cuprinzând altare montate din barocul timpuriu și picturi murale interioare din aceeași perioadă, reprezentând un unicat pentru Austria (și nu numai pentru această țară), va fi oferit generațiilor viitoare într-o nouă frumusețe. Costul restaurării altarului, care cu cel aproape o jumătate de milion de șilingi, se apropie de cel al asanării clădirii, pe deplin justificat la aceste monturi originale, care s-au păstrat probabil cel mai bine dintre toate altarele realizate de frații Zürn. Acest fapt rezultă din comparația cu altarele repictate și cu monturile degradate de la Überlingen, Braunau, Burghausen (din păcate remontat complet în 1964) și chiar cu altarul de la Taubenbach, restaurat recent

cu concursul atelierelor oficiale de la München. Rezultatele științifice ale investigațiilor tehnologice au constituit, de asemenea, o confirmare și o lărgire binevenită a cercetărilor cu ocazia expoziției de la Schwanthal (1974), referitoare la modul de lucru în atelierul tâmplarilor, sculptorilor și pictorilor de monturi din epoca barocului.

Evidențe:

— Execuția lucrărilor:

Drenarea, ridicarea schelelor și lucrările de construcție au fost efectuate în cea mai mare parte prin participarea voluntară a populației (peste 2000 de ore de muncă) sub conducerea preotului Franz Wagner din Burgkirchen.

— Restaurarea picturilor murale:

pictor licențiat Helmut Roggenhafer, pictor licențiat Dr. Sieghart Pohl, Werner Huberti.

— Restaurarea altarelor:

Atelierele de restaurare ale Oficiului federal pentru monumente (dr. Gertrude Tripp, restaurator șef licențiat dr. M.

Koller, Elfriede Mejchar, Michael Leicht), restauratorii licențiați independenți Waltraud Durnhofer, Franz Höring, Eva Moser-Seiberl, ea și Ursula Mayr și sculptorul Christian Gurtner.

Traducător: ING. GÜNTHER BLOSS

BIBLIOGRAFIE

- F. Martin, *Monumentele districtului politic Braunau*, Tipografia artistică austriacă, vol. XXX, Viena 1947, p. 134-136.
- W. Oberwaller, *Altarele bisericilor filiale din St. Georgen pe Mattig, Oberösterreich*, Heimatblätter, caietul special „Denkmalpflege“ (Întreținerea monumentelor), 1956, p. 55.
- J. Hofbauer, *Restaurarea altarelor aparținând fraților Zürn din biserică filială de la St. Georgen pe Mattig*, in: „Christliche Kunstblätter“ 93, 1955, p. 74 f.
- C. Zoegge v. Mantuffel, *Frații Zürn 1606-1666*, Weissenham 1969, vol. 2, p. 355-358.
- File de restaurator; întreținerea monumentelor în Austria, 2, 1974 (Altare și sculpturi în stil baroc) apărut 1976.

CRONICĂ

PE MARGINEA SESIUNII „CONTINUITATE MULTIMILENARĂ”, Cluj-Napoca 1981

Sesiunea științifică anuală organizată de Muzeul de istorie al Transilvaniei în colaborare cu Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Cluj și sub egida Consiliului Culturii și Educației Socialiste s-a dovedit a fi cadrul desfășurării unei ample reuniuni pentru cunoașterea preocupărilor specialiștilor din țară ce cercetează o largă arie a istoriei trecutului, evoluția creației strămoșilor, valorile ei artistice și arhitectonice, mijloacele de restituire și apărare a valorilor înaintașilor.

În cuvântul de deschidere a lucrărilor sesiunii, ca și în comunicările ținute în plen s-a stăruit asupra aspectelor noi și realizărilor obținute de cercetarea noastră istorică și artistică, asupra semnificației prestigioasei manifestări științifice de a pune în evidență faptele și creația strămoșilor, măiestria și dragostea lor de frumos, respectul față de opera înaintașilor ca și datoria noastră față de viitorime de-a face să înfrunte trecerea timpului inestimabilele comori ale trecutului, dovezi expresive pentru viața și lupta celor ce au trăit de milenii pe aceste meleaguri. Dovezi care, odată cu creșterea și perfecționarea cercetării, se îmbogățesc și aduc noi argumente științifice în folosul unui adevăr validat de istorie — permanența și continuitatea, de milenii, a poporului român în vatra-i strămoșească, idee exprimată, dealtfel și de inspiratul generic al sesiunii.

Cele opt secțiuni ale sesiunii clujene au îmbrățișat o problemă diversă, generând confruntarea de opinii, dialogul științific facilitând într-o bună măsură noi precizări și clarificări cronologice și culturale, clasificări tipologice, găsirea unor corespondențe analogice între diferitele culturi și civilizații străvechi, așezări, sisteme constructive ș.a.

Cercetările arheologice efectuate în Transilvania la Oena Sibului au pus în evidență vestigii de la sfârșitul paleoliticului inferior care se alătură descoperirilor din musterian de la Turnișor, constituindu-se în „posibile puncte de plecare pentru vestigiile din zonă”, după cum afirma însuși descoperitorul.

În zona cursului mijlociu al Prutului, la Cotu Miculinii și Ripiceni, cercetări arheologice sistematice vin să confirme locuirea acestui teritoriu din epoca paleolitică, documentată de unelte din corn și os, ustensile de minerit dintre cele mai vechi din lume, ajungându-se la concluzia că „din cele 100 așezări paleolitice cunoscute numai cinci conțin inventar cu unelte din os contribuind la reconstituirea structurilor economice ale oamenilor paleolitici, a ocupațiilor acestora”.

Alături de sinteze și interpretări istorice asupra unor zone locuite în alte epoci străvechi

(Brașov și nord-vestul Transilvaniei-neolitic: Moldova subcarpatică — eneolitic ș.a.), numeroase comunicări au adus contribuții la aprofundarea cunoașterii societății și civilizației geto-dace pe baza investigațiilor efectuate în așezări antice din raza Bucureștilor, județelor Bihor, Dimbovița, Hunedoara.

Alte comunicări au surprins bogăția de aspecte ale epocii romane, de la subiecte de generalitate la cele care exprimă efortul cercetătorului legat de multitudinea de probleme și nuanțe ce le înregistrează în investigarea așezărilor și obiectivelor antice. Astfel, unele dintre ele, deosebit de interesante în conținutul de idei, au generat vii dezbateri și chiar controverse, au demonstrat maturitatea în cercetarea științifică arheologică, un vădit progres în acțiunea de cunoaștere aprofundată a acestei perioade din istoria țării noastre. Din problematica dezbătută s-au remarcat contribuțiile la stabilirea existenței unui limes pe litoralul dobrogean (atestat de existența unor castru și legiuni militare, de staționarea acestora în cetățile vest-pontice, așa cum o certifică documentele materiale ș.a.) și organizarea militară a Seythiei Minor și legătura, în epoca Dominatului, cu structurile politice și economice ale acestei provincii, apoi considerațiile privind terminologia și datarea liniei de fortificații transalpine, privind orientarea Daciei spre zonele de civilizație apuseană, așa cum o arată reprezentările de pe un ex-voto descoperit în castrul de la Gherla ș.a.

În continuare, comunicările au cuprins observații asupra unor descoperiri din așezări antice din Transilvania (sec. IV, V, VI), din zona Buzăului (sec. V), contribuțiile cercetărilor arheologice la cunoașterea unor necropole și cetăți medievale, noi precizări cu privire la activitatea desfășurată de oameni politici transilvăneni în cadrul mișcării naționale a românilor din Transilvania, interpretările, pe bază de noi mărturii documentare, ale unor evenimente importante din istoria țării, precum și reflectarea a numeroase aspecte ale luptei poporului român pentru libertate și o viață mai bună.

Programul atât de divers al sesiunii clujene a cuprins, de asemenea, problematica colecțiilor muzeale: îmbogățirea și valorificarea complexă; soluții și tehnici în restaurarea și conservarea obiectelor de patrimoniu.

Secția a VIII-a, *Monumentul de arhitectură în contextul său istoric și cultural* a îmbrățișat o sumă de aspecte privind monumentele noastre de arhitectură, aspecte reieșite din activitatea de cercetare, în vederea păstrării și punerii lor în valoare, desfășurată într-un ritm susținut în anii din urmă.

S-a insistat asupra principiilor în elaborarea proiectelor de restaurare, a necesității corelării diferitelor etape ale construcției monumentului și fixarea lui în contextul epocii și în ansamblul urban; asupra necesității păstrării ansamblurilor istorice ca factori psihici în echilibrul societății contemporane; asupra organizării unor arhive care să se constituie în mărturie pentru istoria artei de a construi, arhive ce să cuprindă și mărtori ai arhitecturii urbane din prima jumătate a secolului al XX-lea; asupra alcătuirii unor fototece cuprinzătoare pentru reconstituirea și salvarea monumentelor, ele constituind mai târziu, prin intermediul fotografiei, unelte pentru cunoașterea ambianței lor istorice, a structurii și elementelor de modernitate.

Participanții la această întâlnire științifică și-au exprimat îngrijorarea în ceea ce privește dispariția unor exemplare din arhitectura noastră, prinse în ritmul rapid al sistematisărilor urbane, fie ca urmare a faptului că nu sînt evidențiate la timp valorile acestora, fie a neînțelegerii pe care o mai manifestă unii factori de răspundere care trebuie să se îngrijească de soarta monumentelor, ca mărturie pentru generațiile viitoare ale înfăptuirilor trecutului și prezentului. O serie de comunicări alcătuite cu acuritate științifică au urmărit întregirea imaginii meșteșugurilor botoșene (sec. XVIII-XIX), evidențierea valorii urbane a curților din centrul istoric al Clujului, reliefaarea valorilor arhitecturale, artistice și istorice ale unor monumente deosebit de importante: casa Brăiloiu (sec. XVII) — din Vădeni-Tg. Jiu — una din cele mai importante vechi reședințe de factură brincovenească ale Olteniei, „care păstrează în compoziția sa arhitecturală, structura și planimetria unei curți boierești de la sfârșitul secolului al XVI-lea”; castelul Coplean, o construcție din Transilvania în stil baroc târziu (incinta din sec. XVII), care, ca și castelele Corniș, Bonțida, Medieșul Aurit, trebuie să intre de urgență în atenția acțiunilor de conservare-restaurare; ctitoria lui Mihai Viteazul, de la Alba Iulia (din cartierul Maieri), de plan triconc, atestată în documente de la 1597.

Vădit mai bine organizată, sesiunea din 1981 a Muzeului de istorie a Transilvaniei a adus elemente noi, prin rezultatele de ultimă oră ale cercetării, cuprinzând o atât de vastă arie tematică și de preocupări continue de îmbogățire și ocrotire a patrimoniului nostru cultural-național.

E. ANCUȚA-RUȘINARU

EVOCĂRI

RADU GRECEANU — Nicolae Iorga și Comisiunea Monumentelor Istorice 3
 GRIGORE IONESCU — Trei personalități de seamă ale arhitecturii românești 11

CONSERVARE — RESTAURARE

AUREL TEODORESCU — Reconstrucția capului de pod construit de Apollodor din Damasc la Drobeta-Turnu Severin .. 14
 C. N. DEBIE — Știri noi despre casa Hagii Prodan 29
 CĂLIN HOINĂRESCU — Tradiție și influențe la casa Hagii Prodan RUXANDRA IONESCU — Considerații privind decorația casei Hagii Prodan 40
 HERMANN FABINI — Probleme legate de restaurarea Bisericii Negre din Brașov 44
 MARCEL BERENDEI, SORIN SEBASTIAN DUICU — Trei monumente feudale din Dolj, conservarea și punerea lor în valoare 47
 A. TERFVE — E. DE WITTE — Analiza produselor comerciale hidrofobizante. 51

COMUNICĂRI

MIHAI ISPIR — Locuințe feudale și case de țirgoveți în Moldova secolului al XVIII-lea 55
 CARMEN CANTEMIR — Orașul Caracal. Contribuții la cunoașterea patrimoniului arhitectural de la finele secolului al XIX-lea. 58
 MIHAI NICULĂESCU — Cîteva monumente istorice din Țirgoviște în contextul sistematizării urbane de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. 62
 ALEXANDRU AVRAM — Cîteva considerații cu privire la basilicile scurte din bazinul Hîrtibaclului și zona Sibiului. 64
 IOANA CRISTACHE-PANAIT — Locul monumentelor de cult din lemn ale județului Mureș în ansamblul arhitecturii populare românești 72
 DORINEL ICHIM — Monumente de arhitectură populară din județul Bacău. 76
 OLIVER VELESCU — Sarcofagul Domniței Bălașa de Ion Georgescu. Contribuții documentare. 79

OPINII

Arch. ȘTEFAN BALȘ — Rezultatele cercetărilor la Biserica Sf. Gheorghe din București. 83
 MIHAELA STRÎMBU, UNDINA NEAMȚU — Propunere de valorificare a curților din centrul istoric al orașului Cluj-Napoca GH. SĂSĂRMAN — Arhitectură și istorie, la Cluj-Napoca 92

MONUMENTE DE PESTE HOTARE

MANFRED KOLLER — Considerații privind restaurarea Bisericii Filiale din St. Georgen pe Mattig. 93

CRONICĂ

ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU — Pe marginea Sesiunii „Continuitate multimilenară“ 96

ÉVOCATIONS

RADU GRECEANU — Nicolae Iorga et la Commission des monuments historiques 3
 GRIGORE IONESCU — Trois grandes personnalités de l'architecture roumaine 11

CONSERVATION — RESTAURATION

AUREL TEODORESCU — La reconstruction du pont d'Apollodore de Damasc à Drobeta-Turnu Severin 14
 C. N. DEBIE — Nouvelles informations sur la maison Hagii Prodan CĂLIN HOINĂRESCU — Tradition et innovation à la maison Hagii Prodan 32
 RUXANDRA IONESCU — Considérations sur les ornements de la maison Hagii Prodan 40
 HERMANN FABINI — Les problèmes liés à la restauration de L'Église Noire de Brașov 44
 MARCEL BERENDEI, SORIN SEBASTIAN DUICU — Trois monuments féodaux dans le département de Dolj; leur conservation et mise en valeur 47
 A. TERFVE, E. DE WITTE — L'analyse des produits commerciaux hydrophobisants 51

COMMUNICATIONS

MIHAI ISPIR — Logements féodaux et maisons des citadins en Moldova, pendant le XVIIIe siècle 55
 CARMEN CANTEMIR — La ville de Caracal. Contributions à la connaissance du patrimoine architectural de la fin du XIXe siècle. 58
 MIHAI NICULĂESCU — Quelques monuments historiques de Țirgoviște dans le contexte de la systématisation urbaine de la fin du XIXe siècle. 62

ALEXANDRU AVRAM — Quelques considérations concernant les basiliques courtes du bassin de Hîrtibacliu et de la région de Sibiu 61
 IOANA CRISTACHE-PANAIT — Le lieu des monuments de culte en bois du département de Mureș, dans l'ensemble de l'architecture populaire roumaine 72
 DORINEL ICHIM — Monuments d'architecture populaire du département de Bacău. 76
 OLIVER VELESCU — Le sarcophage de la Princesse Bălașa, par Ion Georgescu. Contributions documentaires. 79

OPINIONS

Arch. ȘTEFAN BALȘ — Les résultats des recherches entreprises à l'Église Saint Georges de Bucarest 83
 MIHAELA STRÎMBU, UNDINA NEAMȚU — Une proposition sur la mise en valeur de cours du centre historique de Cluj-Napoca 89
 GH. SĂSĂRMAN — Architecture et histoire à Cluj-Napoca 92

DES MONUMENTS À L'ÉTRANGER

MANFRED KOLLER — Considérations sur la restauration de L'Église Filiale de St. Gheorghen sur Mattig 93

CHRONIQUE

ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU — „Continuité multimillénaire“ 96

RECOLLECTIONS

RADU GRECEANU — Nicolae Iorga and the Commission of Historical Monuments 3
 GRIGORE IONESCU — Three distinguished personalities of the Romanian architecture 11

PRESERVATION — RESTORATION

AUREL TEODORESCU — The re-building of the bridge by Apollodorus of Damascus, at Drobeta-Turnu Severin 14
 C. N. DEBIE — Other information on the Hagii Prodan House .. 29
 CĂLIN HOINĂRESCU — Tradition and innovation at the Hagii Prodan House 32
 RUXANDRA IONESCU — Opinions concerning the ornamentation of the Hagii Prodan House 40
 HERMANN FABINI — A few problems with regard to the restoration of the Black Church in Brașov 44
 MARCEL BERENDEI, SORIN SEBASTIAN DUICU — Three feudal monuments in the county of Dolj; their preservation and turning into account 47
 A. TERFVE, E. DE WITTE — The analysis of the commercial hydrofobisant products. 51

COMMUNICATIONS

MIHAI ISPIR — Feudal dwellings and town's people houses in Moldova, during the 18th century 55
 CARMEN CANTEMIR — The town of Caracal. Contributions to the knowledge of the architectural patrimony, at the turn of the 19th century 58
 MIHAI NICULĂESCU — A few historical monuments of Țirgoviște, in the context of the urban systematization by the end of the 19th century 62
 ALEXANDRU AVRAM — Some opinions with regard to the short basilicas within the basin of Hîrtibacliu and in the area of Sibiu 64
 IOANA CRISTACHE-PANAIT — The place of the wooden cult monuments to be found in the Mureș county, — in the framework of the Romanian folk architecture 72
 DORINEL ICHIM — Folk architecture monuments in the county of Bacău 76
 OLIVER VELESCU — Princess Bălașa's coffin by Ion Georgescu. Documentary contributions. 79

OPINIONS

Arch. ȘTEFAN BALȘ — The results of the research works entered upon on Sf. Gheorghe Church in Bucharest. 83
 MIHAELA STRÎMBU, UNDINA NEAMȚU — A proposal for the turning into account of the courts within the historical centre of the Cluj-Napoca town. 89
 GH. SĂSĂRMAN — Architecture and history at Cluj-Napoca. .. 92

MONUMENTS ABROAD

MANFRED KOLLER — On the restoration of the Filial Church in St. Gheorghen on Mattig 93

CHRONICLE

ELISABETA ANCUȚA-RUȘINARU — „A many-millenary continuity“ 96

2 - 1981

MONUMENTE ISTORICE ȘI DE ARTĂ

